

TÁRSADALOMTUDOMÁNY

BODÓ BARNA

EGY MÁS MELLETT

ESSZÉK, TANULMÁNYOK

BODÓ BARNA

EGY MÁS MELLETT
Essék, tanulmányok

SAPIENTIA KÖNYVEK

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

EGY MÁ S MELLETT
Esszék, tanulmányok

BODÓ BARNA

| Scientia Kiadó |
| Kolozsvár · 2023 |

SAPIENTIA KÖNYVEK

Társadalomtudományok

Kiadja a

Scientia Kiadó

40 0112 Kolozsvár, Mátyás király (Matei Corvin) u. 4.

Tel./fax: +40-364-40 1454, e-mail: scientia@kpi.sapientia.ro

www.scientiakiado.ro

Lektor:

Bakk Miklós (Kolozsvár)

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Borítóterv:

Tipotéka Kft.

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

Első magyar nyelvű kiadás: 2023

© Scientia 2023

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BODÓ, BARNA

Egy más mellett : esszék, tanulmányok / Bodó Barna. - Cluj-Napoca : Scientia, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-975-075-9

323.1

TARTALOMJEGYZÉK

Előhang	11
1. MEGMARADNI – DE HOGYAN?	
A demokrácia kapujában.	15
A románság csángói. Vlachok Szerbiában	23
Te mit választanál? Az eseménynaptár mint kulturális eszköz.	39
2. NEMZETPOLITIKA, SZOMSZÉDSÁG ÉS NACIONALIZMUS	
Kisebbségi hídszerep – többségi nacionalizmus.	
A magyar nemzetpolitika buktatói	61
Magyar rendszerváltás és a határon túli magyarság.	71
Szomszédsságpolitika és/vagy emlékezetpolitika	87
3. A PÉLDAADÁS PARANCSA	
Jakabffy Elemér időszerűsége a 21. században.	105
Az erdélyi német kérdés és Jakabffy	113
Jakabffy és a kisebbségi politika	155
Alázattal és becsülettel. Venczel József az 1921-es erdélyi román földreformról.	185
Ember az erőterekben. Toró Tibor (1931–2010)	213
Rezumate	237
Abstracts	243
A szerzőről.	251

CUPRINS

Prefață	11
1. A RĂMÂNE ÎN PICIOARE – DAR CUM?	
În poarta democrației	15
Ceangăii românilor. Vlahii din Serbia	23
Tu ce ai alege? Calendarul de evenimente ca instrument cultural	39
2. POLITICA NAȚIONALĂ – VECINĂTATE ȘI NAȚIONALISM	
Minorități ca punte de legătură – naționalism majoritar. Capcanele politicii naționale privind maghiarii de pretutindeni	59
Schimbarea sistemului politic în Ungaria și maghiarii din afara Ungariei.	61
Politica de vecinătate și/sau politica memoriei	87
3. EXEMPLUL CARE IMPUNE	
Contemporaneitatea lui Jakabffy în secolul 21	105
Jakabffy și problema germanilor din Transilvania.	113
Jakabffy și politica minoritară.	155
Cu smerenie și onoare. Venczel József despre reforma agrară română din 1921, din Transilvania.	185
Om în câmpuri de forță. Toró Tibor (1931–2010)	213
Rezumate	243
Despre autor.	251

CONTENTS

Prelude	11
1. TO REMAIN STANDING – BUT HOW?	
At the gate of democracy	15
Changos/ceangăi of Romanians. The Vlachs of Serbia	23
What would you choose? Event calendars as a cultural tool	39
2. NATIONAL POLICY – NEIGHBOURHOOD AND NATIONALISM	
Minorities as a bridge – Majority nationalism.	
The pitfalls of Hungarian national politics	59
Hungarian regime changes and Hungarians beyond the border	61
Neighbourhood policy and/or memory policy	87
3. THE EXAMPLE THAT IMPOSES	
Timeliness of Jakabffy in the 21st century	105
Jakabffy and the problem of the Germans in Transylvania	113
Jakabffy and minority politics	155
With humility and honour. József Venczel on the 1921 Romanian agrarian reform in Transylvania	185
Man in the force fields. Tibor Toró (1931–2010)	213
Abstracts	237
About the author	251

ELŐHANG

Gyakran ugrik elő a kérdés: Te ki vagy?

Lehetséges erre más válasz: És te?

Kik vagyunk... Általában, közösségek tagjaiként. Mit válaszolunk, hiszen a fenti kérdésre a válasz a valahova tartozásra mutat.

Tudjuk, tartoznunk kell egy közösséghez. Tudjuk, mert tapasztaljuk, a közösségeket „beárazza” a környezet: te ilyen vagy, hozzánk képest olyan. A más-ság mindig viszonyulást feltételez. Amikor magunkat is megmutatjuk. A másik közösségi minősítése rólunk (is) szól.

Ha a politika teszi ezt, annak (köz)politikai következményei vannak. Jogokat sérthet, emberséget bántathat, közösséget rombolhat. És megint csak jól tudjuk, mifelénk az államhatárok nem esnek egybe a(z) etnikai) közösségi határokkal. Mert a világpolitika, mert a békék igazsága, mert a történelem fintorai.

Nemzeti többség és nemzeti kisebbség.

Nemzet és az országhatárokon kívüli nemzetrészek. Egyáltalán: mennyire nemzetrészek.

A 20. század válaszai a nemzeti-közösségi feszültségekre, a rossz válaszok sorozata, amikor a békecsinálás célja nem a megnyugtató rendezés, hanem a pillanatnyi helyzet és erőviszonyok visszaigazolása.

Igen sok kérdésben, a nemzeti-etnikai közösségeket illetően, adósságok halmozódtak fel. Mít hozott a nemzeti kisebbségek számára a kommunizmus bukása? Miként alakul a közép-kelet-európai térségben a szomszédságpolitika? Mikor ismerik fel a térség országai egymásra utaltságukat? Mi van a határon túli nemzetrészekkel? A vlachok, a történelemből kiejtett balkáni közösség mikor kapja meg a neki kijáró (romániai) figyelmet? És: mikor fogunk felnőni a közösségi felelősségvállalásnak arra a szintjére, ahova előttünk járó jeleseink eljutottak?

Tizenegy szöveg – tizenegy válaszkísérlet. A legtöbb elhangzott előadásként, majd átdolgozva javarészt nyomtatásban is megjelent. Az írásokat tematikus rend szervezi össze, a kapcsolódások nem véletlenszerűek.

Válaszkeresések egy zavaros világban. És eseti válaszok is.

Ajánlom mindazoknak, akik (kor)társai szeretnének lenni egymásnak.

1. MEGMARADNI – DE HOGYAN?

A DEMOKRÁCIA KAPUJÁBAN*

A konferencia címe, melyre a megtisztelő meghívás szólt – *Magyarok a rendszerváltásban határon innen és túl* – többféleképpen értelmezhető. Mert a társadalmi folyamatok olvasata lényegesen különbözik, ha szereplőként, ha az események részeseként vagy a hatások viselőjeként utalunk a történésekre. Még akkor sem egyértelmű a kérdés, ha a felkérést továbbolvasom: *Hogyan élte meg a helyi magyar közösség a rendszerváltozást, és milyen hatással volt a magyarországi rendszerváltozás az életükre.* A pontosítás – a megélés és a helyi magyar közösség – szűkít, de a magyarországi rendszerváltás beemelése a keretbe újabb dimenziókkal tágítja az amúgy is többsíkú értelmezési feladatot.

Az alábbi feljegyzések – támpontok egy valamikori elemzéshez. Sorvezető egy műhelybeszélgetéshez. Ez a felkérés nem tanulmányról szól, de a (közel)-jövőben mindenképpen szükség lesz a folyamatok értő és hiteles, tudományos igényű számbavételére.

Jelen feljegyzések keretfeltételei: a szerző a rendszerváltás első éveiben a helyi (magyar) politika első soraiban állt, vagyis helyi illetékessége adottnak tekinthető. A szerző akkor újságíróként, a 90-es évek vége óta politológusként feladatának tekintette az eseményekre és a belőlük kialakuló folyamatokra való odafigyelést. A rendszerváltás lényegesen eltérő hatású lehet a kisebbségi sorban élőkre a helyi etnikai viszonyok függvényében, tömbben és szórványban akár egymással ellentétes hatás is kialakulhat. Tehát az alábbiakat temesvári magyaroként írom le. Három kérdéskörrel kívánok szólni: a rendszerváltás és a különböző helyi nemzeti közösségekről, a magyarországi és romániai rendszerváltás különbözőségéről, végül a rendszerváltás helyi lépéseiről.

Temesvár – etnikumok, egyházak

Temesvár olyan fontos helyszíne az 1989-es eseményeknek, hogy olykor a bőség zavara lép fel. Temesvárról mindenki hallott, Tőkés László személye történelmivé lett szinte azonnal, és azóta tart román oldalon ennek a történelmi szerepnek a lebontása. Amiről megint csak szinte mindenkinek vannak információi, értelmezései.

Első megállapításom: a temesvári magyarok jövője az 1990-ben elindult folyamatok révén kérdőjeleződik meg. Gondolom, sokan alig várják, hogy el-
lentmondhassanak.

Nézzük meg az utóbbi négy népszámlálás hivatalos adatsorait:

* Elhangzott a *Magyarok a rendszerváltásban a határon innen és túl* című RETÖRKI-konferencián, Budapesten, 2014. október 17-én.

1. táblázat. Temesvár lakosságának alakulása 1977–2011 között

Év	Népesség	Román	Német	Magyar	Szerb	Zsidó	Roma	Szlovák	Bolgár	Ukrán	Más*
1977	269 353	191 742	28 429	36 724	6 776	1 629	1 109	404	942	299	1 299
1992	334 115	274 511	13 206	31 785	7 748	549	2 668	675	1 314	756	903
2002	317 660	271 677	7 157	24 287	6 311	367	3 062	570	1 218	762	2 249
2011	319 279	259 754	4 193	15 564	4 843	176	2 145	385	859	556	30 804

*Más/nem nyilatkozott

Forrás: Népszámlálási adatok alapján készítette a szerző.

Néhány megjegyzés:

1990 után a város lakossága alig változik, szinte azt mondhatnánk, stabilizálódik.

A némettség eltűnőben – kivándorlás, csak idősebbek maradnak jelentősebb számban.

A magyarság fogyása erőteljes, százalékosan jóval meghaladja az erdélyi magyarság fogyását (Erdélyben a magyarok aránya – 1977: 22,5%, 1992: 20,8%, 2002: 19,6%, 2011: 19,0%; a temesvári adatsor – 1977: 13,6%, 1992: 9,5%, 2002: 7,6%, 2011: 5,4%).¹ Vannak székelyföldi közép nagyságú városok, ahol a magyarság lélekszáma és arányszáma is növekszik, Temesváron a fogyás gyorsuló ütemű – asszimiláció és szóróványlét (Szilágyi N. 2002).

A romák száma nem reális – sokan nem vállalják roma identitásukat, a számuk bizonyosan meghaladja a magyarokét.

Nem nyilatkozók: Korábban 1-2 ezer fő nem nyilatkozott etnikai identitásáról. 2011-ben közel 31 ezren, a város lakosságának szinte 10%-a. Ekkora arányra sehol nincs példa az országban, itt tudatos beavatkozás vagy manipuláció kerekendő. A nem nyilatkozókból kijöhetne a „hiányzó” magyarság, DE: a magyar iskolába járó tanulók száma is folyamatosan fogy, tehát mindenképpen jelentős fogyással kell számolni, a 20 ezret aligha éri el a temesvári magyarok száma.

Fogyásról kell/lehet beszélni, avagy meg kell kondítani a vészharangot? Ez a vég kezdete?

Amit a folyamatok mutatnak: Temesvár képtelen megőrizni a magyar elitet. Azt eddig is tudtuk, hogy a kulturális-társadalmi elit (a gazdaságát nem sorolom ide) és a kétkezi dolgozók szintjén a magyarság jobban reprezentált, mint a közép rétegekben. Az etnikai mimikri ez utóbbiak esetében a lehangsúlyosabb,

1 Lásd: <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/erdely/3280> [2022. augusztus 15.]

olyan magyar családkról van tudomásunk, ahol mindkét szülő magyar, de gyermekükkel a kommunikáció nyelve már a román. („Félmagyar: apja, anyja magyar, de fél, hogy kiderül.” – fekete humor.) A megyében minden negyedik önmagát magyarnak valló írta gyermekét magyar iskolába. A jelenség a szórványkutatás témakörébe tartozik, nem is mennék részletekbe, csak a következtetést fogalmazom meg: miközben a szélesebbnek tudott középrétegek etnikai értelemben elérhetetlenek, szellemi értékeit, az elitet a város képtelen megtartani. Harmincas éveik elején-közepén járó tegnapi temesvári magyarok válnak nyugati és magyar egyetemeken professzorokká, tagjai magyarországi és más Kárpát-medencei színházaknak, lesznek budapesti, olykor angol nyelvű média megbecsült munkásaivá. Korábban székelyföldi fiatalok jöttek ide egyetemre, maradtak itt és lettek a város megbecsült magyarjai, ma erdélyi magyar alig jön Temesvár egyetemére, illetve itteni sikeresek innen Nyugatra távoznak.

1990 előtt erdélyi szinten azonos volt a magyarság sorsa: mindenkire hasonló jövő várt. A temesvári magyar nem érezte azt, hogy itt magyarként rosszabb, mint Erdély más településein. Ma a különbséget a migrációval mérjük – a létező jelenséget számokkal kell és lehet dokumentálni.

Ami országonként hasonló: az ortodoxia elöretörése. 1990 után a városban 14 ortodox templom és kápolna épült fel, és 6 van épülőfélben² – érdekes: az érseki hivatal honlapján nincs erről adat. 1920–1990 között összesen 8 ortodox templom épült, ezek közül 1948–1979 között 2, 1920 előtt a városban volt 2 román ortodox templom. Valamennyi jelentős költségvetési támogatással. Vagyis a város ortodox templomainak kétharmada az utóbbi 20 évben épült vagy épül. Ez idő alatt elkészült helyi, magyar közösségi erőkből egy kis református imaház (Vöröscsárda), egy református imaház helyén templom épült (Kissoda városrészben), és épülőben a Makovecz Imre tervezte református templom és központ. Erre a román államtól semmilyen támogatás nincs, a terv szerinti 6 millió euróból eddig kb. 1 milliót sikerült összepályázni.³

Tőkés László református pap nyitotta meg a történelmi esélyt a román ortodox egyház számára ahhoz, hogy Temesvárt, Temes megyét és Romániát egyházilag belakja, elfoglalja, uralja. Uralásról azért beszélek, mert kórházakban, börtönben és az egyetemi kampuszokban ortodox templom épül az illető intézmény/közösség számára, illetve a diákság egészének – függetlenül attól, hogy mennyi más vallású emberrel lehetne/kellene számolni. Erre bizonyosan nem gondolt senki akkor, amikor örültünk, hogy vége a diktatúrának...

2 <https://www.opiniatimisoarei.ro/numarul-bisericilor-in-timisoara-s-a-dublat-dupa-revolutie-vezi-cate-lacase-de-cult-s-au-ridicat-in-ultimii-22-de-ani/18/05/2012> [2014. október 10.]

3 2022-ben más a helyzet, a remek épületegyüttes a befejezéshez közelít.

Politikai útvesztőben

Rendszerváltás, rendszerváltozás.

Miről beszélünk? Idézetekkel igazolhatjuk, hogy az értelmezések sokaságával kell számolni. Legtöbbször a politika átalakulására gondolnak, mások gazdasági átalakulásként elemzik, igen sokan átmenetként: szocializmusból kapitalizmusba. Nem szeretnék belebonyolódni, a magyar politológiai irodalomból több tanulságos és kevésbé tanulságos vita idézhető fel. Tekinthesem a rendszerváltást akár egy döntően gazdasági tartalmú világfolyamat speciális politikai szakaszának, értelmezhetem olyan hatalmi-politikai átrendeződésként, amely lehetővé teszi/tette a piacgazdaság és a polgári társadalom kialakulását... Mindenképpen kettős folyamatot kell tételeznünk: valaminek a lebomlását és másvalaminek a felépülését. Milyen könnyű ezt átmenetnek, tranzíciónak nevezni! A román politológia nem is ismer erre más kifejezést, nem kínlódik olyan értelmezésbeli finomságokkal, hogy rendszerváltás avagy rendszerváltozás. A különbség a kettő között hatalmas – de erre kitérni szintén nem szándékozom. A tranzíció megесik, megtörténik – az időjárás is beszédtema, de nem akként, hogy azért valakinek külön felelősséget kell(ene) vállal(nia).

És akkor a kérdés: Hogyan élte meg a helyi magyar közösség a rendszerváltozást, és milyen hatással volt a magyarországi rendszerváltozás az életükre?

Magyarország és Románia két teljesen eltérő eset a rendszerváltást illetően. Ismert tétel, de a mégoly vázlatos elemzés is megköveteli a jelzést. A legfontosabb különbség a kommunista hatalom végével kapcsolatos: az egypártrendszer váltó többpártrendszer Magyarországon 1988-tól kezdődően fokozatosan kialakult, a kommunista ország tagadásaként kikiáltják a köztársaságot és kiírják a szabad választásokat – mindez lezajlik kb. két év alatt. Az egész folyamat békés, a régi hatalom belátja, hogy képtelen egyrészt a gazdasági-társadalmi válságot kezelni, másrészt a változásoknak gátat vetni. Románia népe véres harcok árán szabadul meg a kommunista diktátortól, s a harcok kirobantása egyértelműen Temesvárhoz, illetve Tőkés László személyéhez kapcsolható. Mivel a folyamatot társadalmi robbanás váltotta ki, sokan azt gondolták, úgy érezték, a diktátor eltűnésével megtörtént a váltás. Pedig jóformán el sem kezdődött.

A különbség okán néhány alapvető megállapítás tehető.

Miközben Magyarországon a politikai szereplők és a lakosság (lassan: polgárok) felkészülhettek a változásokra, Romániában ilyen politikai ráhangoló folyamatról szó sincs. Romániában gátszakadás történik, a velejáró eseményekkel: a folyamatnak nincs világos iránya, nincs elfogadott vezére, önjelölt szereplők foglalnak el kulcspozíciókat, alakítanak ki komoly politikai hídfőállásokat. Szétesik az ipar (szétlopják), de a mezőgazdaság is (a téészek). A téészek szétszedése máig gátolja a szövetkezeti gondolat szükséges visszaépülését. Mivel politikai ellenzék az országban nem létezett, és a külföldre menekült-elűzött egykori ellenzéki politikai elitnek nem volt lehetősége beágyazódni, a változás első számú irányítói a

kommunista rezsim második-harmadik vonalának szereplői voltak. Akik lehetek diktatúraellenesek, de a nyugati típusú társadalmi berendezkedést alig ismerték és még kevésbé akarhatták. Miközben Magyarországon létezett egy pártok által megjelenített politikai jövőkép, Romániában tagadás létezett, a diktátor és az általa képviselt értékek tagadása.

Maga Tőkés László nyilatkozta két évtizeddel az események után: „(...) a legtöbben húsz esztendővel ezelőtt *úgy hitték: a demokrácia egy kapu*, amin csak át kell lépni az új világba. Aztán világossá vált, hogy sokkal inkább úthoz hasonlít. Ezen az úton haladni, a megnyert szabadsággal élni kell.” Vagyis csak évek múltán döbbsentek rá sokan – már akik rádöbbsentek és beismerték –, hogy nem élhettek a hirtelen kitarulkozó eséllyel, mert képtelenek voltak a helyzet valós értelmezésére. Akkor hatalmas volt az öröm és égbe szökkenő a remény, ehhez társult a társadalmi szintű politikai járatlanság. Kijátszható volt a népesség, és hatalmas árat kellett fizetni azért, hogy a diktatúra ideje alatt nem volt lehetőség felkészülni a „majdani szerepekre”.

A magyarság helyzete. Egy dolog volt világos a diktatúra sötétségéből előlépő, legitimitás helyett némi ismertséggel rendelkező vezetők számára: *vissza kell nyúlni* korábbi mintákhoz. Jó érzékkel két történelmi korszakot választottak ki: az 1918–19-es éveket, illetve az 1945–47-es éveket, tehát a világháborúkat lezáró, kisebbségi szempontból pozitív korszakokat, amikor a békekötési folyamatok lezárását befolyásolni óhajtó bukaresti hatalom politikai viszonyulása ígéretes volt. Erre a mintára épült rá a romániai magyar képviselő. Jó indulásnak tűnt, rövid idő alatt az aktív magyarság többsége – félmilliónál több magyar – felsorakozott az új korszak új képviselője mögé. Ezzel viszont a veszély képzelet alakult ki román oldalon, hogy ilyesmire az erdélyi magyarság önmagában képtelen, egy külföldről rendkívül jól szervezett, irányított erővel van dolguk. És a kialakuló román politika egyik koagulációs vonulata a magyarság szerveződésének az ellensúlyozása lett. Miközben az új kor berendezkedő hatalmi tényezői demokráciáról beszéltek, az új hatalmi színtér erős román szereplői a demokráciát tagadó nemzeti kizárólagosság előkészítői, támogatói lettek. A magyarság nem vette észre, csak a véres 1990. márciusi vásárhelyi események után, hogy mekkora csapdába került.

Mit éltünk ebből meg? Mit láttunk és mit tettünk szóvá? 1990 januárjában az új politikai vezér, Ion Iliescu autonómiát ígér a magyaroknak. 1990 márciusában engedni elszabadulni a vásárhelyi vérfürdőt. A kettős mérce megléte az 1990-es bányászjárással válik világossá: a székelyföldi román rendőrök halálba küldőinek lakolniuk kell, a bányászjáráskor életüket veszítették gyilkosait nem üldözi az igazságszolgáltatás.

1990 nyarán kezd világossá válni egyre szélesebb körben: a Tőkés László nevével jelzett folyamat a magyar közösség számára azonnali eredményeket nem hoz.

Szép álom volt – rövid volt.

Közösségi önépítés szórványban

Tőkés László a kemény ellenállás békés eszközével érte el, amit elért. Ez meghatározó volt a helyi magyarság politikai aspirációit illetően is. Az volt az érzésünk, szinte belső meggyőződésünk, hogy világosan, határozottan ki kell mondani jogos igényeinket, és akkor azok megoldást nyernek. Akkor, a mámoros szabadságérzet fogságában, amikor idegen emberek ölelkeztek az utcán önfeledten, igen, akkor azt hittük, kimondott, megfogalmazott jogos igény teljesül.

Rosszul láttuk. Ma már így mondjuk: természetesen.

Pedig az indulás jó volt. 1990 januárjában az akkori Bánsági Magyar Demokrata Szövetség – igen: regionális külön identitást is kívántunk képviselni – egyik heti ülésén kérdezte meg a szűkebb Tőkés László-csapat egyik tagja: és a magyar líceummal mi lesz? Sokan úgy gondoltuk, tanév közben nem kellene bolygatni a folyamatot. De igen – vélte a többség. És elmentünk a nyolcvanas évek elején román tagozatossá lett magyar líceum akkori román igazgatónjéhez, és elmondtuk: külön kell választani a kisebbségi líceumokat. Kb. egy hónap alatt a kérésünk teljesült. Igaz: a helyi román sajtó első magyarelleses kirohanásai akkor jelentek meg.

A temesvári kisebbségek a háborúk közötti időszakban komoly anyagi tehervállalással kialakították saját házaikat: bérpalotányi épületeket emeltek maguknak a németek, a magyarok, a szerbek. Az egykori Magyar Házba előbb a kommunista párt helyezte el irodáinak egy részét, majd sajtóházzá lett a négyszintes épület: a földszinten a román, az első emeleten a magyar, a másodikon a német és legfelül a szerb szerkesztőséggel. 1990-ben a sajtó „szabaddá lett”, a korábbi pártlapok kiadója megszűnt. Az új keretek keresése mindenütt átrendezte a sajtó világát. A temesvári Magyar Házat előbb privatizációs csalással, majd bírósági hercehuncával megszerezte a román pártújság utódlapja, amelynek időközben főrészvényese lett a vasgárdista múltú, Itáliában élő Iosif Constantin Drăgan. A temesvári magyar lapot megtűrik az épületben, de a Magyar Ház⁴ román tulajdonú, a per az Európai Emberjogi Bíróság előtt, évek óta.

A temesvári magyarság a saját kárán tanulta meg, mennyire veszélyes álmódni. A magyarság helyi vezetőinek pedig arra kellett ráébredni, hogy 1989 december végének a hangulata nem vihető át a politikai programok területére.

Megrendült a bizalom. Nem azonnal, de az idő múltával mindinkább. A bizalom megléte univerzális szükséglet: erre épül a rend, a kiszámíthatóság, a hatékonyság, a korrektség. Ha elvész a bizalom, szerepét helyettesítő mechanizmusok veszik át, és pedig: 1. providencializmus, ami passzivitáshoz és stagnációhoz vezet; 2. korrupció, ami a kaotikus környezet ellenőrzésének egyfajta illúzióját kelti; gettósodás, ami a szélesebb társadalommal szembeni diffúz bizalmatlanságot a törzsi, etnikai vagy családi csoportokhoz való erős lojalitással kompenzálja,

4 2022-ben sikerült magyarországi támogatással a Magyar Házat visszavásárolni. Magyarokként megvásároltuk azt, amit tőlünk loptak el.

és gyakran jár együtt idegengyűlölettel; 3. paternalizáció, ami az erős vezetés igénye, mint a kaotikus, veszélyes, kiszámíthatatlan világgal szembeni egyedüli megoldásé (Miszlivetz 1999). Nincs arra itt tér, hogy sorra vegyem a mechanizmusokat, és megnézzük, merre haladunk. Ami bizonyos: ezekből a veszélyekből akkor semmit nem láttunk. Később kellett megismernünk.

1990 elején helyi külön politikai program nem létezett, nem is létezhetett. Az öntudatosulás folyamata felgyorsult, valóban, meg kellett tanulni a kisebbségi érdek külön megjelenítését. Az 1992-es helyhatósági választásokon az RMDSZ helyi szervezete, országosan egyedülként, nem indul külön, hanem együtt az akkor önmagát demokratikusnak nevezett román ellenzékkel. Négy képviselője kerül bejutó helyre – s bár akkor volt a legtöbb képviselője a megyei közgyűlésben, a továbbiakban egyedül indul. Majd 2004-ben kiesik a megye közgyűléséből – ugyanis az RMDSZ politikai támogatásával bevezetik az 5%-os helyi küszöböt, s az 5%-ból Temesben hibázik 28 szavazat. Azóta a hiány folyamatosan növekszik, és a képviselőt mind elérhetlenebbé válik.

A szórvány jogosan érzi úgy, hogy az RMDSZ, országos politikai alku keretében, elárulta őt. 2004-ben, a 2003-as RMDSZ-kongresszus után már világossá lett, hogy a romániai magyarságon belül komoly törésvonalak léteznek, az egységes RMDSZ nem tud vagy nem akar helyi, részérdekekre is odafigyelni. 2004-ben Temes megyén kívül még három további erdélyi megye magyarsága maradt képviselő nélkül – valamennyi szórvány.

Helyben, szórványban az a kérdés merül fel: kire számíthatunk? (Bodó 2011) Ezt a kérdést nem lehet megkerülni, hiszen a szórvány értelmezése: a helyi közösség a magyar identitástartalmakat belső erőforrásokból képtelen előállítani, a megmaradás külső tényezők és folyamatok által kondicionált. A szórványban lakóknak meg kell küzdeniük azzal, hogy a *nyelvhátáron élnek*, meg kell harcolniuk az anyanyelvben való megmaradásért. Ennek a léthelyzetnek vannak pozitív elemei is – az etnikumközi kapcsolatok terén –, a lényeg: a szórvány megmaradása az összmagyarság ügye. A helyi közösség annyit tehet, hogy kialakítja a kívülről jövő segítség befogadásának, optimális felhasználásának a keretfeltételeit.

Ez az, amiből az első évtizedben semmit sem láttunk. Nem tudtuk, hogy a politikai nyitottságnak csapdái, helyi közösségek létét fenyegető csapdái vannak. Nem tudtuk, hogy a megmaradás új intézmények életre hívásával képzelhető el: ilyen pl. a magyar falugondnoki szolgálatra rímelő szórványgondnok. Egyet sikerült elindítani, 2013-ban. Kellene Erdély-szinten több száz.⁵

Kulcsszavak tehát: helyzetismeret, tudatosság, félelem, bizalom, ellenzékiesség. Ebből kell kikeverednie a megoldásnak. Helyben. Milyen jó lett volna, ha akkor ismerhettük volna olyan, a románság által 1990 után újra felfedezett szellemi nagyságok megnyilatkozásait, mint az például Emil Cioranét. Cioran a Vaszárda szimpatizánsaként így vélekedett a magyar nyelvről: „Bevallom,

5 A 2015-ben elindított Petőfi-program más elképzelés, más logika mentén valósul meg.

irigylem szomszédaink pökhendiségét, irigylem még a nyelvüket is, amely vad és szépséges, de szépségében nincs semmi emberi, egy másik univerzum erőteljes és pusztító, imára, ordításra és sírásra alkalmas hangzásaival a pokolból tör föl, hogy megörökítse hangját és fényét. [...] Magyarul kellene kilehelni a lelkünket – vagy le kellene mondani a halálról.”⁶

Erdélyi ortodox pópa gyermekeként látta meg a napvilágot.

Mi még nem látjuk az új világot...

Vagy túl sokat látunk belőle, kevesebb jobb volna?

Szakirodalom

BODÓ Barna

2011 *Szórványstratégia*. Temesvár, Gordian Kiadó.

MISZLIVETZ Ferenc

1999 A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. In: Csefkó Ferenc–Horváth Csaba (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 295–302.

SZILÁGYI N. Sándor

2002 Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* 4. 64–96.

(Megjelent: *Aracs*, 2015/3. 111–116.)

---

6 Lásd: Emil Cioran gondolatai a magyarokról. https://bikmakk.blog.hu/2011/03/08/emil_cioran_gondolatai_a_magyarokrol. [2013. december 10.]

A ROMÁNSÁG CSÁNGÓI. VLACHOK SZERBIÁBAN

Minden közép-kelet-európai népnek megvannak a határon túli közösségei, hiszen Európa ezen történelmi szempontból viharos térfelén az etnikai és államhatárok még ott sem mindig esnek egybe, ahol a természetes határ – nagy folyó vagy hatalmas hegy – ezt elősegítené.

Ha keressük, és miért ne tennénk, hogy melyik Közép-Kelet-Európa leginkább „történelmen kívüli” népcsoportja, a kifejezés Eric Wolf (1995) által használt értelmében, akkor a *vlachokat* mindenképpen számba kell venni. A történelmenkívüliség, vagyis a közösségi sors mások általi irányítottsága tájainkon a leginkább a cigány/roma népességre jellemző: nem csak saját államisággal nem rendelkeztek/-nek, de anyaországuk sincs, amely érdekükben szükség esetén felléphetne. Vannak továbbá olyan etnikai kisközösségek, amelyek esetében a nemzeti hovatartozás vitatott, vagyis két egymással történelmi kapcsolatban álló nemzet is magához tartozónak tekintti a vonatkozó etnikai csoportot, ami egyrészt feszültségek forrása, másrészt pedig a közösség tagjai számára meglévő identifikációs lehetőségeket akként növeli, és maga a közösség ezáltal kevésbé „látja” önmagát. Növekszik a manipuláció, a többségi politikai beavatkozás esélye és jelentősége.

A vlachokról azt is mondhatjuk, ők a románság csángói. A csángó a magyarság leginkább elhagyatott, leginkább segítségre szoruló, más magyar közösségekkel közvetlen kapcsolatban nem lévő magyar nyelvű közössége. Ismert, hogy jelentős részük eljutott a nyelvvesztés határára. Ennek egyik oka, hogy a román nemzeti politika sokáig románokként tartotta őket számon, illetve az utóbbi időben, bár nem jellemző a románsághoz való tartozásuk hivatalos hangoztatása, de az anyanyelvben, a magyar nyelvben való megmaradásuknak az intézményi feltételeit a román állam nem teremti meg, nem is segíti. A vlachokról is elmondható, hogy Szerbiában, ahol a legtöbben élnek, a szerb–jugoszláv–szerb államiság mintegy 200 esztendeje alatt erős asszimilációs politikának voltak kitéve.

Csángók és vlachok. Mindkét esetben olyan etnikai csoportról van szó, amely kimaradt a nemzetépítés modern szakaszából. Gellner fejtette ki, hogy miközben a premodern társadalmakban a nemzeteknek nincs helye, létezésük a modern társadalmakban szükségszerű: az élelmiszer-termelő, faluközösségekre épülő tradicionális társadalmakban nincsenek olyan csoportok, amelyek a nyelvi és kulturális homogenitás kialakítására törekednének, miközben modern környezetben a kultúra az ember legértékesebb tulajdona, igazi belépőjegy a

teljes körű állampolgársághoz, a társadalmi tevékenységekben való részvételhez (Gellner 1983, 1997). A modern korban a kultúra határai az egyéni világ határait is kijelölik.

A vlachokra való odafigyelés Romániában az utóbbi években kezdett erősödni, a közös Európa politikai folyamatai is hozzájárultak ehhez, de távol állunk attól, hogy a bukaresti nemzetpolitika a vlachok vonatkozásában koherens stratégiával rendelkezne. Elindult valami a vlachokat illetően, de kérdésként nem elsődleges a bukaresti politikai prioritások jegyzékén. Úgy tűnik, a román nemzetpolitika számára két nagy kérdés létezik: Besszarábia, vagyis a nagy román egyesülés ügye, illetve a magyarországi apró román közösség, ez visszahatásként, az erdélyi magyarság léte és politikai követeléseinek okán. Ezek mellett a vlachkérdés eltölpül a bukaresti politikacsinálás műhelyeiben.

Mint sok esetben, most is jelzésértékű lehet az internetes keresés. A román nyelvű internetes keresésre, hogy *kik a vlachok* – közel 80 ezer találatot kapunk. A román nyelvű keresés a *csángókra* jelentős különbséget mutat: 4300 találat. A magyar nyelvű csángó-keresés találatszámja 18 ezer, ez is jóval kisebb a román nyelvű vlach találatszámánál. A vlachokra vonatkozó magyar keresés 31 ezres találatszámja magasabb, vagyis a vlachkérdésre nagyobb az odafigyelés.¹ Alighanem egy paradoxonnal állunk szemben: miközben a csángók identitásmegőrző támogatására léteznek évek óta futó programok,² amelyeket egyrészt a magyar állam, másrészt az erdélyi magyar közösségek módszeresen támogatnak, a vlachok ilyen jellegű támogatásban sem az anyaország, sem a vajdasági románság, sem a romániai helyhatóságok (megyék, megyeszékhelyek) részéről nem részesülnek. Tehát a csángókkal kevesebbet foglalkozik az internetes nyilvánosság, de támogatásuk létező és folyamatos. A vlachok iránt nagyobb az érdeklődés, de nem kapnak módszeres, kiszámítható – legfennebb eseti – támogatást.

Vlachok, vallahok, rumunok

Kik a vlachok? Idézhető több magyar forrás, de indokolt román forrásokra támaszkodni. A 20-as években mintha több értekezés jelent volna meg a vlachokról, mint napjainkban (Gherghel 1920; Iorga 1925). A román anyagokban sok az átvétel, a vonatkozó portálok böngészése alapján nem lehet megállapítani, ki számít vlachkérdésben első számú, igazi román szakértőnek. Van kivétel is, ilyen Adina Berciu-Drăghicescu munkája (2012). A keresések azt látszanak

1 Internetes odafigyelés: azt értem ezalatt, hogy nem csupán a kérdést taglaló szövegeket számolja a gép, hanem a sokféle szövegben való előfordulást, utalást, blogbejegyzést – mindent.

2 Húsznál több csángó településen létezik magyar tanítás – ennek a költségeit túlnyomórészt a magyar állam állja.

alátámasztani, hogy a nagyszámú internetes találat magyarázata: a románság (és mások is) most kezdi(k) felfedezni a vlachokat, sok a kérdés, a felvetés, a szubjektív megszólalás. Ugyanakkor további szűkítés szükséges, mert az elkövetkezendőkben kizárólagosan a Szerbia területén élő vlachokra utalok.³

A vlachok különböző népek névhasználata szerint Közép- és Kelet-Európa román közösségei. Idetartoznak az aromán, meglenoromán, isztroromán közösségek, a román nyelvben együttesen vlachok. Történelmi szempontból a modern román állam előtti, Duna menti románság területe: Vallachia. A román állam kialakulása utáni értelmezésben a vlachok olykor a román *határokon túli románok*. A vlach elnevezés feltehetőleg ónémet eredetű, jelentése eredetileg „idegen”. A későbbiekben általánosan használt fogalom lett a latinul beszélők azonosítására, a Balkán-félsziget területén pedig szláv közvetítéssel vált használatossá.⁴ Azonban nem minden nyelvterületen használták, használják a vlach kifejezést. A teljesség igénye és részletes magyarázat nélkül a Balkánon, illetve Kelet-Közép-Európában Thesszáliában gyakran az arman, Albániában a raman és az arvanitovlach, a Bizánci Birodalomban a mavrovlach, Makedóniában a makedovlach, Dalmáciában a morlak, Szerbiában és Magyarországon pedig többek között a cincár megjelölés terjedt el.

A szegényes szakirodalom⁵ szerint a *vlachok* (ejtsd: vlah) a Balkán-félsziget különböző országaiban élő népcsoportok, akik a latin nyelvből származó nyelveket beszélnek. A következő országokban élnek: Szerbia, Bulgária, Macedónia, Albánia, Görögország, Románia és Horvátország. Saját magukat Görögországban, Romániában, Macedóniában és Albániában arománoknak nevezik, a többi országban használják önmagukra a *vlach* nevet. A vlachok egymáshoz közel álló, a román nyelvhez hasonló, kölcsönösen érthető nyelveken beszélnek. A nyelvészek ezeket nyelvjárási csoportokra osztják. A vlachok ma ortodox vallásúak. Régen kisebb részük – főleg Horvátországban – katolikus volt, de az idők folyamán asszimilálódtak. A vlach kifejezés első megjelenését 976-ra teszik, az első bolgár cársággal kapcsolatosan jelenik meg Ióánnész Szkülitész görög krónikás egyik munkájában.

3 Itt élnek románok is, a két csoport közötti kapcsolatra később visszatérek.

4 Kitanics Máté: Vlachok a balkáni olvasztótégelyben, lásd: http://www.google.ro/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCsQFjAC&url=http%3A%2F%2Fpa.oszk.hu%2F02100%2F02108%2F00008%2Fpdf%2FEPA02108_Balkan_Fuzetek_2009_1_149-154.pdf&ei=EJxXVM3YBomgPfsVgagG&usq=AFQjCNFT8DwT1SZcibjJFpC_NRWZNdAvw&sig2=rC4HOV6JPCivvzZExec4Ow [2014. október 31.]

5 Nem vagyok a vlachkérdés szakértője, a kisebbségi jogok és érdekvédelem kapcsán foglalkoztam a témakörrel és érdekel a továbbiakban is. Szakirodalmi kereséseim során nem találtam olyan szerzőt, aki kimondottan a vlachkérdés kutatója volna. Születtek doktori tézisek a határon túli románokról, kizárólagosan a vlachokról szólót nem találtam. Szerintem kijelenthető: a kérdéskör alulteoretizált. Létezik egy civil szervezet – Astra Română, Temesvár –, amely évek óta foglalkozik a vlachok helyzetével, a kérdés napirenden tartásához jelentős mértékben hozzájárultak, de a különböző tudományos és közéleti aspektusok (anyanemzet, intézményi ellátottság, nyelvi jogok, képviseleti rendszer) szakszerű számbavételére nem vállalkoznak. Egyetemű műhely vállalkozhatna erre – ami várat magára, a jelek szerint.

1. ábra. A Timok völgyének két körzete: Bor és Zaječar – itt élnek a szerbiai vlachok⁶

A Duna menti vlachok legjelentősebb szállásterülete a Timok völgye. A Timok folyó a szerb–bolgár határ térségében a Duna jobb oldali mellékfolyója, Negotintól 10 km-re keletre torkollik a Dunába. A bolgár oldalon vlachok a Vidin régióban élnek. Bulgáriában a Dunától délre élő románokat *belivlasi*, vagyis fehér románoknak nevezik, és a Dunától északra lévőket, vagyis a Romániában élőket *cenri-vlasi*, tehát fekete románoknak. A kifejezések átkerülnek a többi balkáni nép fogalomhasználatába is: a törökök átveszik a bolgár kifejezéseket, lefordítják: *Ak-ıflak*, *Kara-ıflak* (ak – világos, kara – sötét, fekete), a görögök szóhasználata szerint léteznek *kucovlachok* (a *kuco* szó jelentése sánta, megjelenik román krónikákban, pl. D. Cantemirnél). Ők alkotják Nagy Vallachiát, a Dunától délre található *kuçuk-ıflaklar* – Kis Vallachia.

A közhiedelem szerint a románság legjobb szomszédja Szerbia, a két nép között nagy és történelmi a barátság. A történészek szerint ez az állítás csak helylyel-közzel igaz. Bizonyos történelmi helyzetekben szövetségeseek voltak, máskor éppen ellenkezőleg. Nem egy szerb vezető „rendet teremtett” olyan románok lakta vidékeken, ahol a románság nem volt eléggé „szófogadó”. Ezek a büntető fellépések előfordultak mindkét oldalon, de történelmi léptékben a szerbek tudták érdekeiket győzelemre vinni. Már 1809-ben Szerbia kéri, hogy keleti határa legyen a Timok folyó. Ezt a kérést az 1812-es bukaresti béke során a török szultán nem teljesíti. Miloš Obrenović, a szerb nemzeti hős 1815-ben kiharcolja Szerbia nemzeti függetlenségét, de nem sikerült a Timok térségét annektálnia. Több alkalommal kifejezi igényét ezekre a területekre (pl. 1829, Drinápoly), majd

6 A térképek forrása a vlachokra vonatkozó internetes honlap: http://ro.wikipedia.org/wiki/Timoc#mediaviewer/File:Localitate_din_Timocul_sarbesc_locuite_de_romani,_1941.jpg [2014. október 30.]

egy 1833-as katonai fellépés során elfoglalja a területet. Obrenović erőszakos asszimilációs politikát folytat, a román tanítókat elzavarják, a helyükbe hozott szerb tanítók nem tudnak románul. A román papokat elűzik a határon túlra, a templom nyelve a szerb lett. Népeségcserére is sor kerül, sokan menekülnek. A folyamat évtizedeken át tartott, míg kialakult – állandósult – a mai helyzet.

2. ábra. Szerbia 1833-as területi növekedése: a vlachok ekkor kerülnek szerb fennhatóság alá

A szerbek és a vlachok közötti viszony részben hasonlított az európai társadalmakon belül gyakran tapasztalható, zsidók iránt tanúsított ellenséges magatartáshoz. A szerbek társadalmában a 19. század első feléig szinte teljes egészében paraszti elemekből állt, hiányzott ugyanis a szerb etnikumú polgári népesség. A városok lakossága és a polgári elit így nagyrészt idegen elemekből, többek között vlachokból állt. Ezek a vlachok az általános szerb vélekedés szerint közmondásosan fukarok voltak, a szerb paraszti társadalom tagjainál pedig általában jóval nagyobb vagyont halmoztak fel, magasabb szintű, görögös kultúrárt testesítettek meg, ráadásul nem is szerbül, hanem aromun nyelven beszéltek.

A 20. században sem javul a vlachok helyzete, nincsenek intézményeik. Van egy román újságjuk, a Zäiecarban (*Zaječar*) megjelenő *Vorba Noastră*, illetve Pojarevāţban két nyelvű újság jelenik meg (*Bilten*). 1945 után Belgrád számára a vlachok szerbek. Lapjaikat 1948-ban betiltják, azóta sajtójuk nincs. A hivatalos népszámlálási adatok

szerint az 1948-as 93 444 fős lélekszám 1961-re 1369 főre apad, ami természetes folyamatként nem képzelhető el. Bukarest mindvégig hallgat, miközben a vlachok szinte felszámolódnak, Tito a legjobb barát. A vlachok a 20. és a 21. században is hallattak, illetve hallatnak magukról, békésen. Számuk egyre inkább csökkenő, pontos adatot nem ismerünk, és a népszámlálási adatokat a legtöbbször megkérdőjelezzük.

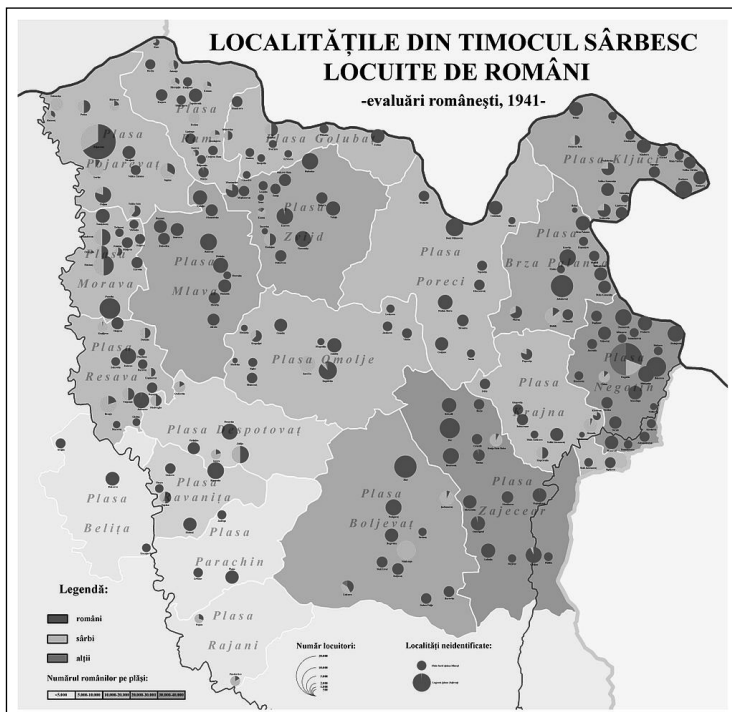
3. ábra. Az angol nyelvű térképen kék színnel jelölték a jelentős vlach lakossággal rendelkező térségeket. A barnássárgánál világosabb sárga részeken is élnek vlachok

A szerbiai Timok-völgynek a lakossága 712 ezer, közülük 2011-ben hivatalosan kb. 35 ezer ember (6%) vallotta magát vlachnak. A 2002-es népszámláláskor a szám nagyobb volt: 42 075 fő. A legutóbbi népszámlálás szerint a következő községekben él jelentős számú vlach népesség: Kucevo (28,3%), Boljevac (26,7%), Žagubica (22,4%), Bor (18,2%), Majdanpek (12,2%), Petrovac (10,9%), Golubac (9,9%), Negotin (7,5%), Zaječar (4,8%). *A térség városainak lakossága jelentősnek mondható, Zaječar 60 ezres, Bor 33 ezer lakosú, Negotin lakossága 18 ezer fő.* Tehát Borban kb. 6 ezer, Zaječarban 3 ezres, Negotinban másfél ezres vlach helyi közösség él. Abban megvan az egyetértés, hogy a 35 ezer – miként a csángók esetében – jelentős mértékben alábecsült adat. Hadd utaljak a román akadémia korábbi elnöke, Eugen Simion író egyik kijelentésére: „egyesek szerint a timoki románság lélekszáma 500 ezer, mások szerint 300 ezer, annyi bizonyos,

hogy jelentős hagyományos román kultúrájú közösséggel kell számolni”.⁷ Fontos jelzés, hogy Eugen Simion nem vlachokról, hanem románokról beszélt.

Érdeemes idézni Iosif Bena néprajzos adatait, aki egy 1995-ös dolgozatában a Timok völgye román beszélnő népességét 200 és 300 ezer közöttinek becsüli.⁸ Vlach vezetők szerint kb. 90-100 ezren lehetnek – senki sem tudja pontosan.

Temesvári román lapban fellelhető a megkülönböztetés: români és rumuni, vagyis románok jelenti az anyanemzetet, rumunok (rumánok) a vlachok. A síkvidéken élő vlachok (rumunok) által beszélt nyelvjárás az oltyán nyelvjáráshoz közelít, miközben a hegyvidéken élők a bánági román nyelvjáráshoz. Utóbbiak külön megnevezése az ungureni – a szótőben a magyar kifejezés jelenléte arra utalhat, hogy ezek többnyire az Osztrák–Magyar Monarchia fennhatósága alá tartozó Bánág felé építették ki kapcsolataikat. A vlach népesség által beszélt nyelv erős szerb hatást mutat, figyelmeztetnek a nyelvészek. A Negotin városban tett látogatásom és ottani megbeszéléseink alkalmával meggyőződhettem, hogy a vlachok által beszélt (román) nyelv teljes mértékben érthető romániai román nyelvtudással.

4. ábra. A Timok völgye rumunok által is lakott települései – számuk meghaladja a százat

7 Egy, a *Ziua* újság számára adott interjú keretében jelentette ezt ki, 2007-ben.

8 Lásd: jelentés a román nyelvet beszélők számáról. <http://www.ethnologue.com/language/ron> [2014. március 31.]

Vlachok (rumunok) helyzete, jogállása

Ha nyelvészeti szempontból a kérdés bonyolult, politikai szempontból még inkább az. A Timok völgyében élő vlachok anyanyelveként 2007 óta a román ismert el a szerb állam is. Politikailag a kérdést az bonyolítja, hogy a vlachok kisebbségként történő elismerésével Szerbiában két román nyelvű kisebbség jelenik meg: a románok, akik a történelmi Bánság, mai Vajdaság területén élnek, és a Timok-völgyi vlachok. Ez az érdekvédelem terén feszültségeket ébreszt – amire később még kitérek.

Kevés híradás jelenik meg arról, hogy miként élnek a vlachok. A vlachok helyzetét a többség nem ismeri, nem hallott a népcsoportról, tehát helyzetüket át sem érezheti, nem is viszonyul a kérdéshez. Fontos volna azt is látni, hogy a településeiken miként vannak jelen a helyi közéletben. Egy-egy újságíró elmerészkedik a vlachok földjére, főleg azóta, hogy napirendre került Szerbia európai uniós belépése. A román közvélemény számára a vlachok nem léteztek egészen a legutóbbi időkig. Napjainkban szembesül a legtöbb román azzal, hogy (a „baráti Szerbiában”) a vlachoknak nincsenek anyanyelvű iskoláik, nem tanulhattak és tanulhatnak még ma sem, bár fakultatív tantárgyként, románul.

Érdeemes idézni a bukaresti *Adevărul* 2011. március 2-i riportjából. A riporter felszólítja olvasóit, hogy románként gondolják végig, „képzeld bele magunkat, hogy szerb névvel születesz meg, szerb névvel házasodsz és szerb névvel temetnek el. Soha semmit nem hallottál Mihai Eminescuról vagy Mihai Viteazulról, mivel az iskolában semmit nem tanulsz a románokról, még a román ábécét sem tanítják meg neked. Minden nemzeti hős, akiről az iskolában tanulsz, szerb, és az iskolai ünnepségen szerb klasszikusok verseit szavalod. Sem írni, sem olvasni nem tudsz románul, de egyáltalán semmit. A templomban szerbül beszélsz hozzád a pap. [...] Két napig jártam a Timok völgye útjait, és ha nem álltam volna meg emberekkel beszélni, nem tudtam volna, hogy itt Burebista kora óta románok élnek: nincsenek kétnyelvű feliratok, nincs román templom, nincs román újság és iskola. Nincs semmi. Itt egy óriási paradoxonnal állunk szemben, hiszen a szerb jogalkotás igen nagylelkű a nemzeti kisebbségekkel szemben, biztosítják az identitás megőrzéséhez szükséges jogokat – oktatás, egyház, sajtó, többnyelvű hivatali táblák. De sehol semmilyen jelét nem láttam annak, hogy a Timok völgyében a románok ebből valamilyen módon részesüljenek.”⁹

A hasonló hangvételű írások érzelmi töltete erős, és kimondottan fontos, hogy ilyen közelítések is legyenek, hiszen a nemzetpolitika jelentős mértékben érzelmekre épül.

Ezzel kapcsolatosan idézem fel a Negotinban számunkra megszervezett találkozóra¹⁰ eljött Mílica tanítónő esetét. Iskolai kulturális tevékenység keretében

9 http://adevarul.ro/news/eveniment/reportaj-printre-romanii-estul-serbiei-identitatu-nem-pierdut-1_50ad490d7_c42d5a663924283/index.html [2014. október 31.]

10 2012 nyarán jártunk a temesvári Szórvány Alapítvány képviselőjében a vlachoknál, az alapítvány két munkatársa mellé egy temesvári román újságíró társult, aki korábban többször

foglalkozik a vlach népesség kultúrájával, van tánccsoportjuk, vezet énekkart. Ezekkel többször eljutottak a Bánságba, Olténiába – Temesvárt kimondottan szereti. Szeretett volna megismerkedni a románság történelmével, kért és kapott egy román történelemkönyvet. Olvasni kezdte – és nem értette. Egy sor történelmi szakkifejezést nem értett, s hogy a kapott könyvet megérthesse, román–szerb szótárt vett igénybe. A román történelemkönyv egyes passzusait csak szerb közvetítéssel tudta feldolgozni. Nem kérdeztem meg – szégyelltem –, hogy a nem értett, szerbre lefordított román szavakat megtanulta-e románul? Ilyenkor érezzük át Sütő András történelmi sóhaját: *engedjétek hozzánk jönni anyanyelvünk szavait!* S egy újabb sóhajjal kérdezhetjük: vajon a szerb és román nemzetpolitika korifeusai hallottak-e a sütői kérdésfelvetésről, érzékelik-e a helyzet tragikumát?

Végül, de nem utolsósorban: család- és keresztneveik alapján szerbeknek lehetne gondolni a vlachokat. Azt a román ortodox papot, akiről kb. 10 éve valóban sokszor hírt adott a román sajtó, Bojan Alexandrovićnak, romános írással Boian Alexandrovici-nak hívják. Sem a keresztnév, sem a családnév nem román – a történelem még neveiktől is megfosztotta őket. A fiatal, 1977-es születésű ortodox pap építette fel a vlachok első timoki templomát szüleinek a telkén, 2003-ban. Egyetlen nap és éjszaka húzták fel a kicsi templomot, mert a befedett istenházát hatóságilag már nem szabad lerombolni. Ugyanis építési engedélyt román ortodox templomra nem kaptak. Felszólították, bontsa le a templomot – természetesen nem tette meg, ezért is építette magánterületre. A hatóságok perbe fogták, kéthavi felfüggesztett börtönt kapott. A templom ügye 2008-ban a szerb püspöki szinódus elé került, és a papot elítélték. 2009-ben újabb felszólítást kapott a bontásra, amikor a templom nemcsak elkészül, de egyre inkább fokozódik az érdeklődés iránta, külföldiek is jönnek – nemzetköziesedik a helyzet.

Világos, hogy a román ortodox egyháznak kell segítenie, de alig mozdul valaki. Belgrád évekig nem engedi létrehozni a verseci székhelyű román ortodox püspökséget,¹¹ nem egyezik bele, hogy ide a temesvári ortodox metropolita, akinek a fennhatósága alá tartoznak a vajdasági-szerbiai románok, püspököt nevezzen ki. Szerbia EU-s belépésének a kérdése ezt a topikot is kimozdítja, a püspök elfoglalhatja tisztségét (2009) a Dacia Felix nevet viselő egyházkerület élén. A 2009. áprilisi találkozón, amikor a szerb ortodox pátriárka átadta a román püspökséget elismerő dokumentumot Daniil új román püspöknek, az új püspök előadta a szerb ortodox egyház vezetőinek, hogy megoldást kellene találni a vlach közösség hitéletével kapcsolatos kérdésekre is. Erre akkor nem kapott választ, később sikerült elfogadtatni, hogy a vlachok a verseci román püspökséghez tartozzanak, tehát kiválhattak a szerb ortodox egyházból.

---

járt a vlachoknál, kötetet is szentelt a helyzetüknek. Negotinban volt a főhadiszállásunk, az ottani partnerünk pedig a Helsinki Bizottság ottani jogi irodájának vezetője, Dušan Párvulovici.

11 Temesvárt két évszázada működik a szerb ortodox püspökség/vikariátus, vagyis a másik oldalon a megfelelő intézmény létezik.

Ezzel a helyzet még nem oldódott meg, ugyanis a vajdasági románok és a timoki vlachok között jelentősek a különbségek – előbbiek számára mindig biztosított volt az anyanyelvű oktatás, léteznek művelődési intézményeik, sajtójuk, kiterjedt kapcsolataik az anyaországgal. Az a tény, hogy a vlachok számbelileg fölényben vannak, egy sor képviseleti kérdést hívott elő. A megoldás – jelenleg – az, hogy külön esperességet (protoprezbiterat) hoztak számukra létre, ennek lett a vezetője vikáriusként a bátor, templomépítő pap.¹²

Vlach érdekképviselet

Kisebbségi magyarként az erdélyi magyar elit természetesen odafigyel a szerbiai-vajdasági folyamatokra, s el kell ismernünk, hogy az EU-tagságra pályázó Szerbia a kisebbségvédelemben Románia előtt jár. A nemzeti kisebbségek öngazgatási szerveit létrehozó, 2009-es nemzeti tanácsokról szóló törvény egy új önkormányzati rendszert alakított ki a Szerb Köztársaság lakosságának mintegy 17%-át alkotó etnikai kisebbségek számára. A törvény szerint a nemzeti kisebbségi tanácsok (NKT) legitim módon képviselik közösségeik tagjait a kultúrával, oktatással, tájékoztatással és hivatalos nyelvhasználattal kapcsolatos ügyekben, minden egyes kisebbségre vonatkozóan. Az NKT-k jogot kaptak arra, hogy érdekeiket támogató intézményeket, szervezeteket és profitorientált vállalatokat alapíthassanak. Habár a biztosított jogok csupán konzultatív jellegűek, vagyis az állam a döntési kompetenciákat megtartotta, mégis elég jelentősek ahhoz, hogy az etnikai kulturális autonómia egyfajta prototípusaként kezeljék.¹³ A tanácsok költségvetési eszközökből finanszírozzák a munkájukat, de önálló bevételre is szert tehetnek, illetve külföldi és nemzetközi forrásokból származó támogatást is kaphatnak.

A Szerbiában élő 22 nemzeti kisebbség a nemzeti tanácsokon keresztül valósítja meg kulturális öngazgatáshoz fűződő jogát. 2014-ben 17 népcsoport választott közvetlenül kisebbségi önkormányzatot.¹⁴ Az orosz és a török nemzeti közösség nem vesz részt a választásokon, a goráni közösség vezetői pedig korábban úgy nyilatkoztak: nem tartják magukat nemzeti kisebbségnek. A lengyel, a montenegrói, a macedón és a horvát nemzeti közösség tagjai elektorok által választják meg nemzeti tanácsukat.¹⁵

A törvényes keret egyszerre lehetőség és kihívás: a törvény alkalmazása során kialakuló konfliktusok komoly hatással bírnak a szerbiai nemzeti kisebbségi politika alakulására: megmutatják, hogy a nemzeti kisebbségek hogyan szerveződnek,

12 Meglátogattuk Malajnicában Boian Alexandrovici-ot is, a templom mögött épül kolostoruk 2012-ben pirosban állt. Iskola és óvoda indítását tervezte akkor.

13 2014-es döntésével a nemzeti tanácsok jogköreit némileg csorbította a belgrádi törvényhozás.

14 A vlachok bojkottálták a választásokat, erre a későbbiekben még visszatérek.

15 2014-es helyzet.

identitásuk megőrzése céljából milyen kapcsolatrendszert építenek ki, illetve miként viszonyulnak a szerb államhoz.

A nemzeti tanácsok létrehozatala azt az esélyt jelentette a vlachok/rumunok számára, hogy fordulat következik be a velük kapcsolatos belgrádi politikában. A modern délszláv–szerb államiság közel száz esztendeje alatt a vlachok a leginkább jogfosztott etnikai közösségnek számítottak, nem voltak sem anyanyelvű iskoláik, sem saját templomaik – hogy a Reményik-féle két alaptényezőt említsem. A helyzet világosan jelzi Belgrád álláspontját, miszerint vlach kisebbség nem létezik, őket nem külön kisebbségnek tekintik, hanem szerbeknek. Pontosabban: tekintették, mert az utóbbi évtizedben megindult egyféle változás. A legfontosabbat már jeleztem: kollektív jogaikat 2007-ben ismeri el a szerb állam, cserébe a független Koszovó elismerésének bukaresti visszautasításáért.

A deklaratív szintű elmozdulás még nem jelenti azt, hogy a vlachoknak biztosítják a jogot és lehetőséget anyanyelvük megőrzéséhez. Külön elemzés tárgyát képezhetné, hogy miért nem sikerült az elmúlt évtizedekben eredményesen küzdeni a jogaikért. Egyedül Görögországban rendelkeztek a második világháború előtt saját iskolákkal, melyek kaptak román állami támogatást is, de ezekből mára egy sem maradt.

Az utóbbi tíz évben a szerbiai Timok-völgyi vlachok azon törekvéseire lehetett felfigyelni, hogy a szerb kormányzat őket ne vlachként, hanem a vajdasági románokkal együtt románként ismerje el. Ez a törekvés ellenséges reakciót és (talán) félelmet váltott ki, hiszen a szerb politika a határ közelében élő vlach lakosság követelésében egy olyan faktort lát, amely hosszabb távon a nemzetállami egységet veszélyeztetheti. Ehhez a kérdéshez szólt hozzá Bogdan Aureescu, a nemzetközi jog professzora a bukaresti egyetemen, aki szerint Szerbia mestersegesen tesz különbséget románok és vlachok között.¹⁶

A szerbiai románok és vlachok közötti további jelentős különbség a szerbekhez fűződő viszonyban is megmutatkozik: a vlachok közül sokan szerb érdekeket képviselnek. Ezért jelentheti ki a szerbiai vlachok kulturális autonómiáját képviselő Vlach Nemzeti Tanács elnöke, Radiša Dragojević a *Magyar Szó* riportérének a kérdésére válaszolva, hogy „*Nem éri jogtiprás a szerbiai vlach nemzeti közösséget*”.¹⁷ A testület elnöke a továbbiakban kifejti, hogy „A vlach közösség tagjaitól senki sem várhatja el, hogy románoknak vallják magukat”, és szerinte Románia nem állíthatja ultimátum elé Szerbiát, ha a vlach kisebbségről van szó, mégpedig két okból nem: egyfelől azért, mert a vlachok nem érzik magukat jogfosztottnak, másfelől pedig azért, mert a vlach kisebbség mellett létezik legitím román kisebbség is. „Minden hasonlóság mellett ez két autochton nemzeti kisebbség. A románok anyaországuknak Romániát nevezik meg, a vlachok

16 Lásd: http://www.politicaromaneasca.ro/bogdan_aurescu_serbia_face_o_diferentiere_artificiala_intrevlahi_si_romani-8140 [2014. október 31.]

17 Lásd: <http://www.vajma.info/cikk/tukor/4785/A-vlachok-nem-romanok.html> [2014. október 31.]

pedig anyaországuknak Szerbiát tekintik. Nekünk semmi okunk, semmi alapunk Romániához fordulni, de neki sincs oka és joga, hogy a nevünkben bármit is követeljen”, hangsúlyozza Dragojević. Szerinte a vlach közösségen belül létezik az elégedetlenek egy csoportja, akik úgy vélik, a román nyelv az anyanyelvük, s ők csináltak ebből problémát, a román hatóságokhoz fordulva segítségért. A vlach közösségben vannak olyanok, akik megpróbálják „románosítani” ezt a közösséget, de kisebbségben vannak. Dragojević szerint ezt illusztrálja az a tény is, hogy a Vlach Nemzeti Tanács 23 tagja közül mindössze négyen képviselik a „pro-román opciót”. A nemzeti tanácsuk választási ülésén, a pro-román opciót képviselő listán hét jelölt szerepelt, „közülük hárman azonnal csatlakoztak hozzánk, s onnantól a mai napig úgy szavaznak, mint mi. Magában a nemzeti tanácsban, a Romániával kacérkodó politikai opció képviselőinek csoportja mindössze négy személyre korlátozódott”, magyarázza Radiša Dragojević, a Vlach Nemzeti Tanács elnöke.

2012-ben indult a kezdeményezés, a vlach kisebbség létének hivatalos elismerése után, hogy a vlachok számára külön ábécét dolgozzanak ki. Ez azt is jelentheti, hogy külön nyelvről, de legalábbis olyan nyelvjárásról volna szó, amely esetében a román ábécé nem használható. A kezdeményező Siniša Celojević orvos, a Vlach Nemzeti Tanács tagja, aki szerint a vlach ábécét a szerb nyelv adaptációja révén kell(ene) létrehozni.¹⁸

Ezek után és alapján igenis érthető, hogy a vlach közösség bojkottálta a 2014. októberi nemzeti tanácsi választásokat, hogy felerősödött, kezelhetetlenné vált a vlach eliten belül a pro-román és pro-szerb vonalak közötti ellentét.¹⁹ Boian Alexandrovici kezdeményezésére 2014 májusában vlach szervezetek képviselői nyilatkozatot írtak alá, amelyben többek között vállalják, hogy nem engedik tovább bomlasztani közösségüket a „hamis vlachok”, a szerb érdekeket képviselők által. Több forrás szerint²⁰ a 2010-es választás eredménye sem volt hiteles: ott szavaztak jóval többen, amely településeket a pro-szerb vlach vonalat képviselő szerb polgármesterek irányítják, és a választásokon képviselőiket be kívánták juttatni a tanácsba. És kialakult a tanácsban a már idézett arány. A helyzetre válaszként a vlach egyesületek bojkottra szólítottak fel a nemzeti tanácsi választások előtt. Az eredmény: a korábbi elnök pozíciója erősödött, az új tanácsba 6300 szavazattal 18 képviselőt tudott csoportosulásával bevinni, további két tag a vlach ábécét kialakítani kívánó Siniša Celojević listáján jutott be. Hozott még két tagot Slobodan Perić, a szerb Haladó Párt embere, aki a párt segítségével hozta létre a Vlachok Egyesítése mozgalmat.²¹ Dragan Demiciről írja a román

18 Ezek a kérdések felvetik a kisebbségi képviselet vonatkozásában az etnobiznisz kérdését. Az ilyen javaslatok kapcsán önkéntelenül arra gondolunk, hogy az illetőt „megfizették”.

19 Egyes források szerint a pro-szerb vlachok nem is vlachok.

20 <http://vorbanoastra.ro/?p=404> [2014. október 31.]

21 Egyes források szerint Perić nem tud románul.

média, hogy egyedül van az ellenségek között. A szerb hatóságok a vlach tanácsai választásokat hitelesként elfogadták.

Vagyis a helyzet a korábinál is feszültebb, pontosabban aggasztóbb.

A vlachok az utóbbi száz évben nem rendelkeztek igazi érdekképviseléssel. Létezik egy párt, a szerbiai Rumunok Demokrata Pártja („Partidul Democrat al Rumânilor din Serbia”, szerbül „Vlašca Demokratska Stranka”), amelyről vlach civil szervezetek vezetői állítják, hogy őket nem képviselik.

Valami csak történt. Létezik egy rádióadó, amely vlach nyelven sugároz, és Bor városában elindult a helyi tévéadó keretében egy vlach nyelvű műsor.

Vlachok – nemzetközi politikai erőterben

Önkéntelenül is felmerül a kérdés: Bukarest számára milyen lehetőség mutatkozik a fent leírt helyzet politikai kezelésére? A helyszíni látogatás segíthet például. Victor Ponta román miniszterelnök és Titus Corlăţean külügyminiszter 2014 júliusában Bor városában találkozott a Timok-völgyi, dél-dunai románok képviselőivel. Dušan Pârvulovici, az Emberjogi Bizottság (Negotin) vezetője szerint kérték, hogy a bukaresti kormány támogassa őket a román nyelv iskolákban történő oktatásának bevezetésében és a templomépítések kérdésében.²² A sajtó utólagosan annyit idézett, hogy Ponta kijelentette: a térségben száz év múltán is beszélni fognak románul.

Dušan Pârvulovici minden bizonnyal szóba hozta a 2013 januárjában közzétett *Jelentést* a vlach közösség helyzetéről, amelyet az általa vezetett egyesület dolgozott ki. Az ötoldalas jelentés első része helyzetértelmezés, a második részben következnek a javaslatok. Az első rész első pontja: a nemzeti tanácsok egyes kisebbségek esetében nem az illető kisebbséget képviselik, nem az érdekekben tevékenykednek. A javaslatok-kérések között a legfontosabbak: a belgrádi parlamentben kapjanak a kisebbségek képviseletet, az állam ne avatkozzon be a kisebbségek szervezeti életébe, vessenek véget a kisebbségek vezetői elleni zaklatásoknak, legyen igazi vallásszabadság. Visszaköszönnek a már érintett kérdések.

Románia hivatalosan alig és későn mozdult meg a vlach nemzetársak érdekében. Nincs tér arra, hogy alaposan elemezzem Bukarest vlach politikáját, csak jelzésekre vállalkozom. Az utóbbi években a román külpolitika és nemzetpolitika első számú szereplői megfordultak a vlachoknál, illetve Bukarestben fogadták a vlachok képviselőit. Boian Alexandrovici érdekében megmozdult a román külügy, a végkifejlet pozitív.

2007-ben a román parlament törvényt fogadott el a határon túli románok támogatásáról (a 299. számú törvényt 2009-ben kiegészítették), amely pontosan fogalmaz: hatálya kiterjed azokra a személyekre, akik meg kívánják őrizni

22 A sajtóban több tucat híradás számol be előzetesen a megtartandó találkozóról, azt követően egyetlen internetes hírt sem találtam az eseményről. Csak utalásokat.

román kulturális identitásukat, románoknak tartják magukat, nyelvükben és kultúrájukban a román nyelvhez és kultúrához kötődnek. És következik a taxatív felsorolás:²³ összesen 25 népcsoport-megnevezés között ott található *a rumán, a vallach, a vlach, a vlas*. Tehát törvényes keret létezik arra, hogy a vlachok bukaresti költségvetési forrásokból támogatást kapjanak.

Megnéztem a Határon Túli Románok Hivatala (Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni) honlapját. A Hivatal nagy jelentőségű, vezetője miniszter. Kerestem, milyen fontos programokat futtatnak. 2010-től szervezik a Románok Világforumát (Forumul românilor de pretutindeni), tartanak szakmai tanácskozásokat, megkeresik a diaszpórában élő eliteket. Stratégiát nem találtam. Projektjeik: Diaspora Estival találkozó, ARC 2013 gyermektáborok, ismerd meg szomszédaidat. Pályázati úton támogatást nyújtanak kultúra, média, nevelés, hagyományápolás és civil társadalmi kategóriákban. A kiírásokat látva érthetetlen, hogy nincs pénz a Timok-völgyi román óvodára. Az is lehet, a vlachok még nem tanultak bele a pályázati rendszerbe.

A szerb–román viszony kérdése Brüsszelben vált kínossá, amikor a szerb belépési folyamat kezdetén Bukarest felborította az előre megbeszélt menetrendet. Sajtóhír szerint²⁴ 2012. február 29-én „Borisz Tadic szerb elnöknél kínosabb helyzetben politikus aligha érezhette magát, amikor az Európai Unió székházában a média nyilvánossága elé szólították. Eredetileg megírt beszéde egy pillanat alatt okafogyottá vált, mert csak a sajtóértekezlet előtt néhány perccel tudta meg, hogy a román külügyminiszter, Cristian Diaconescu eltért az egy nappal azelőtt nagy nehezen egyeztetett forgatókönyvtől – minden EU-tagállam támogatta Belgrád csatlakozási tárgyalásainak megkezdését –, és nem járult hozzá Szerbia tagjelölti státuszának megadásához. Bukarest garanciákat kért a vlach helyzet megoldását illetően. 2012. március 1-jén Brüsszelben Szerbia és Románia képviselői a szerbiai román kisebbségre vonatkozó Protokollumot írtak alá, és ezzel Románia már nem állt Szerbia EU-s felvételének elindítása útjába. A Protokollum konkrét eredményei a timoki vlachokat illetően (még?) nem mutatkoznak.

2012 októberében a belgrádi és bukaresti parlamentek elnökei Szerbia EU-s csatlakozási folyamatának hivatalos elindítása előtt párhuzamosan nyilatkoztak.²⁵ Valeriu Zgonea román képviselőházi elnök szerint a vlachhelyzet megoldatlan, erre külön oda kell figyelni, és Szerbiának éppen az integrációs folyamat keretében kell a helyzet kulcsát megtalálnia. A szerb parlament akkori elnöke,

23 Román eredetiben a felsorolás: „armâni, armânji, aromâni, basarabeni, bucovineni, cuțovlahi, daco-români, fărșeroți, herțeni, istro-români, latini dunăreni, macedoromâni, macedo-români, maramureșeni, megleniți, megleno-români, moldoveni, moldovlahi, rrâmâni, rumâni, valahi, vlahi, vlašii, volohi, macedo-armânji”, a kiemelték vonatkoznak a vlachokra. Lásd: <http://legeaz.net/text-integral/legea-299-2007-spriijnul-acordat-romanilor-de-pretutindeni> [2014. október 31.]

24 <http://valasz.hu/vilag/imperia-romana-46799> [2014. október 31.]

25 <http://www.ziare.com/valeriu-zgonea/presedinte-camera-deputatilor/zgonea-ingroapa-situatia-vlahilor-nu-exista-probleme-intre-romania-si-serbia-1196481> [2014. október 31.]

Nebojša Stefanović viszont ezzel teljesen ellentétes álláspontot képviselt, mert szerinte a vlachkérdés nem kérdés, minden rendben van, és a Románia és Szerbia közötti kapcsolatok problémamentesek.

Negotini látogatásunk során tudtuk meg Dušan Pârvulovicitól, hogy Traian Băsescu román államfő 2011-es Timok-völgyi látogatásakor megígérte, pénzügyileg támogatni fogják román nyelvű óvodák és hétvégi iskolák kialakítását. Egy év elteltével a pénzből még semmit nem kaptak, mert az illetékes minisztériumok útvesztőiben sehogyan sem boldogultak. Többszöri bukaresti útjuk sokba került – eredményt nem tudtak elérni.

Belgrád elindult az uniós tagság felé vezető úton, ugyanakkor 2012 tavaszán a román parlament két házának elnökei közös nyilatkozatban fejezik ki abbéli véleményüket, hogy Szerbiának a kisebbségi kérdést, beleértve a vlachhelyzetet, megnyugtatóan meg kell oldania.²⁶

Természetesen a nemzetközi intézmények figyelme a vlachkérdésre is kiterjed – de Szerbia (Jugoszlávia) vonatkozásában az utóbbi negyedszázad folyamatosan etnikai feszültséggel terhelt. Ezek közül a vlachkérdés a kisebb gondok közé tartozik.

Az Európa Tanács elfogadta az 1333-as számú, az aromán kultúrára és nyelvre vonatkozó ajánlást, ennek a hatása alig mutatkozik meg. Az ajánlással az egyes országokat igyekeztek rábírni az érintett kultúra és nyelv támogatására, valójában egyik államban sem biztosítják az aromán – idetartozik a vlach is – közösségek számára a fennmaradásukhoz szükséges megfelelő szintű jogokat és intézményeket.

Peter Burkhard, az EBESZ szerbiai missziójának a vezetője pozitívan ítélte meg a 2014-es nemzeti tanácsi választásokat, és figyelmeztetett, hogy minden nemzeti kisebbség jogait tiszteletben kell tartani. A vlachkérdéssel külön nem foglalkozott.

Szakirodalom

BERCIU-DRĂGHICESCU, Adina

2012 *Aromâni, meglenoromâni, istroromâni: aspecte identitare și culturale*. București, Editura Universității din București.

GELLNER, Ernest

1983 *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell.

1997 *Națiuni și naționalism*. București, Antet.

GHERGHEL, Ilie

1920 Câteva considerațiuni la cuprinsul noțiunii cuvântului „Vlach”, București. *Convorbiri Literare* 4–8.

26 <http://lege5.ro/Gratuit/gmytkmrzgy/legea-nr-64-2012-pentru-ratificarea-acordului-de-stabilizare-si-de-asociere-intre-comunitatile-europene-si-statele-membre-ale-acestora-pe-de-o-parte-si-republica-serbia-pe-de-alta-parte-semnat-la-luxe> [2014. október 31.]

IORGA, Nicolae

1925 Les plus anciens états slavo-roumains sur la rive gauche de Danube
(VIIe siècle). *Revue des Études Slaves* V. 3–4.)

WOLF, Eric

1995 *Európa és a történelem nélküli népek*. Budapest, Osiris.

(Megjelent: *Korunk*, 2014/12. 35–47.)

TE MIT VÁLASZTANÁL? AZ ESEMÉNYNAPTÁR MINT KULTURÁLIS ESZKÖZ

Jó ideje halljuk közösségi helyeken: az erdélyi magyar számára a legfontosabb az emlékezés. Igaz múltat, jeles elődöket idéz fel és meg előadásban, könyvben, köztéri emlékjelek által – ahányszor erre alkalom nyílik. És alkalmat lehet teremteni is... Az állítás negatív felhangját érezni kell, hiszen ha mindennél fontosabbá válik a múlt, akkor gyengül, másodlagossá válhat a jelen kihívásaira való odafigyelés. Ha egy kultúrában, egy közösségben túlsúlyba kerül a múlttal való foglalkozás, veszélybe kerülhet a jövő, mert a jelen és a jövő kérdései háttérbe szorulnak. Korrekt az érvelés, megvan az igazságtartalma, ez alkalommal nem kívánok az állítás érvényességével foglalkozni. Azért idézem fel, mert a legalább egy évtizede megjelenő¹ *erdélyi magyar művelődési eseménynaptár* tételeinek az elemzése megmutathatja, hogy van-e ennek az állításnak valóságtartalma.

Amikor az RMDSZ által, az EMKE-vel partnerségben kiadott *2014-es eseménynaptár* elemzésébe kezdtem, fel kellett tennem a kérdést: mi célból jelentetnek meg intézmények eseménynaptárakat? Azt látjuk, hogy eseménynaptárral dolgozik ma a politikus és a gazdasági vezető, a sportoló és a művelődés szervezője egyaránt. Az egyik fontos, gyakorlati szempont ezek összeállítása során a nem kívánt ütközések elkerülése. Hiszen többnyire egyazon (helyi) közösséget célozzák meg a különböző események és rendezvények, s aki nem veszi figyelembe a konkurens kínálatot, az könnyen elbuktatja saját rendezvényét. Az eseménynaptárak fontosak tehát a szervezői oldalnak. Kérdés, mit nyújtanak a másik, a résztvevői oldalon. Érzésem szerint ennek a vizsgálatával alig foglalkozn(t)ak, legalábbis nem sikerült ilyen elemzésnek a nyomára bukkannom. Jó volna tudni, mennyire használja a kultúra iránt érdeklődő ezeket a segédeszközöket. Vannak önkéntelenül megfogalmazódó kérdések, melyeket azt hiszem, kevesen tesznek fel még azok közül is, akik a naptárakat szerkesztik. Kérdéseim: *A naptár mennyire fontos egy közösség számára? Mennyire reprezentatív és mennyire átfogó? Mennyire pontos és naprakész? Mennyire hasznos?*

A kiadó az *előszó*ban szokta a kiadvánnyal kapcsolatos üzenetét megfogalmazni, itt lehet keresni azt, amit fontosnak tart a naptárak okán előrebocsátani. A 2014-es erdélyi magyar eseménynaptár előszavában az RMDSZ elnöke az összetartozást említi fontos tényezőnek, hogy az erdélyi magyarok egy nyelvben és kultúrában élnek, és ebben akarnak megmaradni. Szerinte a naptár közösségi „élni akarásunk, megmaradásunknak, jövőképünknek a lenyomata”. A 2012-es naptár előszavában Kelemen Hunor RMDSZ-elnök kérdést fogalmaz meg:

1 Internetes kereséssel nem sikerült kiderítenem, mióta jelenik meg az erdélyi magyar eseménynaptár.

„Képesek vagyunk-e arra, hogy egy kötetbe foglaljuk mindazokat az ünnepeket, hagyományokat, szokásokat, amelyek csak a mieink, amelyek egyedivé tesznek bennünket?” És az ünnepek fontosságával folytatja: „ünnap minden január 22., március 15., augusztus 20. vagy október 23., minden szoboravató, koszorúzás, megemlékezés, kiszínesíti mindennapjainkat népi sokadalmaink kavalkádja, az összetartozás erejét sokszorozzák meg bennünk a magyar napok tömegei.” Jelen van a már idézett gondolat: megbecsülni mindazt, amit elődeink hagytak ránk, ezek éltetnek minket...

Az ünnaprontás szándéka nélkül kell megjegyeznem: nem szükséges eseménynaptárt szerkeszteni és kiadni ahhoz, hogy nemzeti ünnepeinkre odafigyeljünk, ezeket megünnepeljük. Éppen fordítva látom: a kultúra és a közélet olyan hétköznapi eseményeire kell felhívni a figyelmet, olyan kérdésekre és területekre kell(ene) ráirányítani a figyelmet, amelyek fontosak, de a hétköznapiak sodrásában könnyen elmegyünk mellettük, észre sem vesszük, mit kínálnak nekünk.

Jelen elemzés feltáró jellegű, mivel nincs olyan korábbi munka, amelyek segítenének pontos hipotézisek megfogalmazásában. A fentebb jelzett kérdések mellett fontos volna választ kapni további kérdésekre: *Milyen tényezők befolyásolják a helyi közösségek művelődési eseményeinek a szervezőit? A kínálat és annak jellege kapcsolatba állítható-e a helyi magyar közösség demográfiai jellemzőivel, az intézményi háttérrel?*

Az eseménynaptár jellemzői

A vizsgált naptár kis formátumú, fekvő téglalap alakú kötet. A 2014-es 278 oldalas, a 2012-es ennél valamivel kisebb (224-es) oldalszámú. A kötet hármas tagoltságú: az előszót követően az események rövid leírása található havi bontásban. Ezt a részt, amely a kötet 80%-át teszi ki, követi a rövidítések és címek jegyzéke, majd egy képösszeállítás a korábbi évi reprezentatív eseményekről. Az utóbbi két fejezet beiktatása indokolt, egyrészt további információkért van kihez fordulni, illetve a fotók által ízelítőt kapunk az egyes rendezvényekről.

Ki szerkeszti a kötetet? Az a munkatárs, akit a kötetek szerkesztőként feltüntetnek, vagy igazi szerkesztőről nem beszélhetünk? Az ilyen típusú kiadványok elkészítésének legfontosabb szakasza az adatgyűjtés. Nézem a legfrissebb felhívást, a 2015-ös naptárét. 2014. december elején jelent meg, amikor feltehetőleg az események szervezői döntöttek már a jövő évi legfontosabb rendezvényekről. A beküldés határideje január 15. És közlik, milyen adatokat várnak el, éspedig: az intézmény neve és annak rövidített változata, postacíme (irányítószám, helység, utca, házsám, megye), telefon- és faxszáma (körzetszámmal együtt), e-mail-címe, honlapcíme; az intézményvezető neve; a rendezvény megnevezése, időpontja (hónap, nap), helyszíne (helység); a programfelelős neve. A naptárt feszült ütemben kell szerkeszteni, március elejéről találtam jelzést arra vonatkozóan, hogy a

2014-es naptár már elérhető, feltöltötték. Országnyi területet átfogó, (2014-ben) 321 szervező intézményt megszólító kezdeményezés esetében arra nincs lehetőség, hogy az esetleges hiányos adatszolgáltatót felkérjék a pótlásra. A szerkesztés szerintem kimondottan műszaki jellegű, az anyag előkészítése tördelésre. Tehát a kötetet a rendezvények szervezői „szerkesztik”, vagyis a kötet használhatósága jelentős mértékben függ attól, hogy mit küldenek be a felhívásra.

Vannak a naptárban értelmezhetetlen információk, pontatlanságok, hiányzó adatok. Mit gondoljunk a következő rendezvényekről? A) Új magyar hagyományok napja (Temes): mi az új? Ha új, mikor vált hagyománnyá? Mire terjed ki, milyen jellegű a rendezvény? B) Fiatalok a szabadban (Hunyad): augusztusban a szabadban sok mindenre nyílik lehetőség, kirándulni, sportolni, környezetet védeni – mire hívják a fiatal, nem tudjuk meg. C) Minimum Party (Kolozs) – ennyi. Aki nem tudja, hogy egy kolozsvári művészeti csoportról van szó, akik szeretnek kísérletezni, annak ez a tétel semmit sem mond. Táborokat szerveznek – ez is egy ilyen lehet, de erről semmit nem közölnek. És egy újabb rendezvény: D) Vakációsirató – sulis buli (Hunyad). Nem világos, miért kell elsiratni a vakációt, mi ennek a rendezvénynek a célja és tartalma? Az iskola olyan kényszer, hogy iratni kell a vakációt? Mire készít fel, mit ad egy ilyen rendezvény? Egy szülő miért engedje, küldje oda gyermekét? Újabb kérdés: mi a szerkesztő feladata? Kellene-e a beküldött eseményeket szűrni?

Vannak fölösleges információk, ilyen például a tanévnyitó. Ez megjelenik több esetben (Hunyad, Fehér, Csík). Illetve szerepel olyan esemény is, hogy nem lehet azonosítani a helyszínt (2014-es naptár, 158. old., 4. tétel: Tanévnyitó – A község iskoláiban – Szervező intézmény: nincs kitöltve – Felelős: három személynév). Csak további, címlistas keresés mutatja meg, hogy Siménfalváról lehet szó. A naptár forgatója ilyenkor további információt keres, vagy leteszi a kiadványt?...

Használhatatlan információra több példa említhető. Ezek egyik csoportja, amikor a szervezők hiányos adatszolgáltatása miatt nem tudni a rendezvény pontos dátumát. Ilyenkor a szerkesztő a vonatkozó havi lista végére illeszti be ezeket a tételeket, pl.: nyugdíjas találkozó (Hargita), idősek napja (Hunyad), korszerű sportoktatás meghívott előadóval (Kolozs). Például ha a Maros megyei Erdőcsinádon szövésoktatást hirdetnek december hónapban, a nap megjelölése nélkül, akkor kérdés: kinek szól a hirdetés? A résztvevők bizonyára tudják, mert ez aligha egyedi esemény, egy folyamatnak a része. Akkor nincs szükségük az információra. Ha mások volnának kíváncsiak, akkor ennyi nem elég, további információra van szükségük. A szilágysomlyói Báthory Alapítványnak vannak olyan ismétlődő rendezvényei, amelyeket kétheti vagy havi rendszerességgel szerveznek meg (pl. minden szombaton citeraoktatás), és ez esetben valóban nincs szükség a napot megjelölni.

Vannak olyan rendezvények, amelyek valamilyen nemzetközi vagy magyar vonatkozású naphoz kötődnek (szórvány napja, idősek napja, kenyér világnapja),

és semmilyen további információt nem nyújtanak. Bármelyik esetben szó lehet előadásról, művészeti összeállításról, egyszerű beszélgetésről, közösségi együttlétről. Egy idős ember lehet, hogy a meghirdetett idők napjára ennyi infó alapján is elmegy, de a szórvány napját illetően mégis tudni kellene, mit kínálnak a szervezők. Ez különben egy módszertani kérdésre utal, amit itt csak jelezni kívánok, mert később bővebben foglalkozom vele. A naptárba mindenekelőtt olyan rendezvényeket iktatnak be, amelyek valamilyen szinten kötöttek: egy jeles naphoz, egy történelmi eseményhez, egyházi ünnephez, helyi hagyományhoz. Ezeket sokak szerint elegendő majd akkor „kitalálni”, amikor az eseményre konkrétan készülni kell.

És egy utolsó megjegyzés: kb. 20-ra tehető azon események száma, amelyek kétszer szerepelnek a naptárban. Van, amikor azonos adatsorral, máskor apró módosítással, de a helyszín és az időpont egyezése kizárja, hogy különböző eseményekről volna szó.

Rendezvények: szervezők, tipológia, kódolás

Az erdélyi civil szféra – mint a rendezvények szervezői körének a legjelentősebb csoportja – közismerten kultúráközpontú. Többen kimutatták, a legutóbb Kiss Dénes (2010, korábban 2007), hogy a civil szervezetek közül 52% a művelődés területén tevékenykedik, és ez az arány egy korábbi, 2006-os kutatáshoz képest emelkedett. Ehhez még hozzáadódik az oktatás területét választók közel 11%-a és a vallási tevékenységet folytatók 3,3%-a, ami azt jelenti, hogy a nemzeti-etnikai megmaradást szolgálja – közvetlenül vagy közvetve – a civil szervezetek mintegy 66%-a. Várhatóan ez a szervezeti struktúra megmutatkozik a rendezvények területén is, annak ellenére, hogy az események szervezői között a civilek csak az egyik csoportot képezik.

Az alábbi táblázat az események szervezőinek megyék szerinti és intézményi besorolását tartalmazza. A naptár intézményi fejezetének adatait illetően kételyek fogalmazhatók meg: két megye esetében rákerestem az adatokra. Ismereteim szerint Temes megye vonatkozásában nem szerepel a szervezők között a Bartók Béla Vegyeskar, a Végvárért Alapítvány, a végvári Református egyház és a végvári könyvtár sem mint társszervező intézmény. Nem szerepel az intézmények között a Temes megyei Máriafölde községi RMDSZ-szervezete sem. Kovászna megyéből pedig hiányzik a több rendezvényt szervező csernátoni Haszmann Pál Közművelődési Egyesület, és társszervezője, a Csernátoni Népfőiskola. Minden bizonnyal további hiányok, pontatlanságok is léteznek. Reménykedjünk, hogy a hiányosságok nem változtatják meg az arányokat, és az alábbi táblázat adatai a helyzet helyes értelmezését teszi lehetővé.

Egy megjegyzés mindenképpen idekívánkozik: az események szervezői között gyakori az RMDSZ és ennek megyei-helyi szervezetei, illetve az RMDSZ

nőszervezetei, ifjúsági szervezetei. Hogy egyedül vagy más szervezetekkel partnerségben az RMDSZ hány esemény mögött található meg – ezt nem számoltam külön meg. De azt igen, hogy összesen 41 RMDSZ-szervezet vagy hozzá kötődő más szervezet szerepel a szervezők között. Ezért egy új kategóriát hoztam létre. A helyzetet az alábbi táblázat mutatja.

1. táblázat. *Események szervezői*

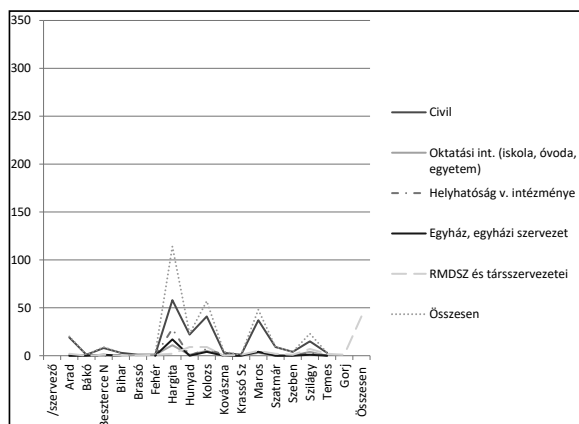
Megye/ szervező	Civil	Oktatási int. (isko- la, óvoda, egyetem)	Helyható- ság v. in- tézmenye	Egyház, egyházi szervezet	RMDSZ és társzer- vezetei	Összesen
Arad	19	1	–	–	2	20
Bákó	1	–	–	–	–	1
Beszterce-N.	8	–	–	1	1	9
Bihar	3	–	–	–	–	3
Brassó	1	1	–	–	–	–
Fehér	1	1	–	–	1	2
Hargita	58	11	28	17	2	114
Hunyad	22	1	–	–	9	23
Kolozs	41	5	7	4	9	57
Kovászna	3	–	1	–	–	4
Krassó-Sz.	1	–	–	–	1	1
Maros	37	3	4	4	5	48
Szatmár	9	–	–	–	2	9
Szeben	4	–	–	–	1	4
Szilágy	15	4	3	1	7	23
Temes	3	–	–	–	2	3
Gorj	–	–	–	–	1	1
Összesen	226	27	43	27	43	321

Forrás: készítette a szerző.²

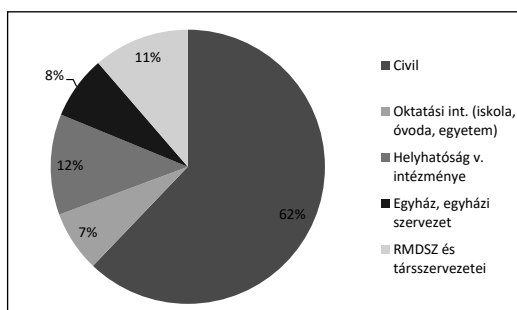
Érdeemes a táblázatot grafikusán is megjeleníteni, jól kiugranak a különbségek (1. ábra).

Ha külön csak a szervező intézményeket vesszük figyelembe, az eredményt a 2. ábra mutatja.

2 Valamennyi ábra és grafikon készítője a szerző.

1. ábra. Az események szervezői, megyei bontásban

2. ábra. Az események szervezői, intézményi bontásban

A rendezvények közel kétharmada mögött tehát civil szervezetek állnak. Az összesítés megmutatja, hogy szórványhelyzetben az önkormányzatok és intézményeik nem vállalnak szervezési feladatot, illetve a fronthelyzetű megyékben³ is inkább ott, ahol helyileg a magyarság többséget alkot.

Jeleztem, hogy a művelődési eseményeket összefogó eseménynaptárak kutatásáról nincs tudomásom, saját kategóriarendszert kellett kialakítanom, tettem ezt a naptárba foglalt események elemzése alapján. Első változatban 21 kategóriát különítettem el, majd ezekből párat összevontam akként, hogy általánosan

3 A kisebbségi sorban élő nemzeti közösségeket a helyi demográfiai viszonyok szerint három kategóriába szokás sorolni: tömbhelyzetben a kisebbség helyi többséget alkot, az önkormányzatokban a helyzete domináns. Fronthelyzetben a kisebbség jelentős tényező, képes beleszólni a helyi politika alakításába még akkor is, ha kisebbségben van. Szórványhelyzetben a kisebbség, ha jelen is van a helyi hatalom intézményeiben, a képvisellete gyenge, képtelen a saját érdekeit hatékonyan képviselni.

kezelhető kategóriákat kapjak. Lemondtam a folyamatos jellegű eseményekről – mindössze egy ilyet tartalmaz a naptár. Kiemelt figyelmet követelt a hagyományörzés kategória kialakítása, hiszen ide nem csupán a helyi-térségi-nemzeti hagyományok megőrzését szolgáló események tartoznak, hanem a megemlékezések, koszorúzások, történelmi évfordulók megünneplése is – általában a helytörténet és honismeret.

Gondot jelent a különböző világnapok (nőnap, idősek napja, anyák napja, gyermeknap, környezetvédelmi stb. napok) besorolása. Ezek évente ismétlődő események, nem valamilyen helyi sajátos szándék hozza ezeket létre, hanem egy országos-nemzetközi igazodási gyakorlat. Ebből külön kategóriát képeztem, annak ellenére, hogy nem minden világnapot soroltam az emléknapok közé: az idősek, a gyermekek napjai szociális, illetve ifjúsági kategóriába kerültek, a környezetvédelmi nap a külön környezetvédelmi kategóriába.

Különböző világnap igen sok, nemzeti szintű nap több is van. Utóbbiak közé tartozik a nemzeti összetartozás napja – és ez a hagyományörzés kategóriájába is sorolható, illetve a szórvány napja – ez szinte bizonyosan kulturális töltetű, és oda (is) sorolható. Ezért ezt a két eseménytípust besoroltam a vonatkozó két kategóriába. A világnapok és nemzetközi akciónapok listája hatalmas: januárban 6, februárban 7, márciusban 16, áprilisban 15, májusban 17, júniusban 14, júliusban 4, augusztusban 10, szeptemberben 14, októberben 20, novemberben 17, decemberben pedig 7 rögzített dátumú világnap létezik.⁴ És emellett vannak még mozgó dátumúak is. Utóbbiak közé tartozik a házasság világnapja – ezt például Erdélyben senki nem tartotta szükségesnek megünnepelni. És nem szenteltek rendezvényt a zene világnapjának sem, amelyet október 1-jén szokás megtartani. Annyi a világnap, amennyire igazából oda sem lehet figyelni: például személy szerint nem látom be, miért volna felette szükséges a fordítás nemzetközi napját (szeptember 30-án) évente megünnepelni. Globalizálódó világunkban nem a fordítás, az egyes nyelvek értékelődnek fel, hanem az angol nyelv válik mindinkább egyeduralmódóvá – a kis nyelvek rovására. A naptár szerint kiemelt figyelmet kap a nőnap, a gyermeknap, az idősek napja, a mikulás, de szerveztek már könyvtárosok és látássérültek világnapját is.

A feldolgozás kezdetén létrehoztam külön tudományos, illetve ismeretterjesztés kategóriát – olyan kevés esemény került főleg az utóbbiba, hogy ezeket összevontam.

Nem alakítottam ki viszont határon túli esemény kategóriát, pedig a 10-et is meghaladja a naptár olyan eseményeinek a száma, amelyek helyszíne külföld, elsődlegesen Magyarország. Ezekről lemondtam (pl. külföldi kirándulás), vagy besoroltam valamilyen más kategóriába (tág értelemben vett honismeret, illetve egy kórus vagy táncsoport külföldi fellépése kultúra).

Az események naptárbéli száma nem egyezik meg a létrehozott táblázat végső adataival: a kategóriák szerinti táblázatban több esemény szerepel, mint

4 Az információ forrása a Wikipédia – ez esetben nem tudományos elméletről van szó, a forrás elfogadható.

a naptárban. Ennek az a magyarázata, hogy a falunap, még inkább a városnapok akkor is többféle tevékenységet jelentenek, ha a naptárban egyetlen tételként szerepelnek. A falu- és városnap egyrészt szórakozás, másrészt kultúra, harmadrészt honismeret, és a sor még folytatható. A nagyszámú falu- és városnapot általában a kultúrához és a szórakozáshoz is besoroltam.

Gondot okoz a vetélkedők besorolása. Ha iskolában szervezik, akkor iskolai tevékenység. Ha horgászverseny, akkor sport. Ha népdalvetélkedő, akkor kultúra. Ezeket a rendezvényeket is kettős besorolással kezeltem. Persze vannak fejlődést okozó és mosolyt fakasztó vetélkedők is, mint például a székelyderzsiek hagyományos disznótoros vetélkedője – ez esetben sajnos nem sikerült megfejteni, mire vonatkozik a hagyományos jelző.

Végül 18 kategóriát hoztam létre. Az eredményt az alábbi táblázat mutatja be.

2. táblázat. 2014 eseményei kategóriák szerint, havi bontásban

	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Össz.
C	1	2	4	3	2	0	1	0	1	0	1	1	16
G	3	1	1	7	3	3	2	6	8	10	0	1	45
IFI	1	1	1	7	17	60	15	12	11	5	6	46	182
IT	3	5	14	9	9	9	3	4	3	4	13	1	77
K	49	45	154	76	57	43	47	88	54	101	54	65	833
KÖ	1	0	0	16	7	1	2	3	4	1	1	0	36
M	5	4	2	6	4	4	5	5	1	7	4	4	51
N	10	0	30	1	2	5	3	4	0	0	0	1	56
O	4	5	3	14	13	15	11	6	6	8	2	1	88
P	1	1	4	1	3	0	0	0	0	0	0	6	16
R	0	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	1	5
S	13	21	21	25	34	26	28	22	28	18	12	9	257
SZ	18	134	45	23	21	17	33	55	44	40	23	37	490
SZO	2	5	2	5	53	3	3	1	4	40	14	19	100
T	3	3	8	11	6	7	11	11	3	5	7	5	80
V	3	10	6	10	13	1	3	0	2	6	7	1	62
VE	6	1	0	14	17	42	17	15	15	12	10	14	163
Z	6	6	3	7	11	14	14	5	2	3	8	16	95
Össz.	129	244	298	236	272	250	199	239	186	260	162	228	2652
Napt.	127	222	287	216	263	250	171	208	178	252	158	217	2549

Jelmagyarázat:

C – civil // G – gazdaság, termékvásár, állatvásár // IFI – ifjúság, gyermekprogram // IT – tudomány, ismeretterjesztés // K – kultúra, irodalom, könyvtár, irodalmi kávéház, előadás, színház, film, kabaré, hagyományörzés, helytörténet, honismeret, megemlékezés //

KÖ – környezetvédelem // M – művészeti(képző) // N – emléknap, évforduló, világnap (ismétlődik évente) // O – iskola, egyetem, oktatás // P – politikai // R – roma // S – sport, túra, kirándulás // SZ – bál, betlehemezés, fesztivál, szórakozás – kód // SZO – szociális, anyák napja, idősek, betegek // T – tánc, néptánc(fesztivál) // V – verseny, vetélkedő // VE – vallási, egyházi // Z – koncert, zene(i fesztivál). Össz. – összesen. Napt. – tételszám a naptárban.

A rendezvények megyék szerinti lebontását a 3. táblázat tartalmazza. Az itt található végső esetszám nem azonos sem a naptári eseményszámmal, de a kategóriák szerinti végső számmal sem. A kategóriák szerinti különbözősége a magyarázat azonos a korábbival – a kettős besorolások okozzák. A megyéknél kapott szám meg azért más, mert innen kikerültek a kétszer szereplő rendezvények, nincsenek benne a külföldi rendezvények és azok sem, amelyek adatsora nem volt pontos.

3. táblázat. 2014 eseményei megyék szerint, havi bontásban

Megye / hónap	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Össz.
Hargita	44	79	106	66	60	103	47	77	66	83	37	66	834
Maros	19	36	46	41	40	22	25	30	29	39	21	33	381
Kolozs	14	27	40	35	35	30	34	24	14	43	29	33	358
Arad	6	19	19	12	16	16	12	14	16	16	13	18	177
Hunyad	14	12	2	13	23	15	8	12	10	17	14	19	159
Szilágy	8	12	16	11	16	11	4	8	10	14	12	15	137
Temes	0	4	6	4	11	5	6	10	11	9	6	3	75
Bihar	4	5	5	4	9	6	8	6	5	6	4	4	66
Szeben	4	5	5	4	7	4	5	4	3	6	4	11	62
Fehér	5	3	5	4	1	6	3	2	0	5	8	2	44
Beszt.-N.	2	5	5	3	4	4	4	3	2	4	3	4	43
Kovászna	1	3	3	4	6	7	4	2	3	3	3	3	42
Szatmár	3	1	4	6	3	3	3	5	1	3	2	3	37
Brassó	0	1	6	1	1	2	2	2	1	1	2	1	20
Bákó	1	0	3	3	0	3	2	1	1	0	1	5	20
Krassó-Sz.	0	1	4	1	1	1	1	1	0	1	0	2	13
Gorj	0	0	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	3
Máram.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Bukarest	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes	125	213	275	212	234	238	168	201	172	251	160	222	2471

Adatfeldolgozás, értelmezés – a szervezők

Jelentős a területi szórás, a megyék szerinti különbség. És nem csupán az immár hagyományosnak mondható tömb-front-szórvány helyzetek különbözősége mutatkozik meg az adatsorokban, hanem az is, ahogyan a naptár elkészül. A naptár alapja az önkéntes adatszolgáltatás – és ennek a feladatnak az értelmezése a naptár adatai szerint jelentős különbséget mutathat.

A két székely megye közel azonos demográfiai-etnikai helyzete alapján arra számíthatnánk, hogy Hargita és Kovászna megyék adatsorai hasonló képet mutatnak. Ez egyáltalán nincs így. Hargita hozza azt, ami a tömbben élő közösségtől elvárható, Kovászna megyéből szinte nem fut be adat. Mert azt a sajtóból is tudjuk, hogy ebben a megyében (is) igen élénk kulturális élet zajlik, hogy sok erős civil szervezet működik és jól.

A fenti táblázat az eseményszám szerinti csökkenő sorrendben mutatja a helyzetet. De egészen más a sorrend, ha a helyi magyarság lélekszáma és az ezt többé-kevésbé tükröző érdekérvényesítő képessége szerint rendezzük a táblázatot.

4. táblázat. *Művelődési események és a helyi magyarság lélekszáma*

Megye	Összlakosság	Magyar lakosság	Magyarok aránya	Rendezvényszám
Hargita	304 969	262 463	86,06%	834
Maros	531 380	206 550	38,87%	381
Kovászna	206 261	154 998	75,14%	42
Bihar	549 752	144 736	26,33%	66
Szatmár	329 079	131 456	39,95%	37
Kolozs	659 370	102 928	15,6%	358
Szilágy	217 895	51 385	23,6%	137
Brassó	505 442	39 284	7,77%	20
Arad	409 072	37 207	9,1%	177
Máramaros	461 290	34 088	7,39%	0
Temes	650 544	33 835	5,2%	75
Hunyad	396 253	15 441	3,9%	159
Fehér	327 258	15 346	4,7%	44
Beszterce	277 861	14 061	5,06%	43
Szeben	375 992	9961	2,65%	62
Bákó	583 590	5152	0,88%	20
Bukarest	1 677 985	3012	0,18%	0
Krassó	274 277	2856	1,04%	13
Gorj	334 231	100	0,03%	3

A magyar lakosság száma és aránya együttesen határozzák meg az érdekérvényesítés erejét – és ebből a kettőből nem alkottam kompozit mutatót. Megfigyelhető, hogy Kovászna megye az eseményszám szerint a lista végére kerül, miközben a magyar lakosság és ennek aránya alapján a második helyre szokott kerülni. Nem csupán Kovászna megye esete különös, hanem legalább ennyire kérdéseket gerjesztő a Máramaros megyéé is, ahonnan egyetlen eseményt sem jelentettek be a naptár számára. Arról is van tudomásunk, hogy Bukarestben vannak magyar vonatkozású rendezvények – ezek szintén hiányoznak a naptárból.

Nézzük meg az 5. táblázatot az eseményszám csökkenő sorrendjében.

5. táblázat. *Események csökkenő rangsorban, megyék szerint*

Megye	Összlakosság	Magyar lakosság	Magyarok aránya	Rendezvényszám	Közösség jellege
Hargita	304 969	262 463	86,06%	834	Tömb
Maros	531 380	206 550	38,87%	381	Tömb és front
Kolozs	659 370	102 928	15,6%	358	Front
Arad	409 072	37 207	9,1%	177	Szórvány
Hunyad	396 253	15 441	3,9%	159	Szórvány
Szilágy	217 895	51 385	23,6%	137	Front
Temes	650 544	33 835	5,2%	75	Szórvány
Bihar	549 752	144 736	26,33%	66	Front és tömb
Szeben	375 992	9961	2,65%	62	Szórvány
Fehér	327 258	15 346	4,7%	44	Szórvány
Beszterce	277 861	14 061	5,06%	43	Szórvány
Kovászna	206 261	154 998	75,14%	42	Tömb
Szatmár	329 079	131 456	39,95%	37	Front és tömb
Brassó	505 442	39 284	7,77%	20	Szórvány
Bákó	583 590	5152	0,88%	20	Szórvány
Krassó	274 277	2856	1,04%	13	Szórvány
Gorj	334 231	100	0,03%	3	Órománia
Máramaros	461 290	34 088	7,39%	0	Szórvány
Bukarest	1 677 985	3012	0,18%	0	Órománia

Magyarázat: az Órománia kategória azt jelenti, hogy itt nem beszélhetünk szórványról, mert a magyarságnak itt nincs történelmi múltja.

A táblázatból látható, hogy vannak érthetetlenül kevés rendezvénnyel szereplő megyék: Bihar, Szatmár a már említett Kovászna mellett. Ugyanakkor meglepően jól állnak Hunyad vagy Arad szörványmegyék. Itt az adatszolgáltatási hajlandóság mögött más tényezőkre is kell gondolni. A naptár elemzéséből az okok nem deríthetők ki, de egy következő kutatás számára komoly feladat annak elemzése, hogy honnan és milyen indítékkal szolgáltatnak, illetve nem szolgáltatnak adatokat. Pozitív értelemben két megyét kell kiemelni mindenképpen: a csángókat jelentő Bákó megyét és az Olténiába elszármazott Gorj megyei magyarok közösségét.

Az adatszolgáltatást egyesek tekinthetik valamilyen politikai elköteleződés megnyilvánulásának is, amennyiben a naptárt az RMDSZ, az egyik erdélyi magyar párt jelenteti meg. Nem vizsgáltam meg külön, de szinte bizonyos vagyok abban, hogy az Erdélyi Magyar Néppárt holdudvarába tartozó szervezetek rendezvényeik adatait ritkán küldik meg a naptár szerkesztőinek. Például Tusványos vagy a borzonti EMI-tábor nem szerepel az eseménynaptárban. Érdekességként jegyzem meg, az EU-s tábor sem, amelynek főszervezője az RMDSZ-hez közeli MIÉRT.

A legjobb mutató az események vonatkozásában a rendezvénysűrűség: ezer magyar lakosra egyenként hány rendezvény jut.

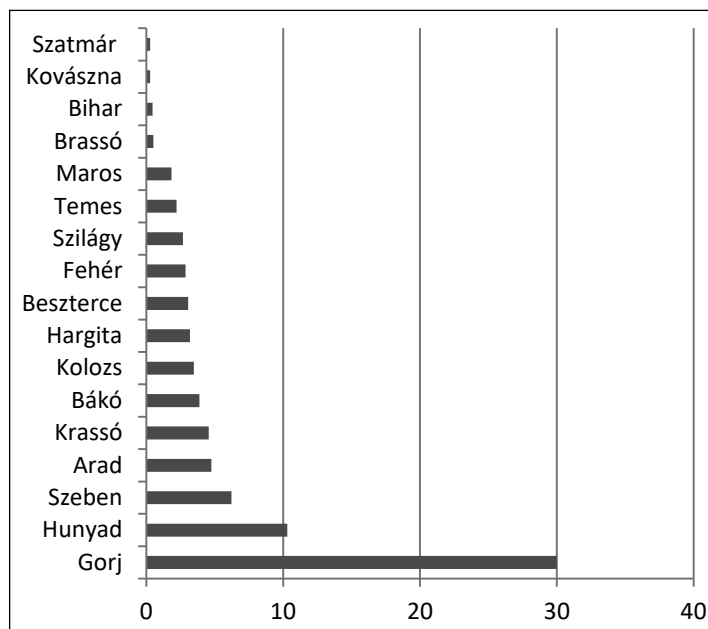
6. táblázat. *Megyék rangsora a rendezvénysűrűség szerint*

Megye	Összlakosság	Magyar lakosság	Magyarok aránya	Rendezvény-szám	Rendezvény-sűrűség
Gorj	334 231	100	0,03%	3	30,00
Hunyad	396 253	15 441	3,9%	159	10,30
Szeben	375 992	9961	2,65%	62	6,22
Arad	409 072	37 207	9,1%	177	4,75
Krassó	274 277	2856	1,04%	13	4,55
Bákó	583 590	5152	0,88%	20	3,88
Kolozs	659 370	102 928	15,6%	358	3,48
Hargita	304 969	262 463	86,06%	834	3,18
Beszterce	277 861	14 061	5,06%	43	3,06
Fehér	327 258	15 346	4,7%	44	2,87
Szilágy	217 895	51 385	23,6%	137	2,67
Temes	650 544	33 835	5,2%	75	2,21
Maros	531 380	206 550	38,87%	381	1,84
Brassó	505 442	39 284	7,77%	20	0,51
Bihar	549 752	144 736	26,33%	66	0,45
Kovászna	206 261	154 998	75,14%	42	0,27
Szatmár	329 079	131 456	39,95%	37	0,28
Máramaros	461 290	34 088	7,39%	0	–
Bukarest	1 677 985	3012	0,18%	0	–

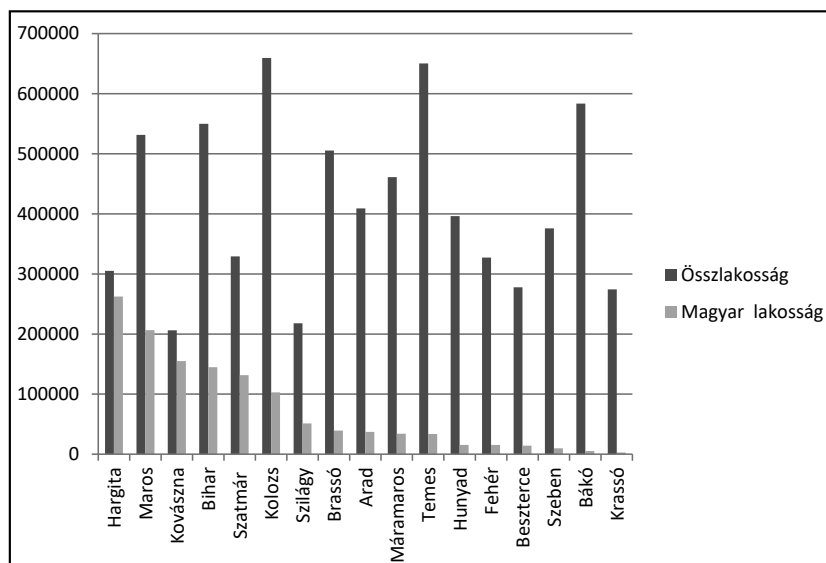
Érdekes grafikon segítségével ábrázolni a megyék szerinti rendezvénysűrűséget. A rendezvénysűrűség szerint kiugróan első Gorj megye, ahol 100 magyar él a népszámlálás szerint, és 2014-ben 3 közös rendezvényük volt. A további helyezettek kivétel nélkül szórványmegyék: Hunyad, Szeben, Arad, Krassó-Szörény, Bákó. Ezek közül kettőnek van magyar középiskolája, az intézményi ellátottság magyar szempontból olyan gyenge, hogy szinte nincs is. Ezekben a megyékben a helyi magyarok magyar identitását nem állami-önkormányzati fenntartású intézmények (nem létező) kulturális kínálatával, hanem a naptárba foglalt események révén igyekeznek megőrizni. Kovászna megyében egy sor helyhatósági intézmény szolgálja a nemzeti-etnikai megmaradást, és tömbben amúgy sem merül fel a nyelvvesztés veszélye. Akkor ez lehet az egyik magyarázat arra, hogy miért a szórványmegyék esetében magas a rendezvénysűrűség.

A 4. ábra az egyes megyék összlakosságát és a helyi magyar lakosság lélekszámát mutatja meg.

Igen sok esetben fontos események szervezői között találunk civil szervezetet, iskolát, önkormányzatot (vagy egy intézményét) és a helyi egyházat is. Erre kizárólag olyan helyzetben van példa, amikor a magyarság lokálisan domináns helyzetben van – és elvárja, hogy egy nemzeti jellegű, jelentős rendezvény mindenki számára fontos legyen. Szórványban arra van példa, hogy az egyház társul rendezvényhez, de az önkormányzat már nem.

3. ábra. Rendezvénysűrűség megyék szerint

4. ábra. Megyék összlakossága és a magyar lakosság

Adatfeldolgozás, értelmezés – rendezvények jellege

Nagy Ákos, aki a tanulmányt követő sajtó-összeállítást a rendezvényekről elkészítette, summásan azt mondta, bálokról-bulikról nem keresett sajtóanyagot – különben ezek az események felét teszik ki. Hogy ezekről szükséges-e, érdemes-e sajtóvisszhangot kigyűjteni – kérdés. Mi lemondtunk erről. Ami bizonyos: a kultúra messze jelentősebb minden más kategóriánál.

Minden hónapnak megvannak a rendezvényi hangsúlyai – január: magyar kultúra napja, február: farsang, március: nőnap, nemzeti ünnep, április: húsvéti ünnepkör, magyar költészet napja, május: majális, anyák napja, június: gyermeknap, nemzeti összetartozás napja, búcsú, július: falu- és városnapok, augusztus: Szent István napja, szeptember: szüreti bálók, termékfesztiválok, október: idősek napja, aradi vértanúk, november: szórvány napja, magyar tudomány napja, december: mikulás, advent, karácsonyi ünnepkör.

Nézzük meg a rendezvénytípusokat tartalmazó 7. táblázatot, immár a rendezvények száma szerinti rangsorban.

A *kultúra* átfogó kategória – idetartozik irodalom, könyvtár, irodalmi kávéház, előadás, színház, film, kabaré, hagyományőrzés, helytörténet, honismeret, megemlékezés – a rendezvények egyharmadát teszi ki. De ide kell számolni további kategóriákat is (zene, képzőművészet), ezzel az esetszám eléri a 979-et (vagyis közel 40%). Külön vettem a tudományt és az ismeretterjesztést – utóbbi

mindenképpen besorolható a kultúra kategóriába, de a közös kategória is végül idetartozik. Ezek együttesen (1056 tétel) az események 41,4%-át teszik ki. Vagyis kevesebbet, mint amennyire számítottunk/számíthattunk. Vannak olyan kategóriák, amelyek kulturális dimenzióval is rendelkeznek: vetélkedők, szociális (idősek napján olykor kultúrműsor is van). Ha ezeket is (részben) ideszámoljuk, kijelenthetjük, hogy a rendezvények kb. 50%-a kulturális vagy jelentős mértékben kulturális jellegű.

7. táblázat. *Rendezvények tipológiai rangsorban*

	Jan.	Febr.	Márc.	Ápr.	Máj.	Jún.	Júl.	Aug.	Szept.	Okt.	Nov.	Dec.	Össz.
C	49	45	154	76	57	43	47	88	54	101	54	65	833
G	18	134	45	23	21	17	33	55	44	40	23	37	490
IFI	13	21	21	25	34	26	28	22	28	18	12	9	257
IT	1	1	1	7	17	60	15	12	11	5	6	46	182
K	6	1	0	14	17	42	17	15	15	12	10	14	163
KÖ	2	5	2	5	53	3	3	1	4	40	14	19	100
M	6	6	3	7	11	14	14	5	2	3	8	16	95
N	4	5	3	14	13	15	11	6	6	8	2	1	88
O	3	3	8	11	6	7	11	11	3	5	7	5	80
P	3	5	14	9	9	9	3	4	3	4	13	1	77
R	3	10	6	10	13	1	3	0	2	6	7	1	62
S	10	0	30	1	2	5	3	4	0	0	0	1	56
SZ	5	4	2	6	4	4	5	5	1	7	4	4	51
SZO	3	1	1	7	3	3	2	6	8	10	0	1	45
T	1	0	0	16	7	1	2	3	4	1	1	0	36
V	1	2	4	3	2	0	1	0	1	0	1	1	16
VE	1	1	4	1	3	0	0	0	0	0	0	6	16
Z	0	0	0	1	0	0	1	2	0	0	0	1	5
Össz.	129	244	298	236	272	250	199	239	186	260	162	228	2652
Napt.	127	222	287	216	263	250	171	208	178	252	158	217	2549

Érdemes kiemelni egy jó példát. A segesvári *Gaudeamus Alapítvány* diákmentakást működtet, és melléje kialakított egy kulturális központot is (Bodó 2014b). Ennek kialakult kulturális műsorrendje van – korábról vannak idevágó jó tapasztalataim –, és most megfigyelhettem, hogy a tanév során szimfonikus és dzsesszenére, a vásárhelyi színi akadémisták előadásaira, néptáncosok fellépésére kerül sor, ugyanakkor fellépnek amatőr színjátszók és versmondók, illetve szerveznek különböző emléknaphoz kötődő rendezvényeket is. Segesváron a *Gaudeamus Alapítvány* a magyar kultúra letéteményese.

Külön figyelmet érdemel, hogy a 2014-es naptár tételesen nem tartalmaz szoboravatást, emléktábla-állítást. Nem állítom azt, hogy ilyenre nem került sor – pl. falu- vagy városnap keretében, de a naptárban nincs ilyen tétel. Azt jelentené, hogy az emlékéllátás időszaka elmúlt, és más hangsúlyok alakultak ki vagy vannak kialakulóban? Ez olyan kérdés, amelyre külön kutatás keretében kellene megtalálni a pontos választ.

A *szórakozás* – bál, buli, fesztivál, játék, természetünnep stb. – jelenti a második legszámosabb rendezvénykategóriát, de nem éri el a 20%-os részesedést (19,2). Vagyis az első benyomás, hogy bálók és fesztiválok népe volnánk – nem helyes. Az összetartozás és az otthonosság fontos érzés, és ezek alakításában a szórakozásnak, a kellemes együttlétnek a szerepe jelentős. Jó volna tudni, hogy más népek/közösségek esetében a bálozás az események mekkora hányadát teszik ki, véleményem szerint az erdélyi magyarság nem szórakozik többet más népeknél.

Harmadik a sorban a *sport*, túrázás, természetjárás (10%). A naptári tételek szerint a túrázás van túlsúlyban, de ennek az lehet a magyarázata, hogy az olyan testmozgások, amikor egy baráti társaság együtt focizik, kosarazik, pingpongozik, nem kerülnek be a naptárba, mert úgymond nincs mögöttük szervező intézmény. A túrázás és a természetjárás tételei elsősorban Kolozs, Maros, Bihar és Hargita megyék területéről származnak, ami nem jelenti azt, hogy csak itt kedvelik a túrázást. Megnyitottam a temesvári Bánsági Kárpát-Egyesület honlapját, és itt 2015-re 22 túrát tartalmazó programot találtam.⁵ Ez a 2014-es naptárba foglalt események közel 10%-a. És a BKE 2014-ben nem jelentett be egyetlen műsort sem a közös naptárba. Ki lehet jelenteni, hogy ez a tevékenység a naptárinál sokkal jelentősebb, a megvalósuló események száma a naptárinak akár a duplája is lehet.

Az *ifjúsági és gyermekrendezvények* kategória a rangsorban a negyedik (7%). Első közelítésben ez nem rossz, de ha a rendezvényszámot vesszük alapul (182), akkor kevés. A szervező intézmények között egyetlen diákszövetségeket találtam (a marosvásárhelyit), pedig minden egyetemi városunk diákszervezete évente több eseményt szervez. Különösen a kolozsvári diákszervezetek hiánya feltűnő – a magyar egyetemi hallgatóságnak nagyobb része itt tanul –, innen egyedül a Sapientia HÖK-je jelenik meg a naptárban. Az erdélyi ifjúsági szervezetek száma a 100-at meghaladja, és ezek szinte kivétel nélkül aktívak. A naptárból való hiányuk jelzés lehet: számukra a naptár mint információforrás másodlagos.

Az *egyházi-vallási események* száma a valóságban minden bizonnyal sokkal nagyobb a naptárinál (163; 6,4%). A farsang az egyház számára fontos, de eseményként nem egyházi. A búcsúk igen, ezek közül kiemelkedik a pünkösdi búcsú, ez rendszerint kulturális programmal is társul. Az egyházak szerepe a helyi kultúrában az itteni arányszámnál jóval nagyobb – sok falu esetében egy-egy kulturális rendezvény az egyház nélkül nem jönne létre –, de ennek legfennebb annyi a nyoma, hogy az egyház szerényen társszervezőként szerepel.

5 A 2014-es túraterv nem szerepel (már) a honlapon.

A *szociális események* száma (100, vagyis 4%) igen alacsony. Megint arra kell gondolni, hogy ezekről nem tudósítják a naptár szerkesztőit, hiszen ha csak a Máltai Szeretetszolgálat hálózatát vesszük alapul (ennek sepsiszentgyörgyi, marosvásárhelyi, aradi, de akár temesvári szervezeteit), akkor ezek jelentős szervezői a vonatkozó tevékenységnek. Például fogyatékosok számára szervezett esemény alig van a naptárban, a romániai Máltai Szeretetszolgálat (MSZSZ) országos honlapján három kategóriában (speciális óvoda, fogyatékosok klubja, táborok) találunk folyamatosan működő foglalkozásokat. Ezekről a naptár nem tud. Szociális téren az idősek napja, az anyák napja típusú rendezvények kerülnek előtérbe, elsősorban azért, mert erre a politikum odafigyel. A speciális körülményeket feltételező rendezvények nem kerülnek be a naptárba.

Az *oktatás* kategóriája egyrészt külön figyelmet érdemel, mert a pedagógusok továbbképzése, a kapcsolatépítés idetartozik. Azért is fontos ez a terület, mert egy sor iskolai kollégium részben vagy egészben civil keretek között működik. A naptár szerint igen tevékeny a pedagógusszövetség aradi szervezete, találunk szilágysomlyói pedagógusprogramot, meg egy nagyenyedit – de ez közelről sem jelent(het)i az egészet. Idesoroltam be a tanévnyitókat és tanévzárókat. Jelentős kételyeket ébresztenek bennem a naptárba bekerült tanévzáró és tanévnyitó programok – amelyekről már volt szó. Azt állítottam ezekről, hogy fölösleges információt nyújtanak, az iskolakezdés időpontját, jellegét mindenki ismeri. Ha minden iskolánk illetékesei szükségesnek ítélték volna az esemény megjelenítését a naptárban – akkor a naptárban semmi más számára nem maradt volna hely. Többen elkészítették Erdély magyar iskolatérképét (Márton 2007), most a Transindex adatbázisát veszem alapul, miszerint 2300-at meghaladja a magyarul (is) oktató intézmények száma,⁶ vagyis ez önmagában közel 5000 tételt jelentene. Ugyanakkor csak akkor volna indokolt ezek felvétele a naptárba, ha a szokásos, kötelező, szabály szerinti tanévnyitón történik még valami rendkívüli: valaki iskolástáskát ad ajándékba, ha valaki bemutat egy pl. nyáron elkészült létesítményt. A szokásos, kötelező tanévnyitó és -záró rendezvény nem eseménynaptári tétel. Ha a naptárat valóban szerkesztenék, akkor ezek a tételek feltehetően nem szerepelnének az anyagban.

A *tudomány és az ismeretterjesztés* kategória alacsony esetszáma szintén jelez valamit. Egyrészt azt, hogy az egyetemek által szervezett tudományos konferenciák alig kerülnek be a naptárba: csak a Sapientia EMTE Kolozsvári Kara tartotta ezt szükségesnek. A többi tudományos rendezvény a civil szervezeti keretek között működő Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság vagy más civil szervezetek rendezvényei. Főleg a magyar tudomány napja okán megtartott rendezvények kerültek a naptárba. Ami pedig az ismeretterjesztést illeti, egyedül Aradról jelzik, hogy évente több rendezvény szolgálja az ismeretterjesztés nemes ügyét. Ebben a vonatkozásban mindenképpen sokkal kevesebb

6 Lásd: <http://kataszter.adatbank.transindex.ro/index.php?a=ml&megye=Temes%20megye> [2014. december 18.]

esemény kerül megszervezésre, mint 1989 előtt – akkor ez volt az egyik „megengedett” tevékenységi terület. Mindenképpen nagyobb odafigyelésre volna szükség.

A *vetélkedők* kérdése már szóba került. Ez is olyan kategória, hogy nincs viszonyítási alapunk, hogy mennyi volna a jó vagy az ideális. A játékos szellem jelenléte üdvözlendő, és a helyi közösség inventivitását is jelzi, hogy milyen vetélkedőket szerveznek. Egyetlen rendkívülit találtam – a disznótorost –, sok helytörténeti, honismereti, illetve irodalmi vetélkedőre van/volna szükség. Ez esetben is meglehet, hogy a vetélkedők bizonyos száma nem került be a naptárba.

A további kategóriák esetszáma igen alacsony, mégis érdemes ezekre is utalni. Amennyiben a *gazdasági* vonatkozású események naptári száma reális, akkor ez igen alacsony, valóban kevés figyelmet fordítunk a gazdasági élet jelenségeire. De lehet, hogy itt is az adatszolgáltatással van gond. Örömmel konstatáljuk a *környezetvédelmi* kategória jelenlétét, de mielőtt örömünk magasba szökne, meg kell jegyezni, hogy az események közel fele az áprilisi Föld napjához kapcsolódik.

Következzenek azok a kategóriák, amelyek kialakítását alighanem megkérdőjelezzük egyesek. *Civil* rendezvényekhez (Bodó 2014a) az éves közgyűléseket, civil napokat soroltam be – látható, igen csekély a számuk. Minden szervezet valamiként számot ad a tevékenységéről – ennek a nyilvánossága elmarad, a naptárban nem jelenik meg. *Politikai* címkét azok az események kaptak, amikor egy politikussal szerveztek találkozót, illetve amelyek a diktatúra megdöntésének 25. évfordulójával kapcsolatosak. Ezek száma sem magas.

Összesen 6 esemény került a *roma* kategóriába – miközben köztudott, hogy a roma integráció kérdése mennyire fontos a magyarság számára. Vannak iskoláink, ahol a roma gyermekek által jön össze a szükséges létszám, tehát közösségi érdekünk a romakérdésre való odafigyelés. Ami most van, illetve látható, nagyon, de nagyon kevés.

Végül egy általános megjegyzés. A naptárba mindenekelőtt olyan rendezvényeket iktatnak be, amelyek valamilyen szinten kötöttek: egy jeles naphoz, egy történelmi eseményhez, helyi hagyományhoz. Ezeket sokak szerint elegendő majd akkor „kitalálni”, amikor az eseményre konkrétan készülni kell. Tehát az ilyen típusú események naptárbéli jelenléte minden bizonnyal nagyobb a valóságosnál.

Összefoglalás

Az RMDSZ által jó ideje kiadott eseménynaptár beépült az erdélyi rendezvényszervezők életébe, ennek ellenére a naptár mint kulturális eszköz vizsgálata mind ez ideig nem került sor. Jelen kutatás is feltáró jellegű, egy következő elemzés megalapozásának tekinthető. Ennek során a naptár szerkezetéhez, kiadási módjához kapcsolódó kérdéseken túl ki kell terjednie a befogadó közegre, hogy ki, miként használja, miért és mennyiben tekinti hasznosnak vagy ellenkezőleg, esetleg fölöslegesnek a naptárat.

A naptár által bemutatott események számát ismerjük, ez önmagában nem sok és nem kevés. Az bizonyos, hogy nagyon sok szervezet nem küldi be a felhívásra rendezvényeinek adatait, feltehetőleg a reális eseményszámnak mintegy a fele kerül a naptárba. Ezt annak alapján állítom, hogy kategóriaként egy-egy megye vagy szervezet szintjén megnéztem, mi kerül a naptárba és mi nem.

Fontos kérdésben világosan látunk: az események jelentős részét a szórványban szervezik meg, ebben a közegben van a legnagyobb szükség kulturális rendezvényekre, tehát reális igényre adott választ jelez, hogy szórványban az eseményűrűség jóval meghaladja a többségi értékeit. Persze kivételek mindkét oldalon vannak: Hargita megye jól áll a rendezvények terén, és van szórványmegye, ahonnan semmilyen információval nem szolgálnak (Máramaros). Azt is világosan megmutatja a naptár, hogy a szervezés tekintetében a tömbfront–szórvány tengely mentén jelentős különbségek léteznek, és ezekre érdemes külön odafigyelni.

A dolgozat bevezetőjében megfogalmazott kérdésekre térek még vissza. Elsőként arra kellene választ kapnunk, hogy *a naptár mennyire fontos közösségünk számára?* A kutatás erre nem ad választ, mert nem is adhat. Nem vizsgáltuk a naptár potenciális közönségét – és erre egy következő kutatásban volna érdemes sort keríteni. Jelen naptár *mennyire reprezentatív és mennyire átfogó?* Mindenképpen reprezentatívnak tekintem, a másodlagos adatgyűjtés arra enged következtetni, hogy a hiányzó események nem változtatják meg alapvetően az események közötti arányokat. *Mennyire pontos és naprakész?* – ez volt a következő kérdésem, és erre a válasz az, hogy sokkal gondosabb szerkesztésre volna szükség. Idevágóan a tanulmány szövegében megtettem a megjegyzéseimet. Az utolsó gyakorlati kérdésre – *Mennyire hasznos?* – kitérő választ tudok adni. Azt hiszem, azok számára fontos eszköz, akik saját rendezvényeiket tervezik, és el kívánják kerülni a potenciális ütközéseket. Ha valahol egy konkrét eseménnyel kapcsolatos keres az ember információt, az internet gyorsabb és pontosabb útnak látszik.

Két elvi jelentőségű kérdést is megfogalmaztam. Egy ilyen naptár elemzése során joggal merül fel a kérdés: *Milyen tényezők befolyásolják a helyi közösségek művelődési eseményeinek a szervezőit? A kínálat és annak jellege kapcsolatba állítható-e a helyi magyar közösség demográfiai jellemzőivel, az intézményi háttérrel?* Összefoglalva: kimutatható-e valamilyen kapcsolat a közösség mibenléte és a rendezvényszervezés prioritásai és mikéntje között? A szórvánnyal kapcsolatos észrevétel – magas rendezvénysűrűség – egy ilyen kapcsolatra mutat rá. Azt is észre kell venni, hogy milyen partnerségek alakulnak ki szervezői oldalon – és ezek is eltérőek a helyi közösség nemzeti-demográfiai jellemzői szerint. Vagyis mindkét elvi kérdésre kaptunk értelmezhető válaszokat – de ez nem jelenti azt, hogy ezekkel ennek a vonatkozásnak a kutatását lezártak lehetne tekinteni.

Szakirodalom

BODÓ Barna

2014a *Civil szerepek – civil szereplők*. Temesvár, Gordian Kiadó.

2014b Akaratlanul. Szórványkollégiumok és társadalmi környezet, in: *Szórványkollégiumok a Kárpát-medencében*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet.

KISS Dénes

2010 *Romániai magyar nonprofit szféra – 2009–2010*. Kolozsvár: Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Műhelytanulmányok 37. füzet.

KISS Dénes

2007 A romániai magyar civil szféra 2006-ban, in: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2006*. Temesvár, Marineasa Kiadó.

MÁRTON János (szerk.)

2007 *Romániai magyar kistérségi iskolahálózatok*, Kolozsvár. URL: www.iskolakveszelyben.ro/tanulmanyok/iskolahalozatok.pdf [2014. december 14.]
Naptárkészítő programok. <http://www.kalauzolo.hu/irodai-programok/naptarkeszit/33-naptarkeszito-program-naptar-program> [2014. december 15.]

(Megjelent: *Erdélyi Magyar Civil Évkönyv 2014*. Szerk. Bodó Barna, társszerk. Székely Tünde. Temesvár: Gordian Kiadó, 153–171.)

2. NEMZETPOLITIKA, SZOMSZÉDSÁG ÉS NACIONALIZMUS

KISEBBSÉGI HÍDSZEREK – TÖBBSÉGI NACIONALIZMUS. A MAGYAR NEMZETPOLITIKA BUKTATÓI*

Megtisztelő feladat Önökkel, előadókkal és résztvevőkkel, illetve reménybeli olvasókkal együtt gondolkodni nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról. Idetartozóan vannak olyan kérdéskörök, amelyekkel foglalkoztam, egyesekkel – pl. a szórvány helyzetével – kiemelten is. Természetesen vannak a kérdéskomplexumnak olyan összetevői, amelyekkel valamennyien foglalkozunk, amennyiben érteni kívánjuk a máát, és előkészíteni szeretnénk a holnapot. És vannak olyan, kimondottan szakmainak mondható kérdések, mint a magyar–magyar kapcsolatok a kommunizmusban, amely politikatörténeti szempontból igen sok szátra bontható, és egyetlen előadás keretében minden bizonnyal átfoghatatlan.

A szervezők minden egyes téma taglalását-bemutatását kettős közelítésben látták szükségesnek, minek folytán nekem az a lekötelező feladat jutott, hogy M. Kiss Sándor történészprofesszor előadásához készítsek külhoni magyar szempontot megjelenítő korreferátumot. Megkaptam előadásának a téziseit, az egykori történések értelmezési keretét, és azokat a szellemi köröket és műhelyeket is megjelölte, amelyek egy ilyen elemzés kulcselemei lehetnek.

Ha egy felkérést elfogad az ember, igyekszik megfelelni az elvárásoknak. Mindjárt a kezdet kezdetén ki kell jelentenem: nekem nem sikerült igazodnom M. Kiss Sándor kifejtett elemzési szempontjaihoz. Ahogy lenni szokott, az adatgyűjtés során fellelt szövegek és megfogalmazódó felismerések egy, a kijelölttől némileg eltérő értelmezési keret lehetőségét mutatták meg. Ezért történt, hogy az elkészült szöveg csak utal a főelőadás szempontjaira.

A nemzetpolitikáról

A nemzetpolitika egy – ez esetben a magyar – nemzeti közösségre vonatkozó politika. A kisebbségpolitikánál többet jelent, célja a nemzeti közösség határmódosítás nélküli integrációja. Kétoldalú, nemcsak a külhoni nemzeti közösségek érdekeit szolgálja (morálisan, politikai és anyagi eszközökkel), hanem az anyaállam érdekei is megjelennek, a kulturális-szociális-gazdasági vonatkozások mellett pl. a biztonságpolitikát is beleértve. A nemzetpolitika kialakításának szükségességét és fontosságát erősíti az alapszerződések/kétoldalú szerződések megtapasztalt kisebbségpolitikai erőtlensége (Vízi 2006). A nemzetpolitika tehát a nemzetépítés kormányzati megjelenítése, az állam hosszú távú közösségi politikája.

* Az előadás elhangzott a Nemzetstratégiai Kutatóintézet által koordinált *Együttgondolkodás a nemzetstratégiáról és a nemzetpolitikáról* című konferencián. Veszprém, 2015. jún. 11.

Kérdés, mikortól beszélhetünk magyar vonatkozásban nemzetpolitikáról? Bárdi Nándor a budapesti kormányok magyarságpolitikájában az első világháborútól napjainkig több korszakot különít el – és fontos felfigyelni arra, hogy nem használja a nemzetpolitika kifejezést (Bárdi 2004). A Bárdi-féle korszakolást nincs okom megkérdőjelezni, következzenek a korszakok: 1. A revíziós jövőkép meghatározta időszak a két világháború között (1918–1938/40/41), 2. A második világháború alatti többségi nemzetiségpolitika (1938/40/41–1944), 3. Az eszköztelenség kora (1944–1948), 4. Az internacionalista automatizmus és elhallgatás kora (1948–1966/68), 5. A kettős kötődés és a kisebbségek hídszerpének kialakítása (1968–1978/86), 6. A probléma kezelésének magyarországi intézményesítése (1978–1989/92), 7. A határon túli magyar intézményrendszer kiépülése (1989–1996), 8. A magyar–magyar viszony politikai intézményesítése és a kulturális nemzeti intézményrendszer integrálása (1996 – MÁÉRT, 2001 – Kedvezménytörvény utáni időszak). 2013–14-es nemzetpolitikai előadásában Bárdi¹ részben korrigálja korábbi korszakolását (eszerint 5. A *lemondás* és elhallgatás korszaka, 7. A *kulturális nemzet* felfogásának intézményesülése, 8. A *külhoni magyarság* intézményesülése és az *autonómiaelvárások* 1990–1996), illetve kiegészíti további két korszakkal: 9. Párhuzamos társadalomépítés támogatása, nemzeti integráció (1996–2004), 10. A pártpolitikai tűzhelyzet kialakulása / a reintegrációs retorika csapdahelyzete.² Látni, hogy egy évtized alatt jelentőset változott a helyzet, és jobban érzékelhetők bizonyos tendenciák. A magyar politikát illetően Bárdi felteszi a kérdést, hogy létezett-e önálló magyar külpolitika ebben az időszakban (válasza negatív), és a következőket jegyzi meg: 1944–1947 között a béke előkészítése folyt, 1948–1956 között voltak pártközi viták, 1956–1963 között a Kádár-kormánynek ki kellett lépni az elszigeteltségből, kiemeli a sorból az 1977-es nagyváradi találkozót, illetve 1983–1987 között válaszolni kellett a romániai politikai fordulatra.

Figyelemre méltó, hogy Budapesten már 1987–88-ban kialakult a határon túli magyar közösségekkel való törődés politikai intézményi kerete, ezenkívül Bukarestben 1995-ben kezdetként egy bizottságot hoznak létre, majd 1998-ban létrejön a hivatal.³ Az intézmény késői megjelenése viszont megtévesztő: Bukarest mindig tudta, hogy a nemzeti érdeket miként kell képviselni külkapcsolataiban, miközben Budapestről ez sajnos nem mondható el. Ha a kommunista idők bukaresti és budapesti nemzetpolitikáját összehasonlítjuk, akkor magyar szempontból kudarcról kell szólni, a román fél pedig lépésről lépésre haladt a kisebbségektől mentes „egységes” román állam megvalósítása felé.

1 Az előadás bemutatóját a szerző elküldte, köszönet érte. Szöveges formáról nincs tudomásom.

2 A kettős állampolgárság rendezése (2010) is korszaknyitó eseménynek volna tekinthető, következményei sokrétűek.

3 Románul: Consiliul pentru Problemele Românilor de Pretutindeni, illetve Subsecretariatul/Departamentul pentru Relațiile cu România de Pretutindeni.

A továbbiakban a nemzetpolitikával mint a külpolitika lényegi összetevőjével kapcsolatosan kívánok tévutas kérdésfelvetéseket elemezni. Ilyenek a nacionalizmus téves értelmezése, a tagolatlanul felfogott hídszerep, a történelmi igazság és a politikusi felelősség.

Nacionalizmus

Miközben minden kommunista párt fontosnak tekintette a nemzeti legitimitást, általánosan elfogadott állítás volt: a kommunisták nem nacionalisták, még nem is patrióták. Az persze logikai bukfencre, ideológiai zűrzavarra utal, hogy ugyanakkor a szocialista hazafiság nevében támogatták – elvben – a kisebbségi jogokat, és az elnyomott népek felszabadításáért szálltak síkra. A kommunista vádak erősebb változata volt a „burzsoá nacionalizmus”, a „nacionalista elhajlás” (Mevius 2010) A „nemzeti kommunizmust” pedig sokan fogalmi ellentmondásnak tekintették. Alaposabban a kérdéssel Slobodan Milošević kapcsán foglalkoztak, korábban Nicolae Ceaușescu „bizarr kivételnek” számított különutas politikájával. Mevius dolgozatában több szerzőt idéz, miszerint a nacionalizmus a kommunista rezsimek bukásával tör felszínre a volt kommunista térségben. Ugyanakkor példákat is szerepeltet, hogy szinte mindenik kommunista vezető és rezsim élt a nemzeti legitimitáció eszközével.⁴ Mevius külön utal Magyarország és Románia kapcsolataira, Fülöp Mihály és Vincze Gábor kutatásaira, akik igazolták, hogy a kisebbségi kérdés okán a két ország közé a nyolcvanas években „vasfüggöny” ereszkedett.

Bár a kommunizmus bukásával felszínre törő nacionalizmus tétele általánosan elfogadottnak mondható, a politika jelenségeinek a kutatói alig foglalkoztak a nacionalizmus és a kommunizmus viszonyával, illetve ha ilyen elemzések léteztek (King 1973), akkor ezek hatása elenyésző volt. A kommunizmus teoretikusai is foglalkoztak a kérdéssel, de mint Mevius megállapítja, figyelmen kívül hagyták az államnacionalizmus jelenségvilágát. A nacionalizmus jeles kutatója, Eric Hobsbawm előbb megállapítja, hogy a marxista mozgalmak és államok hajlamosak nemzetivé válni, készséggel elfogadnak állami-társadalmi kötöttséget, majd kijelenti, az ismert „mítosz” jegyében, hogy a marxisták nem nacionalisták.⁵ Az 1980-as évek második felében, a '90-es évek elején jelennek meg a kommunista rezsimek nacionalizmusát, elsősorban Ceaușescu politikáját taglaló (Verdery 1995), illetve a német–német kapcsolatokat elemző, idevágó munkák. Mevius megállapítja, hogy a kommunista politika nacionalista aspektusa alig érzékelhető a maga teljességében, aminek oka a tematika fragmentáltsága.

Kádár János személyének ellentmondásossága ismert. Olyan kérdésekre nincs logikus válasz, hogy miközben a szomszédos kommunista vezetők mind

4 Kádár János például akkor, amikor „visszaszerezte” Szent István koronáját az USA-ból.

5 Hobsbawm idézi Mevius, *i. m.*

vállaltak valamilyen nacionalizmust, Kádár következetesen a nemzeti érdekek feladását választotta. Illetve döntött arról, hogy nem dönt – hezitált, aggályoskodott. Amiből csak feladás, visszalépés következhetett. A környező országok kommunistái igyekeztek saját népük felelősségét elbagatellizálni és bűnbakot keresni. Erre adott lehetőséget a budapesti álláspont, amikor az itteni politikai vezetés adta meg a hangot a magyarságellenes kórusnak. Igyekeztek mindent a „fasiszta” magyarokra kenni, a budapesti vezetés a látszat szerint a nemzetközi kommunizmus eszméjében hitt, ezt választotta.

A csehszlovák vagy román kommunisták meg sem kísérelték saját népük sovínisztáinak megfélemezését, sok esetben (titokban) helyeselték a magyarellenes uszítást, lásd Ion Lăncrăjan Erdély-könyvének esetét. Kialakult egy aszimmetrikus nemzetköziség, amikor a nacionalizmust tagadó, azt minden formájában elutasító magyar vezetésnek szembe kellett néznie azzal a váddal, hogy a nemzeti türelmetlenség magyar jellegzetesség. Budapest nemcsak asszisztált ehhez, de az alaphangot a Horthy-ellenes vádakkal itt adták meg. Ezért állíthatták a szomszédos országok vezetői, hogy fellépésük nem más, mint egészséges válasz a „magyar kilengésre”. Miközben Horthyt román történészek és politikusok sorozatosan Hitlerrel párban emlegették, mint a fasiszmus elrettentő példáit, a román kommunista vezetők „elfelejtették”, hogy Romániában a király 1938 februárjában kihirdette a diktatúrát, és bár harcot hirdetett a Vaszgárda ellen, lényegében előkészítette a román fasiszta hatalomátvételt. A mozgalom akkori vezetője, Horia Sima mind többet és többet követelt. Reményei beteljesülését a második bécsi döntésnek köszönhette. Erdély északi felének visszacsatolása Magyarországhoz ugyanis Romániában nem csak a kormány bukását, de katonai államcsínyt és a király lemondását idézte elő. Az új diktatúra „nemzeti-legionárius államnak” nevezte magát, egyetlen politikai szervezetként a Vaszgárdát ismerte el, és Antonescu tábornok az új kormányban egy sor fontos miniszteri tárcát átengedett a legionáriusoknak. Történt ez 1940 novemberében. Ezenközben Budapesten Horthy országépítő és hongyarapító kormányzó védte az országot a német fasiszták ellen. Ismert tények: nem volt cenzúra, a vallásgyakorlás szabad volt, a közbiztonság példaértékű. 1944 októberében lemondatták, és jött helyébe a szélsőjobb Szálasi Ferenc. Tény, hogy a kommunisták támogatásával szerveztek „tudományos” vitát a Horthy-fasiszmus állam- és jogbölcseletéről 1955-ben, Horthyt az ellenkultusz moszkvai támogatással Budapesten „véreskező gyilkosként” jeleníti meg. Miközben minden térségi ország a nemzeti érdek jegyében menti, olykor mindmáig vitatott vezetőit – lásd Edvard Beneš esetét –, a magyar politika önmaga és az ország ellen a legnagyobb támadási felületet hozta létre. Tette ezt az internacionalizmus, a kommunizmus iránti elkötelezettséggel és annak érdekében.

Kádár politikai krédója: Magyarország a szocializmus legitimitációja érdekében nem élhet a függetlenségi hagyományokkal, a nemzeti szimbólumokkal: a nemzetesítéssel. Ez hibánál súlyosabb, ez a meghunyászkodás bűn.

Hídszerep

A külhoni, szomszédos országokban élő magyarság helyzete a '70-es évektől kezdődően mindenütt romlott – bár nem azonos mértékben. A helyzet romlására jeles magyar értelmiségiek figyelmeztettek. Görömbei András fejti ki akadémiai székfoglaló beszédében, hogy a magyar történelem egyik jellegzetessége az, hogy Mohács óta az országot irányító politikai hatalom és a nemzet szellemiségét, lelkiségét kifejező irodalom csak egy-egy kivételes pillanatban találkozott, általában szemben állt egymással. Ez a feszültség telítette nemzeti sorskérdésekkel a magyar irodalmat. Ezzel magyarázható az is, hogy irodalmunk történetének korszakai többnyire a nemzet történelmi fordulatainak dátumaihoz is kötődnek (Görömbei 2002). „A nemzetszűkítést a magyar irodalom soha nem fogadta el, de a hatvanas évek közepéig szinte semmit nem tudott ellene tenni. A hetvenes évek elejétől kezdve azonban – a diktatúra lágyulásával párhuzamosan, azt mintegy kikényszerítve is – irodalmunk a nemzettudat szerves részévé tette a sokfelé szórt magyarság szellemi összetartozásának a vállalását és erősítését” – írja Görömbei. Példaként Illyés Gyulát idézi, aki úgy reagált minden közös fájdalomra, mintha ő volna a felelős. Korszakról korszakra megírta a maga és nemzete katartikus versét.

A *Magyar Nemzet* 1977-es karácsonyi és az újévi számában jelent meg Illyés Gyula korszakos esszéje, a *Válasz Herdernek és Adynak*. Az írás hatalmas feltűnést (egyesebben: riadalmat) keltett, mert az erdélyi és általánosságban a kisebbségi sorban élő magyarság sérelmeit az akkori magyar nyilvánosságban jóformán meg sem lehetett említeni. Illyés a magyarság trianoni feldarabolásának végzetes következményeit elemzi, a kisebbségi helyzetbe taszított magyarok, mindenekelőtt az erdélyiek mostoha sorsát, jogfosztottságát mutatja be. A kisebbségi sorban élő magyarok iránt érzett felelősségtudatra és aggodalomra korábbi példa is felhozható: jelen volt több nyugati lap számára adott nyilatkozatában és az 1971-ben közreadott *Hajszálgökök* című publicisztikai gyűjteményének több darabjában is.

Mivel a kommunista párt vezetése igen gondosan ügyelt arra, hogy a magyarországi nyilvánosság fórumain ne jelenjék meg bírálata a szomszédos országok nemzetiségi politikájáról, Illyés dolgozata kemény politikai tett volt, hiszen Erdélyt illetően kimondta: „Hiteles adatok, ellenőrizhető panaszok szerint... millió lelket számláló kisebbségi lakosságnak nincs saját nyelvi egyeteme, illetve ha volt, azt megszüntették. De nincs ilyen főiskolája, s rövidesen nem lesz egyetlen saját anyanyelvű középiskolája, mert ami volt, azt is úgy szakosítják, hogy az oktatás az állam nyelvén folyik: azzal a következménnyel, hogy nemzeti kisebbségű ifjú a maga nyelvén ipart sem tanulhat; tehát gépmunkás, gépkezelő sem lehet, csak napszámos. Európa legnagyobb nemzeti kisebbsége magyar anyanyelvű.”

Illyés mellett megszólaltak mások is: Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Für Lajos.

A bemutatott helyzet szükségessé tette egyrészt a külhoni magyarokkal kapcsolatos politika, másrészt a magyarországi kisebbségpolitika újragondolását. A magyarországi kisebbségpolitikát a hatvanas évek elejéig meghatározó irányvonal alaptétele, hogy a nemzetiségi kérdés önmagától megoldódik. A hatvanas évekig érvényesnek tekintett automatizmuselmélet nem látványos nemzetiségellenes politika, hanem a magyar nacionalizmus sajátos magyar válfaja, amely a nemzetiségi politikában a ráhagyás, az oda nem figyelés, a „hadd menjen magától, úgyis megszűnik, asszimilálódik” álláspontot képviselte. Az MSZMP KB 1968-as nemzetiségpolitikai értékelése szerint a jelentkező „gondok” az elvek helytelen gyakorlati megvalósítása miatt jelentkeztek, illetve „téves elképzelések keletkeztek arról, hogy nincsenek is számottevő nemzetiségi igények, s hogy az asszimiláció előrehaladását egyértelműen pozitív jelenségnek lehet felfogni”.⁶

Várható volt, hogy az automatizmuselméletet hamarosan újabb irányzat váltja fel, és ez volt a nemzetiség hídszerepének a tételezése. Kádár János jelentette ki a párt 1975-ös kongresszusán: „Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága hidat alkossanak országaink között.” Ennek értelmében előzékenységet kellett tanúsítani a sokszor okkal bizalmatlan nemzetiségekkel szemben, s ezt inkább el kellett túlozni, mintsem elmulasztani. A nemzetiségi hídszerep megjelenik az 1976-os közművelődési törvényben is: „Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez” (9. §).

Természetesen a kölcsönösségelmélet nem hozta meg a várt eredményt, s ennek csak az egyik oka volt a szomszédos országok viszonyulása: pártvezetők rendre hangoztatták, hogy nem érdekeltek a viszonyosságban, mert országukban már megoldódott a nemzetiségi/kisebbségi kérdés. Ez nem volt igaz, de a híd egyik lába akkor is hiányzott. Egyszerű gondolatkísérlettel azonnal kimutatható lett volna, hogy a nemzetiségi hidak semmiképp nem alakíthatóak ki, ugyanis azok a bizonyos „hídpillérek” teljesen eltérő képet mutattak. Vehetjük bármelyik, Magyarországgal szomszédos országot, az ottani magyarság és a magyarországi vonatkozó kisebbség között nagyságrendi különbség létezett. Miként lehet kölcsönösségi alapú partnere a romániai 1,5-2 milliós magyarság a magyarországi 15-20 ezres románságnak? Beszéljünk kultúráról, oktatásról, médiáról vagy bármilyen közösségi kérdéstről, az igények egészen másak. Nincs olyan magyarországi kisebbség, amely jogosan követelne, illetve követelt volna maga számára anyanyelvű felsőoktatást. A program megfogalmazói-sugalmazói eszerint teljesen felkészületlenek voltak a kisebbségi kérdéseket illetően, mert azt nem feltételezem, hogy tudatosan tettek volna tévutas javaslatot. Ha az 1970-es évek elején budapesti politikai körökben azt sem tudták, hogy a hídszerepnek

6 A Bevezetés a magyarországi nemzetiségi közösségek társadalomtörténetébe c. anyag Az automatizmus jegyében c. fejezete. Lásd: http://kisebbsegtudomany.ektf.hu/tananyag/152_az_automatizmuselmlet_jegyben.html [2015. november 15.]

milyen demográfiai előfeltételei vannak, akkor meg kell állapítani: folytatták a látszatpolitizálást, és az eredmények egyáltalán nem voltak fontosak.

Történelmi igazság és felelősség

Kádár János többszörösen, több alkalommal lemondott a határon túli magyarokról. Külhoni magyaroként fontos volna tudnom: miért?

1956 novembere. „Az első moszkvai megbeszélésen Kádár nem vállalja a neki szánt szerepet, sőt kitart Nagy Imre és a forradalmi törekvések mellett. A második találkozón azonban már elfogadja az ajánlatot, és ezzel a szovjet scenáriót. Kádár János ezekben a napokban a lehető leggyűlöltebb ember volt Magyarországon, a társadalom túlnyomó része egyetértett a forradalom és szabadságharc célkitűzéseivel, ezért a kommunista politikus fellépése egyet jelentett számukra a forradalom elárulásával” – állítja Romsics Ignác egy 2015-ös tévéműsorban.

Kádár Jánosról élete végén nagyon sok ember gondolta azt: jó ember. Ez portálok bejegyzéseiből megállapítható. Továbbá: Moldova György könyve Kádárról üdvtörténet és olykor felmentő szöveg egy olyan emberről, aki szerinte „azt tette, amit tennie kellett”. Kádár három évtized alatt képes volt teljes imázsátépítésre: a gyűlölt emberből a dolgát jól végző politikussá tudott előlépni. A magyar polgárok jelentős része pozitívan gondolkodott róla. Ami, valljuk be, nem kis teljesítmény. Az imázst fel kellett építeni, a fenntartásokat lebontani, a megfontolt vezető képét kialakítani. Aki képes erre, érti és érzi, miként működik a történelem.

Érteni szeretném a történelmet és a politikai vezetőt. Miért mondott le Kádár többszörösen rólunk, külhoni magyarokról? Miért hitte azt, hogy a külhoni magyarok feláldozásával nyerheti el/vissza honfitársai tiszteletét, megbecsülését? Megfontolt ember volt. Nem én teszem fel elsőként a kérdést: miért vállalkozott közemberként olyan lépésekre, amelyeket magánemberként aligha tett volna meg? Lengyel László írja Kádárról, hogy sokszor aljasul, bűnösen, máskor tisztességesen, erkölcsösen döntött. Válsághelyzetben inkább az előbbi módszer szerint járt el, nyugalmi időben érvényesült az utóbbi.

Nem kívánom folytatni, hiszen nem a személy izgat, hanem a politikus döntése. Mi kell ahhoz, hogy egy vezető lemondjon nemzettársairól?

Persze rólunk nem csak Kádár mondott le. Utána sokan mások is. Mit épített Kádár? Az államot vagy a nemzetet?

Juan Linz fogalmazta meg, hogy „a nemzetépítés és az államépítés egymást átfedő, ám fogalmilag különböző folyamatok” (Linz 2004). A két fogalmat gyakran összemoszák, egyenértékűeknek tekintik – tévesen. Az államépítés és a nemzetépítés kifejezések egymást csak részben átfedő, ugyanakkor nagymértékben különböző folyamatokra utalnak. Ez a részleges átfedés okozhatja azt a fogalmi

zűrzavart, amely a gyakorlatban jelentkezik. Az állam területi entitás, javakat és szolgáltatásokat biztosít, illetve az általa kialakított intézményi keretek között a területén történő eseményeket, folyamatokat befolyásolja. A nemzet elképzelt, konstruált közösség, amelynek identitása közös történelmi területhez, közös kultúrához, közös nemzeti gazdasághoz és jogrendszerhez kötődik. Az államépítés az intézményi dimenzióra vonatkozik, míg a nemzetépítés a közösségen belüli szolidaritást erősíti. Más szerzők is különbséget tesznek a modern államok fejlődésében az államépítés és a nemzetépítés között. Az államépítés velejárója a „behatolás és integráció”, a nemzetépítés jellemzői a „lojalitás és elkötelezettség” (Almond–Bingham–Strom–Dalton 2009).

Az 50-es évek Magyarországon egyszerre kellett megbirkóznia az államépítés és a nemzetépítés kihívásaival. Kádár nem vállalta mindkét feladatot – és az államépítést választotta. Cselekedeteit ehhez igazította. Az ország új imázsa neki is új imázst ígért. Nemzetépítésre nem vállalkozott. Nem tudni pontosan, miért. Alighanem a Trianon-trauma volt számára végiggondolhatatlan. El is temették a kérdést évtizedekre. Ami persze csak a baj növelését okozhatta, a ki nem mondott igazságot más fogalmazza meg – vádként. Amikor erre esély mutatkozik. Akkor nem hagytak erre esélyt.

Származott-e Kádárnak közvetlen haszna abból, hogy lemondott rólunk? Erre a kérdésre nemmel válaszolok, bár bizonyára vannak általam nem ismert tényezők, kényszerek is akár. Az automatizmus politikája meg a hídszerep végiggondolatlansága azt jelzik számomra – valójában nem érdekelte a kérdés. Kiengette a kezéből, nem foglalkozott vele. Vagy mégis?... Kizártnak tartom, hogy a külhonba kényszerülteket ne tekintette volna magyaroknak. Mégis lemondott rólunk.

Alapelvei voltak – stratégiája nem.

Ami bizonyos: a kádári politikát teljes egészében mindmáig nem sikerült meghaladni. Ha ma Magyarországon a lakosság jelentős hányada nem tud mit kezdeni határokon túli nemzettársaival, azért Kádárt és politikáját roppant felelősség terheli.

Kádár olvasta Illyés Gyulát. És tudott más értelmiségiek nemzetvédő felépéseiről. És lényegében semmit sem tett – kivárt. Elindult valami 1985 után, fontos is volt, lényeges is – de ez már egy olyan korban történt, amely egyre kevésbé szól Kádár pártvezérről.

Egyetlen dolog biztos: Kádár vezénylete alatt a határokon túlra kényszerült magyarok érdekében ha történt is valami, azt legjobb esetben reaktív politikának nevezhetjük.

Kiestünk a nemzet történelméből. Több évtizednyi időre.

Bár a felelősséget tisztázni kellene.

Szakirodalom

- ALMOND, Gabriel–POWELL, Bingham–STROM, Kaare Jr.–DALTON, Russel J.
2009 *Politica comparată azi*. București, Institutul European.
- BÁRDI Nándor
2004 *Tény és való*. Pozsony, Kalligram.
- GÖRÖMBEI András
2002 Irodalom és nemzeti önismeret, *Hitel* 8. 124–128.
- HOBBSAWM, E.
1977 Some Reflections on ‘The Break-up of Britain. *New Left Review* 105 (September–October 1977), 3–23.
- ILLYÉS Gyula
1977 Válasz Herdernek és Adynak, *Magyar Nemzet*, december 25. és 1978. január 1.
- KING, R. R.
1973 *Minorities under Communism: Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- LINZ, Juan
2004 Nemzetépítés és államépítés, in: Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel, 277–298.
- MEVIUS, Martin
2010 A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése. *Regio* 2. 3–32.
- VERDERY, Katherine
1995 *National Ideology under Socialism: Identity and Cultural Politics in Ceaușescu’s Romania*. Berkeley, University of California Press.
- VÍZI Balázs
2006 A nemzetpolitika feltételrendszere az uniós tagság körülményei között. *Magyar Kisebbség* 3–4. 39–65.

(Megjelent: Duray Miklós – Garaczi Imre – Péti Márton – Szalóky-Hoffmann Csilla – Szász Jenő [szerk.]: *Együttgondolkodás nemzetstratégiáról és nemzetpolitikáról*. Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, 2016. 115–121.)

MAGYAR RENDSZERVÁLTÁS ÉS A HATÁRON TÚLI MAGYARSÁG*

Mi határozza meg egy ország nemzetpolitikáját? Mitől függ, hogy egy olyan ország, amely esetében az országhatár és a nemzet határa (jelentős mértékben) különbözik, miként értelmezi helyzetét és szerepét, miként viszonyul a nemzet országhatárokon túli részeihez? A kérdés kikerülhetetlen, mivel Európának éppen abban a térségében, Közép-Kelet-Európában, ahol a legtöbb ország esetében a két határ nem esik egybe, a nemzetpolitikai gyakorlat igen eltérő (volt és az részben ma is), a szomszédost tagadó és az országokat egymással szembefordító nemzetpolitikára is találunk példát. Bár a RETÖRKI 2020. novemberi konferenciáján való részvételre szóló felkérés a magyar rendszerváltást megelőző nemzetpolitikai változások bemutatására vonatkozott, kisebbségi léthelyzetű magyarként alapvető dilemmám: miért van az, hogy miközben a román politika a kommunizmus alatt is igényt tartott a nemzeti legitimitásra, a legitimitás vonatkozásában igencsak rosszul álló kádári politika nem. Sokan sokféle kontextusban teszik fel a kérdést: lehetnek-e a kommunisták nacionalisták, mi több: patrióták? Történelmi tény, hogy több kommunista országban felkarolták a nacionalizmust (Mevius 2010). Ceaușescu „nemzeti sztálinizmusa” egy bevett modellnek volt a túlhajtása. Az egyik ország a mindennapi nacionalizmust, a nemzeti mivolt mindennapi megvalósulását is elhajlásnak értékeli és elutasítja, a másik viszont vállalja a nemzeti kommunizmust, és ezzel egy fogalmi ellentmondást is. Ezekre a kérdésekre, vállalt feladatom jegyében nem térek ki, de jelzem, hogy témánkat illetően további kutatási dilemmák fogalmazhatók meg.

Fogalmi keretek

Ha az otthon és a haza egy személy esetében nem azonos, akkor ő kisebbségi. Jogfosztott kisebbségi. A jogfosztottság a haza (nem)létéhez kapcsolható. Cs. Gyimesi Éva még a diktatúra idején világosan fogalmazott: „[...] az otthon és a haza analógiája nyilvánvaló. Egyik a személyes, másik a nemzeti önazonosság megnyilatkozásának és kiteljesítésének szabadságát és keretét nyújtja, mi pedig neki adjuk cserébe s önként értékteremtő munkánk gyümölcseit. Otthon lenni a hazában nem más, mint személyes és nemzeti önazonosság összhangjában élni olyannyira magától értetődő módon, hogy az identitás kérdése fel se merüljön” (Cs. Gyimesi 1986. 139.). A szülőföld, Szűcs Jenő értelmezésében, elsősorban élmény és tapasztalat. A szülőföldhöz kapcsolódik az otthontudat, a mindennapi lét felszabadultsága, természetessége, miközben a haza és a kapcsolódó

* Az előadás elhangzott a RETÖRKI által szervezett *Tervezett és spontán folyamatok a magyar demokratikus átmenet idején* c. online konferencián, 2020. november 26-án.

patriotizmus tudatosan teremtett világot, kialakított és vállalt viszonyt feltételez (Szűcs 1984. 144.).

A határon túli nemzetrészekkel kapcsolatos politika vonatkozásában nem létezik egységes (közép-)európai fogalomhasználat. Egyes országokban a szándék is hiányzik azt illetően, hogy a kisebbségben élő nyelvi/nemzeti közösségekkel kapcsolatos politikát fogalmi szinten artikulálják. Magyarországon nem ez a helyzet.

A külhoni magyarsággal kapcsolatos politika, vagyis a magyarságpolitika a magyar állam és a külhoni magyarok viszonyrendszerére vonatkozik. A nemzetpolitika a kormányzati nemzetépítés, a nemzetpolitikai stratégia a külhoni magyar közösségek gyarapodása érdekében fogalmaz meg célokat a magyarországi politika és közigazgatás, valamint a határon túli közösségek, ezek közképviselője számára. Nemzetiségpolitikáról a szocializmus idején beszéltek, de a gyakorlatban semmit nem jelentett, mert a nyelvi, egyéni jogok biztosítását kizárta a rendszer ideológiája. Az etnopolitika azt mutatja meg, ahogyan a közhatalom intézményei egy multietnikus államban az etnikai közösségek közötti viszonyokat szabályozzák, illetve a különbözőségeket kezelik. A kisebbségpolitika minden országnak a területén élő kisebbségi közösségekkel kapcsolatos politikáját jelenti – két összetevője az identitáspolitika (önazonosság megőrzése) és a szociálpolitika (a kisebbségi létből fakadó hátrányok tompítása). Végül pedig, egyes szerzők szerint, a kisebbségpolitika a kisebbségi elitek társadalomszervezését, a közösség reprezentációját és a közösségi érdekek politikai érvényesítését is jelenti.

A kisebbségekre vonatkozó fogalomhasználat megtévesztően szétágazó és konceptuális bonyodalmak által terhelt. A felbukkanó fogalmak (kisebbségek, nemzetiségek, kisebbségi nemzetiségek, őslakó kisebbségek, népcsoportok, etnikai csoportok, „etnonacionalista csoportok”, lingvisztikai csoportok, helyi nyelvi közösségek) sora arra utal, hogy a kisebbségfogalom értelmezésében politikai tét rejlik, a fogalomértelmezés módjában a befogadás és kizárás mechanizmusaihoz történő viszonyt lehet és kell keresni.

Lássunk néhány közép- és kelet-európai esetet. A külhoni románokra vonatkozó hivatalos stratégia (2017)¹ körülírja a feladatot, magát a (szak)politikát nem nevezi meg. A németországi nemzeti kisebbségekért és az ország határain túli németekért felelős politikai hivatalos neve: szövetségi kormánybiztos a hazatelepülés és a nemzeti kisebbségek ügyeiben (Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten).² Angol nyelvű dolgozatok szerint a határon túli lengyeleket illetően az országban van diaszpórapolitika és határon túli lengyelekkel kapcsolatos politika – anélkül, hogy a vonatkozó politikát külön kifejezéssel illetnék. A lengyelországi

1 Románul: Strategia Națională pentru Români de Pretutindeni 2017-2020.

2 A hazatelepülés kérdésén túl a még létező külhoni német közösségeket támogatják oktatás, kultúra, műemlékvédelem területén. Lásd Bergner–Weber (Hg.) 2009.

közgondolkodásban a keleti országokban élő (kisebbségi) lengyelek sorsa (az alacsony lélekszám okán) nem hangsúlyos kérdés (Lagzi 2009. 5.). A fogalmi kavalkád egyrészt tudatos, az egyes országok egyáltalán nem törekednek közös, vagyis (egymástól, bárki által) számonkérhető álláspont kialakítására, a nemzetpolitikát mindenhol belügynek tekintik, és ennek értelmében nyilvánulnak meg.

A romániai kommunizmus fogalomhasználata (nemzetiség, együtt élő nemzetiség, illetve a nacionálkommunizmus idején bevezetett „magyar nyelvű román” idióma) azt kívánta sugallni, hogy a kisebbségek integrációja tökéletes, minden a legnagyobb rendben. Közben maga a kisebbség egyre inkább veszélyeztetettnek és peremre szorultnak érezte magát.

A tagadástól a lassú kibontakozásig

A budapesti kormányok magyarságpolitikáját illetően állítja Győri Szabó Róbert: „A keleti blokkban a 40-es évek végétől Magyarország volt szinte az egyetlen állam, amely az internacionalista szemléletet követve, *nem folytatott semmiféle nemzetpolitikát, anyanemzetként nem artikulálta magát*” (Győri Szabó 1998. 7.). Szerzőnk szerint a határon túli magyar kisebbségeket egyszerűen magára hagyta az akkori (szovjetizált) magyar külpolitika. Mentség nincs, nem érdekes, hogy a téma kényes volt, csak az, hogy a budapesti kormányok viszonyuláshiánya azt jelentette, nem érdekelte őket a külhoni magyarok asszimilációja, a szomszédos országok homogenizációs, beolvasztási politikájára semmilyen válasz nem született.

Mi lett volna a feladat? A kérdésre az egyetlen természetes válasz: kiállni mellettük, amikor egyénekként és közösségekkel szemben erőszakot alkalmaztak, vigyázni nyelvhasználati, kulturális jogaikra, különösképpen az anyanyelvű oktatásra, támogatni kellett (volna) a kisebbségi közösségépítést, a magyar közösségek politikai képviseletét, a magyar egyesületeket, a kisebbségi eliteket.

Budapesten látszólag elfogadták az automatizmus elvét, amely szerint az osztályharcra egyszerre a nemzeti ellentétek is eltűnnek, továbbá azt, hogy *a nemzetiségi kérdés minden ország belügye*, hiszen a szocializmushoz való viszony (a jövőben, valamikor) felülírja a nemzeti különbségeket. Ezt a szomszédos országok másként látták, ezekben a kisebbségek nélküli nemzetállam megteremtése kiemelt cél volt. Magyarországon nem tekintették kiemelt kérdésnek a nemzetépítést, elfogadták a szovjet kontrollt, nemzeti célok helyett az életszínvonal-politika volt a központi kérdés. A határon túli magyarokat illetően azért sem lépett fel Magyarország, mert a pártvezetés elkötelezett híve volt a *nemzet feletti szocialista integrációnak*, például a KGST munkamegosztásának.

A magyar politikában 1966-ig a határon túli magyarok kérdése nincs jelen: az 1966-os MSZMP-kongresszuson történik rá első alkalommal hivatalos utalás.

Ez nem jelenti azt, hogy például a magyar–román kapcsolatokban a kérdés nem merülne fel: ilyen esetekben az 1960-as évek végéig a magyar fél retirál. Lássuk a folyamat néhány jelentésszerű mozzanatát.

1958. február 20–28. Magyar párt- és kormányküldöttség Erdélyben. Marosvásárhelyen Kállai Gyula államminiszter kijelenti: „Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk sincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van épp elég földje, hogy azon – testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel – felépítse a maga szocialista hazáját.”

1958. február 28. A magyar kormányküldöttség vonata hazafelé megáll Kolozsváron. Itt Kádár János kijelenti: „Mi természetesen elsősorban forradalmárok vagyunk. A határok problémája csak alárendelt kérdés.”

1960. június 20–25. A Román Munkáspárt kongresszusán részt vevő magyar delegációt Kádár János vezeti. A romániai magyar kisebbség kérdéséről nem tárgyalnak.

1964. február, vita a békepolitikáról. Kádár János vitazárójában így fogalmaz: „Öt szomszédunk van, mind az ötnél van valami tőlünk, s az öt közül négy szocialista ország. A véleményem az, hogy végül is a kommunizmus eszméje győzni fog, és ez *meg fogja oldani a népek kérdéseit*, a nemzeti fejlődés problémáit, a határvitákat”.

1966. március 10–11. Kádár János, az MSZMP KB első titkára és Kállai Gyula, a forradalmi munkás-paraszt kormány elnöke baráti látogatásra Bukarestbe érkezik. A kisebbségi magyarok helyzetéről nem tárgyalnak.

1968: Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottsága álláspontja a határon túli magyar kultúrát illetően: „hagyományai, nyelve révén egyben része a magyar kultúra egészének is. Éppen ezért az *eddiginél több gonddal* ápoljuk kapcsolatainkat a szomszédos szocialista országokban élő magyarok kultúrájával, *érezzük* e kultúrák fejlődéséért mi is *felelősséget*.”

1970 vége. Kádár érzékeli a közvélemény, a kulturális elit nyomását, a kétfrontos „békülve haragvó” (Földes kifejezése, 2007. 139.) politikát választja. Bár egyetértett a határon túli magyarokért aggódókkal, igyekezett visszafogni a folyamatokat. Mintha jobban félt volna a magyar nacionalizmustól, mint a romántól. 1971 januárjában a pártvezetés napirendre tűzi a magyar–román kapcsolatok kérdését, és a Bukarest által 1964 óta folytatott politikára vonatkozóan először jelenik meg a félreérthetetlen minősítés: erőszakos asszimiláció.

1971. június. A választásokat követően elfogadják a magyar külpolitika alapelveit. Első alkalom, hogy nyilvános dokumentumban az MSZMP kinyilvánítja, Magyarország érdekelt a határon túli magyarok ügyében.

1972. február 24–25. Bukarestbe látogat Kádár János, az MSZMP KB első titkára és Fock Jenő, a minisztertanács elnöke. A kétnapos tárgyalás végén aláírják a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést. A közös nyilatkozatban – a román fél ellenállása miatt – a nemzetiségi kérdés nem

szerepel. Az egyik találkozón Kádár János mondja Paul Niculescu-Mizilnek³ (aki Bukarestben akkor a magyar ügyek „felelőse”): „Mi internacionalisták vagyunk és maradunk. Egyes kényes szervezeti vagy nemzetiségi kérdésnél (sic!) azt meg tudjuk tenni, hogy hallgatunk, de nem hurrázhatunk. Nem kellemes számunkra, ha közvéleményünk egy része a magyarság árulójának tekint bennünket. Ezt a román elvtársaknak is meg kell érteniük.”

1975. március 17–22. Az MSZMP kongresszusán Kádár János: „Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága *hidat alkossanak* országaink között.” Ezzel elismerik a magyarországi kisebbségek és a határon túli magyarok kettős kötődését: nemzeti kultúrájukhoz és ahhoz az országhoz, ahol élnek. A hivatalos külpolitika (még) nem változik, de a határon túli magyar közösségekre ezek után odafigyelnek.

1977. június 15–16. Debrecenben, majd másnap Nagyváradon találkozik az MSZMP KB első titkára, Kádár János és az RKP főtitkára, államelnök, Nicolae Ceaușescu. Magyar részről a találkozó egyik legfontosabb célja „a nemzetiségek összekötő szerepének” kiemelése. Megegyeznek a főkonzulátusok mielőbbi megnyitásában, a kishatárforgalom bővítésében, kívánatosnak tartják az egymás fővárosaiban történő kulturális házak felállításának meggyorsítását. A kijelölt célok megvalósulása lassú és részleges.

1983. január 11–12. Országos ideológiai és művelődéspolitikai tanácskozáson Aczél György beismeri: „nem szemléljük közömbösen, ha bárhol a nemzetiségek hátrányos megkülönböztetésnek vannak kitéve, ha korlátozzák őket az anyanyelv használatában, az anyanyelvi oktatás biztosításában, ha nem tudják tartani a kapcsolatot más országbeli rokonaikkal, barátaikkal”, ugyanakkor kiderül, hogy az MSZMP nem lát esélyt arra, hogy a román pártra gyakorolt nyomás fokozásával eredményt érjen el.

1984. november 1. A szomszédos országokban élő magyar kisebbségekkel kapcsolatos feladatok és intézkedések politikai összehangolása céljából – korábbi kezdeményezés alapján – *Nemzetiségi Koordinációs Bizottság* (NKB) néven operatív bizottság alakult a KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális (TKKO), Külügyi, Agitációs és Propaganda Osztályai, valamint a Külügyminisztérium (KÜM) és a Művelődésügyi Minisztérium (MM) képviselőinek a részvételével.

Az 1964-es év több kutató (Bárdi Nándor, Mák Ferenc, Győri Szabó Róbert) szerint korszakhatár. Földes György számol be arról, hogy 1964-ig a magyar vezetők Romániával szembeni magatartására a „tárgyalni, a problémákat szóvá tenni, vitatkozni, de nem összeveszni” elv volt érvényes (Földes 2007. 61.), ami a kisebbségi kérdés levételét jelentette a tárgyalások napirendjéről. A hetvenes

3 Paul Niculescu-Mizil (1923–2008) román kommunista vezető, miniszterelnök-helyettes (1972–1981), tanügyminiszter (1972–1976).

évek közepétől az asszimilációs politikák megerősödése miatt a külhoni magyarok kulturális, oktatási intézményeinek a leépülése kerül a középpontba.

Hallgatni már nem lehetett. Érzékeli ezt az MSZMP felső vezetése is, főleg, mert jeles magyar írók, tudósok megszólalnak, jelzik a gondokat, nyíltan ki mondják: tenni kell valamit. A pártvezetés tudomásul veszi: már nem lehet úgy tenni, mintha semmi nem történné. Főleg, hogy 1974-ben N. Ceaușescu a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának ülésén a román nyelv jobb elsajátítását kérte számon, a modernizációra való utalással és a testvériség hangoztatásával újabb impulzust kapott a magyar iskolák, a magyar intézményrendszer felszámolása. Takács Lajos egyetemi tanár a magyar párt- és állami vezetés támogatását kérte a magyar nemzetiség fennmaradása érdekében, mert Erdélyben a magyar–román viszony a mélypontra süllyedt (Földes 2007. 191.).

A kronológia tételei mutatják, hogy a pártvezetés belátja és korrigálni szándékoszik (még nem tudni, hogyan) a korábbi bűnös tétlenséget. De Kádár megnyilatkozásai azt is jelzik, hogy bár az MSZMP-ben elindult a váltás, ő maga bizonytalan, mintha mentegetőzne... A pártvezér látja a problémát, de zavarban van, hogy lépnie kell.

Veszély és felelősség

Erdélyben a magyar elit teljesen tudatában volt a veszélynek, hogy Ceaușescu egyre durvább rendszere létében fenyegeti a magyar közösséget. Az 1970-es évek első fele még az intézményépítésé, ekkor úgy tűnt, hogy van lehetőség bizonyos helyi értékek megmentésére, engedni látszott a hatalmi szorítás. De 1975-től kezdődően egyértelműen megmutatkoznak az 1971-es ideológiai fordulat hatásai. A városi és falusi települések helyzetéről szóló, úgynevezett szisztematizálási vita már a társadalmi homogenizációs politikának a része. Elindult az önálló magyar iskolák felszámolása, tagozatosítása – pár év alatt alig maradt városi magyar iskola, tagozatosítással mindenütt a román nyelv vált az iskolák belső nyelvévé. Ezt követte a magyar nyelvű iskolák vezetésének románosítása. Következett a román anyanyelvű szaktanárok magyar iskolákba való tömeges kinevezése, az általuk tanított tárgyak „nyelvcseréje”. Megváltoztatták az utcanéveket, hogy megtörjék a helyi hagyományt. Elindult a magyar egyetemi végzeteknek a Kárpátokon túli területekre való rendszeres kihelyezése, az egyetemi magyar nyelvű képzési szakok folyamatos sorvasztása. Tömegessé vált a lakosságcsere: moldvai, oltyán gyermekek Erdélybe, Székelyföldre hozatalával teljes román osztályok indítása, ez a 80-as évek elejétől csak Háromszéken évente kb. 4-500 gyermeket jelentett. Magyar településnevek (pontosabban, ha a település neve nem tekinthető a hivatalos román név magyar fordításának, pl. Szászváros nem az Orăștie név

fordítása⁴) használatát betiltják a sajtóban.⁵ Összefoglalva: az anyanyelv használatának visszaszorítása, az asszimilációs törekvések az oktatásban és az ügyintézésben, a kétnyelvű feliratok eltűnése, a kulturális intézmények látványos tartalmi kiüresítése, a helyi magyar nemzetiségű káderek kiszorítása, esetenként a kollektív szintű nacionalista megbélyegzés homogenizáció minden szinten. Közben folyamatosan erősödik a titkosszolgálati megfigyelés.

A pártvezetés gyakorlatilag kizárja soraiból azt a reprezentatív politikai és kulturális elitet, amely magyarként közvetítő szerepet játszott a magyar közösség és a pártvezetés között (Domokos Géza, Sütő András, Fazekas János, Király Károly). Az intézmények nélküli, lecsupaszított kisebbségi társadalmat csupán az egyház és a nagyobb településeken spontánul megszerveződő értelmiségi csoportok, informális hálózatok fogták össze. 1984-ben eltávolítottak minden olyan értelmiségit a különben kirakatintézményként létrehozott Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsából, aki nem mutatott teljes lojalitást a kommunista párt iránt. Az MNMT elnöki tisztségét Gere Mihály, a Központi Bizottság tagja vette át, ettől kezdve megszűnt az MNMT közvetítői szerepe, kizárólag propagandaszerepet töltött be (Novák 2017).

Az idősebb generáció tagjai, akiket Novák Csaba Zoltán hatvannyolcasoknak nevez, egyfajta válaszut elé érkeznek: választaniuk kell az ellenállás, a visszavonulás vagy a kollaboráció között. Mindegyikre volt példa. Király Károly egyfajta etnikai disszidenssé válik, nem az ideológiát bírálja, hanem annak kisebbségpolitikai vonatkozásait. Sütő András újraértelmezi ifjúkori önmagát, és eljut egyfajta félig-meddig disszidens magatartásformáig. Bár nagyon sokan a visszavonulást, az elhallgatást választják, amikor szükség van egyféle szimbolikus gesztustételre, mint például a Ion Lăncrăjan könyvének megjelenését elítélő levél aláírására, akkor vállalják. Félnek, mégis kifejezik, ha mérsékelten is, a rendszerrel szembeni nemtetszésüket.

Novák külön kiemeli és fontosnak ítéli a magyar kulturális ellenállás történetében, hogy Nagyváradon létrejön egy alternatív magyar közösségi színtér, és megjelenik egy új generáció, amely beírja magát a tiltakozástörténetbe, az új generáció zöme a Bretter-nemzedék⁶ tagja. A kolozsvári egyetemi padokból érkeznek, nem is akarnak integrálódni abba a pártba, amely a régiókat is kilöki.

4 Településnevek kérdése: Nagyváradot a századfordulón románul Oradea Maréának hívták, majd a 'nagy' jelentésű utótag lekopott. Zsombolya kisváros sokáig románul Jombolia, majd kialakul a ma használatos Jimbolia névváltozat. Mindkét névfejlődés jól mutatja, milyen nyelvből milyenre történt fordítás. Példák még idézhetők.

5 Az 1970-es évek eleji rendelkezés főleg a németeket sújtotta, hiszen számukra Nagyszében Hermannstadt, Brassó Kronstadt, Gyulafehérvár Karlsburg, Szászváros Broos – és folytathatnánk. Ezek a példák is jelzik, hogy a román településneveket a magyar nevekből kiindulva alakították ki.

6 Bretter György (1932–1977) filozófus, egyetemi oktatóként hangadó és szaktekintély volt (nem csak) a fiatalok körében (Gaál Gábor irodalmi kör, Diotima-kör), generációk életszemléletét határozta meg, szellemi környezetéből nőttek ki a rendszerváltó értelmiség jelentős képviselői.

Novák nyilatkozza egy interjúban: *mindennek megvolt a reakciója is, hiszen előbb féltékenyebb, később merészebb ellenzékiesség tört a felszínre az idősebb generáció soraiban, aztán megjelent az Ellenpontok, illetve elindultak a Limes-kör találkozói, megszülettek szövegeik...*⁷

Ion Lăncrăjan 1982-es pamfletjére máig sokan úgy emlékeznek Erdélyben és Magyarországon, hogy azzal vette kezdetét a romániai magyarelles kampány. Vincze Gábor kimutatta, hogy ez nincs így, ugyanis Erdély (és ezzel együtt Magyarország) múltjának átírása, magyar történelmi személyiségek (Kán László erdélyi vajda, Kinizsi Pál, Dózsa György és mások) „kisajátítása” román részről régtől fogva elterjedt gyakorlat volt (Vincze 2006). Lăncrăjan könyve, a *Cuvînt despre Transilvania* (Gondolatok Erdélyről) külön figyelmet érdemel, mert a legmagasabb pártvezetés (Vincze Gábor feltételezése szerint Elena Ceaușescu) támogatása állt mögötte. A kiadás célja a román közvélemény felkorbácsolásán, a magyar kisebbség elleni uszításon túl Vincze szerint: megfélemlíteni a vezető magyar értelmiséget, nehogy az újabb kisebbségellenes intézkedések esetén tiltakozni merészeljenek, továbbá az országok közötti kapcsolatok rontásával kikényszeríteni a román és magyar pártvezető újabb találkozóját. Az összeválogatott szövegekből álló kötet frissen írt negyedik fejezetében Lăncrăjan bírálta a párt korábbi magyarságpolitikáját, illetve azt, hogy a „folyton követelőző” magyar kisebbség „túlzott igényeit” „mindig túlságosan kielégítették”, ezáltal juttatva „többletjogokhoz” azt. Lăncrăjan burkoltan rehabilitálta a két világháború közötti Románia kisebbségpolitikáját, és ami eladdig elképzelhetetlen volt, Magyarországot és annak politikai vezetését (sőt: magát, Kádár Jánost!) áttételesen irredentizmussal vádolta. Végül és egyáltalán nem utolsósorban a „külső és belső magyar revizionista igény” hangoztatásával a vádlottak padjára ültette a magyar kisebbséget. Bár akkor ez nem kapott nyilvánosságot, csaknem a teljes akkori felelős magyar elit (Kolozsvár, Marosvásárhely, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Székelyföld, Bukarest) megszólal, memóriumok, beadványok születnek, pártvezetőknek leveleket küldenek.

A Lăncrăjan-pamfletre válaszul jelenteti meg Száraz György a *Valóság* 1982. októberi számában az *Egy különös könyvről* című tanulmányát, melyben élesen bírálja a román író-publicista *Gondolatok Erdélyről* című propagandakönyvének szemléletét és tartalmát.

Mivel ennek a közvetlen politikai háttérű történésztámadásnak és a kialakult helyzetnek voltak előzményei, röviden vegyük számba ezeket.

Csoóri Sándor 1954 nyarán *Romániai magyar írók között* címmel számolt be az *Irodalmi Újságban* erdélyi tapasztalatairól, ez volt az első hiteles kép az erdélyi magyarság helyzetéről.

7 *A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája.* Novák Csaba Zoltán történészt kérdezi Szilágyi Aladár. Lásd: <http://erport.ro/tobbszemkozt/a-ceauescu-rendszer-magyarsagpolitikaja-2> [2020. november 30.]

A következő fontos mozzanat: 1975-ben Constantin C. Giurescu román történész⁸ (a 2. bécsi döntés 35. évfordulója ürügyén folytatott nagyszabású sajtókampány idején) kirohanást intézett a *Revista de Istorie* (Történelmi Lapok) 6. számában a *Magyarország története* előző évben Párizsban, illetve az év tavaszán Londonban megjelent kötete miatt.⁹ Azzal vádolta a magyar szerzőket, hogy „megismétlik az 1944 előtti történetírás tévedéseit és előítéleteit” (Vincze 2006). Erre Makkai László határozottan válaszolt (Makkai 1975), sorra megcáfolva a román történész állításait. Giurescu vádaskodásait nyugati nyelveken is megjelentették, ami hozzájárult ahhoz, hogy Budapesten végre elérkezettnek lássák az időt Erdély történetének a megírására.

Mivel korábban erre nem volt példa, a bukaresti pártvezetés meglepődött és felbőszült azon, hogy egy (különben: elismert) magyarországi történész szembe mert szállni a kurzus favorizált professzorával: a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága 1975. szeptember 22-i ülésén a főtitkár-államelnök, Nicolae Ceaușescu éles hangon kelt ki a magyar történészek „támadásai” ellen, és kijelentette, ezt nem lehet szó nélkül hagyni.

A *Magyar Nemzet* 1977-es karácsonyi és a következő hétvégi, 1978-as újrészében jelent meg Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című kétrészes esszéje, amely mondanivalójával és fogadtatásával rányomta bélyegét a hetvenes évek végének szellemi, mi több, politikai életére. Az írás feltűnést keltett, mivel az erdélyi és általánosságban a kisebbségi sorban élő magyarság sérelmeiről az akkori magyar nyilvánosságban egyáltalán nem esett szó. Illyés megállapítja: „A világon mintegy tizenöt-tizenhat millió magyar él. Ebből azonban csak tízmillió az ország területén, határain belül; a többi kívül, jelentékeny részben úgy tapadva a térképbeli országokra, mint kenyérre a héja. Jól oda kell néznünk, hogy a valóság és vele egy eltakarhatatlan kérdés határait lássuk.” Bár a korabeli hivatalos politika a magyar kisebbségi népcsoportok kérdését megoldottnak tekintette, a helyzet alapvetően más: „A nemzeti kisebbségek jogait semmiféle nemzetközi megállapodás nem védi.” És tételesen sorolja a jogsértéseket, kezdve az oktatással, el egészen „a kisebbségi és nemzeti, elemi emberi jogok sérelméig”. Eladdig seholy tapasztalható nyíltsággal mutatott rá az erdélyi magyarok jogfosztottságára. Az esszé utolsó mondatai: „A múlt szigorú vizsgálata, a félreértések tisztázása [...] utat nyit. Segít tényekkel eloszlatni, mindörökre, az egykori jóslatok borúlátását. Ősi hiedelem, hogy az állhatatos szembenézés oroszslánt meghátráltat. Hitem, hogy az emberiségre pirkadás jön. A vadszelídítő tekintetektől.”

Illyés Gyula esszéjére négy hónappal később jött meg a „hivatalos” román válasz: Mihnea Gheorghiu KB-tag, a N. Ceaușescu által alapított Társadalmi és Politikai Tudományok Akadémiájának elnöke, a *Lucaefărul* című, közismerten

8 Az 1938-ban bevezetett királyi diktatúra idején miniszter, 1950-ben bezárták, N. Ceaușescu idején rehabilitálták, ezt „megszolgálták”.

9 Pamlényi, E. (ed.), *Histoire de la Hongrie des origines à nos jours*, Budapest Corvina, 1974, és Pamlényi, Ervin (ed.), *A History of Hungary*. London: Collet-s, 1975.

harcos kommunista irodalmi lap 1978. május 6-i számában (*Huni la Paris – Hunok Párizsban*) durván nekiment Illyés Gyulának.

Illyés Gyula írása hangütés volt. Következtek jeles budapesti írók, történészek, közéleti személyiségek úgynevezett „tudattisztító” (Csoóri Sándor kifejezése) írásai, nyilatkozatai: Száraz György, Für Lajos, Fekete Gyula, Csoóri Sándor, Cseres Tibor, Csurka István, Köteles Pál, Schöpflin György, Székelyhidi Ágoston, Görömbei András. Kialakultak a helyzetértelmezés egyetemi (Szeged: Ilia Mihály, Budapest: Czine Mihály) és szerkesztőségi (*Tiszatáj, Alföld*) műhelyei. És 1986-ban megjelent a monumentális *Erdély története* három kötetben (főszerkesztő Köpeczi Béla, szerkesztők Makkai László, Mócsy András, Szász Zoltán).

Bozóki András teszi fel a kérdést: miért az értelmiségiek kerültek közel a politika formálásának lehetőségéhez a hanyatló Kádár-korszak idején (Bozóki 2010)? Mik voltak az ellenzéki megszólalás lehetőségei az első és második nyilvánosságban, hogyan különült el, majd olvadt össze a kettő? További kérdések: ellenzékiek voltak-e a megszólaló értelmiségiek vagy olyan gondolkodók, akiket véleményük vállalása tett rendszerkritikussá?¹⁰ Érdekesítő kérdések, többen kutatják ezeket (Bozóki András, Csizmadia Ervin, Szalai Erzsébet). Ami bizonyos: a megnyilatkozók felelősségüknek tartották, hogy kimondják azt, amit a politika elhallgat(tat)ott. Felelősségük egyéni és személyes.

Az bizonyos, hogy a párt pozíciói a kulturális és a tudományos életben voltak a leggyengébbek. Lényegében az értelmiségi létről, a párt és az értelmiség viszonyáról volt szó. És a kritikus értelmiségiek egyre erőteljesebben nyilatkoztak meg.

A nemzetpolitika intézményesülése

A probléma felismerését követően következnie kellett az intézményesülésnek.

A határon túli magyarság helyzetével kapcsolatosan több intézményben indult el adatgyűjtő, helyzetleíró tevékenység. A kezdeményezések mögött felismerhetően jelen volt a pártpolitikai nyitás a kérdéskör tekintetében. 1968-ban a Hazafias Népfront¹¹ kért átfogó jelentést a határon túli magyarság kulturális helyzetéről, 1972–1973-ban az MSZMP KB rendelt meg egy helyzetjelentést Magyarország és a szomszédai közti kulturális kapcsolatokról. El kellett dönteni, hogyan kezeljék a helyzetet: a „tárgyalni, a problémákat szóvá tenni, vitatkozni, de nem összeveszni” álláspontját valló Kádár Jánosnak, és a vele azonos nézeten lévőeknek, így az erdélyi Balogh Edgárnak („Ne lőjük arra a repülőgépre, amely

¹⁰ A rendszerkritikus megnyilatkozásokat illetően lásd Ripp 2006.

¹¹ A Hazafias Népfront hivatalosan a magyar társadalmat leképező szervezet volt, kötődését a pártvezetéshez mi sem bizonyítja jobban, hogy vezetői közül többen jelentős pártpolitikai tisztséget is viseltek.

túszokat szállít.”) van igaza, vagy azoknak, akik a kemény fellépést tartották volna szerencsésnek. Illyés Gyulának és az örökébe lépő Csoóri Sándornak meg társainak célja: „elköteleződésre, vállalásra készíteni az MSZMP-t nemzet és nemzetiség ügyében” (Földes 2007. 61., 133., 283.).

A politikában és a kultúrában sorra jöttek létre a változás személyek köré szerveződő gócpontjai. Az államapparátusban Köpeczi Béla és Pozsgay Imre, a külügyi apparátusban Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba, Szokai Imre képviselték a magyarságpolitika kialakításának szükségességét. A folyamatot segítette a média, a népi írók és gondolkodók, illetve a demokratikus ellenzék és kialakuló intézményei (*Beszélő*, *Hírmondó*, Erdélyi Magyar Hírügynökség), továbbá a New Yorkban megalakított Magyar Emberi Jogi Alapítvány (Hungarian Human Rights Foundation).

A nemzetiségtörténeti kutatások koordinálására 1974-ben az MTA keretein belül külön bizottságot hoztak létre.¹² Az 1978-ban a Gorkij Könyvtárban a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó adatgyűjtés mellett megindult a nemzeti kérdésre és a határon túli magyarokra vonatkozó szakirodalom hivatalos gyűjtése, földolgozása is.¹³ 1981–1982-ben a Magyar Írószövetségben kezdődött el egy, a határon túli tudományosság helyzetét vizsgáló program, majd beadványokra válaszként 1985-ben a Széchenyi Könyvtár keretében létrejött a *Magyarságkutató Csoport* (később *Intézet*). Az induláskor 3 fős csoport 1987 végére elérte a 18-as létszámot, tagjai történészek, szociológusok, irodalomtörténészek, néprajzosok. Első kutatási témájuk: *A magyar kisebbségek és szórványok története és jelene 1919–1985*. 1987-es beszámolóját Juhász Gyula, az intézet vezetője így zárja: „Lemaradásunk óriási! 40 év mulasztásait nem lehet 1-2 év alatt pótolni” (Juhász 1988).

1988-ban a magyar politika egyértelműen a kulturális nemzetfogalom mellett foglalt állást, és elutasították a magyar kisebbségi kérdések szomszédos országok belügyeként való kezelésének elvét. Ebből az is következett, hogy a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések a *szomszédsági kapcsolatok megkerülhetetlen részévé váltak*. 1988 fontos megnyilatkozásai. Január végén egy, a Kossuth Rádióban sugárzott interjúban Szűrös Mátyás, az MSZMP KB titkára, az Országgyűlés Külügyi Bizottságának elnöke bejelentette, hogy a határon túli magyarok a magyar nemzet részét képezik, ezért Magyarország felelősséget érez és visel irántuk, s nemzetközi kapcsolatai alakításában tekintettel lesz az ő érdekeikre is. Szűrös először említi a Romániából magyar földre menekülőket.

Néhány hét múlva a *Magyar Nemzet*ben megjelenik Szokai Imre és Tabajdi Csaba közös tanulmánya: *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés* (Szokai–Tabajdi 1988), amelyet korszakhatárnak tekintenek a magyarországi kül- és

12 Az itt idézett adatok Bárdi Nándor *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről* című munkájából (Pro-Print 2013) származnak. Internetes kereséssel az MTA-bizottság tevékenységéről nem sikerült további információt feltárnom.

13 Ennek a tevékenységnek egyik eredménye Cholnoky–Futala–Kertész 1993.

kisebbségpolitika alakulásában. Bár a szerzők arra a kérdésre keresték a választ, hogy a magyarországi szocializmus, melynek időszerűtlensége kiderült, *hogyan fejlődhet* a nemzeti keretek között, eljutnak a mindmáig érvényes tételig: a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések a szomszédügyi kapcsolatok megkerülhetetlen részét képezik. A határon túli magyarok, ha idegen állampolgárok lettek is, a nemzetből nem váltak ki, ezért a magyar diplomácia érdekük képviselésére és egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer kidolgozására törekszik. Kijelentik, hogy a mindenkor magyar politika „létparancsa” a kapcsolattartás a határokon túli magyarokkal, a kisebbségi jogegyenlőség kérdése sohasem lehet lezárt, és nem tekinthető egy ország kizárólagos belügyének. Politikai elvárásokat fogalmaznak meg: nemzeti tudat átértékelése, az etnikai kisebbségek helyzetének jogi kodifikálása és a létparancs: „szolidárisnak kell lenni a szerte a világon élő magyarokkal”. A dolgozat további fontos üzenete: nemzeti konszenzus nélkül nincs eredményes nemzetpolitika.

1989. február 16-án létrejött a *Magyar Kisebbségvédelmi Egyesület*, elnöke dr. Szabó András, tagjai közül többen a következő időszak magyarságpolitikájának intézményi szereplői lesznek (Tóth 1990). Az egyesület elemzéseket és tájékoztató anyagokat állított össze, és több lépésben elkezdődik az állami intézményi keret kialakítása.

Elsőként a *Nemzetiségi Kollégium*¹⁴ jön létre (1989. április 24.) Pozsgay Imre vezetésével, a következő szerepkörrel: segíti a kormány munkáját véleményezői és tanácsadói formában az addig gazdátlan és felelős nélküli területen (magyarországi kisebbségek és a határon túli magyar közösségek ügyének figyelemmel követése és felügyelete), segíti a kormányt a nemzetiségi politika elveinek a kialakításában és gyakorlatának megvalósításában. A Kollégium köztes intézmény volt, nem kapcsolták közvetlenül rá valamelyik közigazgatási intézményre, ezért választ kellett találni a kérdésre: ki és miként építi be a megfogalmazott javaslatokat a politikai gyakorlatba?

Ennek a gondolatnak a jegyében a Minisztertanács Hivatal létrehozza a *Nemzetiségi Titkárságot*, utóbb *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Titkárságot* (1989. október 1.), vezetésével Tabajdi Csabát bízzák meg. A két, szinte azonos feladatkörrel létrehozott szervezet – a Kollégium és a Titkárság – voltaképpen kiegészíti egymás munkáját: a Kollégiumon belül megfogalmazott ajánlások a Titkárság adminisztratív közreműködésével jutnak el a kormányzati feladatot ellátó döntéshozói szervezetekhez. Mák Ferenc felveti, hogy a Titkárság létrehozására azért is volt szükség, mert „a Kollégiumon belül aktív szerephez jutó, meghatározó egyéniségek mögött már az elképzelt reformokon túlmutató társadalmi pluralizálódás, a többpárti demokrácia valós igénye állt” (Mák 2000. 7.).

1989. október 18-án az Országgyűlés elfogadja az *Alkotmány módosításáról* szóló 1989. évi XXXI. törvényt. A módosítás 34. paragrafusa a *nemzeti és nyelvi*

14 Az alapító dokumentum szerint az intézmény neve Nemzetiségi Kollégium, de szerepel még a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium névváltozat is.

kisebbségeket államalkotónak minősítette, és fennmaradásukkal kapcsolatban alapvető állami kötelezettségeket fogalmazott meg.

Következzenek 1990 legfontosabb magyarságpolitikai történései.

Németh Miklós kormánya 1990. március 29-én létrehozza *A Határon túli Magyarságért Alapítványt* és a *Dunatáj Intézetet*, utóbbit az 1986-ban alapított Magyarságkutató Intézet jogutódjaként (Bálint-Pataki 2011). Az alapítvány a határon túli közösségek támogatásában meghatározó szerepet játszó *Illyés Közalapítvány* elődje. Az Antall-kormány által 1990 júliusában létrehozott IKA körül kialakul egy tanácsadói, politikusokból és szakemberekből álló elit, célja a támogatáspolitikai adományozói és befogadói oldala közötti párbeszéd intézményes kereteinek kialakítása. Létrejön egy határon túli irodahálózat is. Az Illyés Közalapítványból nő ki az *Új Kézfogás Alapítvány* (1994), majd *Közalapítvány* (1995). A *Dunatáj Intézetet* a magyar külpolitika elméleti megalapozása és gyakorlati támogatása érdekében hozzák létre, rangos külföldi tudományos intézetek mintájára, a már létező Külügyi Intézet és a Széchenyi Könyvtár keretében működő Magyarságtudományi Intézet kiegészítésére. Az Antall-kormány idején az Intézet a nemzetpolitika megalapozásában fontos szerepet játszott (tagjai Bíró Gáspár, Hornyik Miklós, Molnár Gusztáv és Szilágyi Imre), 1992-től a Teleki László Alapítvány keretében működik 2006-os megszüntetéséig.

1990. április 20–21-én a Kollégium szervezésében kétnapos *nemzetközi kisebbségjogi konferenciát* tartanak Dobogókőn *A kisebbségi jogok az 1990-es években* címmel, amelyen tizenhárom ország, az Európa Tanács, valamint az Európai Parlament szakértői és politikusai vesznek részt.

1990. május 3. Az Országgyűlés létrehozza az *Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságot* (EJKVB) Fodor Gábor (FIDESZ) elnökletével.

1990. május 15. Az Országgyűlés elfogadja a *szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről szóló határozatot*, amely alapvető fontosságúnak nevezi a kisebbségi identitások védelmét és fejlesztését, az egyéni és kollektív jogok törvényes biztosítását, a közéletben való részvételt, az önszerveződés és az önkormányzat kereteit, a kulturális autonómia garantálását, az anyanyelv használatát, az oktatást, a kulturális életet, a vallásgyakorlást és a tájékoztatást.

1990. május 24. Antall József a kormánya megalakulását követő első sajtótájékoztatón bemutatja Entz Gézát, aki a Miniszterelnöki Hivatalba (MEH) kinevezett politikai államtitkárként a nemzetiségi és kisebbségi ügyek felelőse. Entz az 1990 szeptemberében létrejövő *Határon Túli Magyarok Titkársága* vezetője.

1990. augusztus 30. A kormány létrehozza a döntés-előkészítési, kapcsolattartási, elemzési-értékelési, illetve koordinálási feladatok ellátására szakosított intézményét, a *Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivalt*at, elnöke Wolfart János. 1991. január 1-től a NEKH kiválik a MEH szervezeti keretei közül, ezután országos hatáskörű államigazgatási szervként tevékenykedik.

1991. október 31. Megjelenik Entz Géza és Wolfart János közös állásfoglalása *A kisebbségi kérdés kezelése a kormányzati munkában* címmel. Megállapítják, hogy a kormánynak figyelembe kell vennie, hogy egész Európában, a közép-európai régióban pedig kifejezetten felértékelődött a kisebbségek és az etnikai közösségek kérdése. A két aláíró célszerűnek tartja az „érdemi koordináció” felülvizsgálatát (Mák 2007. 12.). 1991 végén az egyes határon túli közösségekkel foglalkozó szakmai bizottságokként „munkacsoportokat” hoznak létre.

A napi gyakorlata során derült ki, hogy a Miniszterelnöki Hivatalon belül Titkárságként történő működés számos köz- és államigazgatási bonyodalmat okoz, s hogy célszerű lenne, ha tevékenységét önálló hivatalként végezné. Ezért a kormány önálló országos hatáskörű szervként létrehozta a *Határon Túli Magyarok Hivatalát* (1992. május 29.). Ismételten meghatározta a Külügyminisztérium felügyeletébe átsorolt, címzetes államtitkár által irányított Hivatal feladatait: a) folyamatos kapcsolatot tart a világban élő magyarok szervezeteivel – különös tekintettel a szomszédos országok kisebbségeire –, valamint az egyes országok kisebbségi kérdéseiben illetékes kormányzati szervekkel; b) tevékenysége során együttműködik az érdekelt minisztériumokkal, országos hatáskörű szervekkel és más szervezetekkel, továbbá koordinálja a magyar kisebbségekkel, illetve diaszpórával kapcsolatos kormányzati tevékenységet; c) elemzéseket és prognózisokat készít mindazon folyamatokról, amelyek befolyásolják a kisebbségek, mindenekelőtt a magyarság helyzetét; d) vizsgálja a kisebbségi kérdés rendezését befolyásoló európai és egyéb nemzetközi folyamatokat; e) figyelemmel kíséri a magyar politika és a kisebbségi kérdés összefüggéseit, részt vesz az ezzel kapcsolatos külpolitika alakításában, képviselőként.

1992 szeptemberében jelent meg a Külügyminisztérium keretében, a Bába Iván irányításával kidolgozott *kisebbségpolitikai koncepció*, amely elvi alapokra helyezte a kisebbségi kérdés európai fórumokon és a diplomáciai kapcsolatokban történő megjelenítését. Alaptételei: *a cél* – a kisebbségek jogainak garantálása lakóhelyükön, kisebbségi identitásuk megőrzésének biztosítása szülőföldjükön, lakóhelyükön, következőképpen az elvándorlás, hazatelepülés, szétszóródás kiváltó okainak a megszüntetése; *eszközként* hozzájárul az emberi jogokon alapuló megközelítésben rejlő lehetőségek jobb kihasználásához, ezzel párhuzamosan a kollektív jogok garantálásához, az autonómiák egyre bővülő köreinek kiépítéséhez, azaz a de facto önrendelkezés egyre nagyobb lehetőségeinek elérése, ami természetesen csak fokról fokra érhető el; és *biztosítékot* jelenthet a nemzetközi közösségek garanciáinak elérése az emberi és kisebbségi jogok, valamint az autonómiák biztosításában.

A magyar politika járatlan úton elindulva létrehozta a nemzetpolitikai felelősségvállalás intézményi kereteit, a szakértői műhelyek pedig kidolgozták a kérdéskör kezeléséhez szükséges elméleti kereteket. A HTMH másfél évtizeden keresztül nemzetpolitikai intézményként szolgálta a magyarságpolitikát és a kisebbségi közösségépítést egyaránt.

Szakirodalom

BÁLINT-PATAKI József

2011 *Neve több volt, mint áruvédjegy (szubjektív vázlat a Határon Túli Magyarok Hivataláról)*, <https://felvidek.ma/2011/05/ertekezes-a-hataron-tuli-magyarok-hivatalarol/> [2020. december 4.]

BÁRDI Nándor

2013 *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print.

BOZÓKI András

2010 A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus. *Politikatudományi Szemle* 2. 7–45.

CHOLNOKY Győző–FUTALA Tibor–KERTÉSZ Gyula

1993 Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig. *Könyvtári Figyelő* 4. 545–560.

BERGNER, Christoph–WEBER, Matthias (Hg.)

2009 *Aussiedler- und Minderheitenpolitik in Deutschland. Bilanz und Perspektiven*. München, R. Oldenbourg Verlag.

CS. GYÍMESI Éva

1993 Honvágó a hazában. [1986.] In *Uő: Honvágó a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*. Budapest, Pesti Szalon.

FÖLDES György

2007 *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág Kiadó.

GYÓRI SZABÓ Róbert

1998 *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon*. Budapest, Osiris.

ILLYÉS Gyula

1977–1978 *Válasz Herdernek és Adynak, Magyar Nemzet* 1977-es karácsonyi és 1978-as újévi száma. <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02180a/illyes02191/illyes02191.html> [2020. november 30.]

JUHÁSZ Gyula

1988 A Magyarságkutató Csoport három éve. *Nyelvünk és Kultúránk* 73. 9–11.

LAGZI Gábor

2009 „*Lengyelek, de másak*”. *Lengyel kisebbségi közösségek a volt Szovjet-unió területén és Lengyelország nemzetpolitikája*. Budapest: EÖKiK.

LĂNCRĂNJAN, Ion

1982 *Cuvînt despre Transilvania*, Bucureşti, Editura Sport-turism.

MÁK Ferenc

2000 Az új nemzeti politika és a Határon Túli Magyarok Hivatala (1989–1999). *Magyar Kisebbség* 3. 237–293.

MAKKAI László

1975 Egy kis szakmai ördögűzés. *Történelmi Szemle* 4. 751–754.

MEVIUS, Martin

2010 A kommunizmus és a nacionalizmus viszonyának újraértékelése, *REGIO* 2. 3–31.

NOVÁK Csaba Zoltán

2017 *Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája II. 1974–1989*. Csíkszereda, Pro-Print.

RIPP Zoltán

2006 *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, Napvilág Kiadó.

XXX

Strategia Națională pentru România de Pretutindeni 2017-2020. Lásd: http://www.mprp.gov.ro/web/wp-content/uploads/2017/10/Strategia-Nationala-2017-2020_site.pdf [2020. november 28.]

SZÁRAZ György

1982 Egy különös könyvről. *Valóság* 10. 95–105.

SZOKAI Imre–TABAJDI Csaba

1988 Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Nemzet*, február 13. Újra-kiadás: Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés tizenhárom év után. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdetei*. Budapest, Codex Print Kft. 33–54.

SZŰRÖS Mátyás-interjú

1988. január 25., Kossuth Rádió. Közli: Tabajdi Csaba (szerk.): *Mérleg és számvetés tizenhárom év után. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdetei*. Budapest, Codex Print Kft. 2001. 55–61.

SZŰCS Jenő

1984 *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat.

TÓTH Pál Péter

1990 Magyar Kisebbségvédelmi Egyesület, *REGIO* 4. 224–226.

VINCZE Gábor

2006 A magyar–román propagandaháború előzményei, *Látó*, 11. 76–100. <https://epa.oszk.hu/00300/00384/00043/496.html> [2020. november 30.]

(Az előadás átdolgozott változata megjelent a *Rendszerváltó Szemle* 2021/4-es számában.)

SZOMSZÉDSÁGPOLITIKA ÉS/VAGY EMLÉKEZETPOLITIKA*

Egy közép-kelet-európai, kisebbségi léthelyzetben élő polgár számára a térség országai közötti jó viszony alapvető érdek: ugyanis esetében a nemzeti-kulturális hovatartozás és a hely, ahol életvitelszerűen lakik, két külön entitást jelöl. Érdekel a jó viszonyban, az együttműködésben, az élő gazdasági kapcsolatokban – a kölcsönös bizalomban. Bár az utóbbi években voltak jelentős kezdeményezések a szomszédságpolitika vonatkozásában, távol állunk attól, hogy a térség országainak integrációjáról beszélhessünk. A partnerségi kérdések a Visegrádi Együttműködés (V4) országaiban napirenden vannak, de Románia számára sokkal fontosabb a nagy NATO-hatalmakkal való szoros együttműködés, mint a szomszédos Magyarországgal kialakítandó megnyugtató kapcsolat.

Miként alakul Magyarország és Románia viszonya, mire számíthat a romániai/erdélyi közel 1,3 millió embert jelentő magyar közösség? Fontos elemzések idézhetők (a Mathias Corvinus Collegium Geopolitikai Műhelye által kiadott *A világ 2021-ben*, szerk. Demkó Attila), igen érdekes elméleti keretet kínál Filep Béla dolgozata (Filep 2019) – ezekre csak utalok. Filep könyv formájában is megjelent munkáját (Filep 2016) a jószomszédsági koncepcióra építi, a legfontosabb elemeket egy jószomszédsági piramisnak nevezett struktúrába építette bele. Nem szerepel nála az emlékezetpolitika kérdése, ugyanis modellje letről építkező, a helyi társadalom a kiindulási alap. Azért említtem Filep munkáját, mivel egyik alapfogalma, az interkulturális tőke utal az emlékezetpolitikára.

Elemzésem alapkérdése: miként élhetnek együtt KKE polgárai békésen a 21. század elején, milyen esélyek mutatkoznak normális szomszédsági kapcsolatok kialakítására? A kérdéskör megannyi összetevője közül ez alkalommal egyetlen témát, az emlékezetpolitikát veszem alapul. Dolgozatom tételmondata: az emlékezetpolitika vonatkozásában Romániában az elmúlt évtizedek nem hoztak változást, a közös térség, a közös Európa csak elméleti szinten létezik, Románia emlékezetpolitikája EU-tagországgént is ugyanaz, mint előtte volt.

Szomszédsági kapcsolatok – Magyarország

Az első világháború teljesen átrendezte Európa közepén és keleti részein a határokat. Miközben Európa nyugati részén a szomszédsági kapcsolatok vizsgálatát nem vagy alig bonyolítják a változó határok, Közép-Kelet-Európában

* Az előadás elhangzott a *Közép-Európa múltja, jelene és jövője* online konferencián, 2020. november 20-án.

korszakokról és ezekhez köthető folyamatokról meg dilemmákról kell beszélni. Egy KKE-ország külpolitikájának hosszabb távú prioritásai állandóak lehetnek (Magyarország esetében: versenyképesség az Európai Unióban; sikeresség a régióban; felelős Magyarország a világban), a szomszédságpolitika változik a térség politikai konfigurációjától függően.

Majoros Pál egy 2010-es dolgozatában a szomszédságpolitikát a második célcsoportba sorolja, és külön említi a határon túli magyar közösségek kérdését, valamint a szomszédos országokkal kialakított gazdasági kapcsolatokat (Majoros 2010). A magyar szomszédsági kapcsolatok alakulását Majoros dolgozata alapján mutatom be. A kapcsolatok alakulásának meghatározó szakaszhatárai: első világháború vége (1918), a világháborúk közötti időszak (1920–1940), a kommunista időszak (1948–1990), majd az EU-csatlakozás (2004) előtti és utáni időszakok.

Az első világháborút megelőzően a sokkal nagyobb területű Magyar Királyságnak a jelenlegi szomszéd országok területei részben a részét képezték, ill. évszázadokon keresztül perszonálunióban volt a legfejlettebb szomszéd állammal, az Osztrák Császársággal. Ebben az időszakban határok nélkül alakulhattak a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok. Európa ezen térségében az ipari fejlődés az európai Nyugathoz képest megkésett: Ausztriában a 18., Magyarországon a 19. század első felében indult a folyamat. Jelentős és szoros gazdasági-kereskedelmi partnerkapcsolatok alakultak ki az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában. A Monarchián belül a fejlődés komplementer volt: Ausztria az adminisztrációs és infrastrukturális, a hozzá tartozó Csehország az ipari központ, míg Magyarország az élelmiszer, ill. alap- és nyersanyagellátó – mindez a később induló fejlődés eredménye. A térségi sajátosságok jól egészítették ki egymást, ez képezte a kiegyezést követő közel fél évszázadban a magyar gazdaság fejlődésének alapját. Határ ugyan létezett, de ez nem választotta el a szomszédos országokat.

Magyarország történetében alapvető változást jelentett az első világháborút lezáró trianoni béke, hatalmas terület- (282 ezer négyzetkilométerről 93 ezerre) és lakosságcsökkenéssel (20,8 millióról 7,9 millióra). A létező vasúti hálózat és a nyersanyagforrások bő kétharmada esett az új határokon kívülre. Lényegesen átalakult a gazdaság termelési szerkezete és ezzel együtt a partnerségi kapcsolatok struktúrája is. A függetlenné vált utódállamok tudatosan kerültek a kereskedelmi kapcsolatokat a korábbi anyaországgal, Magyarország és a szomszédai között feszültté vált a viszony: a határ immár elválasztotta az addig szoros együttműködésben levő régiókat. Megromlott a határokon kívül rekedt magyar (kényszer)-kisebbség helyzete is. Az 1940-es évek végén kialakuló szocialista rendszer létrehozta a maga integrációs keretét (KGST, 1949-től), amelyben egy központi (szovjet) érdek érvényesült, az integráció sugaras volt: mindenki a központtal állt kiemelt kapcsolatban, a szomszédság szerepe mellékessé vált. 1980-ban Magyarország külkereskedelmi kapcsolataiból a szomszédos szocialista országok (Csehszlovákia, Románia és a nem KGST-tag Jugoszlávia) részesedése 5%. A határok a lakosság számára nehezen átjárhatóak, vagyis a határok elválasztanak.

1990 után tovább csökken a gazdaság és a külkereskedelem teljesítménye, de oldódik a határok szigorú elválasztó szerepe: megszűnik a vízumkötelezettség az európai államok többségével, kialakulnak, majd fejlődni kezdenek a határ menti együttműködések, bővülnek és újra átstrukturálódnak a kereskedelmi kapcsolati rendszerek. Magyarország a Kelet legnyugatabbi államából átmenetben volt a Nyugat legkeletebbi államává válásban. 1991-ben megszűnt a KGST, ugyanakkor tudatosult a politikai vezetésben, hogy egy kis, nyitott gazdaságú ország, mint Magyarország, olyan adottságok nélkül, amikre önálló gazdasági stratégiát alapozhat (pl. kőolaj- vagy földgázkivitel), csakis egy nagyobb rendszer integráns részeként tud megfelelően fejlődni. Az adott időben és helyen egy lehetőség adódott: az euro-atlanti integrációhoz való csatlakozás. A megkötött szabadkereskedelmi megállapodások (EU, EFTA) bővítették a magyar külgazdaság mozgásterét, felgyorsult a működőtőke-beáramlás, ill. politikai téren a NATO-csatlakozás könnyítette a kapcsolatok újraépülését. Az 1993–2004 közötti időszakban javult a szomszédos országokkal a kapcsolat: ebben kiemelkedő a Közép-Európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) szerepe. Nőtt a szomszéd országok jelentősége a magyar külkereskedelemben. 2003-ban a szomszédok súlya elérte a 17%-ot, ennek a felét Ausztria adja, a többi szomszéd (Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország és Szlovénia) kevéssel több, mint 8%. Ausztria súlya relatíve alig nőtt, de abszolút mértékben nagyon.

A 2004. év legfontosabb történése az EU-csatlakozás. Magyarország szomszédai közül Ausztria már 1995-től tag. 2004-ben együtt csatlakozott Szlovákia és Szlovénia, majd 2007-ben Románia. Befejeződtek a csatlakozási tárgyalások Horvátországgal (2013), az EU társulási megállapodást kötött Szerbiával, Ukrajnával pedig partnerségi és együttműködési megállapodást. Magyarország EU-csatlakozása a külkereskedelmi forgalom bővülését eredményezte. Eleinte (2004–2005) a forgalom dinamikája alacsonyabb a szomszédokkal, míg néhány fejlett EU-tagállammal (Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia) és EU-n kívüli országgal (Kína, Oroszország) gyorsabban épültek a kereskedelmi kapcsolatok. De 2006-tól újra nő a szomszéd országok súlya, meghalad minden korábbi. Fontos partnerszerkezeti változás, hogy Ausztria súlya enyhén csökken, míg Románia és Szlovákia aránya kiemelkedő módon nő. 2004-től az ország külkereskedelmi mérlege aktív a szomszéd országokkal (de Ausztriával továbbra is passzív).

Szomszédosági kapcsolatok – Románia

Nehéz a magyarországi mintát követő korszakolás Románia esetében, több szempontból. Románia 1920 előtt még nem volt kiteljesedett állam, a nagy egyesülést (Erdély bekebelezését) az erdélyi román közakarat 1918-as kinyilvánítása után a párizsi béke (1919) hozta el. Az 1918 előtti román kül- és szomszédoságpolitikát a zavarosban való halászathoz lehet hasonlítani, változó politikai környezetben a jelentős hatalmakkal (Oroszország, Ausztria–Magyarország, Törökország) igyekezett

jó kapcsolatokat kialakítani (Rădulescu-Zoner 1977). Általános jellemző a bizonytalanság, a hol ide, hol oda kapcsolódási törekvés. Időközben Törökország fokozatosan teret veszít, Ausztria–Magyarország erősödik. Az 1911-ben kirobbant olasz–török háború elmérgesíti a helyzetet a Dobruzsát követelő Bulgáriával. 1913-ban a nagyhatalmak beleegyeznek abba, hogy Románia megkapja Dél-Dobruzsát is – ezzel Bulgáriával a kapcsolatok mélypontra kerülnek. Bár (Ausztria-)Magyarország támogatja Románia függetlenné válását (1878, Berliini kongresszus), vannak a kapcsolatokat megterhelő kérdések: a vámháború (Románia élőállat-kivitelét korlátozta Magyarország), a semmilyen közjogi védelemben nem részesülő moldvai csángóság (miközben a bukovinai és magyarországi románoknak voltak jogaik), illetve az Apponyi-féle oktatási törvények. Az első világháborúba Románia Szerbia mellett lépett be, de később átállt a Központi Hatalmak oldalára. A háború végén Szerbia elfoglalta a teljes Bánságot, a román hadsereg csak 1919 augusztusában vehette át Temesvár irányítását, Románia a történelmi régió kb. 65%-át kapta meg. Az orosz–román kapcsolatokat az első világháború előtt szintén vitatott területek hovatartozása nehezítette: Moldávia, illetve az a tény, hogy az 1878-as berliini kongresszuson három dél-moldvai megyét megkapott Oroszország. Az első világháborút, többszöri átállás után, Románia a győztes oldalon fejezte be. Ez nem jelentette azt, hogy minden (történelmileg és etnikailag megalapozatlan) területi igénye teljesült.

A világháborúk közötti időszakra nosztalgiával gondol vissza a román társadalmi elit, ez volt Nagy-Románia korszaka. Konfliktusos korszak volt Románia számára is, részben amiatt, hogy a Párizsban kidolgozott kisebbségvédelmi szerződéseket előbb elutasították, majd nem tartották be. A hatalomváltozás utáni évtizedek nemzetiségi politikáját bizonyos liberális jogelvek és a hatósági nacionalista önkény egyidejű érvényesülése jellemezte. Románia külpolitikáját (és ennek keretében szomszédságpolitikáját) a kapott román területek megőrzése (hivatalosan: a nemzeti egység és területi integritás biztosítása), a revizionizmus elleni fellépés foglalták keretbe. Gazdaságilag elindult egyfajta ipari fejlődés. Románia szomszédai közül csak Jugoszláviával (Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal) ápolt jobb kapcsolatot.

Az 1940-es évek végétől Bukarest, a többi szocialista országhoz hasonlóan, nem folytatott független külpolitikát, Moszkvára hallgatott. 1948-ban a szovjetek elveszik a Kígyó-szigetet, ennek kontinentális talapzatára Románia igényt tartott. 1949-ben a KGST létrehozása a szovjet befolyás erősödését jelentette. A moszkvai vezetőváltást (Sztálint Hruscsov követte a párt és az ország élén) követően létrehozták a Varsói Szerződést (1955), a katonai együttműködés keretét. Bukaresti látogatása alkalmával felvetik Hruscsovnak a szovjet csapatok hazarendelésének a kérdését – vehemens elutasítás volt a válasz. Az 1956-os magyar forradalom elleni politikai lépésekben Románia részt vállalt, Nagy Imrét Bukarestbe hozzák, sérthetlenségi ígérettel. A bukaresti pártvezetés valójában kiszolgáltatta a moszkvai politikát és kiszolgáltatta Nagy Imrét. Bukarest hí csatlósna bizonyult, és a kialakuló új nemzetközi helyzetben, 1958-ban Hruscsov hazarendelte Romániából a szovjet csapatokat. Ez Bukarest számára külpolitikai mozgástérbővülést jelentett, de a szomszédsági

kapcsolatok terén nem hozott javulást. Az 1960-as évek elejétől Románia meghirdette új külpolitikai doktrínáját, melynek kulcsszavai a belügyekbe való nem beavatkozás, a területi integritás és nemzeti szuverenitás, jogegyenlőségi alapon. És a területi kérdés. Naplójában Hruscsov feljegyezte, mennyire zavarta, amikor 1964-es találkozásuk alkalmával Ion Gh. Maurer román miniszterelnök megjegyezte, hogy 1940-ben a szovjetek elfoglalták Besszarábiát. Terület, terület – az örök román motívum. Nicolae Ceaușescu pártvezérként nyitott Nyugat felé, majd az 1968-as prágai katonai bevonulást megtagadta, mi több, elítélte a Moszkva vezette beavatkozást. Az új bukaresti vezér, Gh. Gheorghiu-Dej apró lépések politikája helyett nyíltan támadja Moszkvát, nem alaptalanul. Ezek a lépések Románia szomszédági kapcsolatait nem vitték előre, az egyetlen kivétel Jugoszlávia (Lache 2007).

A temesvári-romániai forradalmi eseményeket követően Bukarest (Ion Iliescu) Moszkvát részesíti előnyben, 1991 áprilisában szerződést írtak alá azzal a hatalommal, amely pár hónap múltán, decemberben összeomlott. 1995-ben lett az ország hivatalos célja az EU-csatlakozás.

Az alapszerződések komoly politikai szerepet játszottak a közép-kelet-európai térségben, s bár 1972-ben írták alá a német–német alapszerződést, Meiszter Dávid (1994) szerint „az alapszerződések gondolata a magyar külpolitikában a Varsói Szerződés szétesését követően merült fel”, jellegük és céljuk „barátsági”, „jószomszédági” és/vagy „együttműködési”,¹ ennek ellenére nem csupán magyar relációban kötöttek ilyet. Az alapszerződéstől kitalálói azt remélték, hogy a biztonsági garancia pótléka lehet. Bakk Miklós szerint a térségben az egyik alapvető kérdés a határok biztonsága: alapfeltétele az *államok együttesének*, valamint *területi státusának* kölcsönös elismerése és garantálása. A másik, a területiség kérdésétől nem független dimenzió: a nemzeti kisebbségek helyzete, a térség egyik 1919 óta fennálló megoldatlansága (Bakk 1996). E két összefüggő problematika logikus módon vált a régióban megkötött alapszerződések (lengyel–német, magyar–ukrán, lengyel–litván, magyar–szlovák stb.) központi kérdésévé. Román vonatkozásban a Horn-kormány már a tárgyalások elején elfogadta a határklauzulát, ezek után nem csoda, hogy a kisebbségi klauzula háttérbe szorult – a szerződést az RMDSZ távolmaradása mellett kötötték meg. A román közvéleményben viszont az alapszerződések kérdése azt eredményezte, hogy vele összefüggően az (állam)nemzeti identitás és orientációs válság dilemmái egyre nyilvánvalóbbá váltak.

1 Szerződés a jószomszédág és az együttműködés alapjairól a Magyar Köztársaság és Ukrajna között – 1991. XII. 6.; Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédágról és a baráti együttműködésről – 1995. III. 19.; Baráti és együttműködési szerződés a Magyar Köztársaság és Szlovénia között – 1992. XII. 1.; Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszédágról – 1996. IX. 16.; Barátsági, együttműködési és jószomszédági szerződés Románia és Bulgária között – 1992. I. 27.; Együttműködési és jószomszédági szerződés Románia és Ukrajna között – 1997. VI. 2. Barátsági és együttműködési szerződés Moldova Köztársaság és Bulgária között – 1992. IX. 7.

Románia felvételével a NATO-ba és az EU-ba a diplomáciai lehetőségek a hivatalos vélemény szerint javultak, a helyzet viszont Magyarországot illetően alig változott: Románia a kisebbségi kérdésben változatlanul a (kisebbségi kérdés modellértékű megoldására vonatkozó) saját álláspontját hangoztatja, a hivatalos álláspont és a kisebbségek helyzetének értelmezése szöges ellentétben áll egymással. Teodor Meleşcanu külügyminiszterként egy interjúban (2017) úgy nyilatkozott, hogy „Nem mondhatom, hogy Magyarországgal kapcsolatban ne lennének fontos tervek”, ugyanakkor érthetővé tette, hogy Magyarországgal szoros ugyan a gazdasági kapcsolat, de egy sor nemzetpolitikai és egyéb ügy terheli a viszonyt (Barabás 2017).

Abban viszont Románia következetes, hogy a határain túli román közösségekért nem lép fel határozottan. Az ukrainai, 2018-as oktatási törvény kisebbségellenes, távlatilag akár megszüntetheti a kisebbségi oktatást – a román külügy nyilatkozatban reagált rá, de semmilyen konkrét lépést nem tett. Észak-bukovinai román civil szervezetek 2020 nyarán nyilatkozatban követelték a konkrét támogatást – amire Bukarest hallgatással válaszolt. Korábban, még Bănescu elnöki mandátuma idején a Timok-völgyi vlachok kérték Bukarest segítségét, hogy legyen végre román nyelvű oktatásuk, bár óvodájuk, amire a történelem folyamán eladdig nem volt példa. A román államfő ígéretei – ígérek maradtak.

Moldávia külön kérdés, nem szomszédos ország, hanem dominánsan az a nép lakja, amellyel közös a nyelv, a kultúra, a történelem, a hagyományok. Moldáviát folyamatosan és jelentős mértékben támogatja Románia.

A román külpolitikának nincs szomszédosági összetevője, nincs szomszédosági stratégiája, a kérdést leviszi a határ menti együttműködések szintjére. Regionális politikai dimenzióban létezik csupán. A román külpolitikának nincs világos iránya és kritériumai, csúszkál Kelet és Nyugat között (Fati 2020). Bakk Miklós stratégiai határozatlanságról beszél, Valentin Naumescu egy 2016-os előadásában kifejti,² Románia nemzetközi helyzete törekeny, külpolitikája közepszerű, sebezhető és kisebbségi komplexus jellemzi. Igazodik, az erős hatalmakat keresi, nem látja, így nem is képvisel(het)i saját érdekeit. Nincs saját hangja, saját elképzelése. Tétélesen kimondja: hiányzik a kétoldalú (értsd: szomszédosági) kapcsolatokban a stratégia. A Visegrádi Négyek Csoportja egy világos közép-európai (Naumescu szerint euroszeptikus) álláspontot jelenít meg, Románia kimarad ebből.

Szabó Tamás doktori dolgozatában a következőképpen összegez: hosszabb távon milyen keretek között beszélhetünk történelmi megegyezésről, megbékélésről, illetve a két nép közeledéséről, amikor az erdélyi magyarság részvételét, ennek legitim politikai képviseletét nélkülözik a román–magyar viszony rendezésére irányuló folyamatokban, valamint a két állam közötti fontosabb szerződések és dokumentumok kidolgozása során, amelyek közvetve vagy közvetlenül érintik a magyar kisebbséget (Szabó 2019).

2 <https://cdn.cursdeguvernare.ro/wp-content/uploads/2016/03/Valentin-Naumescu-copy-1-ilovepdf-compressed1.pdf> [2020. november 14.]

Szomszédságpolitika

A szomszédságpolitika fogalma többértelmű. A két háború közötti szomszédságpolitika magyar szempontból történelmi, ugyanis a magyar szomszédságpolitika alapproblémái ebben az időszakban alakultak ki. Mai értelmezésben létezik hagyományos, azaz a közvetlen (földrajzi) szomszédra vonatkozó és funkcionális, az EU-intézményi tagságból következő, nem közvetlen szomszédsági politika. A hagyományos és a funkcionális szomszédságpolitika megkülönböztetése nem pusztán elméleti-analitikus természetű, hanem egyúttal gyakorlati irányultságú is. A külpolitika akkor lehet hatékony, ha a földrajzi és a funkcionális súlyozáson nyugvó szelektivitáson alapul (Kiss J. 2007).

A rendszerváltást követő mélyreható átalakulás során elsőrendű fontosságú lett az euro-atlanti intézményi tagság kérdése, bár a Szovjetunió által dominált nemzetközi alrendszer felbomlása szükségszerűen visszatérést jelentett nemcsak Európához, hanem a hagyományos, kétoldalú szomszédságpolitikákhoz is. A rendszerváltás és az új szomszédállamok létrejötte az államok identitásának és a térség nemzetei, illetve „nemzetállamai” (újra)meghatározásának, valamint a transzformáció több szinten zajló folyamatainak a kérdéseit állította előtérbe (Kiss J. 2007).

Az Európai Unió 2004 májusában indította útjára az EU szomszédságpolitikáját (ENP: European Neighborhood Policy), amelyet többször frissítettek. Bár az ENP hivatalos célja, hogy gazdaságilag és politikailag segítse elő az Európai Unióval szomszédos országok fejlődését és az unióhoz való közeledését, mégis döntően az EU biztonsági és gazdasági érdekeinek érvényesítését szolgálja (Tálas 2011). A közös kül- és biztonságpolitika 1992-es megjelenését követően az unió elsősorban a szomszédságpolitika déli dimenziójának kiépítésére koncentrált, a Mediterráneum térségével kapcsolatos biztonsági kihívások hatását igyekezett csökkenteni. Nem tartoznak e politika hatálya alá az EU-tagjelöltek, a potenciális tagjelöltek, az EFTA-tagállamok (Izland, Liechtenstein, Norvégia, Svájc), illetve az európai mikroállamok (Andorra, San Marino, Monaco, Vatikán Állam). A szomszédságpolitika déli vagy mediterrán dimenziójához tartozó országok lényegében lefedik a Földközi-tenger észak-afrikai és közel-keleti partvidékét, a 2008 májusában útjára indított keleti partnerséghez tartozó államok a poszt-szovjet régió kelet-európai (Fehéroroszország, Ukrajna, Moldávia), illetve kaukázusi területeit (Grúzia, Örményország, Azerbajdzsán) jelentik. Oroszországgal az együttműködés külön stratégia alapján zajlik. Noha a NEP közös politikai eszköztárként működik, lehetővé teszi az Unió számára, hogy politikáit az egyes partnerek sajátosságaihoz igazítsa és eszerint differenciálja.

A keleti dimenzió az EU 2004-es és 2007-es bővítését követően került előtérbe, amikor Brüsszelben felismerték, hogy a kelet-európai térség országainak megannyi kisebb-nagyobb gazdasági és politikai problémája a bővítéssel közelebb kerül az unióhoz. A keleti partnerség célja a demokrácia és a felelősségteljes

kormányzás előmozdítása, az energiabiztonság megerősítése, az ágazati reformok (többek között a környezetvédelem) ösztönzése, a személyes kapcsolatok ápolása, a gazdasági és szociális fejlődés támogatása, valamint kiegészítő támogatás nyújtása a társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek csökkentésére és a stabilitás növelésére irányuló projektek számára. A keleti partnerség négy tematikus platformja: demokrácia, jó kormányzás és stabilitás; gazdasági integráció és az uniós politikákhoz való közelítés; energiabiztonság; valamint a személyes kapcsolatok. Magas beosztású tisztviselők évente legalább kétszer, a külügyminiszterek pedig évente találkoznak. A platformok munkáját néha ágazatspecifikus miniszteri találkozók segítik.

A szomszédságpolitika keretében kiosztott támogatásokat kezdetben a már létező segélyalapokból finanszírozták: a TACIS (Technikai Támogatás a Független Államok Közössége számára), a MEDA (Mediterráneum Fejlesztési Támogatás) és EIDHR (Európai Kezdeményezés a Demokráciáért és az Emberi Jogokért). A 2007 és 2013 közötti költségvetési időszakról kezdődően négy pillérből álló pénzügyi támogatási eszközrendszerrel rendelkezik a déli és keleti ENP: Európai Szomszédsági és Partnerségi Eszköz (kétoldalú támogatás; regionális támogatás; régióközi támogatás; határon átnyúló támogatás; szomszédsági beruházási eszköz; kormányzási keret; tematikus eszközök, befektetési-hitelezési támogatás, egyéb támogatási formák, pl. Civil Társadalmi Eszköz).

A szomszédságpolitika nem csupán eszköz, hanem a „sokszoros bilateralizmusok” értelmében cél is: a térségszerveződés előmozdítása. A magyar külpolitika meghatározó elemét képezi a magyar külpolitika történelmi dilemmája, nevezetesen a nemzet és állam kettősségére adandó válasz. A nemzeti-konzervatív felfogás a határokon átlépő, egységes magyar nemzet (kultúrnemzet) tétele alapján sajátos külpolitikai dualizmusból, nevezetesen a magyar állam külpolitikájának és a magyar nemzet egészére irányuló nemzetpolitikának a kettősségéből, továbbá a magyar állam és kisebbségei közötti valamilyen különleges jogviszony kialakításának a lehetőségéből indult ki. A szülőhelyükön élő magyar kisebbségi közösségek fennmaradásával és az anyaországhoz fűződő viszonyukkal foglalkozó nemzetpolitika és a szomszédságpolitika között szoros kölcsönhatás alakult ki. Ez ellentétes a szociálliberális értelmezéssel, amely a politikai nemzet premisszáját veszi alapul, s a nemzetpolitika explicit, illetve implicit formáit az állam integrációs külpolitikájának és a szomszéd államokhoz való viszony kérdésének rendeli alá.

A nemzetpolitika már a NATO- és EU-csatlakozás előtt, az ide vezető alkalmazkodás folyamatában sem volt pusztán a magyar–magyar politika, és nem korlátozódott a szomszéd országokhoz fűződő hagyományos államközi kapcsolatokra. Mi több, kisebbségi kérdés nem csupán az anyaország–kisebbségek–nacionalizáló nemzet által alkotott háromszögben, hanem sokkal inkább a nemzetközi szervezetekkel, illetve az EU-val kibővült funkcionális négyszögön belül válik értelmezhetővé. A nemzetpolitikára korlátozódó szomszédságpolitika esetében

mind a hatékony szomszédság-, mind a nemzetpolitika lehetetlenné válik. Egy hatékony nemzetpolitika csak a régióalapú, európai szomszédságpolitika kerekeiben lehet sikeres, és csak ebben az értelemben számíthat támogatásra (Kiss J. 2007).

Emlékezetpolitika

Az emlékezetpolitika valós fogalom és gyakorlat: létezik mint a nemzetépítő múlttal rendelkező államok alapvető attribútuma, létezik akkor is, ha szerepe passzív, azaz az emlékezetet meglévő sémák alapján termeli újra. Az emlékezetpolitika nem állami szakpolitika, de néhány szakpolitikai koncepción és lépésen keresztül – leginkább a tankönyvek hivatalos jóváhagyásával – a kollektív tudatot széles történelmi időhorizonton képes befolyásolni. Mindez komoly hatással van a szomszédos népekről alkotott képre is (ez esetben a román közemlékezetben kialakuló magyarságképre). Az emlékezetpolitika nem konszenzusosan definiált fogalom, a kifejezés pusztán azt a jelenséget írja le, hogy létezik állami, illetve tágabban értelmezve közhatalmi akarat a közemlékezet alakítására. A kifejezés feltételezi a tudatosságot, a spontaneitás hiányát. Az emlékezet reprodukálásában a múlttól való elszakadásra utal Pierre Nora, amikor azt állítja, az „emlékezet helyei” a történelem helyeivé válnak, a történelem és az emlékezet megfeleltetésére éppen ezért van szükség, mert megszűnik a spontán emlékezet (Nora 1999).

Lubomír Lipták szlovák történész megfogalmazása szerint minden jelentős történelmi eseményt az emlékezet három szintje rögzít és jelenít meg: a tanult emlékezet, melyet a tudomány képvisel; a hivatalos emlékezet, melyet a hatalom és intézményei felügyelnek; és az egyén emlékezete, amely gyakran vitatja az előbbieket, mégis összefonódik velük (Lipták 2000. 192.). A tanult emlékezet a tanítható (a közhatalom által is „jóváhagyott”), megfeleltethető az intézményes emlékezetpolitika tárgyának, és leginkább a tankönyvekben ölt testet.

Az állami/hivatalos emlékezetpolitika nagy igényt támaszt a nemzeti közösség historizált önképére, a nacionalista beszédmódra (nacionalizmus: identitásról szóló és közösséget teremtő mindennapi diskurzus, megidézi az összetartozás okait és módját, a közösnek képzelt múltat és a közösnek tételezett jelent), ami újbóli felvirágzását, egyfajta utóvirágzását eredményezi. Az állami történelempolitika mindenhatóságának fontos biztosítéka az iskolai (történelem)tanítás, a történelem mint iskolai tantárgy maradéktalanul az állami emlékezetpolitika célkitűzéseit szolgálja (Gyáni 2016). Egyre több országban jelenti be az állam illetékességét a történelem dolgainak a megítélésére, ebben az értelemben megszabja, milyen történetképek kerüljenek forgalomba az általa közvetlenül ellenőrzött szférákban (iskola, közmédia, politikai közbeszéd, identitáspolitika), vagyis a (politikai) hasznosság pragmatizmusával közelít a történelemhez.

Közép-Kelet-Európában, ahol az államhatárok több esetben különböznek a nemzethatároktól, a hivatalos emlékezetpolitika közösségi alapon nem engedi meg, korlátozza a (nemzet)államokban élő, meghatározott területen akár többséget alkotó etnikai közösségek társadalmi integrációját. A megbékélés egyik akadálya éppen a történelem eltérő értelmezése, főleg ha a többség narratívája az államiság igazolásának központi eleme, vagy ha az állam legfontosabb szimbólumainak valamelyike, például egy nemzeti ünnep többségi és kisebbségi narratívája lényegesen különbözik (Manzinger 2019).

A megbékélés emocionális oldala vonatkozásában a kisebbségi és a többségi elitek felelőssége jelentős a történelmi kérdések narratíváinak kialakítása és politikai felhasználása során. Horowitz szerint vigyázni kell a történelmi szembenállás kérdésére történő hivatkozással, mert előfordulhat, hogy a politikai vezetők az aktuális állapotok legitimálása érdekében torzítják a történelmi tartalmat (Horowitz 1998, idézi Manzinger 2019. 141.). A megbékélés feltételezi bizonyos tények elismerését, a kirekesztést, illetve részrehajlást, ugyanis a hivatalosnak tekintett történelemszemlélet szinte kizárólag a többség narratíváit alkalmazza oly módon, hogy felmenti a csoportot korábbi tetteinek morális felelőssége alól.³ Nemcsak az eltérő narratívák megjeleníthetősége, hanem a többségitől eltérő megközelítések szabad megfogalmazása is szükséges, ez viszont nem akadályozhatja az elnyomott csoportot abban, hogy szintén szembenézzen saját bűneivel.

Az emocionális megbékélés egyik dimenziója az érzelmi stabilitás. A hagyományos kiindulópont az érzelmeket élesen szembeállítja az ésszel, az emóciót a rációval. Kérdés: mennyivel értünk meg többet a politikai folyamatokból, a politikából akkor, ha figyelmet fordítunk az érzelmi vonatkozásokra? A demokratikus berendezkedés jobbára képes eltalálni a megfelelő egyensúlyt, arányt a politikai közömbösség és a túlpolitizáltság között (Kiss 2013). A megbékélésben érdekelt (?) felek között politikai visszafogottságra van szükség.

Az átlagos román, de a magyar polgár is egyfajta „elszigeteltségben” él, nem ismeri a szomszédos népek nyelvét, kultúráját, történelmét, akarva-akaratlanul elfogadja a hivatalos álláspontot. Többször nem is törekszik tájékozódni, mivel olyan párhuzamos narratívák léteznek, amelyek egyszerre mentik fel és erősítik meg ignoranciájában. Először is a megbékélést lehetővé tevő távolságtartásra volna szükség. Ne keressenek felelőst már a tényfeltárás idején. Ennek példaértékű intézménye a dél-afrikai Igazság és Megbékélés Bizottsága, mely a fájdalmas dél-afrikai múlttal való szembenézést teszi lehetővé: bárki vállalhatja a tetteit, elmondhatja, mit tettek vele – majd továbbléphet, a személyes vallomásnak nincsenek következményei. Az itt rejlő alapgondolat világos: addig nem tudunk

3 Egyetlen példa: Axente Sever részt vett az 1848–49-es forradalomban, Avram Iancu egyik társa volt a Nyugati-havasokból vívott harcokban. Részt vett az 1849. januári vérengzésekben. 1849. január 8-án lerohanták Nagyenyedet, felgyújtották a várost. Ezt követően 9 napon át tartó mészárlás következett, közel 8000 ártatlan magyart végeztek ki a városban és a környező településeken. Axente Sever ma román hős, utcák és intézmények viselik nevét, szobor idézi emlékét Nagyenyeden is.

változtatni önmagunkon vagy a körülményeinken, amíg nem tudjuk kibeszélni, megérteni és elfogadni az aktuális helyzetet. Szükség van az objektív, hűvös távolságtartásra, ami nélkül az új, közösen használható fogalmak megteremtése elmarad.

A befogadó állampolgárság hívei szerint a demokrácia építésének egyetlen módja a korábbi nemzetépítő politikák olyanokkal való helyettesítése vagy kiegészítése, amelyek teret engednek a kulturális tekintetben eltérő, korábban kizárt csoportok, az őshonos népek és a nemzeti kisebbségek kollektív megjelenésének, megjelenítésének és közügyekben való részvételének.⁴

Emlékjelek

Nagyobb dolgozatban (Bodó 2020) elemeztem a történelmi Bánság Romániához tartozó részén egykor felállított emlékjelek mai helyzetét: összesen 85 olyan köztéri emlékjelet azonosítottam, amelyek 1918 után a változó történelem áldozatául estek. A vizsgált esetek közül magyar 53, ha a kettős kötődésű emlékjeleket is ide veszem, 55 (közel 65%), román van 4, német 3, szerb nincs egy sem. A különbséget az uralkodói házzal kapcsolatos emlékjelek képezik. Az emlékjelek döntő hányadát (kb. 80%-át) 1880 után állították fel.

Az 1918-as impériumváltás után Bánságnak (a román fennhatóság alá került részének) egy új országnak, a román történelemnek kellett részévé válnia. Az új hatalom új történelemszemléletet és ezzel együtt új, eltérő emlékezetet követelt. A román hatalom az előző rendszerre utaló, a nyilvánosságban felépített reprezentációk jelentős részét eltüntette. Az új hatalomnak – önmaga érdekében – legitimálnia kellett magát, fel kellett építenie a maga nyilvánosságát. Az új hatalom célja a társadalmi terek újraalkotása volt, megszerezte a maga számára a köztereket, hogy az emlékezet saját tárgyi elemeivel rendezhesse be ezeket. A beindított folyamat, a létező emlékjelek elleni támadás felveti a kérdést, milyen üzenetet fogalmaztak meg az eltüntetett emlékjelek? A válasz: egyetlen emlékjel sem veszélyeztethette az új hatalmat, mivel az eltüntetett 85 emlékjel közül egy sem volt olyan, amely román közösség vagy személy elleni üzenetet fogalmazott (volna) meg.

Augustin Pacha temesvári katolikus püspök tiltakozásképpen értesítette a bukaresti nunciatúrát a Piarista Gimnázium homlokzatán álló (Szent István, Szent László, Szent Imre, Szent Erzsébet) szobrok levételekor bekövetkezett darabolásról, szoborgyalázásról, profanizálásról. Az emlékjelekkel szembeni

⁴ 2016 februárjában a marosvásárhelyi bíróság jogerős ítéletében akadályozta meg egy székelyföldi turizmus népszerűsítését célzó egyesület bejegyzését, azzal az indoklással, hogy ilyen földrajzi egység, mármint Székelyföld nem létezik. Az indoklás hamis: léteznek a térképen szintén nem szereplő területi egység nevét viselő egyesületek: Bukovina Turizmusáért Egyesület (Asociația pentru Turism Bucovina), az Avasvidék Egyesület (Asociația Țara Oașului) és különböző Fogaras-vidéki egyesületek (Manzinger 2019).

legdurvább támadás nem a megsemmisítésük, hanem bizonyos részeik felhasználása egy újabb (román) emlékjelel kialakítása során. Az emlékjelek lerombolása és „újrafelhasználása” etikai szempontból szinte minősíthetetlen: jelen van a rombolás, az alattomos lopás, amikor az eltulajdonított tárgyat egyszerűen saját alkotásba építik bele. Több ilyen esetről van szó: a nagyszentmiklósi Révai-emlékoszlop (ma Eminescu), a boksánbányai Honvédszobor (ma Román katonai emlékmű), a dettai millenniumi emlékmű magyar feliratát 1923-ban lecsiszolták, s felírták az emlékműre a háború helyi áldozatainak a neveit, majd az 1990-es változásokat követően a turulmadár helyére ortodox kőkereszt került. Scudier temesvári tábornok 1918-ban ledöntött szobrának a talapzatára a húszas évek elején nagyméretű órát állítottak, majd a helyére 1962-ben a szovjet Felszabadulási emlékmű került, ennek feliratát 1990 után módosították: ma a román hősök emlékműve.

A két legdurvább esetről hosszabban szólok. Ruszskabányán, a fiai által kegyeletből, apjuknak az édesanya nyilvános osztrák megvesszőztetése miatti öngyilkossága helyén 1909-ben állított Maderspach Franciska-emlékművet az 1920-as években megrongálták, eltávolították róla a mellszobrot és a feliratot. Az emlékmű többi részét áthelyezték a falu központjába, a templom mellé, ahol 1933-ban az első világháború hőseinek névsorát tartalmazó márványtáblát helyeztek rá. A névsort később a második világháborúban elesettek neveivel egészítették ki. Milyen kegyeleti emlékmű az, amelyet a fiúi kegyelet csodás példájának a lerombolásával alakítanak ki? Karánsebesen Ferenc József uralkodó emlékművéből az impériumváltás után a szobrot eltávolították, ami ellen a helyi román értelmiség tiltakozott. Az emlékmű többi részét megőrizték. 1924-ben a karánsebesi önkéntes tűzoltók raktárában felfedezték az ott őrzött, 2,75 m magas bronzszobrot. A hadsereg Bukarestbe akarta szállíttatni és beolvasztani, illetve ebből a bronzból akarták felállítani I. Ferdinánd szobrát ugyanarra a talapzatra. A városvezetés ezt különböző módszerekkel elszabotálta, időt húztak, majd 1930-ban megszületett a döntés, hogy a város nem mond le a szoborról, amely különleges művészi érték, hiszen Fadrusz János tervét a szintén jeles Rollinger kivitelezte. 1931-ben a szobor még a helyi tűzoltóraktárban volt. Az emlékmű talapzatán 1943 óta a Ferenc József-szobor anyagából készült Ion Drăgălina tábornok szobra áll. Itt két körülmény fontos: a helyi politika ellenszegült a központnak egy osztrák uralkodóházzal kapcsolatos kérdésben. A központ mégis érvényesíti akaratát, a szobrot eltávolítják, végül a helyi román elit elfogadja az emlékműgyalázást, vagyis Drăgălina román tábornok szobrát feltehetik Ferenc József helyébe.

Több esetben az emlékjelek eltüntetése komoly logisztika meglétét feltételezte, minek okán kikerülhetetlen a kérdés: a hivatalosságok ilyenkor milyen szerepet játszottak? Az 1990 utáni adatok azt mutatják, hogy a román emlékezetpolitika új változatával állunk szemben, amikor a hatalom nyíltan nem lép fel, de elnéző, olykor egyenesen segíti az emlékjelek elleni támadásokat. Erre példa

az uralkodók (Ferenc Józsefnek, a román és szerb királyoknak a vaskapui Dunacsatorna hivatalos megnyitását követő találkozóját megörökítő herkulesfürdői tábla esete: 1993-ban „ismeretlen tettesek” leszerelték és eltüntették, emlékezők szerint a magas sziklafalról daruval emelték le a súlyos táblát. „Egyszerű tolvajról” szó sem lehet, komoly műszaki háttérre volt szükség. 1992-ben „ismeretlen” tettesek nehéz erőgépek igénybevételével ledöntötték a Vámoszajkány hegy csúcsán, 669 méter magasságban álló Hunyadi-emlékművet, buzogányát eltüntették; 1993-ban az osztrói tóból kihalászták a vasbuzogányt, és a várhelyi (Sarmizegetusa) múzeumba vitték, ahonnan 1994-ben a vasbuzogány végleg eltűnt; 2003 áprilisában az emlékműnek a helyszínen még meglévő darabjai eltűntek, a talapzatot elbontották.

Fontos és máig megválaszolatlan kérdés: az eltávolított emlékjeleket hol lehetne/kellene átmenetileg vagy véglegesen tárolni? Romániában erre megoldási kísérlet sem történt, a múzeumokba került tízegynéhány emlékjel(rész) tárolása nincs megoldva, több eltűnt, kiállításokon nem szerepelnek (egy kivételről – Erzsébet-szobor – van tudomásom).

Bár az eltüntetett emlékjelek ügyében történelmi bocsánatkérésre volna szükség, az 1990 utáni történések azt mutatják, a domináns román emlékezetkonstruálás folytatódik, az emlékjelek elleni támadások ideje nem múlt el, senki nem kíván semmilyen tévedést beismerni, korrekciós kísérletre ne számítsunk.

Következtetések

A dolgozat tételmondata igazoltnak tekinthető. Az emlékezetpolitika vonatkozásában Romániában az elmúlt évtizedek nem hoztak változást, ezt igazolják a herkulesfürdői és a vámos-zajkányi esetek. Ugyanakkor kijelenthető:

Romániának nincs tudatosan felépített szomszédságpolitikája, a térségi folyamatokba mintha nem kívánna bekapcsolódni, miközben az európai térséget komoly ellentmondások feszítik, s a kiút alighanem a nemzetállami szerep felértékelődését hozza el.

Romániában a világháborúk közötti emlékezetpolitika ma is folytatódik, szó sincs enyhülést ígérő jelenségekről, a politikai gyakorlat nem építi, hanem rombolja a közös politikai struktúrákhoz való tartozás kialakította kapcsolatokat.

Minden ország kisebbségben élő nemzeti közösségei a kapcsolatépítés motorjai és első hasznélvezői – lehetnének. Románia ebben a kérdésben is a korábbi, semmi jót nem eredményezett politika rabja. Nem ismeri fel és nem látja be, a világ ma mást diktál(na).

Szakirodalom

BAKK Miklós

1996 Alapszerződés-paradigmák. *Magyar Kisebbség* 3. 103–111.

BARABÁS T. János

2017 *A magyar–román kapcsolatok és romániai megítélésük 2017-ben*. Budapest, Külügyi és Külgazdasági Intézet, E-2017/33.

BODÓ Barna

2020 Tegnap és holnap között. Emlékjelek sorsa a Bánságban 1918 után. *Kisebbségvédelem*. Különszám, 2020. 211–297. Magyar és angol nyelven.

DEMKÓ Attila (szerk.)

2021 *A világ 2021-ben. Külpolitika, gazdaság és potenciális konfliktusok magyar perspektívából*. Budapest, Mathias Corvinus Collegium, Geopolitikai Műhely.

FATI, Sabina

2020 Glisarea României între Est și Vest. 10 momente-cheie în politica externă din ultimii 30 de ani 2020 ian 3. <https://romania.europalibera.org/a/glisarea-romaniei-est-vest-10-momente-politica-externa-30-de-ani/30350304.html> [2020. november 14.]

FILEP Béla

2016 *The Politics of Good Neighbourhood: State, Civil Society and the Enhancement of Cultural Capital in East Central Europe*. London, Routledge.
2019 A jószomszéd-sági politika alapjai Kelet-Közép-Európában. *Kisebbségvédelem* 1. 10–27.

GYÁNI Gábor

2016 *A történelem mint emlék(mű)*. Pozsony, Kalligram.

HOROWITZ L., Donald

1998 *Structure and Strategy in Ethnic Conflict*. <http://web.ceu.hu/cps/bluebird/eve/statebuilding/horowitz.pdf> [2020. november 15.]

KISS Balázs

2013 Érzelmek és politikatudomány. *Politikatudományi Szemle* 3. 7–28.

KISS J. László

2007 *Magyarország szomszéd-sági kapcsolatainak jövője*. <http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=FJFDTM> [2020. november 15.]

LACHE, Ștefan

2007 *România în relațiile internaționale. 1939–2006*. București, Editura Fundației României de Măine.

LIPTÁK, Ľubomír

2000 *Száz évnél hosszabb évszázad*. Pozsony, Kalligram.

MAJOROS Pál

2010 *Szomszéd-ságpolitika és külgazdasági stratégia*. EU Working Papers 3–4. 71–84.

MANZINGER Krisztián

2019 *A területi alapú hatalommegosztás, mint a multikulturális európai államok demokratikus stabilitásának lehetséges modellje*. Doktori tézis.

Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem.

MEISZTER Dávid

1994 Mire jó egy alapszerződés? *Népszabadság*, július 28.

NAUMESCU, Valentin

2016: *Politica externă a României în Uniunea Europeană: Corectă dar irrelevantă*. Előadás. <https://cdn.cursdeguvernare.ro/wp-content/uploads/2016/03/Valentin-Naumescu-copy-1-ilovepdf-compressed1.pdf> [2020. november 14.]

NORA, Pierre

1999 Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas* 3. 142–158.

RĂDULESCU-ZONER, Șerban

1977 *România și tripla Alianță la începutul secolului al XX-lea. 1900–1914*. București, Editura Litera.

SZABÓ Tamás

2019 *Magyar–román államközi viszony és az RMDSZ kapcsolatrendszere a rendszerváltástól a könnyített honosítási eljárás bevezetéséig*. Doktori értekezés. Budapest, Corvinus Egyetem.

TÁLAS Péter

2011 Az európai szomszédsgpolitika stratégiai dilemmáiról. *Nemzet és Biztonság* 6. 44–50.

(Az előadás átdolgozott változata megjelent: *Neighbourhood Policy vs. Remembrance Policy: Romania and Hungary*. *Acta Universitatis Sapientiae, European and Regional Studies*, vol. 19, 2021. 40–54.)

3. A PÉLDAADÁS PARANCSA

JAKABFFY ELEMÉR IDŐSZERŰSÉGE

A 21. SZÁZADBAN

A világháborúk közötti időszak romániai/erdélyi magyar kisebbségpolitikájának jellegzetes és elismert alakja Jakabffy Elemér. Jakabffy érdemeit senki nem vitatja, ami természetesnek mondható, ha figyelembe vesszük, hogy három szinten nyújtott maradandót: politikusként (az Országos Magyar Párt vezetőjeként, alelnökeként), a kisebbségvédelem következetes és módszeres harcosaként, valamint a kisebbségi kérdés elméleti-tudományos végiggondolását lehetővé tevő műhely létrehozójaként. Jogosan állapítja meg Balázs Sándor a Jakabffynak szentelt gyűjteményes kötet bevezető tanulmányában, hogy sokoldalú személyiségként – aki jogász, nemzetiségpolitikus, magyarpárti vezéregyéniség, parlamenti képviselő, az Európa-szerte elismert *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztő patrónusa, publicista, helytörténeti és nemzetiségtörténeti munkák szerzője, művelődéstörténész és nem utolsósorban a statisztika értő művelője – „aranybetűkkel írta be a nevét” a két világháború közötti Románia magyarságának történetébe (Jakabffy 2005. 6.). Elvárható volna, hogy egy ilyen jeles, sokoldalú és meghatározó személyiség, mint amilyen Jakabffy volt, a kisebbségkutatás számára fontos téma legyen, hogy mind az eszmetörténeti, mind pedig a politikátörténeti vizsgálódások előterében álljon. A mai kép viszont nem ezt mutatja. Létezik egy lassan másfél évtizede évi rendszerességgel megtartott találkozó sorozat Szatmárnémetiben, ahol Jakabffy és életműve áll a figyelem középpontjában.¹ A kolozsvári Jakabffy Elemér Alapítvány és az általa működtetett dokumentumtár fontos kisebbségtudományi műhely – elsősorban a politológiai oktatás vonatkozásában –, de az Alapítvány nem rendelkezik kutatói státussal, Jakabffy-kutatás (itt is) esetlegesen folyik. Jakabffy neve jelen van a nyilvánosságban, de társadalomkutatóink számára munkásságának elemzése, eszmetörténeti kontextusban történő értelmezése további feladatokat jelent.

Elmondható, hogy módszeres következetességgel egyedül Balázs Sándor kutatja Jakabffy Elemér munkásságát.² Balázs Sándor munkái³ kirajzolják Jakabffy

1 A szatmári Kölcsey Kör tudományos konferenciákat és kiadványokat szentel Jakabffynak, Muzsnay Árpád kitaró munkájának köszönhetően. Ezek a találkozók olykor kétközpon-
túak: Szatmárnémeti mellett Lugoson is szerveznek programot.

2 Hosszabb-rövidebb elemzéseket, írásokat közöltek Jakabffyról – többek között – Szekernyés János hely- és művelődéstörténész, valamint Bakk Miklós és Bodó Barna politológusok.

3 Jakabffy Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások*. Téka sorozat, Kriterion, Bukarest, 1993. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Balázs Sándor. Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Kölcsey Kör kiadása, Szatmárnémeti, 1995. Jakabffy Elemér: *Kisebbségi sorskérdések*. Kriterion, Kolozsvár, 2005. Bevezető tanulmány, válogatás és jegyzetek Balázs Sándor. Balázs Sándor: Jakabffy Elemér és a kisebbségi gazdasági gondolkodás. In: Somai József (szerk.): *Az erdélyi magyar gazdasági gondolkodás múltjából*, II. kötet. RMKT, Kolozsvár, 2004.

politikai és szellemi arcélét, kijelölik a helyét mind a közéletben, mind pedig a tudományosságban. Amikor életútját bemutatja, nemcsak egy rendkívüli életpálya állomásairól kapunk képet, hanem azokat a tényezőket is számba veszi, amelyek a későbbi (kisebbség)politikus pályáját meghatározzák: jelesül a Tisza István-i szabadelvűséghez való kötődését, illetve azt a szellemi környezetet, amely empatikussá tette általában a kisebbségi kérdés, jelesül a román kisebbség vonatkozásában. Fontos észrevétel Balázs Sándor elemzéseiben, hogy Jakabffy cselekvő ember volt. Megvolt benne az elméleti felkészültség ahhoz, hogy képes legyen elvi szinten közelíteni a világegést követően kisebbségi helyzetbe került magyarság sorskérdéseihez, de nem tartozott azok közé, akik számára az elméletalkotás, az új helyzet új eszmei keretekben történő értelmezése mindennél fontosabb feladatként tételeződött. A kor dilemmáit, a kisebbségi mivolt kihívásait és kényszereit igenis érzékelte, de az ő válaszai nem a (néha) cselekvésképtelenséghez vezető önmarcangolás megnyilvánulásai, hanem a cselekvő ember napi lehetőségeket és nemzetközi körülményeket figyelembe vevő opciói. Jakabffy tudott úgy szolgálni, hogy nem vált szolgává – semmilyen értelemben.

A jogász Jakabffy, csak egyet lehet érteni Balázs Sándorral, nem volt társadalombölcsele. Világértelmezésének alapja a kölcsönösség és az egymás mellé rendelés. Valóságértelmezésében egymás mellé kerülnek olyan kategóriák és tényezők, mint: különböző életfelfogások, erkölcsi normák, gondolkodás- és kifejezőmódok (Jakabffy 2005. 10.). Kedvenc hasonlata szerint a társadalom színes perzsaszőnyeg, amelyen élénkítő színfoltként helyet kell kapnia a kisebbségi gondolkodásnak, kultúrának, erkölcsnek. Miként Balázs Sándor állítja róla: szentül hitte, hogy eljön az idő, amikor győzni fog az egyenjogúság. Ezt pedig a nagy eszmék feltartóztathatatlan terjedése fogja elhozni. Vagyis őszintén hitt az eszmék társadalomalakító erejében. Ugyanakkor azt is látta, hogy a 20. században a régi eszmevilág érvénye vitatott, és tele a kor bizonytalansággal. Az új korban más típusú gondolatiságra van szükség, ugyanakkor az új helyzetben különleges szerep jut a kultúrának. A művelődés Jakabffynál kettős szerepet kap: a kulturális intézmények egyrészt a nemzeti művelődés fennmaradásának, tovább élésének az elengedhetetlen tényezői, továbbá ezekre épülhet egy önkormányzati rendszer, amely elhozza a kisebbségi kultúra szabad érvényesülését. A kultúrát tekintette a román többséggel való együttműködés, interferencia elsődleges területének, ugyanakkor tisztában volt azzal, hogy a nemzetiségi egyenjogúság nem csupán művelődési kérdés.

Jakabffy a gazdaságelmélet területén is figyelemre méltó észrevételeket fogalmazott meg, ez esetben egy olyan kérdésre utalunk, amelynek kisebbségpolitikai vonzata is van, ez pedig a telepítési politika. Látta és jelezte azt, hogy bármilyen telepítési politika erőszakos beavatkozás a vonatkozó térség viszonyaiba, s tette ezt arra a Bánságra való utalással, ahol már a török kor előtt is történtek telepítések,⁴ ugyanakkor a törökök kiűzése után a betelepítések folyamatos cél-

4 Kinizsi Pál telepített le a 15. század végén a Bánságban több ezer szerbet, engedve a török veszélyre utaló kérésnek.

pontja a térség, ideértve a kommunizmus iparosítási politikának álcázott gyakorlatát is. Vagyis minden újabb telepítés újabb potenciális sérelmek forrása – és ez nem csupán a befogadókra, de magukra a telepesekre is érvényes, amennyiben olyan folyamatoknak válnak szenvedő alanyaivá, amelyekért normális körülmények közepette felelősségre nem vonhatók.⁵ A romániai földosztás kapcsán azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy mit jelent a jó földreform. Földosztáskor mennyi az „legendő” föld, mivel ha túl sokan kapnak nagyon kevés földet, abból nem tudván megélni, rövid időn belül áruba kell bocsátaniuk – ekként a keynesi gazdaságelmélet egyik klasszikus kérdését fogalmazza meg.

Nemzetiségtörténészként nem maradt meg egyes folyamatok leírásánál és elemzésénél, de értelmezte az állami keretek és a művelődés egymás közötti viszonyát, és azt a ma is elfogadott álláspontot fogalmazta meg, hogy az államhatárok nem esnek egybe szükségszerűen a „kulturális együvé tartozás területének körvonaláival” (idézi Balázs Sándor, Jakabffy 2005. 16.). Ez alapvető tétel akkor, amikor a román, illetve a magyar állam kisebbségvédelmi lépéseit elemzi, illetve analógia felállítását teszi lehetővé az egyes államok nemzetpolitikáját és kisebbségeikkel szembeni politikáját illetően. Ehhez kapcsolódik a kisebbségfogalom elemzése is, amennyiben a nemzetiség egy bizonyos nemzeti közösséghez való tartozást jelent, a nemzeti kisebbség pedig azt, hogy létezik egy, a többségnél számarányaiban kisebb közösség. Kategorális elemzése elvezet ahhoz a következtetéshez, hogy a kisebbség jogai nem különbözhetnek a többségi nemzet jogaitól, vagyis nem szabad különbséget tenni nemzeti és soknemzetiségű állam között. Az állami, nemzetállami, illetve szövetségi állami keretek nem befolyásolhatják a polgárokkal szembeni bánásmódot, az egyén jogainak érvényesülését. Ez az alapvetően liberális tétel meghatározó Jakabffy kisebbségjogi gondolkodását illetően, s látta azt is, hogy valamilyen állami szerkezet megléte az egyenjogúság elengedhetetlen feltétele. Ezen az alapon tartotta jogosnak az önálló államisággal sehol nem rendelkező népcsoportok – bretonok, katalánok – küzdelmét. Kisebbségpolitikusként tehát nem csupán a magyar, hanem minden kisebbség ügyének a szolgálatában is állt, országhatáron innen és túl.

Jakabffy Elemér munkásságának a bemutatása további fontos kérdések tárgyalását jelenti még, ezek közül az első a kisebbségi jogorvoslat, az egyenjogúsítás. A Jakabffy-féle kisebbségi jogértelmezés és biztosítás terén jutunk el oda, amit a kisebbségvédelmi politika stratégiai és taktikai kérdésekként különböztetünk meg. Érdemes felfigyelni arra, hogy világosan látta a kis lépések politikája, illetve a távlatokat nyújtó célokért folytatott küzdelem között megbújó csapdahelyzetet. Figyelmeztet arra, hogy olykor a kisebbségek elé szórt „morzsa” – engedmény – a

5 A kiegyezés utáni, a 19. század végi bánási magyar telepítések során ideérkezők a földjüket bizonyos feltételek mellett, hosszú lejáratú hitellel kapták meg. S bár a magyar államnak tartoztak (volna), impériumváltás után a román állam lépett fel az adósokkal szemben, és a fizetéképtelenek számíthattak arra, hogy földjeiket elvesztik. Érdekükben Jakabffy nemzetközi fórumon – a Népszövetségénél, illetve a nemzetkisebbségi kongresszusokon – is fellépett.

távlatos célokért folytatható küzdelem akadályává válik, torlasszá alakul, mivel lehetetlenné teszi az igazi megoldásért való fellépést. És azt is állítja, hogy léteznek radikális kis lépések, amelyek éppen a továbblépést készítik elő, amelyek beépíthetők a kitűzött radikális célba. Vagyis nem eseti engedményekre, hanem azoknak az elvi alapoknak a jogrendbe való beépítésére van szükség, amelyeket a gyulafehérvári nyilatkozat szövegezői – akkor: a magyar állam keretében kisebbségi románok – megfogalmaztak. Mindent fontosnak és lényegesnek tartott, ami ebbe az irányba vitte a kisebbségi kérdés rendezésének az ügyét.

Nem törekszem ez alkalommal Jakabffy munkásságának a Balázs Sándor által jegyzett dolgozatokat meghaladó bemutatására – bár több olyan Jakabffy-szöveget sikerült felkutatnom, amelyek bizonyos részkérdésekben lehetőséget nyújtanak a létező Jakabffy-kép árnyalására.⁶ Ugyanis a továbbiakban ki szeretnék lépni az eddigi elemzési keretből.

Jakabffy Elemér kisebbségpolitikusként és társadalomtudósként egyaránt egyedi, kora jeles gondolkodótól mind a kisebbségi léthelyzethez való viszonyulásában, mind pedig a kisebbségvédelmi megoldásokat illetően a kisebbségi helyzetet elemzők többségétől radikálisan különböző álláspontot képviselt. És éppen ebben rejlik a további Jakabffy-kutatás fontos kihívása: felmutatni és elemezni azokat a jegyeket, amelyek okán Jakabffy kisebbségpolitikai kérdésfelvetései és válaszkísérletei kora jelentős erdélyi gondolkodótól őt megkülönböztette.

Az első világháborút követő évek visszatérő – lényegében: máig traumát ébresztő – kérdése Trianon bekövetkezte, az események ilyenén alakulásának az értelmezése, a tisztánlátás és szembenézés a történelmi helyzettel, a kiváltó okokkal való számvetés és a felelősök megnevezése és felelősségek vállalása. Hogy mekkora teher nehezedett a kor közéleti személyiségeinek – íróknak, tudósoknak, politikusoknak – a vállára, jelzi az a mód, ahogyan Kós Károly a *Kiáltó* szóban 1921-ben fogalmazott: „Az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is... Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat!” (Kós 1983. 90.). A méltán történelmi jelentőségűnek tekintett komor mondatok a kisebbségi talpra állás és a közösségi önszerveződés követelményét valló, a közéleti nekigyürkőzés és a történelmi kárhozattal való szembefeszülés parancsát hordozó röpirat a polgári-plebejus erők és transzilvanista értelmiségiek álláspontját fejezték ki.

A „tisztán kell látnunk” parancsát állították egykoron szembe az erdélyi magyarság soraiban eluralkodó kétségbeeséssel és rezignáltsággal. A korszak szellemtörténetét vizsgáló Nagy György szerint a közösségi-közéleti aktivizmus

6 A világháborúk közötti időszak egyik legjelentősebb magyar orgánuma a liberális beállítottságú temesvári napilap, a Pogány Mihály által elindított, 1924-es halála után pedig a fia, Pogány László által szerkesztett *Temesvári Hírlap* rendszeresen közölt Jakabffy-szövegeket, s ezek felleltározása, az életmű kontextusába való beépítése csak részben történt meg. Az 1920-as évekből származó szövegek Jakabffy politikai érzékenységét és reakcióképességét illetően nyújtanak újabb támpontokat.

képviselői és a kibontakozás transzilvanista-demokrata szorgalmazóinak kezdeményezéseit „a »tisztánlátás« öntudata, a helyzet logikájából adódó gyakorlati teendők többé-kevésbé következetes végiggondolása határozta meg... A »tisztánlátás« jegyében alapítottak lapokat és hívtak életre művelődési intézményeket, teremtettek úgyszólván a semmiből az erdélyi magyarság számára új közösségi létkereteket. A »tisztánlátás« eszméje vezérelte őket, midőn igyekeztek leszámolni a meddő felelősségi vádaskodásokkal és a világfájdalmas attitűdökkel, a sértettségérzés kóros állandósulásával és a bénító csüggetéssel. A »tisztánlátás« posztulátumához igazodtak akkor is, amikor a kivándorlók tömegeinek láttán riadóztatni próbálták a közvéleményt és a közösségi lelkiismeretet, mondván, hogy »útját kell állani a veszedelmes áradatnak, amely életerőt csapol le a mi népünkől és elbírhatatlan terhet visz át a konszolidálódás nehézségeivel birkózó túlsó országnak a nyakába«, [...] a »tisztánlátás« követelményét gyakorlati tettekre váltó kisebbségi-közéleti szervezkedés megindulása” (Nagy 1999. 173.).

A tisztánlátás követelményét fogalmazta meg mintegy tíz évvel később László Dezső is, Nagy György szerint a gazdasági világválság okozta újabb társadalmi kihívások közegében, miközben vállalható cselekvési programot keresett. 1933-ban megjelent kis kötetében Széchenyire hivatkozott és vele érvelt, miközben generációja számára kiutat keresett a korszakra jellemző csalódottságból és zaklatottságból (László 1933. 8.).

Nagy György nem mondja ki, de igazából felsejlik a szövegében az a ketősség, ahogyan a transzilvanizmushoz mint kisebbségi értelmezési kerethez és talpra állási programhoz a kortársak viszonyultak. A transzilvanizmus irodalma hatalmas,⁷ számunkra Makkai Sándor megállapítása jelzésértékű, aki szerint az erdélyiség tulajdonképpen egy hit. Makkai így folytatja: „a hit természete az, hogy ha a valóság ellene mond, akkor fölfokozódik és izzani kezd” (Makkai 1933). A hetvenes években Láng Gusztáv úgy nyilatkozik a transzilván eszméről, hogy utópia és mítosz, és szemben áll mindazokkal, akik a transzilvanizmus által felvetett kérdésekre nem kívánnak odafigyelni (Nagy 1999). A transzilvanizmus – címszavakban: erdélyiség, erdélyi gondolat, erdélyi út, Erdély-tudat, reális Erdély-szemlélet, erdélyi öntudat, erdélyi lélek, erdélyi sors, erdélyi kérdés, erdélyi sorsközösség, erdélyi identitás, programideológia, nemzetiségi önismeret, nemzetiségi realizmus, az erdélyi táj szeretete, kisebbségi humánus, európai igényesség, erdélyi valóságlátás és egymáskeresés, eszmeképző és művelődésszervező irányzat, humánus örökség, néptestvériség, új közösségi létkeret – szerint Erdély a nemzetiségi béke, a vallási türelem és a termékeny kölcsönhatások földje kellene hogy legyen.

Amennyiben a humánusra apelláló transzilván értékrend és közösségiség kérdését megoldáskeresési keretként vizsgáljuk, látnunk kell, hogy a kisebbségi

7 A transzilvanizmus irodalmi megnyilatkozásait Pomogáts Béla vette számba több munkájában, a társadalmi kontextusról és hatásairól K. Lengyel Zsolt és Nagy György kötetei, dolgozatai idézhetők.

helyzet jogi megoldása és az ezt célzó program helyett egy eszmeiséget tételez, amely segíthet a helyzet megértésében, de nem nyújt fogódzót és stratégiát intézményes megoldás kialakításához. A transzilvanizmus irodalmi művek ihletője és kerete lehet, politikai program aligha. Makkai „nem lehet”-je, vagyis a kisebbségi lét emberhez nem méltó, vállalhatatlan voltát tételező álláspontja is a transzilván gondolat szellemi gyökereihez vezet vissza (Makkai 1937). Makkai az emberi – egyéni és közösségi – kiszolgáltatottságot jogosan és indokoltan utasítja el: „nem tudok elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle, emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi kategóriát tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek”. Bár szerinte „a kisebbségi sors nem politikai, hanem erkölcsi lehetetlenség, egyedei emberi méltóságukban szenvednek kibeszélhetetlen sérelmet”, s mivel a politikai megoldás mibenléte a jelek szerint nem érdekli, ki kell emelni, hogy igenis létezhet olyan kisebbségi léthelyzet, amikor sem az egyén, sem pedig a közösség nincs kiszolgáltatva a nemzeti többségnek. Ez pedig az autonómia – és egy újabb jogi intézményhez jutottunk el.

Az erdélyi gondolkodók jelentős részének – az Erdélyi Fiatalok csoportosulását is beleértve – a kisebbségi helyzettel kapcsolatos értelmezései a felelősség, a haladás, hatalom, nemzetek kialakulása és fejlődése, modernitás és hagyomány kategóriák mentén haladnak. A Kós Károly és Paál Árpád képviselte aktivizmus nem jelentett együttműködést a mindenkori kormánnyal, az impériumváltással Romániához került magyarság önszerveződését sürgette (Bárdi 1997). Bánffy Miklós szerint az Országos Magyar Párt a népszervezést tartotta legfontosabb feladatának, miközben a fiatalabb nemzedék, a század első évtizedében született értelmiségiek úgy vélték, hogy a romániai magyar társadalom belső megújulásra szorul, minek érdekében olyan saját intézményrendszert kell kiépíteni, amely képes megfelelő módon reagálni a többségi román társadalom nemzetépítési és modernizációs elképzeléseire. Kialakult egy olyan helyzet, amikor két (a román és a magyar) nemzetállami törekvéssel szemben az önálló erdélyi regionális érdekek érvényesítésének a lehetősége merül fel (K. Lengyel 1993. 41.).

Ebben a szellemi és politikai erőterben kell Jakabffyt elhelyezni. Jakabffy érdekes kettősség jellemzi. Miközben az Országos Magyar Párt vezetőjeként (alelnöke volt) nemcsak ismerője, hanem részese is volt annak a politikának, amelyet bő másfél évtized alatt, 1922–1938 között inkább hullámvölgyek, mint sikerek jellemeztek, kutatóként és lapkiadóként képes volt egy ettől radikálisan különböző álláspontot képviselni. Társadalmi környezetete – értendő ez alatt Bánság a maga több etnikumával, modernizációs potenciáljával, interkulturalitásával –, valamint annak a politikai iskolának a hatása, amelyben Tisza István környezetében és híveként részesült, érzékennyé, nyitottá tették a liberalizmus eszméi iránt. A kisebbségi helyzetet jogi kérdésként kívánta kezelni és rá megoldást találni – ebben a korabeli Erdélyben alig akadt társa. Illetve azok, akik hozzá hasonlatosan a kisebbségi kérdés jogi megoldását keresték – Balogh Artúr és később Mikó Imre –, részt vettek a kor fontos, nemzeti sorskérdésekről

folytatott vitáiban, tehát a belül lévő kívülálló szerepében mutatkoztak meg. Közben Jakabffy következetesen a maga politikai és társadalomkutatói útját járja – ami egy, a megszokottól eltérő radikalizmusként is értelmezhető.

Az említett gondolkodók és politikusok – Balogh, Mikó – mellett harmadikként Jakabffy is beszámítva, negyedikként pedig Nagy Lajost idesorolva immár egy olyan vonulat mutatkozik, amelynek szellemtörténeti beágyazása előttünk álló feladat. A kutatásra nem kell előzmények nélkül vállalkozni, ugyanis Demeter M. Attila szerkesztésében nemrég megjelent egy, az erdélyi liberalizmus képviselőinek szentelt tanulmánykötet, ugyanakkor jelzésértékű, hogy Jakabffy ebben nem kap külön tanulmányt, az egyik dolgozat foglalkozik vele másfél oldalnyi terjedelemben (Veress 2008).

Balázs Sándor Jakabffy tíz-évig ellenzéki politikusnak tartja. Következteségét kell kihangsúlyozni, hogy változó korok és helyzetek nyomása alatt sem adta fel meggyőződését: ez tette őt az egyetemes kisebbségi gondolat egyik jeles képviselőjévé.

Szakirodalom

BÁRDI Nándor

1997 A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 2. 32–67.

JAKABFFY Elemér

2005 *Kisebbségi sorskérdések*. Kolozsvár, Kriterion. Bevezető tanulmány: Balázs Sándor: Jakabffy Elemér.

K. LENGYEL Zsolt

1993 *Auf der Suche nach den Kompromiss: Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus: 1918-1928*. München, Ungarisches Institut. *Studia Hungarica*.

KÓS Károly

1983 *Kőből, fából házat... igékből várat*. Budapest, Magvető Kiadó.

LÁSZLÓ Dezső

1933 *Akarom: tisztán lássatok. Széchenyi István és a magyar jelen*. Kolozsvár, Erdélyi Fiatalok kiadása.

MAKKAI Sándor

1933 Kós Károly. *Erdélyi Helikon* 10. 714–716.

1937 Nem lehet. *Láthatár* 2. 49–53.

MIKÓ Imre

1944 *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva.

NAGY György

1999 *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press-Polis.

NAGY Lajos

1944 *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Minerva.

TŐKÉCZKI László (szerk.)

1993 *Magyar liberalizmus*. Budapest, Századvég.

DEMETER M. Attila (szerk.)

2008 *Kisebbség és liberalizmus*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia Kiadó–SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény.

VERESS Károly

2008 A liberális hagyomány értelmezési horizontjai a két világháború közötti romániai magyar kultúrában. In: Demeter M. Attila (szerk.): *Kisebbség és liberalizmus*. Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia Kiadó–SZTE Társadalomelméleti Gyűjtemény, 241–286.

(Készült 2013-ban.)

AZ ERDÉLYI NÉMET KÉRDÉS ÉS JAKABFFY*

A 20. század kisebbségi szempontból legfontosabb kérdései: létezik-e jó kisebbségpolitika, és erről kinek kell elsődlegesen nyilatkoznia? Jó kisebbségpolitika létezik, legfontosabb jellemzője: megőrzi, nem számolja fel a kisebbségeket.¹ Minden olyan (nemzeti, nemzetállami) politika, amely a kisebbségek felszámolódását, de akár ennek veszélyét jelenti, elfogadhatatlan, visszautasítandó.

Ki mondhat véleményt a kisebbségekkel kapcsolatos politikáról? Elsősorban az érintett felek: a kisebbség maga, illetve az a többségi közösség, amely mellett a kisebbségnek élnie adatik. Csakhogy a véleménymondás erőssége, hatósugara – nemzetközi hatása – nem azonos a két fél esetében. A domináns helyzetben lévő nemzet egészen más kommunikációs arzenállal rendelkezik, mint a kisebbség. Továbbá utóbbi nem részese olyan nemzetközi intézményeknek és fórumoknak, amelyek az államok kisebbségekkel szembeni felelősségét vizsgálják/vizsgálhatnák. Ismert, hogy e fórumok kérdéskezelése a kisebbségek számára eleve kedvezőtlen: céljuk a stabilitás, az etnikai konfliktusok elkerülése, és nemzetközi szinten csak akkor merülnek fel élesen egy-egy ország vagy térség kisebbségpolitikáját illető kérdések, ha a feszültségek eszkalálódnak. Bármely ország, ha képes megelőzni a nemzetközi kapcsolatokban negatív hatást kiváltó helyi konfliktusokat, nagy valószínűséggel számíthat arra, hogy akkor sem vonja felelősségre kisebbségpolitikája miatt nemzetközi intézmény, ha kisebbségi közössége(i) a lélekszám tekintetében drasztikus csökkenést mutat(nak).

A helyzet ismert, de alig idézik nemzetközi szinten. A németiség közösségi kiszorulása, eltűnése Közép-Kelet-Európából nem kap olyan hivatalos olvasatot, hogy ennek elsődleges okát azoknak az államoknak a kisebbségpolitikájában kellene keresni, ahonnan a németiség eltűnt, felszámolódott. Az I. világháborút követően létrejött Csehszlovákiában a németek aránya meghaladta a szlovákokét: 23% volt a 16% ellenében, szám szerint 3,1 millió német élt itt. 1991-ben a németek száma az országban 53,4 ezer, vagyis 0,3%. A Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban 1921-ben a németek lélekszáma 506 ezer volt, arányszáma 4,2%. Az 1991-es népszámlálás szerint Szerbiában alig 4 ezer német élt, nem érték el a 0,1%-ot. Romániában az I. világháborút követően 786 ezer német élt (Bukovinát és Moldáviát is beleszámítva), vagyis 4,5%, Románia mai területén kb. 565

---

* 2016-ban a szatmárnémeti Jakabffy-konferencián a fenti címmel előadást tartottam. Jelen szöveg az előadás átdolgozott változata.

1 Az utóbbi évtizedek gazdasági, szociális okokkal magyarázható népességmozgásai a kisebbségeket is érintik. Közép-Kelet-Európában minden kisebbség történelminek számít. Vagyis a gazdasági-szociális háttérű vándorlás esetükben nem különbözik annak az országban az általános migrációs jelenségeitől, ahol élnek – ez nem lehet oka egy-egy kisebbségi közösség fogyásának, felszámolódásának.

ezer (3,9%), a számuk 1992-re 119 ezerre (0,5%), 2011-re 37 ezerre (0,2%) esett vissza. Lengyelországban 1921-ben 769 ezer (3%), 1946-ban 24 millió lakosból 2,3 millió volt német (9,5%), 2011-ben számuk 148 ezer, vagyis 0,38%. Magyarországon az 1920-as népszámlálás szerint 551 ezer német élt (6,9%), a 2011-es szerint pedig 186 ezer (1,9%).² Összefoglalva, Közép-Kelet-Európa öt országában a németek lélekszáma 1921-ben 7,25 millió volt, a 2000-es évek elejére a csökkenés 16-szoros, ma 428 ezren vallják magukat a régió országaiban németnek. Európában ekkora csökkenés semmilyen népcsoport esetében nem volt tapasztalható. Eltűnt a németiség Jugoszlávia utódországából, Szerbiából, jelképpé vált Romániában és Csehországban meg Szlovákiában. A legnagyobb fogyás Csehország és Szlovákia területén következett be. A legkisebb, de mégis jelentős apadás Magyarországon volt: 366 ezer fővel vannak ma kevesebben, de egyedül itt közelíti meg lélekszámuk a 200 ezer főt. Ezeket a számokat azért kell összehasonlítani, mivel a századfordulós magyar kisebbségpolitikát például a románnál mindmáig több bírálattal éri, az egykori német kisebbség részéről is. A többi ország esetében szintén megfigyelhető torzítás, aminek rendszerszerű oka is lehet. Léteznek közismertnek elfogadott „igazságok”, valójában téves értelmezések és állítások, amelyek elemzésére, felülvizsgálatára szükség van, mivel a történelem leckéje mindenki számára elsajátítandó penzum.

Ha kisebbségekről szólunk, természetesen vizsgálni kell emberi jogokat, demokráciát, jogállamiságot – de a komplex, az együttes hatás igazi mutatója a kisebbségek lélekszámának az alakulása. Ebben a kontextusban kell vizsgálni, hogy egy-egy országnak milyen (volt) a kisebbségpolitikája. A német kisebbség példája további kérdéseket is felvet – a kisebbségi jövőkép és a kisebbségek politikai eszköztárát illetően. Ugyanis a kisebbségek jövőjét illetően a domináns nemzethez fűződő kapcsolat meghatározó. Ez az első világháborút követő években nem volt ennyire nyilvánvaló.

A tanulmányban Jakabffy Elemér munkássága egy részének – az erdélyi svábok-németekre vonatkozó munkáinak – az elemzése okán azt vizsgálom meg, milyen okok vezettek el odáig, hogy kisebbségi léthelyzetbe került erdélyi magyarok és németek között nem alakult ki politikai együttműködés? A német közösségek vezetői felelősek-e azért, hogy sok évszázados erdélyi jelenlét után a németekről múlt időben kell beszélni? Ide alakult a helyzet annak ellenére, hogy a térség modernizációjában vitt – napjainkban egyre inkább elismert – szerepük jelentősége nagy. Véleményem szerint abban, hogy a németek – szászok és svábok – jelenléte napjainkban jelképpé vált Erdélyben, igenis szerepet játszott a vezető német elit téves helyzetértelmezése és a történelmi folyamatok lényegének fel nem ismerése.

2 Az adatokat igyekeztem népszámlálások alapján megadni. Nem mindig sikerült. Tudatában vagyok annak, hogy eltérő források adatai között különbségek vannak. Pl. Kispál Richárd dolgozata szerint a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba Trianon után 310 ezer német került, ugyanő később azt írja, ez a Vajdaságba került németek száma (Kispál 2014).

Nemzetépítés és asszimiláció

A modern nemzetépítés és a vele járó nacionalizmus 18–19. századi megjelenése előtt az etnikumközi kapcsolatokat nem terhelték meg az autonóm nemzeti lét igényéből fakadó politikai törekvések. A nemzeti állam egy bizonyos etnikai-nyelvi-kulturális közösség állama. A (nemzet)állam ugyanakkor a hatalom újkori legitimációs formája, mely egységes kulturális mezőben az alattvalót polgárrá alakítja. Modernizál. Ez nem mond ellent annak az ismert és általánosan elfogadott tételnek, hogy a nacionalizmus természetes terméke is a modernizációnak, hiszen a politikai és a nemzeti egység megteremtésére törekszik. A nacionalizmus homogenizál, erősíti a lakosságban az összetartozás érzését, ezért az állam támogatja. A nacionalizmus nemzeti alapon való intézményesülés.

A nemzetállami építkezés az 1848–49-as forradalmak után a térség minden országában elindult, természetesen eltérő intenzitással. És ebben a kontextusban jelenik meg a kisebbségi kérdés mint a nemzetiesítő állammal kialakítandó viszony kérdése, a nem domináns közösségek létének és jövőjének a kérdése. Korábbi századokban helyi közösségek, etnikailag különböző csoportok együttéléséről volt szó, ezeket a tagoltság, a demográfiai viszonyok és helyi érdekek alakították. A helyi viszonyrendszereket írja felül a nemzeti állam megjelenése.

Erdély vonatkozásában az osztrák–magyar kiegyezés egyik alapvető kérdése a magyar országrész és Erdély uniójának a kérdése. A magyarok az uniót támogatták, de a románok és a szászok számára az unió közjogi kérdések sorát nyitotta meg. A politikai ígéretek ellenére vezéreik kételkedtek abban, hogy jogos és méltányos követeléseik teljesülni fognak. Bár az 1865. novemberi kolozsvári erdélyi uniós országgyűlés (4 román és 6 szász ellenszavazattal) elfogadta az unió jogszerűségéről szóló indítványt, ehhez két különvéleményt is csatoltak: Andrei Șaguna a románok, Jakob Rannicher a szászok nevében fogalmazta meg ezeket (Pál 2010. 142.).

A modern állam kísérőjelensége az asszimiláció. Minden állam a nemzetépítés során asszimilál, ugyanis Európában alig van állam, melynek határai egybeesnek államalkotó nemzetének etnikai hatáiraival. Kérdés, hogy az állam használ-e politikai eszközöket annak érdekében, hogy a kisebbségek átvegyék a többség nyelvét, értékeit, kulturális mintáit.

Az asszimiláció két fő formáját különböztetem meg. A strukturális asszimiláció azt jelenti, hogy az intézményi struktúrák, a társadalom működése hozza létre, alakítja a folyamatot. Mert különbözőek az esélyek. Az asszimilációs helyzet társadalmi, de a döntés egyéni, személyes. Az asszimilációs helyzetet illetően a politikai szabadságra kell utalnunk: az egyénnek rendelkeznie kell a szabad elhatározáson alapuló döntések jogával. Vagyis: legyen a cselekvés/döntés külső beavatkozástól mentes és az állapot kényszer nélküli. A döntés meghozatalára két körülmény van hatással: a külső – politikai, társadalmi – környezet és az illető személyes „programja”. A környezeti hatások és feltételek azonosak lehetnek a

szűkebb vagy tágabb közösség tagjai számára, olvasatuk viszont nagyon eltérhet az illető személy életérzése, életszemlélete, erkölcsi alapállása, a vallott és vállalt etikai parancsok függvényében. Az egyik ember harcol, a másik feladja. Amit a polgár elvárhat az államtól, az a döntés szabadsága. Az állam ne tiltson és ne kivételezzon. Ne folytasson olyan politikát, hogy a kisebbségi polgár számára anyanyelvének megtartása vállalhatatlan terhet jelentsen. Ha politikai, jogi, gazdasági beavatkozások okozzák az asszimilációt, az kényszeres, erőszakos.³

Nemzetépítés és nemzetpolitika. A nemzetállam egyik fontos célja a nemzeti identitás kialakítása és folyamatos újratermelése. Külpolitikai vonatkozásban kiemelt nemzetpolitikai törekvés a külhoni nemzetársak identitásának az erősítése: az államok Európája mellett létezik a nemzetek Európája is.

Mivel a dolgozatban a világháborúk közötti erdélyi németiség helyzetét elemzem, ki kell hangsúlyozni, hogy az első világháborút lezáró békerendszer, amely kisebbségi szempontból teljes csőd, német vonatkozásban fokozottan az: kitelepítések sorozata, ahol ez nem volt lehetséges, retorziókat alkalmaztak, menekülésre kényszerítették őket. A helyben maradottak jogait szinte mindenütt erősen korlátozták. A 20-as, 30-as évek németországi történései nem segítettek a kisebbségi németeket. Közvetlenül a háború után Németország zavarban volt, bár miként azokban az időkben több győztes és vesztes országban, Németországban is megfogalmazódik a határookra való tekintet nélküli egységes és minden néprészével szolidáris népközösség gondolata, és kialakult az ennek megfelelő politika.⁴ A weimari köztársaság idején az európai németiséget négy csoportba sorolták: 1. az új határok miatt a frissen kisebbségbe kerültek; 2. a Baltikum évszázados német közösségei; 3. Délkelet-Európa németjei, szintén évszázados közösségek; 4. Szovjetunió németjei. Lemondtak Elzász-Lotaringiáról és a belgiumi németekről. Az erdélyi németek esetében, a többi délkelet-európai némettel együtt a cél a fenntartás volt, ennek érdekében kaptak támogatást. Németország számára a revízió – amely több ország, így Magyarország esetében is a háború utáni konszolidációt követően, 1928 után napirendre került – nem volt lehetséges, a német kisebbségek elhelyezkedése ezt kizárta. Az 1933-as hatalmi átalakulással jelenik meg az új, kemény álláspont. Hitler uralomra jutása után a német külpolitika az „ötödik hadoszlop” szerepét szánta a kelet-európai németeknek, és ezt a törekvését pénzzel („guruló márkák”) és szervezeti segítséggel is alátámasztotta. A fasiszta Németország a kisebbségi németektől kimondottan elvárta a német birodalmi

3 Az I. világháborút követően magyarok százezreit nem vették fel a román állampolgársági névjegyzékbe, emiatt munkát sem vállalhattak. Ez a kényszeres asszimiláció klasszikus példája.

4 A weimari Németország ún. külföldi kultúrpolitikája keretébe tartozott, hogy ösztöndíjakkal segítette elő a német kisebbséghez tartozó fiatalok németországi, illetve hazai főiskolai tanulmányait, a külföldi németek számára 1923-ban létesített Egyesült Ösztöndíjellátó közvetítésével.

politika támogatását.⁵ A helyzet radikalizálódott 1938 után, amikor a politikai diskurzus központi elemévé vált a germánok és az elszakított nemzetrészek szállásterületeinek a kérdése.

Magyarosítás, magyarosodás

Fényes Elek az 1857-es népszámlálás adatsorai alapján megadja a magyarországi nemzetiségek⁶ számadatait. Eszerint a 13,8 millió összlakosságból 2,247 millió román, 1,51 millió tót (szlovák), 1,265 millió szerb, 1,22 millió német és 970 ezer horvát élt akkor az ország területén⁷ (Fényes 1867; Kovacsics 1996). Ezek közül a németek és a horvátok külön kezelhetők, előbbi a Monarchiában nem számított kisebbségnek, utóbbi az 1868-as kiegyezés értelmében nemzet volt, külön területtel.

Kérdés: beszélhetünk-e az Osztrák–Magyar Monarchia területén magyarosításról, a magyar állam erőszakos asszimilációs politikájáról?

A német kutatók (Weidlein 1955) által használt kifejezés, a „Madjarisierungspolitik” erőszakosságra, kikényszerített folyamatra utal. Bár többnyire a Monarchia alatti időszakra szokták értelmezni, újabb munkák továbbviszik az elemzést a világháborúk közötti, illetve a II. világháborút követő, kommunista időszakra is (Steiner 2010). A fogalomhasználat a dualizmus korát illetően vitatható, mi több, német vonatkozásban téves.⁸ Az Osztrák–Magyar Monarchia keretében független magyar hatalomról nem beszélhetünk, a domináns fél az osztrák. A magyar politikai elit jelentős része a századfordulótól kezdődően ezen változtatni kívánt, a magyar nemzeti jelleg erősítését célozták meg, de kudarcot vallottak. A dualizmus éveiben olyan magyar intézkedést az osztrák fél nem tűrt

5 A német célokat Hitler így fogalmazta meg: „Ti [a Birodalmon kívüli németek] kémkedő előőrsök lesztek. Bizonyos dolgokat elő kell készítenetek messze a frontok előtt. Az a feladatotok, hogy elleplezzétek a mi támadási előkészületeinket. Tekintsétek úgy, hogy háborúban vagytok. A háború törvénye érvényes rátok. Ma ti vagytok a német népnek talán a legfontosabb része. Ha Németország győz, senki sem mer majd ferde szemmel nézni rátok. Rajtatok áll, hogy Németország számára kivívjátok ezt a helyzetet. Akkor majd ti fogtok parancsolni, paragrafusok és kisebbségi jogok nélkül. Az lesz a feladatotok, hogy minden leigázott ország gyámjai legyetek, akik a német nép nevében gyakorolják a gyámságot. Az én nevemben igazgatni fogjátok azokat az országokat és népeket, amelyekben most üldöznek és elnyomnak benneteket.” Idézi Rehácz 1967. 192–193.

6 Ez esetben a forrás szóhasználatát veszem alapul, ennek értelmében a nemzeti kisebbség és a nemzetiség kifejezéseket azonos értelemben lehet használni – most nem térek ki a különbségekre.

7 Jólal kevesebben voltak a rutének, zsidók, szlovének, bolgárok, görögök, franciák, albánok, összesen – 801 ezren. Lásd Fényes 1867.

8 Magyar kutatók is állítják, hogy létezett erőszakos magyarosítás (Harmat Árpád Péter), de ennek módjáról, eszközeiről többnyire nem szólnak. Lásd a *Történelem cikkek* portálon Harmat Árpád Péter *Magyarország gazdasága és társadalmi a dualizmus korában* című dolgozatát, <http://tortenelemcikkek.hu/node/118> [2016. július 20.]

volna meg, amely a németiséget tudatosan diszkriminálja, identitásának feladására kényszeríti – ez a rendszer jellege miatt kizárt.

A hatalom logikája szerint magyarosodásról kell inkább beszélni, amikor a (nyelv-, identitás)váltás az egyén személyes döntése. Erre példaként Pest-Buda németiségét szokás felhozni. Itt a modern polgárosodás egyben magyarosodás is. A városi németiség az iparban, a gazdaságban és más meghatározó társadalmi területeken nem csak Budapesten, de egyes bánsági városokban domináns helyzetben volt – és ezt a helyzetét kívánta megőrizni azzal, hogy asszimilálódott. Erkel Ferenc, Semmelweis József, Hild József, Ganz Ábrahám a magyar kultúra, tudomány és gazdaság nagyjai voltak, német származásuk a közéletben alig kerül szóba. Vagyis többről és másról van szó, mint amit általában „nemzetiségi” tényezőnek nevezhetnénk: egy sajátos és eléggé egyedülálló (talán a prágai vagy szentpétervári viszonyokkal összevethető) etnopszociológiai helyzetről. Ez a városi német szerep a történelmi magyar (nemesi) nemzet struktúrája felől érthető meg, amikor nem annyira „németként”, mint „polgárként” határozták meg önmagukat (Hambuch 1998).

Szerzők az első Magyarisierungs-gesetze vagyis magyarosítási törvényként II. Lipót 1791-es XVI. számú törvényét említik, mely szerint „a nyilvános ügyek intézésére idegen nyelv ne használtassék, a magyar nyelv pedig megtartassék”.⁹ Ez a német oldalon sokszor sérelmezett törvény nem idézhető a magyarosítás példájaként, két okból. A törvény valóban találkozik a magyar politikai szándékkal, de osztrák, birodalmi törvény. A birodalom szándéka lett volna a magyarosítás? – még a kérdés is abszurd. A válasz keresésekor figyelembe kell venni a kor történéseit, szellemét. A felvilágosodás hatására Európában reformok sorozata indul el, a társadalomszervezésben alapvető változások következnek be. Ebben a kontextusban az említett törvény nem valamilyen magyarosítási politika megnyilvánulása és eszköze, hanem egy felvilágosult uralkodó kompromisszumkereséseinek az eredménye. Ugyanis II. Lipót 1790-es trónra lépésekor a birodalom külső és belső konfliktusok, háborúk és nemesi mozgalmak miatt a szétesés szélén állt. Reformjaival sikerült a birodalom belső dezintegrációját megállítania. Ezt szolgálta az 1790/91-es X. törvénycikk is, amely Magyarország és a hozzákapcsolt részek függetlenségéről rendelkezett.

Mivel egy magyarországi német szerző (Georg Richter) egy dolgozatának azt a címet adta, hogy *Az etnikai kisebbségek magyarosítása mint állami cél*,¹⁰

9 A Wikipédiát tudományos igényű munkákban nem szokás idézni – itt megteszem, mivel negatív értelemben utalok rá: <https://de.wikipedia.org/wiki/Magyarisierung> [2016. július 20.]

10 Georg Richter: *Die Magyarisierung ethnischer Minderheiten als Staatsziel*. Lásd: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kereses.php, itt a Keresés fülnél Georg Richter nevére előhívhatóak a szerző történelmi, helytörténeti, néprajzi, turisztikai tárgyú szövegei. Egyik szöveg mellett sincs évszám. Mivel internetes kereséssel nem találtam Georg Richterről életrajzi adatokat, a dolgozatai alapján gondolom, hogy a Bács-Kiskun megyei Nemesnádudvar (németül Nadwar) szülőtte, a helység szerelmese, értékeinek hirdetője. Beleolvastam több szövegbe, nem érzékelttem ezekben semmilyen elfogultságot, de az idézett szöveg

és dolgozatának felvezető mondatait – ezekben kifejezi, mennyire szereti a magyarokat, és a magyarok segítették őt megmaradni németnek – követően ezt írja: „1867-től egy évszázadon át kíméletlen asszimilációnak vetették alá a nem magyar nemzetiségeket”, röviden utalni kell írására. Egyetlen kérdés illik ide: milyen erőszakos magyarosítás az, amelyről maga Richter ezt írja idézett szövegében: „A városi német burzsoázia az erdélyi szászok kivételével alávetette magát a kultúra új hullámának.” Hullámot ír, és nem erőszakot. Vagyis a társadalom magyar elitjéhez kívánt tartozni.

Nézzük meg, a különböző szerzők a kényszeres asszimiláció tételét milyen érvekkel igyekeznek igazolni. Miként és milyen eszközökkel próbálta a magyar állam a 19. század második felében a kisebbségeket kényszerrel asszimilálni? Első számú eszközként az iskolát szokták említeni. Az oktatás hagyományos főszereplője az egyház, ez a vezető szerep a 19. század végéig megmarad. Természetesen megjelenik a magyarnyelvűség kérdése, az igény arra, hogy a kisebbségek megtanulják az állam nyelvét. Ebben nincs semmi egyedi, a francia forradalom után minden szerveződő nemzeti államban hasonló folyamatok zajlottak le. Trefort Ágoston minisztersége idején, 1879-ben megszavazták a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvényt azzal az (érthető) indokkal, hogy minden állampolgár számára hasznos az államnyelv ismerete. Ezt magyarosító törvényként idézi több nem magyar forrás.¹¹ Itt külön kell választani a németek és a többi etnikai közösség esetét. Érthető módon, hiszen 1750-től a német nyelv oktatása kötelező a protestáns iskolákban is. A Ratio Educationis 1777-ben a nyelvek tanításában megfogalmazott irányelvei: anyanyelv használata és közös összekötő nyelvek megtalálása.¹² A német összekötő nyelvként is szolgált. Más nemzetiségek esetében voltak gondok, a szlovákok és románok esetében erre több példát lehet idézni. A nemzetiségi iskolahálózat az 1880-as évektől nem fejlődött, akadályozták működésüket,¹³ ennek

---

nem elfogult, több ennél: kimondottan félreértelmez helyzeteket és jelenségeket. Külön dolgozatban lehetne foglalkozni állításával: 1867 után a kisebbségek tagjai a magyar sovinizmusban nevelkedtek.

- 11 Pl. a burgenlandi horvátok: http://www.hkd.at/index.php?option=com_content&view=article&id=107&Itemid=289&lang=de [2016. július 22.]
- 12 A Ratio Educationis, vagyis a Tanügyi Kódex második szakaszának 41. paragrafusában a német nyelv hasznáról szól: „A német nyelv kitűnő segítséget jelent a mindennapi ügyek intézésében, valamint a belföldi és külföldi kereskedelemben: a német nyelv amiatt is hasznos, hogy az ausztriaiakkal közös uralkodó fennhatósága alatt élve különböző ismeretkörökben kívánatos a német nyelvű könyvek ismerete.” http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/?act=menu_tart&rovat_mod=archiv&eid=29&rid=2&id=84 [2016. július 20.]
- 13 1876-ban Felvidéken a 2016 szlovák vagy szlovák–magyar nyelvű népiskolával szemben csupán 1036 volt magyar nyelvű. Fejletlen volt viszont a nemzetiségi középiskolai hálózat. A kiegyezés után például csak négy teljes mértékben vagy részben szlovák nyelvű gimnázium (Besztercebányán, Nagyrőcén, Znióvárán és Turócszentmártonban) működött az országban, és Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején azokat is bezárták. Jakab György: *A dualizmus korának nemzetiségi politikája*, tananyagmodul, Pécsi Egyetem. http://arkadia.pte.hu/tortenelem/tananyag/dualizmus_koranak_nemzetisegi_politikaja_modulterv [2016. július 20.]

következtében a feszültség egyre nőtt.¹⁴ De nem német vonatkozásban. Ugyanakkor iskolaügyben nehéz különválasztani a helyi és a központi politika szerepét és felelősségét. Figyelem: helyi mozgalmak által kiváltott feszültségekre válaszként hozott eseti kormányzati döntéseket nem lehet központi politikai céllá általánosítani.

Az oktatás modernizációja megkövetelt bizonyos centralizációt (Nagy 1996), a népoktatás politikai kérdéssé vált, a rendszer államsegélyre épült, bevezették a tankötelezettséget, és felmerült a tanszabadság kérdése. Az egész oktatás szakszerűsödött, és a változások miatt szinte elkerülhetetlen lett az állam és egyház közötti szembenállás, harc. Ennek igazi oka, hogy az oktatáspolitikai immár nem pusztán a polgárosodás történelmi értelemben vett igényének, az alfabetizációknak tett eleget, hanem konkrét értelemben is kielégítette a modern rétegek, illetve a modern gazdaság által megfogalmazott szükségleteket. Ezt szolgálták a tantervi utasítások. Az iskolarendszer modernizációját fel lehet fogni az egyes közösségek asszimilációját célzó politikai törekvésnek is, mivel a közösségek egyházai által fenntartott iskolák helyett az oktatás mindinkább átkerült az állam fennhatósága alá.

A kisebbségek által vitatott 1907-es Apponyi-féle törvénycsomag célja nem az asszimiláció, bár román¹⁵ és német¹⁶ források gyakran értelmezik ekként. A törvényben a korábbról már ismert modernizációs elvárás és feladat jelenik meg, amely mára egyértelművé vált minden modern államban: a polgároknak az

14 Léteztek politikusok, akik a magyar dominancia megteremtését tüzték politikai zászlójukra, pl. Zólyom megye alispánja, Grünwald Béla, akinek *Felvidék* című röpirata az északi megyék elmagyarosításának ideológiai anyaga lett. Grünwald vitatott és komplex egyéniség, szerinte a szlovák tömegeket magyarosítani kellene, hasonló módon kellene őket közelíteni a magyarsághoz, miként a német ajktú elzásziak is hűséges állampolgárai lettek Franciaországnak. Ő kezdeményezte és a vármegye közgyűlése követelte a kormánytól a közművelődési céllal 1862-ben létrehozott Matica Slovenska és a három szlovák gimnázium bezárását (Turócszentmárton, Nagyrőce és Znióvárálja), mivel ott – indoklása szerint – „pánszláv propaganda” folyt. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium némi vonakodással a bezárás mellett döntött. Lásd: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=25502&print=1> [2016. július 20.]

15 „Cea mai mare ofensivă împotriva școlilor confesionale românești o declanșează legea lui Apponyi din anul 1907, care, treptat, a limitat autonomia Bisericii Ortodoxe Române, iar școlile populare românești au fost supuse sistematic unor măsuri menite să ducă la slăbirea rezistenței naționale românești și în final la maghiarizarea lor.” [A román felekezeti iskolák elleni legerősebb offenzívát Apponyi 1907-es törvénye robbantja ki, amely fokozatosan korlátozta a Román Ortodox Egyház autonómiáját, illetve a román népiskolákat olyan intézkedések végrehajtására kötelezték, amelyek következtében a román nemzeti ellenállás gyengült és végeredményben magyarosításhoz vezetett. Fordítás: B. B.] Az állítást Onisifor Ghibu 1915-ös könyvéből vette át Maria Berényi a Mișcarea culturală românească de pe teritoriul Ungariei de azi (sec. al XIX-lea) c. dolgozatában. Lásd: Gabriel Moisa (coord.) *Cultura și istoria românilor din Ungaria*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane. 2013. 163–197.

16 A lex Apponyival kapcsolatosan az erdélyi szász evangélikus konzisztórium emlékiratban így fogalmaz: „a törvényjavaslat elsősorban erősen korlátozza, sőt részben a fennálló jogállapothoz képest megsemmisíti az egyház önkormányzatát. [...] Nem magyar tannyelvű iskola csak akkor kaphatna támogatást, ha a közoktatásügyi miniszter engedélyezte a tankönyveket és taneszközöket (20. §), és ha azok »hazafias tartalmúak« – mintha eleve feltételeznék, hogy ezek az iskolák hazafiatlan tartalmú tankönyveket használnak!” Lásd: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_lex_apponyi/ [2016. július 15.]

állam nyelvét ismerniük kell, és ez egyben érdekük is. A törvénycsomag értelmében egy iskola, ha nem tanítja az államnyelvet, vagy pedig eredménytelenül teszi, nem kap működési támogatást az államtól. Szó sem volt a nemzetiségek felekezeti iskoláinak a betiltásáról, de arról igen, hogy ha az iskola nem teljesítette a törvényben megfogalmazott állami elvárásokat, elesett a támogatástól. Az más kérdés, hogy volt a törvénynek egy „erős ösztönző” eleme: olyan jelentős egzisztenciális javulást jelentett az iskolák számára, hogy erről semmiképpen sem kívántak lemondani. Ezért kisebbségi vezetők félreértelmezték a szándékot és tiltakoztak az állam elvárásai ellen. A lex Apponyi ebből a szempontból is modern volt: közvetlen kényszert nem alkalmazott – de olyan helyzetet teremtett, hogy nehéz legyen megkerülni. A lex Apponyi erőszakos asszimilációs eszközként értelmezését modern, az oktatásügy kezelésében a kort jóval meghaladó jellege segítette elő.

Bizonyos, hogy sem a Trefort-féle, sem az Apponyi-törvény nem volt eredményes: az I. világháború előtt a nemzetiségek 75%-a nem tudott magyarul. Ugyanakkor érezhető volt és a magyar képviselőházban hangot is kapott a sváb elkeseredés az új helyzet miatt. Egy ilyen sérelmes és szomorú eset: a sváb katonafiú harcterről küldött – magyar nyelven írt – levelét az apja csak tolmács segítségével értette meg; a fiú csak magyarul tudott írni, az apa csak németül olvasott (Jakabffy–Páll 1939).

A németiségnek volt még egy komoly sérelme a magyar állami reformok, éspedig a közigazgatás reformja, átszervezése kapcsán. A német nyelv 1784-től lett magyar területeken is a közigazgatás nyelve, 1830-tól előírás a magyar nyelv ismerete is, bevezetik a hármass, latin–német–magyar nyelvhasználatot. Haynau javaslatára 1849-től visszaállítják a német nyelvű közigazgatást, és változik a közigazgatási beosztás.¹⁷ 1860-ban visszaállítják a megyerendszert, és a közigazgatás nyelve ismét a magyar, amit a németek visszaszorulásként élnek meg. A polgári állam egységesítése jegyében, francia mintára születtek meg a törvényhatósági (1870-es XLII. törvénycikk) és a községi (1871-es XVIII. törvénycikk) jogszabályok. Ezek új közigazgatási rendszert vezettek be, a vármegyék helyett megyéket alakítottak ki, a főispáni felügyeletet a szabad királyi városokra is kiterjesztették. A két törvényt már a parlamenti vita során és utána is komoly bírálatok érték, hogy nem felelnek meg az 1848-as törvények szellemiségének, az önkormányzatiságnak: csekély anyagi fedezettel rendelkező és alacsony népességszámú városokat is a törvényhatóságok közé sorolt; nem terjedtek ki az ország egész területének a rendezésére, hiszen a Királyföldet figyelmen kívül hagyták. Pozitívum a korábbi államszervezethez képest, hogy a területi igazgatást beillesztették az állami irányítás egészébe, egységessé vált a területi közigazgatás,

17 *A Provisorischer Verwaltungs-Organismus für Ungarn* (1849. október 24.) értelmében a történeti Magyarországot öt részre osztották fel (Magyarország, Szerb Vajdaság és Temesi Bánság, Erdély, Horvát-Szlavonország, Katonai határőrvidék), Magyarországon pedig öt kerület, distrikt jött létre, Pest–Buda, Sopron, Pozsony, Kassa és Nagyvárad központtal.

jelentősen növekedett a közigazgatás létszáma a feladatokkal párhuzamosan, s javult a működés szakszerűsége (Varga 2007).

A törvényhatóságok területrendezésére az 1876. évi 33. törvénycikk révén került sor, ez megszüntette a feudális eredetű területi önkormányzatokat, a katonai határőrvidék maradványainak kivételével egyetemlegessé tette a megyeibeosztást. A területrendezés Erdélyben és a Felvidéken kiterjedt területeket érintett. A kisebb, funkcionális (és etnikai jellegű) területi autonómiák is felszámolódnak: a székely székek, a szász székek, továbbá a Jászság, a Kunság terezenumai és előjogai történelmi emlékké váltak. Megszűnt az autonóm Erdély és Bánát. Az 1876-os területi rendezés után csak kisebb korrekcióra került sor, végbement a határőrvidék polgárosítása, 1880-ban Szörény megyét egyesítették Krassóval, Tornát 1881-ben Abaújjal. 1886-ra befejeződtek a kisebb területi korrekciók is (Hajdú 1996).

Számunkra kiemelt fontosságú az erdélyi helyzet, ahol a történelmi betelepítésekkel létrejöttek homogén, egy-egy etnikum által lakott területek. Ezek az idők során külön jogállású területekké alakultak. A székely székek és a szász megyék (Királyföld) úgy tagolódtak be Erdély közigazgatásába, hogy megmaradt külön jogállásuk, autonómiájuk.¹⁸ Ezeket az 1876-os törvénnyel feloldották a megerendszerben, sajátos jogállásuk megszűnt. Mivel a törvény a Szászfölddel együtt a székely székekre is kiterjedt, mi több, a jászok, kunok előjogai is felszámolódtak, a rendelkezést nem lehet etnikai indíttatásúnak nevezni. Ennek ellenére a németiség képviselői igen gyakran ezt teszik: etnoregionális autonómiájuk elvesztését asszimilációs szándékkal magyarázzák.¹⁹

Szászföld autonómiájának az elvesztése a 20. század elején élénken élt a szászok emlékezetében, minek okán inkább fordultak a románok, mint az erdélyi magyarok felé. Mivel megszűntek a külön jogállású, főleg románok lakta katonai

18 1224-ben II. Endre adománylevelében, az *Andreanum*ban megerősítette a szászok régebbi kiváltságait, és éves adó, valamint katonáskodás fejében teljes autonómiát biztosított számukra, amivel megeremtette rendi különállásuk és külön társadalmi fejlődésük alapjait. 1486-ban Mátyás király valamennyi szászra kiterjesztette az *Andreanum* kiváltságait, és ezzel létrehozta minden erdélyi szász közjogi-politikai egységét, melyet a „szász egyetem” (*Universitas Saxonum*) képviselt. Tagjai voltak: Nagyszeben-, Kóhalom-, Segesvár-, Nagysink-, Újegyház-, Szerdahely-, Szászsebes-, Szászváros-, Medgyes- és Selyk-székek, valamint Naszódvidék és a Barcaság.

19 „Mit dem Ausgleich 1867 kommt Siebenbürgen im Rahmen der Doppelmonarchie Österreich-Ungarn wieder an Ungarn. Im Zuge der Magyarisierungspolitik werden Königsboden und Nationsuniversität 1876 aufgelöst; die Sachsen sinken zur nationalen Minderheit herab. Die Evangelische Landeskirche A.B. übernimmt die sächsischen Bildungs- und Kultureinrichtungen und entzieht sie dem Zugriff des ungarischen Staates.” [Az 1867-es kiegyezéssel Erdély a kettős, Osztrák–Magyar Monarchia keretében Magyarországhoz került. A magyarosítási politika keretében Királyföld, a szász Universitas 1876-tal kezdődően feloszlásra került, a szászok nemzeti kisebbségi sorba süllyedtek. Az ágostai hitvallású evangélikus egyház átvette a szász oktatási és kulturális intézményeket, és megakadályozta a magyar állam hozzáférését ezekhez. Fordítás: B. B.] Idézet forrása: Verband der Siebenbürger Sachsen in Deutschland e. V. Lásd: http://library.hungaricana.hu/hu/ collection/ kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/# [2016. július 20.]

határőrvidékek is, a szászok, a svábok és a románok a közigazgatási reformot előjogvesztésként élték meg.

Németek és románok – kapcsolódási pontok

A nemzetiségi törvény (1868) bevezetőjét, amelyet Deák Ferenc megfogalmazásában fogadtak el, érdemes szó szerint idézni: „Magyarország összes honpolgárai, az alkotmány alapelvei szerint is, politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja.” A „politikai nemzetiség” fogalmában nem a „nemzet” szó a hangsúlyos, hanem a „politikai”. A politikai nemzet fogalmának a nemzetállamhoz van ugyan köze, de a nacionalizmus érzelmeihez, képzeteihez eredeti jelentésében nincs. A „politikai nemzet” Deák felfogásában arra hivatott, hogy helyettesítse a nemzetállam intézményét (Gángó 2009).

A törvény elismerte az ország nem magyar népeinek jogát anyanyelvük, kultúrájuk ápolására. Kérdés viszont, hogy az ebből adódó állami feladatok ellátására, végrehajtására mekkora gondot fordítottak. Tagadhatatlan, hogy a magyar nemzetállam létrehozása célként szerepelt, a magyar liberális politika számolt a nemzetiségi magyarosodásával. Többen felróják, hogy a törvény minden állampolgár hazafisága kritériumává tette, hogy magyarnak tartsák, vallják magukat (Tilkovszky 1997). Megint egy, a kort meghaladó elvről van szó: a valamikori hazafiság-követelmény napjainkban egyértelmű elvárás, minden kisebbségitől elvárják, hogy országa hűséges polgára legyen, vele azonosuljon. Ezt jelenti a közös haza, a kettős kötődés.

A lex Apponyi vonatkozásában a román álláspont lényegében megegyezett a német állásponttal²⁰ – ez volt talán az egyedüli teljes egyetértés a két népcsoport között.

Mivel 1919-et követően a romániai németiség ismételtelen hitelesítette a román államépítő politikát, felmerül a kérdés, volt-e ennek dualizmus kori előzménye? A válasz: nem volt. Indokai: a két népcsoport státusa gyökeresen eltérő volt, az egyik domináns nemzet, a másik történelmi sérelmeket felhalmozott kisebbség. A dualizmus kori etnikai folyamatok is különválasztják őket. Miközben 1867–1919 között a magyarországi németek lélekszáma alig változik, de arányszámuk csökken, a románság lélekszáma növekszik, arányszámuk pedig szinten marad.²¹ Ha egy kisebbség lélekszáma növekszik, arányszáma

20 „Cel mai dramatic episod s-a materializat prin legea apponyană, care a intrat în vigoare la 1 iulie 1907, fiind considerat cel mai cutezător atentat împotriva popoarelor nemaghiare din imperiu. Legea s-a aplicat, dar popoarele au devenit tot mai dârze în lupta lor de apărare a credinței și a neamului.” Bocșan 2010.

21 Az 1870-es népszámlálás adatfelvétele nem terjedt ki a nemzetiségre. Az 1881-es népszámlálás szerint az ország 13,728 millió lakosából német 1,798 millió német (13,1%),

nem változik kb. fél évszázad alatt, a kényszeres asszimiláció mellett felhozható egyetlen érv az lehetne: az asszimilációs veszteség azért nem mutatkozik meg a demográfiai adatokban, mert a románok bevándorlása ezt kiegyenlítette. Csakhogy Magyarországra masszív román bevándorlás ebben az időszakban nem történt – tehát kényszeres asszimiláció sem.

Aszimmetrikus kapcsolatról beszélhetünk: a románság történelmileg mindig a németektől várta helyzetének javulását – a magyarság ellenében. De a másik oldalon nincsenek olyan előzmények, melyek a németek számára külön fontossá tette volna a román közösséget. Ami közös platformot jelenthetett: mindkettőnek komoly (vélt vagy valós) sérelmei voltak a dualizmus kori magyar kisebbségpolitikát illetően. Kezdetben a szászok a magyar kormány mellett álltak, kiváltáságaik átmentése érdekében, változás 1876 után következett be. De volt olyan szász felelős közszereplő is, aki később is felemelte szavát. Friedrich Teutsch nagyszebeni evangélikus püspök és egyháztörténész professzor írta azt, hogy „Ha Magyarország tönkremegy, mi is elpusztulunk s elvész népünk és egyházunk; ha országunkat elszakítják Magyarországtól, vége százados történelmünknek és jövőnknek.”²² Ma látjuk: igaza lett.

Trianon után a magyarok és a németek is vesztesek, de a különbségek lényegiek. A németiség Erdélyben szeretné visszaszerezni egykori vezető szerepét, s reménykeltő számára az 1918 decemberében elfogadott gyulafehérvári nyilatkozat egyik, máiglan sokat idézett fontos alapelve, a 3/1. pontba foglalt politikai ígéret: a „teljes nemzeti szabadság az összes együtt élő nép számára”. Ez akár indokolhatja is a szászok szervezete, a Landeskunde (Szász Nemzeti Tanács) központi választmányának a döntését, hogy 1919. január 8-án Medgyesén kimondták az egyesülést Romániával. Ebben a döntésben számított Iuliu Maniu ígérete, becsületszava (meg az általa vezetett fegyveres alakulatok jelenléte), miszerint a háború után Erdély Romániához fog tartozni. A medgyesi döntést a szászok körében is sok kritika érte, egyesek a döntés jogosságát is megkérdőjelezték. A svábok küldöttsége 1919. augusztus 14-én jelent meg a nagyszebeni román kormányzótanács előtt, hogy bejelentse: elismerik Bánság Romániához csatolását. Ezek a lépések rövid távon eredményt hoztak, a trianoni döntést követően a szász köztisztviselőket nem mentették fel, megmaradhattak állásaikban.²³ De amikor 1919 őszén a gyulafehérvári nyilatkozat vonatkozó alapelveinek a kiterjesztését kérték a bukovinai és romániai németiségre, akkor kemény ellenállásba ütköztek, s a román sajtó ellenük fordult.²⁴

2,323 millió román (16,93%). Az utolsó dualizmus kori, 1910-es népszámlálás szerint a 18,264 millió lakosból német anyanyelvű volt 1,9 millió (10%), román anyanyelvűnek vallotta magát 2,948 millió lakos (16,1%). Lásd: http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_06/?pg=78&layout=s [2016. július 25.]

22 Idézi Mikó 1988.

23 1930-ban Romániában a német származású hivatalnokok, közrendfenntartók, tanárok és katonák, azaz állami alkalmazottak létszáma mintegy 30 000 főt tett ki.

24 A fő sajtóérv: Romániát nem lehet svájci mintára föderális állammá alakítani.

A szászok és a svábok sem ismerték, mert nem is ismerhették azt az erőszakos asszimilációt, amelynek az 1878-tól Romániához csatolt Dobrudzsa kisebbségei estek áldozatul, és amelyet elsősorban Constantin Iordachi munkáiból (Iordachi 2000, 2002) és a kapcsolódó elemzésekből ismerünk.

Dobrudzsa és a román nemzetépítés

A berlini szerződés (1878) értelmében a román államhoz került Észak-Dobrudzsa, a bukaresti szerződés (1913) pedig szentesítette Románia és Dél-Dobrudzsa (románul Cadrilater) egyesülését az országgal. Ez utóbbi a II. világháború után Bulgária része. Az új területeken Románia nemzeti érdekeinek jegyében románosítási politikát folytatott.²⁵

Dobrudzsa sajátos demográfiai örökséget hordozott: huszonegy etnikai csoport népesítette be, köztük törökök, tatárok, románok, bolgárok, oroszok, görögök, örmények, zsidók, németek, olaszok stb. A tartomány a „vallások mikrokozmosza” volt. Az uralkodó muzulmán vallású törökök és tatárok mellett éltek itt még a görögkeleti egyházhoz tartozó románok, bolgárok és görögök, illetve zsidók, orosz ortodoxok, katolikusok és protestánsok.

Demográfiai adatok. Dobrudzsa a Török Birodalom Dunai vilajetjéhez tartozott, 23,3 ezer km² területen a század elején 439,2 ezer ember élt. A lényegében Észak-Dobrudzsát fedő Tulcsai szandzsák (Tulcsai, Babadagi, Harsovói, Macsini, Konstancai és Medjidiéi kaza) török összeírás szerinti (1877) 165 ezer lakosának etnikai hovatartozása: a legjelentősebb csoportot 31,2%-kal (51,4 ezer) a bolgárok és a statisztikában velük egy kategóriába vont oroszok alkotják, a tatárok aránya 26,2% (43,3 ezer). Mellettük élnek a területen románok (17,3% = 28,5 ezer), törökök (13,9% = 22,9 ezer), németek (2,8% = 4,7 ezer), görögök (2,0% = 3,3 ezer), zsidók (1,8% = 2,9 ezer). A Tulcsai szandzsáknál egy kis déli szegéllyel nagyobb Román Dobrudzsa az 1900-as román összeírás szerinti, összesen 267,8 ezer fős lakosságának 91,8%-a román, a legnagyobb kisebbség a török 2,2%-kal (6 ezer) és a görög 1,6%-kal (4,2 ezer). Ezen belül az északi Tulcsa megyében a románok aránya 92,9% (a legnagyobb kisebbség a görög 2,4%-kal), a déli Konstanca megyében 90,7% (a legnagyobb kisebbség a török 2,9%-kal). A statisztikák viszonylagosságára, politikai célú manipuláltságára utal, hogy az 1905-ös északi és az 1910-es déli összeírás összesen 163,0 ezer (37,1%) bolgárt talál Dobrudzsában: északon 30,6 ezret (19,5%), délen 132,4 ezret (46,9%) – miközben pár évvel korábban úgymond nem érték el a 2,9%-ot sem.²⁶

25 A románosítási politikát illetően más példa is idézhető: Bukovina románosítása. Lásd: Hausleitner 2001.

26 Lásd: <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=101> [2016. július 25.]

Észak-Dobrudzsa anektálása igen nagy kihívás elé állította Románia *ius sanguinis*, vér szerinti állampolgárság-felfogását. Az 1865-ös román polgári törvénykönyv alapján automatikusan román állampolgárságot kapott a román férfi házasságból született gyermeke, valamint az idegen nemzetiségű nő, akit román férfi vett feleségül – ha lemondott előző állampolgárságáról, és kérte, hogy román állampolgárnak nyilvánítsák (Iordachi 2000a). Az 1866-os alkotmány harmadik cikkelye szerint „román területet nem lehet idegen lakossággal benépesíteni”, míg a kilencedik cikkely alapján „bármely államból származó román személy, tekintet nélkül állandó lakhelyére, azonnal politikai jogokhoz juthat, ha azt a parlament megszavazza”. A *ius sanguinis* elve tehát a román állampolgárság megszerzésének kizárólagos alapját képezte; továbbá a szomszédos országokból származó román nemzetiségűek („români de origine”) azonnal elnyerték az állampolgárságot, anélkül, hogy alávetették volna őket a honosítási eljárásnak.

A politikai vezetés az állampolgárságot céljaik és anyagi érdekeik megvalósítását szolgáló politikai eszközként használta. A romániai állampolgári törvénykezésnek két módszere volt érdekeinek védelmére. Az egyik az 1866-os alkotmány egyik alapelve, amely kizárta a külföldieket a politikai jogok gyakorlásából (6. cikkely). Ehhez hozzá kell tenni, hogy a politikai jogok Romániában a privilégiumok kiterjedt körét érintették, mint például a földbirtokhoz való jogot és az állami hivatali apparátusban való elhelyezkedés lehetőségét (13. cikkely). A másik módszer pedig az volt, hogy a román politikai elit különleges politikájával közvetlen kapcsolatot teremtett az állampolgárság és bizonyos civil jogok és gazdasági tevékenységek gyakorlásának joga között. A muzulmán román így lehetett egyszerre szimbolikusan befogadott és adminisztratív értelemben kirekesztett.

Törvények sorával, melyek egyfelől a bíraskodás rendszerét (1909; módosítva 1911-ben, 1912-ben, 1913-ban), másfelől a politikai jogokat (1909., 1910., 1919. évi törvények) és a helyi közigazgatást (1913) szabályozták, megvalósították Románia és Dobrudzsa jogharmonizációját. A gyakorlatban a következő folyamatok zajlottak le Észak-Dobrudzsa Romániához való integrálásával: 1. Dobrudzsa román nemzetiségűekkel való benépesítése; 2. a tartományi földbirtokok államosítása; 3. a tartomány kulturális homogenizációja; 4. a bukaresti politikai elit érdekeit képviselő erősen centralizált hatalom révén a regionális ellenállás megtörése; 5. Dobrudzsa nem román gazdasági elitjének a politikai jogokból történő kizárása.

Az államilag támogatott etnikai kolonizáció következtében Dobrudzsa lakossága drámai növekedésen ment keresztül: 1878-ban hozzávetőleg 165 000 lakosa volt, 1900-ban 267 000, 1912-re pedig 368 189-re gyarapodott.

Minderről 1920-ban sem az akkori erdélyi magyar elit, sem a német elit semmit nem tudhatott. Arról sem, amiről Mikó Imre 1944-es dolgozatában tudósít: „A változó kormányok egy dologban következetesek voltak.

Kisebbségpolitikájukat Brătianu Ionelnek a békekonferencia [Trianon] után tett kijelentése irányította: most aztán figyelje meg a világ, hogy fognak Romániában a kisebbségek eltűnni! Nagy ellenfele, Maniu is azt vallotta: vagy mi, vagy ők!” (idézi Mikó 1944). Mindezt a dobrudzsai, román szempontból sikeres példa alapján állíthatták.

Szelektív román kisebbségpolitika

Román értelmezésben néhány etnikai csoport – a zsidó, a magyar és a német – „kiemelt státusú kisebbség”. Ezek számára, román olvasatban, a korábbi birodalmi rendszer előnyöket biztosított: túlnyomó többségük városban élt, önálló tevékenységet végzett vagy köztisztviselő volt. A román politikai elit szerint ezek a nemzeti kisebbségek, magas arányuk, illetve a városok kulturális és gazdasági életében betöltött vezető szerepük miatt, a román nemzeti konszolidáció legfőbb kerékkötői. Az erdélyi nemzeti kisebbségek és a román többség közötti társadalmi diszkrépancia következtében az utóbbi „nemzetiesítő nacionalizmusa” a politikai küzdelmek homlokterében áll. Ennek jegyében a kisebbségekkel kapcsolatos célokat több szinten fogalmazták meg: alapszinten a nemzeti és vallási kisebbségek állampolgárságból történő kizárására összpontosítottak. További célt jelentett érvényt szerezni a *numerus clausus* politikának az oktatásban, a gazdaságban és a politikában. Szakpolitikai döntéseiket ezek a célok irányították.

Röviden összefoglalom a román kisebbségpolitika legfontosabb jellemzőit. Az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nyilatkozat, illetve az 1919. december 9-én Párizsban aláírt kisebbségi szerződésben szereplő ígéretekből, kikötésekből nem valósult meg szinte semmi. Ezek fő kitételei nem kerültek bele sem az 1923-as, sem az 1938-as román alkotmányba. A két világháború közötti időszakban a kisebbségek jogi státusza nem volt tisztázott.

Az impériumváltás velejárója volt a korábbi magyar közigazgatási réteg, értelmiségi tömegek elbocsátása, egzisztenciális ellehetetlenítése, célja a kisebbség politikai elitjének a felszámolása. Az állampolgárság megadásának a feltételei diszkriminatív módon zajlottak, ugyanis a területen élő románok automatikusan állampolgárokká váltak a határváltozást követően, míg a magyarságra/kisebbségekre ez a tétel nem vonatkozott – tőlük 4-6 éves folyamatos helyben lakást és bejelentett lakcímet vártak el.²⁷

27 A kisebbségi szerződésbe foglalt, az állampolgárság megállapítására vonatkozó alapelv az állampolgársági törvény 1939-es módosításával lépett érvénybe: a közben eltelt 20 év alatt a magyarok tömegesen hagyták el, kényszerűségből, az országot. Lásd: A romániai magyarság története 1919–1940. In *Helven év. A romániai magyarság története. 1919–1989*. http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf3169.pdf [2016. június 28.]

Az 1921-es földreformot országrészenként változóan, különböző hatáskörrel és politikai céllal hajtották végre. Az ókirálysági agrártörvény alapjaiban, célkitűzéseiben és intézkedéseiben egyaránt szociális törvény, szociálpolitikai beavatkozás. Erdélyben viszont a birtokok kisajátítása a román nép és vezetőinek közmegegyeződése szerint nemzetpolitikai célokat követett (Venczel 1942). A földreformtörvény alapján Erdélyben 212 803 román, 45 628 magyar, valamint 15 934 szász és sváb részesült a földosztásból, ugyanakkor az 1930-as népszámlálás szerint az etnikai megoszlás a következő volt: román 3,23 millió, magyar 1,48 millió, német 540 ezer. Az arányok egyértelműen mutatják a korabeli állam szándékait és a kisebbségekkel szemben folytatott diszkriminatív politikát.

A román állam iskolapolitikája: tanügyi törvényekkel korlátozták, illetve irányították a kisebbségeket. Az 1919–1920-as tanévben a Kormányzótanács koncepciója szerint a kisebbségek oktatására a felekezeti iskolákban nyílt elsősorban mód. A magyar nyelv jórészt kiszorult az állami iskolákból: 900 elemi iskolában szűnt meg a magyar nyelvű tanítás, a magyar nyelvű állami felsőfokú oktatást az 1919-es év kezdetén felszámolták, a magyar nyelvű középfokú oktatás az állami iskolákban a húszas évek közepére gyakorlatilag megszűnt. A békeszerződések ratifikálását (1921. július 26.) követően a romániai kisebbségek anyanyelvi oktatásának háttérbe szorítása erősödött. Az oktatásügyi kormányzat, Angheliescu közoktatási miniszter vezetésével a még mindig erős felekezeti iskolahálózat ellen indított támadást. A felekezeti iskolák működését egy sor diszkriminatív rendelkezés sújtotta. Udvarhely megyében 1932-től 1937-ig összesen 74 magyar iskolát, illetve tagozatot zártak be vagy románosítottak el. A döntő többségben magyar lakosságú Csík megyében egyáltalán nem volt magyar nyelvű állami oktatás (Barabás 1944; Barabás–Diószegi et al. 1990).

Az egyházak vonatkozásában elismerték az egyének vallásszabadságát, és biztosították az összes felekezet közötti egyenlőséget. Elvben. Gyakorlatban más volt a helyzet. Az 1923-as alkotmány 22. paragrafusában értelmében az ortodox egyház uralkodó a román államban, a görögkatolikus egyháznak pedig elsőbbsége van a többi felekezet előtt. Az évezredek múltú erdélyi római katolikus egyházat az 1918-as vallásügyi törvény nem sorolta a jogi személyiségekkel rendelkező egyházi szervezetek közé. Megszüntette és a szatmári püspökséggel egyesítette a 900 éves nagyváradi püspökséget, és helyette egy újabb görögkatolikus püspökség létrehozását engedélyezte. Az egyházak gazdasági helyzete az 1921-es földreform következtében lényegében instabillá vált. A különböző módon végrehajtott kisajátítás során az erdélyi magyar egyházak óriási földterületet veszítettek el. A nagyváradi, gyulafehérvári, temesvári és szatmári római katolikus püspökség birtokainak 95%-át, az erdélyi és a Királyhágón túli református egyház területeinek 45%-át sajátították ki. A magyar egyházak vagyonuk megmaradt töredékéből kényszerültek segíyezni a román kormány által alig támogatott felekezeti iskolákat, ellátni a művelődésben rájuk háruló feladatokat.

A szászok és a svábok viszonyulása pragmatikusnak mondható: kisebbségek voltak a dualizmus korában is, ugyanakkor bíztak a gyulafehérvári nyilatkozat megfogalmazóiban. Elindult a svábok visszamagyarosodása – ezt a román hatalom erőszakosan „segítette”: elmagyarosodott svábokat német iskolába kényszerítettek, Glattfelder²⁸ temesvári püspök kormányzósága alatt a katolikus egyházi iskolákban bevezették a német tannyelvet. A szatmári svábok jelentős része küzdött magyar identitásáért.

Az oktatás területén a németek engedményeket kaptak, iskoláik közül többnek megadták a nyilvánossági jogot, érettségit rendezhettek – miközben a legtöbb magyar középiskola nem. Ugyanakkor a szatmári „sovábok” visszanémetesedhettek, „védekeztek a magyarosítás ellen”. Ez ok is lehet a hatalommal való együttműködésükre.

A román hatalmi manipuláció egyik eszköze a demográfiai adatok torzítása. 1910-es népszámlálás szerint a mai Szatmár megye területén megszámláltak 166 369 (62,3%) magyart, 6709 (2,5%) németet. Az 1930-as román népszámlálás adatai: magyar 95 104 (42,2%), német 24 893 (8,2%). 1920-ban nem volt népességösszeírás, de Bukarestben kiszámolták és megadták a lakosság számát és megoszlását. Ekkor a szatmári németek arányát 13%-ra becsülték. Egyes szász/német vezetők félszázezer identitását vesztett némettel számoltak. A szebeni tanár és 1933–41 között a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője, Richard Csaki²⁹ írta 1925-ben: „An uns liegt es, diesen wunderbarer Vorgang sorgsam pflegen, das große deutsche Volk wird Zuwachs an etwa 50 000 Seelen einheimsen.”³⁰

Erdély, Bánság: magyarok és németek

A dualizmus kori magyar kisebbségpolitika bemutatása során láthattuk, az erdélyi-bánsági német nyelvű közösségek inkább vélt, mint valós sérelmek miatt tiltakoztak a magyar kormányok kisebbségpolitikája ellen. Ezt állíthatja a mai elemző, de a korabeli polgár fájdalma akkor is valós, ha annak kiváltója egy nem teljesen feltárt vagy félreismert esemény, illetve döntés. Emiatt szinte semmi esély nem volt arra, hogy 1919 után a két vesztes etnikai csoport, a magyar és a

28 Glattfelder Gyula (1874–1943) csanádi püspök, majd kalocsai érsek (1942-től). A pápa 1911-ben Csanád egyházmegye püspökévé nevezte ki. Püspöksége kezdetén egyházmegyei szemináriumot és papnevelő intézetet létesített Temesváron. Az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződés után nemkívánatos személynek nyilvánították, 1923-ban el kellett hagynia Romániát, átkerült Szegedre. Az ő püspöki kormányzósága alatt épült fel Szegeden a Fogadalmi templom, a püspöki palota, a papnevelde – nagy tekintélynek örvendett.

29 Csaki, Richard (1886–1943) szász tanár, muzeográfus, politikus, az erdélyi Német Szövetség (Verband der Deutschen in Rumänien), 1933-tól a stuttgarti Deutsches Ausland-Institut vezetője és a helyi műgyetem tanára.

30 Magyarul: „Rajtunk múlik, hogy ezt a csodálatos folyamatot gondosan fenntartsuk, a nagy német népbe ezt a kb. 50 000 lelkes növekedést beépítsük.” (Fordítás: B. B.) Idézi: Jakabffy–Páll: *i. m.*

német egymás felé forduljon és közösen keresse a román hatalom asszimilációs politikájának ellenszerét.

A magyar–német kapcsolatok építését nem segítette elő a két anyaország nemzetpolitikája sem. Magyarország alig egy évtized után a revízióban látta a helyzet kezelésének esélyét, Németország a 30-as években radikalizálódott, ez a német kisebbségi vezetőkben is fokozott várankozásokat keltett. De a fasiszta propaganda zavart is okozott, több német vezető kiutat keresett. Ha Berlin politikáját visszautasítják, a németiségük kérdőjeleződik meg, igaz: áttételesen. Ha elfogadják, a domináns hatalom számára válnak politikailag nem kívánttá. Ez a dilemma a legfontosabb magyarázata annak, hogy az 1933-as romániai választásokon a német kisebbség történelmi veszteséget szenvedett.³¹

A kérdésselvetés, hogy a Romániában kisebbségi sorba került magyarok és németek miként viszonyultak egymáshoz, lényegében hasonló céljaikhoz és a másik küzdelméhez, egy viszonylag kevésbé kutatott kapcsolattörténet. A világháborúk közötti időkben túl közeli, jelen idejűek voltak az események, az elméleti megalapozottságú vizsgálatokra akkor még nem lehetett sort keríteni. A második világháborút követő, Közép-Kelet-Európa országaira kiterjedő kommunista hatalmi berendezkedés lehetetlenné tette az ilyen elemzéseket. Csak 1990 után, a kommunizmus bukásával jött el a téma kutatásának a lehetősége. Született idesorolható munka, de kevés. Ezek közé tartozik Baumgartner Bernadette *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940* című doktori tézise,³² amely a Szatmár megyei németek világháborúk közötti nemzeti ébredését, a német identitás erősítésének az esélyeit vizsgálja. A tézis nem a két nemzeti közösség egymás közötti kapcsolatait elemzi, de a téma kifejtése szükségessé teszi a román állam fennhatósága alá került németek helyzetének a bemutatását, és a magyar–német kapcsolatokra is kitér röviden.

Figyelmet érdemel a *minorities.blog.hu* oldalain futó *Többség–kisebbség határán* című blogbejegyzés, ahol egy, a romániai németeknek szentelt, háromrészes bemutató található.³³ A blog szerint egy dolgozatot adnak közre három részben.³⁴ A szöveg korrekt, de alig lép túl az ismert jelenségek körén. Néhány olyan szerzőt, forrást is idéz, akikre viszont érdemes odafigyelni. A sorozat 3. részében az akkori magyar lapok németképével is foglalkozik.

Az első, itt említett szöveg szerzője egy szász író, Wolf von Aichelburg *Az erdélyi német–magyar együttműködés lehetőségeiről* című írása egy erdélyi szász

31 Minden erdélyi szász város vezetését elveszítették (Brassó, Segesvár, Medgyes, Beszterce – ezek évszázadok óta az övék voltak). A román többség a magyarokat preferálta helyükben.

32 Baumgartner Bernadette disszertációjának tekintélyes irodalomjegyzéke egyetlen olyan tételt sem tartalmaz, amely a világháborúk közötti időszakban a romániai magyar–német kapcsolatokat elemezné.

33 A romániai németek nyomában, I–II–III. rész. Lásd: http://minorities.blog.hu/2015/08/18/a_romaniai_nemetek_nyomaban_i_resz, ii rész, iii rész. [2016. július 25.]

34 A dolgozat szerzőjéről nem találunk információt, de a blog működtetőjének Facebookon talált levelezési címe Kispál Richárdhoz, a szegedi egyetem politológus mesteri hallgatójához vezet el.

helyzetértelmezése, a *Hitel* 1935/4-es számában jelent meg, miután 1933-at követően a német identitás kérdése újrafogalmazódik. A tönkrevért Németországban lassan tudatosult, hogy egy korszak véget ért, a régit már nem érdemes toldozni-foldozni, helyette újat kell építeni. A felfutó nemzetiszocializmus eszmerendszere ötvözni igyekezett az ipar miatt megerősödött rétegek erejét a völkisch mozgalom régi rend iránti vágyával. Hitler rátalált az élettér témára, ez jó alapot szolgáltatott az addig nem létező, ám Németország megújításához elengedhetetlenül hozzá tartozó nemzetiszocialista külpolitikai irány meghatározásához, másrészt jól eltalált üzenet volt, amely elmosva az államhatárokat, újra egy egységes, erős tömböt vizionált (Stöckert 2014). Erre az eszmei háttérre utalva, Aichelburg így kezdi írását: „Az utóbbi évek az egész világ németiségében új közösségi érzést keltettek életre, olyan közösségi érzést, amely számára a nemzeti tudat többé nem pusztá hatalmi igényt és anyagi létfenntartási ösztönt jelent, hanem a nép őseredetileg adott és történetivé vált sajátosságának figyelembevételét, hadüzenetet a nivelláló, gerinctelen nemzetköziség törekvései ellen. [...] Ennek megfelelően az idegen néphez való közeledés problémája nekünk, szászoknak is új megvilágításban jelentkezik.” Ír arról, hogy a magyarok és a németek közös erdélyi sorsa hasonló, hidak épültek ki, bár vannak ellentmondások. Következik az a számunkra fontos üzenet, amelyre az erdélyi magyar transzilvanisták jóval korábban számítottak: „A két, Erdélyben élő, magában álló nemzetrészre további, még szorosabb sorsközösség következik azokból a népiséget állandóan fenyegető veszélyekből, melyek a sorokat,³⁵ különösen ma, ismét összezárkózásra kényszerítik. Így teremtődött meg az az egyéni sajátosságú sorskeret, mely mindenünkben gazdag, nevükön nem nevezhető érzelmeket kelt ebben a névben: »Erdély«. Az együttműködéshez szükséges jóakarát mindkét oldalon megvan, csakhogy ezt még sokféle, részben külső, részben belső beállítás zavarja.” Előítélet-mentességre van szükség mindkét oldalon, hogy Erdélyben mindkét fél megtalálja közös hazáját – ez Aichelburg következtetése.

A hídmotívumot vitte tovább a szintén a *Hitel*-ben (1935/6. szám) megjelent, csak szignóval jelzett írás az erdélyi szász irodalomról.³⁶ A megújuló németiség világláza kapcsán mutatott be két szász antológiát. Egy megállapítása kívánczik ide: „Van azonban egy kapocs köztünk, egy keret, ami összetart; az erdélyi tájék és az erdélyi sors, amit Meschendörfer és Neustädter, Áprily és Reményik meglepően egyformának énekelnek meg.”

Pukánszky Béla könyvet szentelt a szászok és a magyarok kapcsolatának (Pukánszky 1943). A könyvet a *Hitel*-ben Zathureczky Gyula mutatta be, azt állítván róla: könyvnél több, cselekedet (Zathureczky 1943). A szerző említi az oktatás és az egyház ügyét. Ezekről így vall: „A népiskolai és középiskolai törvény, az egyházpolitikai törvények, majd később az Apponyi-féle népiskolai törvény körül ilyenformán elkeseredett harcok támadtak, sajnos, többnyire a

35 Értsd: sorainkat.

36 (m. l.) Erdélyi szász irodalom, *Hitel*, 1935/6.

merev visszautasítás és terméketlen tiltakozás fegyvereivel, anélkül, hogy az »ősi jogokat« védő szász körök tárgyalásra alkalmas ellenjavaslatokkal álltak volna elő” (Zathureczky 1943. 150.). A dualizmus kezdeti éveitől passzivitásuk után a szászoknak választaniuk kellett: továbbra is félreállnak, vagy utat keresnek a magyarság felé. Utóbbi választották – igaz, az 1890-es nagyszzebeni gyűlésen a közeledéspártiak mindössze egy szavazattal kerekedtek felül. Közben elindult a szász–magyar közeledés, egy új mozgalom is jelentkezett Rudolf Brandsch³⁷ vezetésével, az úgynevezett „zöld szászok” mozgalma. Brandschék, bár kormánypárti képviselők voltak, kormányellenes agitációt fejtettek ki az országban élő németesség körében. A többség elítélte Brandschékat, Tisza István kemény szavakkal illette őket. Ezt követően Brandsch társaival együtt kilépett a kormánypártból.

Pukánszky azon kevesek közé tartozott, aki fontosnak tartja idézni Friedrich Teutsch püspököt. Könyve utolsó fejezetének a címét a püspöktől vette át, aki az 1916-os budapesti román betörés után Budapesten, a Deák téri templomban összesereglett menekült híveknek mondta: „Otthonunkat elvesztettük, de megtaláltuk hazánkat!” A püspök emelte fel ismételten szavát a magyar–német barátság mellett. 1918 októberében még a szász nagyválasztmány is az ő véleményének megfelelően foglalt állást: „A szász nép évszázados hagyományaihoz híven ebben a súlyos időben is szilárdan és rendületlenül ragaszkodik a magyar hazához. Abban a meggyőződésben, hogy hazánkat leghatékonyabban mint németek szolgálhatjuk, kívánjuk, hogy a viszonyok újjárendezésénél a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításának megvalósításával szabad életteret és teljes fejlődési lehetőséget biztosítsanak számunkra a politikai, társadalmi és kulturális élet minden ágában.”

Pukánszky szerint a szászok ragaszkodását Erdélyhez, hogy mennyire fontos volt számukra a termékeny együttélés szükségességének gondolata, a legmeggyőzőbben a 19. században keletkezett nemzeti daluk fejezi ki, melynek utolsó sorai így hangzanak:

„Siebenbürgen, süsse Heimat,
 unser teures Vaterland!
 sei gegrüsst in deiner Schöne
 und um alle deine Söhne
 schlinge sich der Eintracht Band!”³⁸

37 Rudolf Brandsch (1880–1953) – erdélyi szász politikus, parlamenti képviselő 1910–19 között Budapesten, majd 1919–1933 között Bukarestben, kisebbségügyi államtitkár Iorga kormányában (1931–32). 1918-ban a magyar állam területi egysége mellett foglalt állást, majd 1919 januárjában, miután tárgyalta I. Maniuval, a Szász Nemzeti Tanács Medgyesen elfogadta és üdvözölte Erdély Romániához való csatlakozását. Vallotta, a romániai kisebbségi törvénynek különbséget kell tennie az államhoz lojális németek és az új hatalmat elutasító magyarok között. Egyik kezdeményezője volt az 1922-ben megalakult Európai Német Népcsoportok Szövetségének, melynek célja a különböző országokban élő németek összefogása volt. 1945-ben megpróbált fellépni a németek Szovjetunióba deportálása ellen, börtönbe zárták és itt is halt meg.

38 Magyarul: „Erdélyország, édes földünk, / drága jó szülőhazánk! / Áldott légy szépségeidért, / s tájaidnak minden gyermekét / egyetértés fogja át!” Ford. Ritoók János.

Ez a dal a szász hazafiság része és kifejezője.

Gondolatmenetét Pukánszky így folytatja: „Új helyzetet teremtett a Harmadik Birodalom megszületése. Ezt követően a finom szálak elszakadnak, és a szászság lelkében ismét a nagynémet gondolat lesz úrrá. Egyidejűleg halványul el bennük az erdélyiség gondolata is. Ma az erdélyi szászság, mint a hatalmának tetőpontján álló Nagynémet Birodalom dédelgetett népcsoportja, jogos reménykedéssel és bizalommal tekinthet a jövőbe. A magyar állam kötelékébe visszatért töredékének népi érdekeit a bécsi kisebbségi egyezmény biztosítja, s a Romániában maradt többség is bizton várhatja az anyaország hatékony védelme alatt régi vágyainak, sőt legmerészebb álmainak teljesülését. Amikor kis idő múlva szétfeszlottak a német nemzeti gondolat diadalába vetett reménységek; merőben új helyzet adódott, mely súlyos elhatározásokat kívánt a szász nép vezetőitől. Ezek a vezetők – írja Pukánszky – jónak látták népük hűségnyilatkozatával a hatalom új birtokosai felé fordulni, tőlük várva a szászság ősi jogainak intézményes biztosítását is” (uo. 180.).

Pukánszky következtetése nem lehetett más: „a szász–magyar társadalmi érintkezés csakúgy alkalmoszerű maradt és szűk térre szorult, mint a román–magyar barátkozás” (uo. 170.). Ugyanakkor a szász–magyar kapcsolat szempontjából meghatározónak tartja, hogy: „Nyíltan nézhetünk egymás szemébe: mindkét nép megérett arra, hogy őszintén beszéljen egymás viszonyáról, még ha az őszinteség olykor fájó emlékeket érint is. Erre kötelez az évszázados múlt, kötelez a jelen, mely visszahozta közénk a szászok egy részét, és kötelez a jövő, melyben a Kárpát-medence népeinek fejlődését és boldogulását egyedül a kölcsönös őszinte megbecsülés és jogtisztélet biztosíthatja.”

Végül idézem az erdélyi Heinrich Zillich *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*³⁹ című könyve megjelenésekor már Németországban élő szász író elemzését és helyzetértékelését (Zillich 1941). Miután utal a kiegyezés utáni idők megpróbáltatásaira, a szászok román hatalom felé fordulását Zillich így értékeli: „A román és magyar viszonyok közti különbséget azonban maguk a szászok is érezték. [...] Most tehát Erdély egy olyan fiatal államhoz tartozott, melyből hiányoztak azok az alkotásra képesítő hagyományok, melyek Magyarországot is formálták. Fájdalmasan érezték a szászok a keleti uralkodási módot azoknak a hivatalnokoknak a viselkedésében, akik rövidesen megjelentek körükben. Gyakran hiányos képzettségük és tudásuk következtében, ingadozó jogi szemléletük és megvesztegethető hivatalvezetésük folytán a jól berendezett életbe az a balkáni szellem tört be újkori enyhített formában, amely a török időkben már egyszer körülvette Erdélyt. Amit hivatalnokok és zsandárok, politikusok és pecsenyeszimatólok a következő két évtizedben túlkapasokban véghezvittek, mindabból csúnya és bőséges fejezetet lehetne összeállítani.” Zillichet Entz Géza idézte a *Hitel* 1942/7-es

39 Magyarul: Erdély és védőrendszerei.

számában, és a leírt helyzetet így kommentálta: a területen egymás mellett élő magyar és német nép egymás iránti érzéketlenségét és „magatartását sokban magyarázza egy általános, magyar és szász részről egyaránt elkövetett hiba: az, hogy történetírásunkban egymásról eddig nemigen vettünk tudomást. A két népnek a múlt század óta fellendült történettudományi kutatásai legnagyobbbrészt csak a saját nemzetük múltját vizsgálták és az érintkezési felületeket legfeljebb csak futólag érintették.”

A svábok helyzete más okból sajátos, őket telepítették, idehozták a modernitás kezdetén. A 18. század elején Magyarország népessége 3,5 millióra csökkent, főleg a törökök által uralt vidékek néptelenedtek el. 1686. szeptember 2-án megtörtént Buda visszafoglalása, de a felszabadító harcok még 1718-ig (Pozsarevác) folytak. 1689-ben Kollonich Lipót gróf, kalocsai érsek előterjesztette I. Lipót császárnak (1657–1705) a *Magyar Királyság felépítési tervét (Einrichtungswerk)*. Ez indította el a benépesítést német telepésekkel. Az 1719-es Mercy-terv: a Bánság benépesítése német telepésekkel az Udvari Kamara szervezésében. Elindult a három hullámot megért Schwabenzug.⁴⁰ A 18. századi betelepítésekkel megváltozott Magyarország etnikai térképe: a 15. század végén az ország 4-4,5 millió lakosának 80-85%-a volt magyar, a 18. századi 3,5 millióról 9,2 millióra nőtt népességnek a felét sem érte el a magyarság aránya. A legalacsonyabb arányszámúak közé tartozik a Bánság, ahová közel 70 éven át magyarok nem telepedhettek be.

A szatmári svábok ideérkezése magántelepítés. Az első magántelepítés 1689-ben Jány Ferenc pécsváradi apát kezdeményezésére indult meg. A kezdeti spontán telepítési akciók után, 1712-től gróf Károlyi Sándor, Magyarország egyik legnagyobb földbirtokosa indította el előkészített és szisztematikusan végrehajtott telepítések egész sorát, amely szintén az 1790-es évekig tartott. A német telepések a Boden-tó és a Duna között elterülő Felső-Svábföldről érkeztek. Szatmár megyében 31 faluban 2072 német család, mintegy 10-11 000 ember telepedett meg. A svábok mellett svájciak, frankok és bádeniek⁴¹ is érkeztek erre a területre, de már a 18. század folyamán kialakult egy bizonyos sváb népi öntudat.

40 Német telepítések – három nagy hullám, lényegében végighúzódtott az egész 18. századon. Az első szakasz (1689–1740) még III. Károly nevéhez kapcsolódik. Ekkor jöttek nagyobb számban német parasztek – Bánságba is. 1720-as évek: Bécs megtiltotta a protestánsok letelepítését a Temesi Bánság területén, nehogy a vallási tolerancia az állami hatalmat gyengítse. A telepítések második szakasza Mária Terézia korára esik. Ekkor a földesúri magánkezdeményezést egyre inkább a kamarai telepítés szorítja ki a helyéről. Az alapvető ok itt is gazdasági: a királyi kamara a koronauradalmak fellendítésére sikeres versenytársként lép fel. Mária Terézia a betelepítés ütemének meggyorsítására 1762-ben új pátent adott ki, amely a hétéves háború után újabb, sorsukkal elégedetlen paraszti tömegeket hozott mozgásba. A kb. 50 éven át zajló állami betelepítéseket leállíttatja 1773-ban (két-három év után a földbirtokosi telepítéseket is beszüntetik), és ugyancsak ő engedi meg 1778-ban, hogy a Bánság újból magyar fennhatóság alá kerüljön, és ott magyarok is telepedhessenek. A harmadik, egyúttal utolsó szervezett telepítési akciót II. József 1782. évi pátense vezette be.

41 Baden-Württemberg tartományból.

A két telepítés eltérései jelentősek: Bánságban párhuzamos helyi világok alakultak ki, több városban a helyi közösségek saját, külön vezetőt választottak (Temesvár: német és rác polgármesterek, Lugos: német és román, Nagyszentmiklós: német és rác), ezek egy ideig párhuzamosan, egymás mellett működtek. Szatmárban viszont a magyarok közé költöztették be a telepeseket, itt nem volt ritka a rivalizálás, identitások harca folyt, aminek következtében beszélhetünk magyarosodásról, bizonyos esetekben magyarosításról is.

Ez a helyzet változik meg a 19. században, és immár a Bánságban is beszélhetünk magyarosodásról – miként utaltam már erre. Meddig és mennyire válik magyarrá a sváb – ezt a kérdést érintette a Versecen, német családban (Herzog) született és elismert magyar íróvá vált Herczeg Ferenc országgyűlési képviselőként mondott, 1918-as parlamenti felszólalásában. Kijelentette: a németek nem gyöngeségből, nem apatikusan lettek magyar érzelműekké, ugyanis „világtörténelmi processzus vaskényszere alatt” a magyar számított a haladás képviselőjének – ezt Bécs is erősítette bizonyos döntéseivel. Próféciával folytatta: „Ha a magyarság egyszer maga is nemzetiséggé lesz a nemzetiségek között és többé nem államalkotó nemzet, ha a magyarság nem lesz többé maga Magyarország, akkor Önök, t. urak, t. magyar urak, bámulni és szörnyülködni fognak, mert látni fogják, hogy emberek, családok, egész vidékek, amelyekről azt hitték, magyarok, egyszerre csak arra ébrednek, hogy ők tulajdonképpen más vérből eredtek, nem magyarok. A bánági sváb ma meghal a magyar szupremáciáért. De ha [...] megkezdik az állami egység likvidálását, akkor a németek cserbenhagyottnak érzik majd magukat, ha pedig a velük rivalizáló bánági szerbek és románok az ő kárukra érvényesülni tudnak, akkor nincs az a földi hatalom, amely a svábokat vissza tudja tartani attól, hogy maguk is nemzetiségi alapon ne szervezkedjenek, és részt ne kérjenek a lakmározásból...”⁴²

1919 után visszánémetesedési folyamat indult el főleg a bánági svábok körében. Ennek alapja, miként Franz Schmelzer temesvári ügyvéd 1919 áprilisában írta: a sváb „Lelkének jellegzetessége az anyaghoz való ragaszkodás. Hajlama van az anyagelvűséghez, anélkül, hogy elvitatni lehetne tőle a fogékonyságot a magasabb eszmék iránt is. [...] A sváb származású tisztviselő hajlamot mutat az asszimilálódásra, mert ezt karrierje így kívánja; a költő, az író, a festő, a zenész stb., akiktől az idealizmust elvitatni nem lehet, saját népevel szemben egoista: erőit és tehetségét idegen nemzet szolgálatába állítja, személyi előnyökért.”⁴³

Összefoglalva és szükségképpen leegyszerűsítve a helyzetet: miközben a szászok és a magyarok történelem alakította, közös jegyeket is mutató erdélyi identitásuk alapján és vállalt értékek mentén keres(het)ték (volna) a közeledés útjait, a svábok és magyarok közötti kapcsolatot elsősorban modernizációs folyamatok, a polgárosodás és bizonyos presztízssokok alakították.

42 Idézi: Jakabffy–Páll 1939. 36.

43 Uo.

Transzilvanizmus és az erdélyi/bánsági német kisebbség

Az erdélyi-bánsági magyarok és németek közötti politikai kapcsolatok keresése az 1919-es hatalomváltást követően lassan, hosszú évek múltán indult el. Az irodalom és a művészetek terén természetesen léteztek kapcsolatok, ezek építéséhez alapul és keretül a transzilvanizmus szolgált.

A transzilvanizmus írói és költői világgép, ami sok tekintetben különbözik a politikai transzilvanizmustól, utóbbi kapcsolatban áll a 20. század elejének magyar polgári radikalizmusával. Politológiai értelemben az erdélyi régió érdekeinek érvényesítését tűzte ki, amely „a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozó” politikai ideológia. 1918 után Romániában a transzilvanizmus irodalmi irányzat, illetve kultúrpolitikai és cselekvésprogram, amely a Trianon utáni Erdélyben a kényszerűen önállósult magyar szellemi élet megteremtését és intézményeinek kifejlesztését tűzte ki céljául (K. Lengyel 2007. 219.).

Pomogáts Béla a transzilvanizmust az *Erdélyi Helikon* ideológiájaként határozta meg, „irodalompolitikai koalíció”-nak nevezte, melynek „legtöbb tétele szervesen beépült az erdélyi magyarság közösségi tudatába. Az erdélyi gondolat, a nemzetiségi önismeret a történelmi és kulturális hagyomány szerves része lett, egyszersmind a közös cselekvés: a politikai akarat érvényesítését, a kulturális szervezőmunka megalapozását szolgálta” (Pomogáts 2003. 17.). Nagy György szerint tulajdonképpen „cselekvésmodellé” és „vállalásetikává” a transzilvanizmus az I. világháborút lezáró összeomlást követően és az erdélyi magyarság kisebbségivé válásának helyzetében lett, amikor a történelmi kényszerűségből „önállóvá” lett erdélyi magyar irodalmi erőknél létre kellett hozniuk az erdélyi magyar irodalmat: fórumaival, intézményeivel és közönségével együtt (Nagy 1973). Makkai Sándor szerint az erdélyiség tulajdonképpen egy hit. Kuncz Aladár 1928-ban vallotta: „Nemzetek, vallások, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása” – ez az, amit a történelemben erdélyiségnek mondunk (Kuncz 1928). A Kuncz Aladár vezette *Erdélyi Helikon* nemcsak tételezte az erdélyi népek irodalmainak kölcsönös feltételezettségét, hanem kereste is a kapcsolatteremtés lehetőségét. Kezdetben eredményesebben a szász–magyar irodalmi kapcsolatok alakultak, egészen addig, amíg a németországi fasizmus uralomra jutásával a „nagynémet” ideológia Erdélybe is be nem hatolt.

Szász oldalon az erdélyiség akkori szellemi központja Brassó volt, a kapcsolatokat illetően két, itt kiadott lap is megemlíthető: *Die Karpathen* (szerkesztette Adolf Meschendörfer) és a *Klingsor* (szerkesztő Heinrich Zillich) – ezek szemlélete eltérő volt. Előbbi fontosnak tartotta az erdélyi szász, magyar és román

kulturális kapcsolatok fejlesztését, utóbbi viszont a kultúrák érintkezésében fölé-/alárendeltséget, szász elsőbbséget vizionált.

Miközben a közös fellépés, a közös cselekvés keretként a transzilvanizmus magyar kínálatként fogható fel, német-szász oldalon mozgalomról nem beszélhetünk, egyedi válaszok születtek. Ide is sorolható Adolf Meschendörfer 1931-es *Die Stadt im Osten* című regénye, amely magyarul *Corona* címen jelent meg 1933-ban, Kós Károly fordításában. A regény egy nemzedék, egy nemzetiség, a 20. század eleji szászság helyzettudatának tükrö. Meschendörfer regényét a transzilvanizmus szász megfogalmazásának tekintették, ugyanakkor felrótták egyoldalúságát a nemzeti törekvések megítélésében.

A magyar–német kapcsolatok akkor válnak jelentősebb témává szász oldalon, amikor a nagynémet diskurzus Erdélyben is kifejti hatását, minek okán az erdélyiség és az erdélyi hagyományok kérdései, a megőrzendő értékek hangsúlyosan megjelennek. Ennek jegyében szólalt meg a már idézett Wolf von Aichelburg és Heinrich Zillich is. Zillichnek a román hatalommal szembeni erős kritikáját idéztem, de a magyarokkal való kapcsolat is kizárt volt számára. Egy Will Vespernek⁴⁴ címzett levelében cinikusan, megvetően ír a magyarokról, akiket nem tekint nemzetnek, véleménye szerint magyar faj nincs, csak magyarul beszélők, akik német, szláv és más népektől átvett elemekből összeállt nyelvet beszélnek (Böhm 2004).

Tekinthetjük a transzilvanizmust magyar oldalon megfogalmazott politikai kínálatnak is, és ennek nem mond ellent kimondottan irodalmi jellege. A transzilvanizmust tehát lehetőségként kell számontartani, amelyet politikai értelemben nem sikerült/nem akartak kiaknázni.

Jakabffy és az erdélyi német kérdés

Jakabffy két évtizeden keresztül, 1922–42 között kéthetente jelentette meg a *Magyar Kisebbség* című nemzetpolitikai szemlét. Az első két évben Sulyok István a felelős szerkesztője, 1924-től vezette a lapot Jakabffy. A *Magyar Kisebbség*nek kiadták egy háromnyelvű melléklapját. Ennek a többnyelvű laptestvére, a *Glasul Minorităților* (Kisebbségek Hangja) a hivatalos közegeket és a közvéleményt tájékoztatta. A német nyelvű rész, a *Die Stimme der Minderheiten* a szakirodalom gyarapítását és a panaszok szélesebb körben való ismertetését szolgálta. A francia nyelvű részbe, a *La Voix des Minorités*-be a Népszövetségnek szánt írások kerültek. Mindhárom laprész szövegei a *Magyar Kisebbség* anyagából a jelzett szempontok szerinti tematikus válogatás. A lap időszakonként melléklapokat is kiadott: *Népnevelés* (1934-től), *Kisebbségi Iskolaügy* (1929–30), *Kisebbségi Jogélet* (1937-től). A *Magyar Kisebbség* megjelenésekor az egyetlen európai kisebbségi

44 Will Vesper (1882–1962) német író, Hitler és a nemzetiszocializmus híve, Thomas Mann szerint nacionalista pojláca.

fórum volt, a politikai kérdésektől a jogi szabályozásokig, az iskolaügytől az irodalomig minden olyan kérdéssel és területtel foglalkozott, amely a kisebbségek szempontjából fontos volt.

Foglalkozott Európa és Amerika kisebbségeivel is, de legfontosabb számára a romániai magyarság helyzete és a kapcsolódó kérdések, az érdekérvényesítés lehetőségei voltak. A *Magyar Kisebbségben* (a továbbiakban MK) már a kezdetektől jelen van a német, illetve a magyar–német kapcsolatok kérdése, de a fajsúlyosabb írások ebben a témában az 1930-as években születtek. A továbbiakban felsorolom ezeket az írásokat, a fontosabbak elemzésére visszatérek.

A kisebbségek szolidaritása (MK, 1922/4., Románok rólunk rovat): Röviden bemutatja a lugosi magyarok és németek összefogását.

Fölpiszkálják a svábokat (MK 1923/18., Románok rólunk rovat): Ismertetés a bánási német kisebbséget a magyarok ellen uszító, a temesvári *Nädejdea*-beli (1923/349. sz.) cikkről; bő szemelvényekkel.

Mussolini szelleme Szatmár vidékén (MK 1926/6., Románok rólunk rovat): ismerteti Richard Csakinak az *Ostland* 1926/2. számában megjelent cikkét a szatmári svábokról; statisztikai adatokkal.

Asszimilált nagyok és kicsinyek (MK 1930/21., Románok rólunk rovat): Jakabffy előadása a Magyar Párt szatmári kultúrestélyén, 1930. október 26-án.

Bleyer Jakab halálához (MK 1934/1., Más nemzetiségek helyzetképeiből rovat): nekrológ az irodalomtörténész politikusról, több budapesti német lap szerkesztőjéről, német kisebbségi vezetőről.

A Szatmár-Nagykároly vidéki kultúrharc (1934/11–12., Folyóiratok szemléje rovat): a tanulmányt elsőként a budapesti *Katolikus Szemle* közölte (1934/6), ezt ismerteti a cikk.

A magyarországi németek ügyéhez (1935/17., Románok rólunk rovat): Elmélkedés az 1935. évi magyarországi választások kapcsán.

Magyarok és németek Romániában (MK 1937/8., Más nemzetiségek helyzetképeiből rovat): a szöveget Budapesten Szekfű Gyula szerkesztésében megjelenő *Magyar Szemle* 1937/4. számából vették. A szerző azt vizsgálja, miért hiányzik a magyar(országi) közvélemény, miért nem empatikus, miért nem megértőbb az utódállamok kisebbségei iránt.

„*Umvolkung*”. *Isbert és Theil urak figyelmébe* (MK 1938/1., Statisztikai közlemények rovat): válasz Otto Albert Isbert *Deutsche Arbeit* (1937/7.) ill. *Volk im Osten* (1937/5–6.) lapokban megjelent, Jakabffy *Magyar Szemle*-ben közölt dolgozatával polemizáló írásaira.

Némedi Lajos: A németiség magyar szemmel (MK 1939/5., Könyvek szemléje rovat): részletesen ismerteti Némedi Lajos: *Das Gesamtdeutschtum im ungarischen Blickfeld* című könyvét, kiadta Neue Heimatblätter, 1938.

Hungaricus Viator és a Kronstädter Zeitung vitájához (MK 1939/6., Románok rólunk rovat): ismertetés a magyarországi németek helyzetéről.

A szálla és a gerenda históriája (MK 1939/7–8., Folyóiratok szemléje rovat): A háború előtti magyar nemzetiségi politikára történő utalással szemelvényeket közöl Bernhard H. M. K. von Bülow kancellár *Deutsche Politik* című, 1916-os munkájából.

Katolikus magyarok és németek (MK 1942/3–4., Folyóiratok szemléje rovat): bemutatja, hogy milyen problémákat okoz az a rendelet, miszerint a romániai német népcsoport vegye át a német nyelvű hitvallásos [felekezeti] iskolákat, legyenek ezek német nemzeti iskolák, és foglalkozik azzal is, hogyan kísérlük meg e problémák megoldását.

Összesen 13 szöveg, műfajilag 1 nekrológ, 1 előadás, 2 vitairat, 3 elemzés és 6 ismertető cikk. Nem sok, hiszen 20 éves időszak írásait-reflexióit vesszük számba. A 13 szöveg elemzésünk szempontjából lényegében akkor számítana jelentősnek, ha valamennyi a romániai németek, illetve az itteni magyar–német kapcsolatok helyzetét elemezné. Csakhogy több szöveg (felsorolásomban a 2., 3., 10., 11. számúak) kontextuális, ismertetés vagy egy adott helyzetre adott válasz.

Jakabffy témánk vonatkozásában egyik legfontosabb dolgozatát, a *Magyarok és németek Romániában* című tanulmányt a *Magyar Szemle* közölte elsőként. A lap nemcsak kiemelten foglalkozott a kisebbségbe került magyarok helyzetével, de lehetőséget biztosított arra is, hogy az utódállamok magyar elitjei kifejtsek álláspontjukat, érveikkel befolyásolják a magyar közvéleményt, hogy megértőbb legyen az állam politikája. A *Magyar Szemle* szerzői közé tartoztak: Bethlen István, Jancsó Benedek, Mályusz Elemér, illetve Bleyer Jakab/Jakob, Gratz Gusztáv/Gustav, Gündisch Guido – akik nem csupán a magyarországi németek helyzetével foglalkoztak, hanem ezzel összefüggésben az utódállamok magyarságának a helyzetével is.

Még egy megjegyzés Jakabffyt illetően: a német kisebbséggel foglalkozó kutatók nem ismerik a munkásságát, jelen dolgozat előkészítése során náluk nem találtam Jakabffyra történő utalást. Baumgartner Bernadette doktori tézisének szakirodalmi jegyzékében több Jakabffy-szöveget idéz, de a dolgozatában egyikre sem történik konkrét utalás.

Időrendben az első, témánk szempontjából fontos Jakabffy-dolgozatot (Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage / Szembesítés a szatmári kérdésben) a *Nation und Staat* bécsi folyóirat közölte 1933-ban. Az Európai Nemzetiségi Kongresszus 1927-től kezdődően adta ki a lapot, melynek vezetői között ott voltak a magyarországi és erdélyi németek képviselői is (Jacob Bleyer, Rudolf Brandsch). A lapot könyvtárakban, világhálón nem sikerült megtalálnom, ezt a Jakabffy-dolgozatot nem olvastam.

Jakabffy – a magyarosodás összefüggései

Jakabffynak a témánk szempontjából legfontosabb dolgozata a *Magyarok és németek Romániában*. Fontos még az asszimilációról tartott szatmári előadása (*Asszimilált magyarok és kicsinyek*), mely elsődlegesen nem a világháborúk közötti

magyar–német kapcsolatokat taglalja. Illetve a Jakabffy és Páll György által jegyzett, *A bánági magyarság húsz éve Romániában, 1918–1938* című kötet (1939) bevezetőjében és egyik fejezetében (A magyar társadalom átalakulása) fogalmaz meg állításokat és ír le a kortárs szakértő hitelességével fontos folyamatokat.

Bár időrendben későbbi, mégis a bánági magyarság helyzetét bemutató kötet németiségre vonatkozó anyagával indítok, mivel ebben az impériumváltástól kezdi a helyzet bemutatását. Könyvükben, a hatalomváltás eseménysorának a bemutatását követően Jakabffy a váltás etnikai vonatkozásait elemzi.⁴⁵ Igen rövid idő alatt jelentős társadalmi átrendeződés ment végbe, ami jelzi, hogy a dualizmus kori magyarosodás közletről sem volt lezárt folyamat. „Véglegesen elvesztette a bánági magyarság az átmenetnek ezen éveiben régebbi hű fegyvertársait, a bánági svábok nagy részét, és megindult leválási folyamata cionista alapon a bánági magyar ajkú zsidóságnak is. Mindkét folyamatnak logikus történeti okai voltak” – írja Jakabffy (Jakabffy–Páll 1939. 30.). A kontextusról ugyanitt ezt írja: „A világháborút követő októberi forradalom előtt a Bánág városainak polgári rétegei a románok és részben a szerbek kivételével még szinte egységesen magyarnak vallották magukat. Nem volt akkor még a mai értelemben vett nemzeti öntudatuk a bánági sváboknak. Hogy miért nem, erre nézve talán magyarázatot nyújt Metzger Márton dr. prépost, a bánági svábság egyik kiváló fiának megállapítása, aki a *Magyar Kisebbségben* ezeket írja: »A teljes polgári egyenlőség, a faji, vallási és tradicionális szokások bölcs megbecsülése, a hazájuk javát komolyan akaró magyar állampolgárok őszinte szeretete, a hivatalok betöltésénél teljes egyenlőség eredményezte azt, hogy Magyarországon magyar érzésű volt minden valamirevaló sváb«. Sokszor a nem magyar eredetű nemesi társadalom is síkra száll a magyar nemzeti gondolat mellett” (Jakabffy–Páll 1939. 35.), aminek érdekei is vannak.

Jakabffy az elmagyarosodók két kategóriáját különbözteti meg: a nemesi és a polgári érdekérvényesítés mentén. Ismeretes, hogy a bánági betelepítések (18. század) idején Bécsből, Laibachból,⁴⁶ Tirolból, Csehország és Szászország különböző vidékeiről iparosok kerültek ide, sokan közülük tekintélyes vagyonra tettek szert. A vagyon, valamint „a társadalmi kapillaritás elve alapján arra készítette őket, hogy összeházasodással a magyar nemesi társadalomba jutni igyekezzenek. És valóban, a 19. század első felében már alig akadt a Bánágban olyan nemesi család, amelynek tagjai között ne találnánk ez iparoscsaládok soraiból feleséget vagy menyét. A családi kötelék aztán azt a magyar nemzeti szellemet, amely a nemesi társadalomban már egyetemessé vált, továbbjuttatta a polgári elemek közé. Ennek folyományaképpen [...] 1848–49-ben a magyar szabadságharcban már nem a nemesi előjogokért, hanem kizárólag a magyar nemzeti jogokért folyt a küzdelem, akkor ez a bánági német polgári elem is teljes lelkesedéssel a magyarság ügye mellé áll” (Jakabffy–Páll 1939. 28.). „Ez a heroikus küzdelem

45 Egy szövegközi megjegyzésből tudjuk, hogy a könyvnek ezt a fejezetét Jakabffy írta.

46 Ma: Ljubljana, Szlovénia.

aztán végérvényesen összeolvastotta a városi német polgári elemet az immár kiváltságaitól megfosztott magyar nemesi társadalommal” (uo. 34.).

Ugyanakkor a dualizmus idejére azok a 18. század végén, a 19. század elején ide áttelepedett „vagyonos magyar, német, görög, örmény, román, szerb, macedón családok, amelyek az új birtokosi-nemesi osztályt alkották, lassan elfoglalták a gazdasági-társadalmi súlyuknak megfelelő helyet a megyei közigazgatásban. Az új nemesség jelentős része etnikai értelemben nem volt magyar eredetű, de néhány évtized alatt magyarrá váltak.”⁴⁷ És a nemesi közszellem tovább erősödött a magyarok és a nem magyarok közti családi kötelékek révén.

Végül Jakabffy az őszirózsás forradalom⁴⁸ hatására utal, minek következtében a „nemzetköziség mákonyából” felébredvén, minden etnikai közösség nemzeti alapon kezdte keresni jövője megalapozását.

Még egy Jakabffy-megállapítás kívánczik ide: „A némiképp elhalkult román és szerb propaganda mellett a háború folyamán azonban egy új, a nagynémet keletkezett. Ennek nyomai a Bánságban eleinte csak szórványosan mutatkoztak, képviselői főleg a távolból igyekeztek céljukat elérni, a sváb tömegeket a magyarságtól elfordítani. Ezt a propagandát külföldről irányították, és ettől a legmagasabb német körök sem állottak távol” (Jakabffy–Páll 1939. 7.), és akár előhangnak is tekinthető az 1930-as évek német politikájához.

Jakabffy: a svábok leválása

Herczeg Ferenc képviselőházi felszólalását Jakabffyra történt utalással már idéztem. A már szintén idézett Franz Schmelzer⁴⁹ írja a *Schwäbische Volkspresse* 1919. április 2–3–4–5-i számaiban: „A sváb mindég szeretett idegen nyelveket tanulni, ebben előnyt látott, így a magyar nyelvvel sem tett kivételt. Mivel a magyar nyelvet az urak nyelvének tekintette, társadalmi emelkedést látott abban, ha gyermeke magyarul megtanult. Ezért igen sokan cserébe adták gyermekeiket magyar vidékekre. A magyar vidékekről hazatérő gyermekek önkéntelen terjesztői lettek a magyarosításnak. Idővel a magyar középiskolák már magas színvonalra emelkedtek, a sváb szívesen tanult ezekben, később szelíd kormánynyomás is érezhetővé vált, amivel szemben a svábság érzéketlenséget tanúsított, nem törődött vele, sokan még örültek is, hogy így kevesebb költség lesz az iskoláztatással, nem kell idegen helyekre küldeni a gyermekeket, otthon is tanulhatnak magyarul. (A románoknál, szászoknál és szerbeknél – fejlettebb nemzeti öntudatuk

47 Jakabffy családja is örmény eredetű, a család Mária Teréziától kapott nemesi levelet, az 1800-as évek közepén felmenői között van alispán, főszolgabíró, királyi, illetve miniszteri tanácsos, országgyűlési képviselő, államtitkár, kortársai Jakabffy Imre, Jakabffy Gyula főispánok.

48 A Károlyi vezette ún. népköztársaság csak káoszt, törvénytelenséget és csődöt hozott. Rövid idő alatt általánossá vált a kiábrándulás.

49 Jakabffynál: Schmelzer Ferenc.

mellett – ez nem ment ilyen könnyen.)” (idézi Jakabffy–Páll 1939. 32.). Ezzel magyarázható, hogy a svábok, idézi Jakabffy Schmelzert, nem igényeltek német gimnáziumot, aki kulturális pályára készült, magyar középiskolába iratkozott. A szerző felteszi a ma is sokak számára kardinális kérdést: „vajon a magyar kormányzatnak eljárását velünk szemben lehet-e bűnösnek, erkölcstelennek bélyegezni? Megítélésem szerint aligha! Az akkori korszellem követelte ezt így. Ez volt a politikai divat mindenütt, mi, svábok pedig ezzel egyetértettünk” (uo. 38.).

Nem csoda, hogy német források nem szokták idézni Schmelzer német nyelven közölt terebélyes dolgozatát. Mivel a kutatóként akkurátus Jakabffy a Schmelzer-dolgozat kapcsán semmilyen megjegyzést nem idéz, el kell fogadni, hogy véleményével sokan azonosultak. További példaként utal Franz Blaskovits (Ferenc) nagyprépostra: évtizedeken keresztül volt a bánásági svábok egyik jeles vezetője, aki a budapesti képviselőházban mondott beszédében fejtette ki, hogy a svábok részéről még az Apponyi-féle törvénycsomag ellen is kevés bíráló érkezett, mert úgy tekintették, hogy az új jogszabály anyagi szempontból előnyös, terhektől szabadítja meg őket. Harmadik idevágó példájával Josef Striegl tanárt, a Sváb Nemzeti Tanács elnökét idézi, aki a *Temesvarer Zeitung* 1918. november 20-i és 22-i számaiban írja a bánásági svábokról: „Nevelés, szükségesség és célszerűség, saját elhatározás és külső nyomás okozták, hogy mi, németek, kiváltképp pedig a mi sváb intelligenciánk nagy részben felszívódott a magyarságba. Sőt némelyik közülünk pápább volt a pápánál és büszke volt arra, hogy jobb magyarnak tartják, mint a törzsökös magyart. Ebben a tekintetben én is el akarom mondani a saját mea culpámat. A világháború véres hullámaiból feltűnt wilsoni elvek azonban felvilágosítottak és megtanítottak bennünket arra, hogy a legkisebb nemzetnek is megvan a joga az élethez, ennek folytán mindenkinek, akinek kebelében nem aludt ki mindenérzés népe iránt, újraorientálnia kell, és ez új tájékozódás szerint magát németnek, svábnak vallania. Az anyanyelv jogát érintetetlen talapzatra kell emelni, és minden magyarországi németet egy táborba vezetni. Csak egyesült erővel, szigorú nemzeti öntudattal tudjuk népiségünket megmenteni. Magától értetődően ennek a nemzeti öntudatnak nem szabad érintenie a hazához való tartozás tudatát és hűségét” (Jakabffy–Páll 1939. 38–39.).

Új helyzetben változik a hang: Josef Striegl immár az új, 1918. november 3-án megalakult Sváb Nemzeti Tanács (Schwabenrat) elnökeként keresi az utat. Álláspontja érthető és világos: mindenki tekintse lezártnak a múltat, és álljon a nehéz időkben a sváb nép, az anyanyelv és kultúra szolgálatába. A Tanácsot tényleges elöljárói (Kaspar Muth és Blaskovits) kezdetben a magyarság iránt barátságos szellemben vezették. Ámde a külpolitika eseményeinek hatására a másik vonal is erősödött, és pedig a Német Néppárt ernyője alatt. A Néppárt a háború előtt a németországi Alldeutscher Verband hatása alatt volt, a vezetőjük a már szintén említett Rudolf Brandsch.

1918. december 8-án egy Muth és Blaskovits kezdeményezte népgyűlésen a svábok kiáltványt fogadtak el, amely a svábok nemzeti, kulturális és gazdasági

célkitűzéseit tartalmazta, és céljuk a nemzetiségi kérdések gyökeres megoldása, a nemzetiségek részére kulturális autonómia biztosítása volt. A kiáltványt eljuttatták Budapestre. Szinte azonnal támadásba lendült a másik oldal, a két sváb csoport közötti harcról tudósítanak Kaspar Muthnak a *Schwäbische Volkspresse* 1919. május 21–22–23–24-i számaiban közölt írásai. Leírja, hogy a politikai nézetkülönbségeket kivitték az utcára, magyarok elleni gyűlölködő plakátok jelentek meg. És egyre erősebben megmutatkozik a svábok és a szászok viszonyulása közötti különbség: „Azután életre hívták a *Deutsche Wachtot*. Ennek hasábjain naponta bizonyítékot szolgáltatnak nekünk arról, hogy milyen türelmetlen, sértő hangon kezeltetnek a magyar rokonszenv és annak »buta kreatúrái«. Ez az eljárás, ez az ízléstelen hang, ezek a tiszteletlenségek nekünk csak árthatnak, de semmi esetre sem használhatnak. Ezeket mi a leghatározottabban visszautasítjuk és elítéljük. Ez lehet szász vagy porosz modor, de semmi esetre sem sváb. Ezekből támadtak köztünk az egyenlenségek. Mi, svábok, kétszáz év óta ebben a hazában a magyarsággal megosztottunk örömet és bánatot – és most, amikor ez a szerencsétlen nemzet szétmarcangolva lent fekszik, most, most legyen részünk abban a szégyenletes, csúnya szerepben, hogy éppen mi, mint ahogy bizonyos urak a mi zászlónk alatt cselekszik, naponta belerúgunk a haldokló oroszlánba?” (Jakabffy–Páll 1939. 41.). Muth cikkét így folytatja: „Amíg a szászok a magyarországi német blokkot nem hagyták el, addig egység volt köztünk. Amikor a szászok Románia mellett megnyilatkoztak, megkezdődött a tervszerű, rendszeres aknamunka a Sváb Tanács ellen. Rudolf Brandsch többször is megkísérelte, hogy a svábokat is belevigye a Románia mellett való állásfoglalásba. [...] Neki itt Temesváron is megvoltak a szász testvérei, akik politikailag iskolázottak és szívósabb természetűek. [...] Igen jól tudták, hogy az integritás kérdését úgy tudják aláásni, ha magyargyűlöletre hangolnak. [...] Mi a különbség köztünk és a radikálisok között? Mi egyetértést akarunk más nemzetekkel, ők harcot akarnak, legalábbis a magyarokkal. Mi egységet akarunk magunk között, ők azt hirdetik, hogy az egység csak gyengefejúeknek való. Mi békés sváb otthont akarunk a saját országunkban, nekik a »Deutschland über Alles« kell” (Jakabffy–Páll 1939. 42.). Ez a harc egyre inkább túlterjedt Temesvár határain, megjelent Bánság kisebb városaiban is. Érthető módon, a helyi magyarok rokonszenve a Muth-féle csoport felé fordult.

A párizsi béketárgyalások során a Brandsch vezette csoport a román álláspontot támogatta, képviselőik Párizsba is kiutaztak. Ezenközben amerikai, francia, angol lapok képviselői megjelentek Temesváron, és Muth több alkalommal az „életképes”, nem bolsevik Magyarország⁵⁰ mellett nyilatkozott, elegendőnek tekintette a magyar kisebbségi törvényben szereplő autonómiát közössége számára.⁵¹ A párizsi béketárgyalások előrehaladtával a sváb álláspont gyengült, Bánság

50 Utalás az őszirózsás forradalomra.

51 Több mint érdekesség: Muth nyilatkozatát, válaszait a külföldi sajtó képviselőinek a *Schwäbische Volkspresse* közölte, a magyar lapokból ezt kicenzúrázta a román ideiglenes hatalom.

kettéosztásával Románia és Jugoszlávia között az integritás, a Magyarországhoz tartozás képviselőinek a hangja elhalkult, majd elhalt.

A bánági svábok 1919. augusztus 10-i temesvári nagygyűlése elhatározta, hogy a svábok is a jövőben Romániához kívánnak tartozni, vagyis Bánságot csatolják Nagy-Romániához.⁵²

A sváb–szász ellentét a továbbiakban is fennmaradt, Brandsch hívei a svábokat mindenféle vádakkal (pl. irredentizmussal) illették, képtelen állításokkal hergelték őket.⁵³ A katolikus egyházban is feszültséget gerjesztettek, a *Deutsche Wacht* vezércikkben sürgette a katolikus papság és általában a katolikus egyház elnémetesítését (Jakabffy–Páll 1939. 50.). Ez nem jelentette minden magyar–sváb kapcsolat felszámolódását, és még sokan maradtak a sváb–magyar barátság, együttműködés hívei, de a Romániához került németek politikájában a váltás megtörtént.

Jakabffy – magyarok és németek Romániában

A *Magyar Kisebbségben* megjelent, *Magyarok és németek Romániában* című tanulmány⁵⁴ a világháborúk közötti időszak német vonatkozású történéseire összpontosít. A dolgozat megjelenésekor, a 30-as évek második felében egészen más a politikai környezet, mint a fentebb bemutatott korszakban, a világháború végén, illetve a párizsi béketárgyalások alatt és után. Ekkorra a politika és közélet felelős szereplői közül sokan felismerték, hogy a magyarországi német és az utódállamok magyar közösségeinek a sorsa nagyon sok párhuzamot, hasonlóságot mutat. Innen pedig csak egy lépés lett volna addig, hogy felismerjék, a kisebbségbe került két közösség helyzete okán szinte predesztinált arra, hogy a másikra odafigyeljen, hogy keressék a kapcsolatot a kisebbségi érdekérvényesítés vonalán.

Jakabffy a dolgozatát a háború utáni helyzet leírásával indítja, és megállapítja: tapasztalniuk kellett, hogy magyarként megnyilvánuló emberek és családok egyszerűen rábrednek, tulajdonképpen nem magyarok. A folyamatot két tényező erősítette: a román államhatalom, valamint a magyar tisztviselői kar kiűzetése/kivonulása Erdélyből.

A román átmeneti hatalom⁵⁵ már 1919 szeptemberében az állami iskolákban német tagozatokat hozott létre, a többségében német lakosságú településeken az

52 A nagygyűlés határozatával kapcsolatosan a *Schwäbische Volkspresse* vezércikkben fogalmazta meg álláspontját, ezt a román cenzúra törölte, csak a határozat szövegét engedte közölni.

53 Brandsch a szeptember 7-i temesvári nagygyűlésen a következőket mondta: „Emlékezzünk csak vissza a régi uralom sötét napjaira, amikor bujkálva és titokban kellett összejönnünk, hogy népünk ügyeit megbeszélhessük. Micsoda fordulat a sors akaratából!” Idézi Jakabffy–Páll (1939. 50.).

54 A tanulmány megjelent a *Magyar Szemle* 1937/4. számában is. Ezt olvastam.

55 A háborút lezáró békekonferencia 1919 januárjában kezdődött. A Magyarországra vonatkozó szerződést (Trianon) 1920. június 4-én írták alá.

iskolákat német tannyelvűekké változtatta – kezdetben, főleg sváb környezetben, nem a helyi közösség, hanem a hatalom kívánsága volt ez. Azokat, akiket a hatalom sváboknak minősített származásuk okán, német iskolába kényszerítették – írja Jakabffy (Jakabffy 1937. 213.). Ami pedig a társadalmi középosztályhoz tartozó hivatalnoki kar lecserélését illeti, a munkahelyeik elvesztése nem csupán a helyi közösségeket gyengítette meg jelentős mértékben, hanem általában a magyarok jövőt illető perspektíváira hatott negatívan. A helyi hivatalnoki karoknak a németek tagjai maradhattak, helyi közösségeiket ez nem érintette.

Külön kell érinteni a szatmári svábok kérdését. Jakabffy idézi Otto Albrecht Isbertnek a magyarországi németekre vonatkozó osztályozását, aki szerint három csoportot kell megkülönböztetni. Az elsőbe a csaknem teljesen elmagyarosodottak tartoznak, akiknek legfeljebb német származástudatuk van, fontos számukra a magyar haza, a magyar társadalom részének érzik magukat, a társadalomban magyarokként nyilvánulnak meg; a bányász városi németiség kb. 95%-a idetartozott. És idetartoztak a szatmári svábok is, akik esetében Jakabffy szerint „1919-ben vagy 1920-ban aki német nemzeti öntudat létezéséről beszél, tudatosan hamisít” (Jakabffy 1937. 214.). Az 1910-es magyar népszámlálás a Nagyvárad és Szatmár környéki sváb telepés falvakban 55 206 magyart és 3792 németet jegyzett. 1920-ban a román összeírás ugyanazon területen 15 157 magyart és 28 424 németet mutatott ki. Ezekre a számokra alapozva visszaszorították a magyar iskolákat, a magyarrá vált/tett sváboknak harcolniuk kellett magyar iskoláikért. Egy magát magyarnak valló, sváb származástudattal rendelkező egyéntől megvonni az általa igényelt magyar iskolát – kényszer. Az erőszakos regermanizációra nem mentség, hogy a magyarosítás során az egyén döntéseit társadalmi korlátok is alakították. A társadalmi korlát és az erőszakos asszimiláció közötti különbség lényegi: első esetben a személy a számára kedvezőtlen körülmények nyomására önállóan hozza meg döntését, utóbbi esetben erre politikai eszközökkel kényszerítik.⁵⁶

A hatalom célját 1925-ben egy Stuttgartban élő, egykori erdélyi német, Roland Csaki fogalmazta meg, amikor 50 ezer lélek visszanevetéséről beszélt. A helyzet visszásságára idézi Jakabffy az akkori meggyőzés módját: „a regermanizálás apostolai a *Mitteilungen der Deutsch-Schwäbischen Volksgemeinschaft Satumare* cím alatt időszaki lapjuk hasábjain magyar nyelven írták felvilágosító cikkeiket, hogy azt meg is értsék a »sovábok«” (Jakabffy 1937. 215.).

1926-ban megalakult a nagyvárad környéki sváb területi (propaganda) népiroda, a Gau Amt, amely megfelelő anyagi eszközökkel és jól átgondolt tervvel rendelkező politikai tervük végrehajtására. 1927 tavaszán, az iroda beindításával párhuzamosan kereste meg a Magyar Párt a németeket együttműködési ajánlatával: az elkövetkezendő választásokra a két népcsoport alakítson közös kisebbségi blokkot, indítsanak közös listákat. A németiség vezetői azzal a feltétellel vállalták a

56 Itt fel kell figyelni arra, hogy a közösségi autonómiát követelő német vezetők egy helyi – szatmári – közösségtől megtagadják, hogy maguk döntsék el, hova kívánnak tartozni. Féloldali autonómia: felfelé igen, lefelé nem.

közös szereplést, ha a közös listák első helyein bejutó magyar képviselők közül kettő visszalép: egy a szászok, egy a svábok javára. És a Magyar Párt vezetői ezt elfogadták – annyira fontos volt számukra a magyar–német politikai együttműködés.⁵⁷ A megválasztott magyar képviselők visszaléptek, annak ellenére, hogy a Gau Amt képviselői Szatmár megyében a közös lista ellen kampányoltak – amit Otto Hans Roth német képviselő maga is elismert.

Kifelé, nemzetközi szinten viszont együttműködés-pártiak voltak. 1928-ban, a genfi, negyedik Nemzetkisebbségi Kongresszuson a romániai kisebbségek külön tárgyalást folytattak, és elhatározták, hogy közös ügyeik képviselőire munkaközösséget hoznak létre. Ezt a dokumentumot a németek részéről Rudolf Brandsch és Hermann Plattner írták alá. Az augusztusban aláírt dokumentum első próbája az 1928. őszi parlamenti választás volt. A Maniu-kormány által szervezett választás során Brandsch a saját pártja képviselőjelöltjeit a kormány listájára vettette fel – szóba sem állt a magyarokkal. Otto Hans Roth a Maniu-párttal kötött egyezségről mondta: „bár megváltoztattuk politikai magatartásunknak vonalát, megtartottuk önállóságunkat és jogunkat ahhoz, hogy a többi kisebbséggel, különösen pedig a magyarokkal továbbra is együtt munkálkodhassunk” (Jakabffy 1937. 216.). A *Kronstädter Zeitung* szerint a Roth-nyilatkozatot, a magyarokkal való kapcsolatok fenntartását a választók helyesléssel fogadták.

Magyar oldalon egyértelmű volt a csalódás. Még a magyarországi németek vezetői sem tudták szó nélkül hagyni a helyzet alakulását. Jakob Bleyer⁵⁸ 1929. április 2-án, pár hónappal a választások után levelet írt Jakabffynak, amelyet Jakabffy a kötetben közöl. „Nagy sajnálattal látjuk, hogy a magyar és a német viszony, különösen ami a legközelebbi testvéreinket, a bánási svábokat illeti, nemcsak nem javul, hanem szinte napról napra rosszabbodik. Szerencsétlenek tartom, hogy ahelyett, hogy a magyarok és a svábság vezetői összeülnének és az ellentéteket [...] elsimítani igyekeznének, a vitás kérdéseket szenvedélyes hangon a hírlapokban tárgyalják, és a kölcsönös megértés elé el nem távolítható akadályokat gördítenek” (Jakabffy 1937. 217.). Bleyer a továbbiakban utal az *Előőr*s című lapra, amelyet a beolvasztási politika képviselőjének tekint, és nehezményezi, hogy Spectator (Krenner Miklós, Arad) ezt a lapot támogatja, közöl benne. Levele végén pedig baljós előérzetét fogalmazza meg: „az egész nemzetközi kisebbségi mozgalom halálos sebet kaphat az európai kisebbségek két legfontosabbikának, a magyarságnak és a németiségnek egymás ellen folytatott testvérharcától. Létérdekünk, hogy ezt elkerülhessék...” (uo. 218.).

Magyar kisebbségi vezetők több alkalommal javasolták német kollégáiknak, hogy vizsgálják meg együtt Szatmár–Nagyvárad környékén, a helyszínen,

57 A két megválasztott, mandátumát átadó magyar képviselő: Gyárfás Elemér és Jakabffy Elemér.

58 Jakob Bleyer /Jakab/ (1874–1933) budapesti irodalomtörténész, egyetemi tanár, miniszter, német közösségi vezető, kulturális jogokat követelt a németeknek, német nyelvű lapot szerkesztett, az Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein alapítója és vezetője.

faluról falura járva, a helyi közösségek miként nyilatkoznak, mik az elvárásaik. Erre soha nem került sor.

Jakabffy a folytatásban Rudolf Brandschnak a *Bukarester Tagblatt*-ban *Veszedelmes barátság* címmel közölt, kemény állításokat tartalmazó cikkét idézi. Brandsch felvezetésként arról ír, hogy egyik oldalon áll a többségi nép, a másikon a kisebbségek. A többségi, román oldal célja Brandsch szerint: „egy kegyetlen történelmi múltban elnyomott fejlődést minden téren előbbre hajtson”. A kisebbségeket három csoportra osztva értékeli. Az egyik szervezettség hiányában nem is reménykedhet, hogy kisebbségi jogokat kapjon. A második csoportba a németek tartoznak, céljuk, hogy konszolidált jogállamban sajátos nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. A harmadik csak a határrevízióra gondol, számára a kisebbségi kérdés másodlagos – idetartoznak a magyarok, akik emiatt „veszedelmes barátok”. Brandsch ellen még a szászok is megfogalmaztak kifogást, ellenvéleményt, a magyarok hátba támadásként élték meg a cikket. Brandsch szó nélkül elment minden magyar kisebbségvédelmi fellépés, javaslat, állásfoglalás mellett, mintha egy külön világban élne.

„Bátor” cikkéért megkapta a köszönetet, Nicolae Iorga 1931-es, ún. szakértői kormányában kisebbségi alminiszteri kinevezést kapott. Iorga kormánya idején a névelemzés gyakorlatát folytatták, és a német hangzású névvel rendelkező magyarokat német iskolába kényszerítették, immár kormányzati segédlettel. Brandsch más lépéseivel a Gau Amtnek nyújtott lehetőséget politikai szereplésre. Az 1932-es választások során Al. Vaida-Voevod pártját, a Nemzeti Parasztpártot segítették Brandschék győzelemre. A választás során a magyarokkal szemben több esetben bántó módon léptek fel.

Az 1933-as németországi változások hatása érezhető volt a romániai német-ség körében is, olyan világnézet győzött, amely már korábban is sokakat áthattott. Ezzel a kisebbségek közötti együttműködés még nehezebbé vált. Brandsch és hívei a továbbiakban is a magyarok ellenében kívánták elfogadtatni magukat a kormányzati erővel, de Gheorghe Duca visszautasította a birodalmi német szellemiséget, ezért a kormánya által levezetett 1933-as választás után a németek minden pozíciójukat elveszítették. Mi több, a kormány a helyi német érdekeket sem vette figyelembe, és a legjellegzetesebb szász városok – Brassó, Szeben, Segesvár, Medgyes, Beszterce – esetében, ahol évszázadok óta ők vezették a helyi társadalmat, nem ők adták a polgármestert. Duca a magyarokat kereste meg ajánlataival, pozitív választ kapott – és ez meghozta az ítéletet a másik oldalon: a magyarok kitörték a kisebbségi frontból, feladták azt.

Dolgozatát Jakabffy azzal zárja, hogy időközben, 1919 óta felnőtt egy új nemzedék mindkét oldalon, és jogos a kérdés, ezek esetében milyen közös életérzésről, rokonszenvről beszélhetünk, hiszen német oldalon a magyarokat illetően két évtizeden át csak uszítást tapasztalhattak. A helyzeten nem változtatott Jakob Bleyer kísérlete, aki a nemzetkisebbségi kongresszuson a magyarok és németek kapcsolatait egyengetni próbálta.

Végül a Jakabffy által rajzolt hiteles kép mellé illeszttem azt a fura leírást, amely egy mai, iskolásoknak szánt történelmi portálról származik: „A magyarországi helyzethez képest szembeötlően kedvezőbb volt a német kisebbség helyzete a szomszédos kisantant-államok (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) azon területein, amelyek korábban Magyarországhoz tartoztak. Itt ugyanis a kormányhatalom nemcsak tűrte, de kifejezetten támogatta a korábbi magyarosító hatások felszámolására és erős kulturális, gazdasági, politikai szervezeteik kiépítésére irányuló törekvéseiket, így akarta megakadályozni a német kisebbségek együttműködését a magyar kisebbségekkel, amit a magyar politika erősen – de hiába – szorgalmazott.”⁵⁹ Összefoglalva: a romániai németek helyzete a forrás szerint jobb volt, mint a magyarországiaké, mert előbbiek közösségépítő törekvéseit a kormány támogatta. Vegyük észre: támogatást a németek csak a magyarok elleni fellépésekre kaptak, s ha a kormánynak nem tetszett részükről valami, ősi városi önkormányzataiktól is megfosztotta őket.

Következtetések

Mindenekelőtt különbséget kell tenni együttműködés és kölcsönhatás között. Az erdélyi magyarok és németek között létező évszázados kölcsönhatás a világháborúk közötti időszakban is tovább létezett. Kulturálisan és gazdaságilag mindenképpen, de a politika terén is a másiknak adott, nem mindig pozitív válaszok formájában.

A politikában a két kisebbség teljesen eltérő utat járt be, és itt utalni kell R. Brandsch idézett cikkére. A németek vezetői, és különösen Brandsch mindent megtettek azért, hogy a román hatalomtól történelmi előjogaikat visszakapják. Ez nem történt meg, miközben bizonyíthatóan két területen kaptak román támogatást: a németeket nem űzték el a közsférából, megmaradhattak állásaikban, a magyaroknak menniük kellett. A másik kedvezményt az oktatás területén kapták, voltak nyilvános német iskolák, ahol érettségit is tarthattak – a magyarságnak nem voltak állami középiskolái, a felekezeti oktatást pedig a hatalom diszkriminatívan kezelte.

A magyar közösség politikai képviselői elutasították a román beolvasztó politikát, nemzetközi gyakorlat, és a gyulafehérvári nyilatkozat szellemében képzelték el a helyzetük rendezését.

A román hatalom kisebbségpolitikája a kor politikai vezéregyénisége, Ionel Brătianu idézett állításával jellemezhető, akinek vallott és vállalt politikai célja volt a romániai kisebbségek felszámolása – és példaként idézhető Dobrudzsa 1878–1913 közötti etnikai bekebelezése.

59 Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nemzetisegi_politika_magyarorszagon_a_20_szazadban/pages/003_1919-1945.htm [2016. augusztus 1.]

Trianon után Európa két legjelentősebb kisebbsége a német és a magyar volt – kettejük összefogása meghatározó lehetett volna a kisebbségi érdekvédelem területén egész Európában. Ezt a németek teljesen figyelmen kívül hagyták, bár látszólag, nemzetközi környezetben vállalták az együttműködést. Amikor ezt állítom, akkor a politikai végeredményt veszem figyelembe, ugyanis jelentős különbség volt 1919 előtt is, utána is az erdélyi szászok és a bánási és szatmári svábok között. Utóbbiak kimondottan hajlottak a magyarokkal való együttműködésre, és ennek életvitelbeli, identitás-történelmi háttere van, de a romániai német politikát a szászok képviselői irányították.

A dolgozat elején azt állítottam: abban, hogy a németiség eltűnt Romániából, vagyis történelmi léptékben a kisebbségi német politika teljes kudarcot jelent, szerepet játszott a vezető német elit téves helyzetértelmezése és a történelmi folyamatok lényegének fel nem ismerése. Állításomat igazoltnak tekintem, az elemzés kimutatta, hogy ha rövid távú célokért és valamikori előjogok visszaszerzéséért szállnak síkra, akkor a politika egyezkedéses, adok-kapok világába jutnak, miközben a kisebbségek számára – miként Brandsch, különben helyesen állította – alapvetően fontos, hogy konszolidált jogállamban sajátos nemzeti életüket szabadon és lehetőleg zavartalanul fejleszthessék. Hihetetlen, de nem vették észre: Románia nem volt konszolidált jogállam a világháborúk között, mai román szerzők véleménye szerint sem. Ugyanakkor valószínűsíthető: egyes vezetőiket annyira áthatotta a magyarokkal szembeni ellenérzés, hogy a román politikát meg sem próbálták, képtelenek voltak racionálisan értékelni. A többséggel kötött koalíció mindig kontextuális, ugyanis a mai kormányzó erő holnap ellenzéki és fordítva. Tehát nem pártokkal kell megállapodásra jutni, hanem elérni azt, hogy a kisebbségek feje felett, nélkülük és ellenükre állami intézmények döntéseket ne fogadjanak el. A szászok vezetői nem előre néztek, hanem hátra, nem a jövőt építették, hanem törleszteni kívántak. Ez pedig nem vezet(het)ett sehova.

Végezetül még két megjegyzés. Az első a magyarosítás kérdéséhez kapcsolódik. Azon nem lehet csodálkozni, hogy a korabeli politikusok és elemzők magyarosító politikával vádolták a dualizmus idejének magyar hatalmi intézményeit. Ez volt az értelmezésük, életérzésük, illetve a történelmi trendvonalak akkor még nem látszottak, nem voltak elég világosak. De a mai, kortárs szerzőktől igenis elvárható, hogy közel százéves véleményt ne idézzenek ma szakvéleményként, hanem olvassák újra a vonatkozó jogszabályokat, és helyezték bele a vonatkozó folyamatot abba a modernizációs keretbe, amely nélkül a jelenségek érthetetlenek.

A második megjegyzés a történelemtudomány relativizmusának a tételéhez kapcsolódik: az események értelmezésében mindig egy vallott és vállalt tételhez szokás bizonyító anyagot keresni, válogatni. Ha csak részben elfogadjuk ezt a tételt, akkor megértjük a madjarisierungról író szerzők álláspontját, akik nem idéznek olyan forrásokat, olyan megnyilatkozásokat, amelyek állításuk igazságtartalmát megkérdőjelezi vagy gyengíti. Elegendő példaként a dolgozatban idézett

felelős személyek (Schmeltzer, Metzger, Striegl) megnyilatkozásaira utalni, amelyek szerint a svábok jelentős része esetében szóba sem jön a magyarosítás, ők elmagyarosodtak. Ezek semmilyen német munkában nem szerepelnek. Általában elmondható, hogy igen sok szerző ismert tételekből építkezik, s ezek ellenőrzésére nem vállalkozik.

A világháborúk közötti időben a magyarok és a németek egymás mellett éltek, de nem álltak egymás mellé.

Szakirodalom

AICHELBURG, Wolf von

1935 Az erdélyi német–magyar együttműködés lehetőségeiről. *Hitel* 4. 7.

BARABÁS Endre

1944 *A magyar iskolaügy helyzete Romániában 1918–1940–1941*. Kecskemét.

BARABÁS Béla–DIÓSZEGI László–ENYEDI Sándor–SEBŐK László–R. SÜLE Andrea

1990 *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet.

BAUMGARTNER, Bernadette

2010 *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között, 1918–1940*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem.

BERÉNYI, Maria

2013 Mișcarea culturală românească de pe teritoriul Ungariei de azi (sec. al XIX-lea), in: Gabriel Moisa (coord.) *Cultura și istoria românilor din Ungaria*. Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane.

BOCȘAN, H. M.

2010 *Instituțiile ecleziastice ortodoxe din Crișana la sf. sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*. Teză de doctorat, Universitatea Oradea.

BÖHM, Johann

2004 Portretul lui Heinrich Zillich. *Revista* 22. 754 (18 august).

DIÓSZEGI László

1990 A romániai magyarság története 1919–1940. In Barabás Béla–Diószegi László–Enyedi Sándor–Sebők László–R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 11–44.

ENTZ Géza

1942 Szász író Erdély történelméről. *Hitel* 7. 422–436.

FÉNYES Elek

1867 *A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma*. Pesten, Eggenberger.

GÁNGÓ Gábor

2009 Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei. *Korunk* 5. 10–16.

HAJDÚ Zoltán

1996 A közigazgatási térfelosztás változásai Magyarországon. *Tér és Társadalom* 1. 5–21.

HAMBUCH, Wendelin

1999 *Deutsche in Budapest*. Budapest, Zusammengestellt von Deutscher Kulturverein.

HAUSLEITNER, Mariana

2001 *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grosrumäniens 1918–1944*. München, Oldenburg Verlag.

IORDACHI, Constantin

2000 „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobruzdzásban 1878–1913. *Replika* (Budapest) 40–41. november, 239–261.

2000a Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában *Regio* 3., 27–61.

2002 Internal Colonialism: The Expansion of Romania's Frontier in Northern Dobrogea. In: Helga Schultz–Uwe Müller (eds.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin, Berlin Verlag, 77–105.

JAKAB György

2010 *A dualizmus korának nemzetiségi politikája*, tananyagmodul. Pécsi Egyetem. *Árkádia* 1.

JAKABFFY Elemér

1933 Die Auseinandersetzung in der Sathmarer Frage. *Nation und Staat* Wien. Juli–August, 649–651.

1937 Magyarok és németek Romániában. *Magyar Szemle* 29 (4). 297–307.

JAKABFFY Elemér–PÁLL György

1939 *A bánsági magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Budapest, Stúdium Kiadása.

K. LENGYEL Zsolt

2007 *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó. *Múltunk Könyvek*.

KISPÁL Richárd

2014 *Hová tűntek „a vajdasági németek”? A történelmi Magyarország délvideki területein élő németiség kálváriája a XX. században*. Szegedi Tudományegyetem, Kisebbségpolitika mesteri. TDK-dolgozat. vmtdk.edu.rs/fex.file:kispal_dol/KISPÁL_DOL.pdf [2016. július 25.]

KOVACSICS József

1996 Magyarország népességtörténete a konferencia-sorozat tükrében, *Demográfia* 2–3. 896–1870.

KUNCZ Aladár

1928 Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában. *Nyugat* 20.

MESCHENDÖRFER, Adolf

1931 *Die Stadt im Osten*, Hermanstadt/Szeben, Deutsche Büchergilde in Rumänien.

MIKÓ Imre

1944 Az erdélyi magyarság sorsa a világháború után, in Deér József–Gáldi László (szerk.): *Magyarok és románok*, I–II. kötet. Budapest: Magyar Történettudományi Intézet Évkönyve. Lásd: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=784> [2016. július 25.]

1988 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 dec. 1-től 1940. aug. 30-ig*. Budapest, Optimum (hasonmás kiadás).

NAGY György

1973 A kezdeti transzilvanizmusról. *Korunk* 11. 1652–1658.

NAGY Péter Tibor

1996 *Neveléstörténetírás és oktatáspolitiká*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Honlapja, 1–36.

PÁL Judit

2010 *Unió vagy „unificáltatás”? Erdély uniója és a királyi biztos működése (1867–1872)*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

POMOGÁTS Béla

2003 *Jelszó és mítosz*. Marosvásárhely, Mentor.

PUKÁNSZKY Béla

2004 *Erdélyi századok és magyarok*. Attraktor, Historia Incognita sorozat. Első kiadás 1943, Danubia.

REHÁK László

1967 *A kisebbségek Jugoszláviában*. Újvidék, Fórum.

RICHTER, Georg

é. n. *Die Magyarisierung ethnischer Minderheiten als Staatsziel*. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/nemetek/geliebtes_nadwar/pages/037_die_magyarisierung.htm [2016. július 25.]

STEINER, Birgit

2010 *Die deutsche Volksgruppe in Ungarn von der Ansiedlung bis zur Vertreibung*. Master Diplomarbeit, Universität Wien.

STÖCKERT Dávid

2014 *A harmadik birodalom németiségpolitikája Magyarországon*. Doktori disszertáció. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.

TILKOVSKY Loránt

1997 *Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, University Press.

VARGA Norbert

2007 *A köztörvényhatósági törvény (1970: XLII.tc.) bevezetése Debrecen és Szeged szabad királyi városokban (1870–72)*. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem.

VENCZEL József

1942 *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, Minerva.

WEIDLEIN, Johann

1955 *Madjarisierung der Deutschen in Ungarn*, Schorndorf SV (Selbstverlag).

ZATHURECZKY Gyula

1943 Erdélyi szászok és magyarok. Pukánszky Béla könyve. *Hitel* 2. 80–90.

ZILLICH, Heinrich

1941 *Siebenbürgen und seine Wehrbauten*. Leipzig, Karl Robert Lange-wiesche Verlag.

(Közölte, rövidítve, a *Kisebbségi Szemle* 2017/2. 109–142.)

JAKABFFY ÉS A KISEBBSÉGI POLITIKA

Jakabffy Elemér életével, munkásságával alighanem Balázs Sándor foglalkozott a legtöbbet – két évtizeden át állt eszme- és politikatörténeti munkásságának középpontjában. Kis kötetben adta közre Jakabffy fontos dolgozatait (Jakabffy Elemér: *Nemzetpolitikai írások*. Téka, Kriterion, 1993, válogatás, bevezető tanulmány, jegyzetek), külön kötetben mutatta be és elemezte a Jakabffy szerkesztette *Magyar Kisebbség* című folyóiratot (*Lugosi üzenet*, Kölcsey, Szatmárnémeti, 1995), ő válogatta és látta el bevezetővel meg jegyzetekkel a mindmáig legteljesebb Jakabffy Elemér-kötetet (Jakabffy Elemér: *Kisebbségi sorskérdések*. Kriterion, 2005), és mintegy összefoglalásképpen monográfiát szentelt neki (*Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Kriterion, 2012).

Jogos a kérdés: szükséges-e, érdemes-e újabb elemző munka középpontjába állítani Jakabffy Elemér személyét és/vagy munkásságát? Válaszom: igen. Egyrészt, mert Jakabffy mint közéleti személyiség sokrétű és szerteágazó tevékenységet folytatott – az emberről van még mit feltárni. A 2005-ös Jakabffy-kötet bevezető tanulmányát Balázs Sándor ekként indítja: „Rendkívül sokoldalú személyiség volt. Jogász, közéleti férfi, nemzetiségpolitikus, magyarpárti vezéregyéniség, parlamenti képviselő, az Európa-szerte elismert *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztő-patrónusa, [...] publicista, helytörténeti és nemzetiségtörténeti tudományos munkák szerzője, a statisztika hozzáértő művelője, jeles nemzetiség-külpolitikus, művelődéstörténeti szakember” (Jakabffy 2005. 6.). Életútjának bemutatása után területekre bontva foglalkozik Jakabffy elméleti munkásságával (társadalombölcselet, kultúrfilozófia, gazdaságelmélet, nemzetiségtörténelem, kisebbségi léthelyzet), majd sorra veszi a jogkövetelő Jakabffy tevékenységét (egyenjogúság, kisebbségi jogorvoslás, beolvadás, kisebbségi jogok és nemzeti szuverenitás, egyetemes kisebbségi gondolat, irredentizmus). Második indokom: azért érdemes Jakabffynak újabb munkát szentelni, mert Balázs Sándor külön nem elemzi Jakabffy politikusi munkásságát.

Jó ideje foglalkoztat Jakabffy politikai szereplése – benne láttam és látom a belül lévő kívülállót, azt a politikai tisztségviselőt, aki nem egy pártot, egy mozgalmat, hanem egy eszmét (legyen: feladatot) látott maga előtt, és élete során ehhez igyekezett viszonyulni. Pályája budapesti politikusként indult, de 1920 után vállalta a kisebbségi sorsot a jelentkező kihívásokkal, és a folytatás ennek megfelelően alakult. Ezért gondolom, hogy nem volt politikus a kifejezés akkori és ma (is) használatos értelmében. Jakabffy szerepvállalása nem tipikusan politikusi, sokkal inkább civilekre jellemző: közösségszolgálat. Egyszemélyes intézmény. Amikor a kisebbségi lét kihívásainak intézésére (még) nincsenek intézmények – tervez és alapít. Ezért szerepfelfogása helyesen csak szélesebb kontextusban értelmezhető, amihez szükségesnek látom a politika fogalmának,

a politikusi tevékenységnek általános elemzését, beleértvén a világháborúk közötti erdélyi magyar (politikai-közéleti) elit számbavételét is.

Terveztem a kérdés megbeszélését Balázs Sándorral, hiszen éveken át voltunk szakmai munkakapcsolatban, több kötetének a szerkesztését rám bízta. Roppant sajnálom, hogy a Jakabffy-képem (valamelyes) letisztulása előtt átlépett az örökkévalóságba – így az itt következőket nem sikerült átbeszelnünk. Észrevételeire mindig számíthattam.

Politika, politikus, kisebbségpolitikus

A politika megannyi meghatározása közül az(oka)t részesítem előnyben, amely(ek) a politikai szereplő, a politikus felől közelíti(k) meg a fogalmat. A meghatározások egy része a politikai tevékenység célja felől keresi az értelmezés lehetőségét, más definíciók a társadalom, a közélet egymásra épülő szintjeinek működését tekintik kiindulópontnak. Hatalomorientált Machiavelli (A politika azon eszközök összessége, amelyek ahhoz szükségesek, hogy hatalomra jussunk, hatalmon maradjunk, és a hatalmat a leghasznosabban felhasználjuk.¹), Max Weber (szerint a „politika” törekvés a hatalomból való részesedésre vagy a hatalom megosztásának befolyásolására – 1989. 6.), és idesorolható David Easton (A politikai értékek autoritatív elosztása – 1982) politikaértelmezése is. A társadalom működését, a konfliktusokat veszi alapul Lehbruch (A politika olyan emberi cselekvés, amely arra irányul, hogy a társadalmi konfliktusokat értékeken keresztül kötelezően szabályozza – 1975), Alémann (A politikai érdekek nyilvános konfliktusa a közhatalom alkalmazásának és a konszenzus szükségleteinek feltételei mellett²) definíciója. A Carl Schmitt politikafelfogását elemző Szigeti Péter szerint a politika fogalma viszonylag egyszerűen, könnyen körülírható, de az általa kínált értelmezés éppenséggel ellentmond a könnyen körülírhatóságnak: „A politika befolyás; a politika döntés; a politika olyan közügy, amely a hatalmi döntésekre vonatkoztatott; a politika a gazdaság koncentrált kifejezése; a politika ott kezdődik, ahol a tömegek vannak; a politika művészet; a politika az akaratervényesítés képessége; pártharc stb. stb.” (Szigeti 2014). Hadd utaljak végül egy számunkra kedves, ma már klasszikus értelmezésre is: Concha Győző szerint a politika az országolás művészete (Concha 1907, idézi Körösenyi et al 2008).

Tekintsük a politikát általában a közügyek intézésének. (A közügy fogalmának értelmezéséről itt lemondok.) Összefoglalva: az idézett értelmezések mindenike releváns, de egy-két mozzanatra összpontosítanak, nem fogják át a jelenség egészét. A politikában részt vesznek azok, akik felhatalmazást kaptak

1 Maga a szöveg így nem szerepel Machiavelli híres munkájában, *A fejedelemben* – összefoglalása nézeteinek.

2 Idézi: A politikatudomány alapfogalmai. <http://szociologiaszak.uni-miskolc.hu/segedanyagok/02Alapfogalmak.pdf> [2022. május 10.]

arra, hogy különböző szinteken közösséget képviseljenek, döntéseket hozzanak. Továbbá a politika körébe tartoznak olyan szereplők is, akik az egyéni fellépésen túl csoportosan, kollektívák képviselőiben jelentkezhetnek, a hatalomhoz való viszonyuk jellege a hatalmat gyakorlókétól eltérő, utóbbi esetekben beszélünk társadalmi szervezetről, mozgalomról, de akár polgári engedetlenségről is.

A hivatásos politikussal kapcsolatos kérdéseket tudományos igénnyel Max Weber vizsgálta elsőként (Weber 1989), évszázados megállapításait ma is sokan idézik. A mai politikus megjelenése a népképviselői parlamentek léteéhez köthető, illetve a parlamenthez kapcsolódó választásokhoz és pártokhoz. Ekként a politikában való részvétel már nem valamilyen előjoghoz, társadalmi helyzethez kötődik, hanem megfelelő intézményi keretek közötti szakmai tevékenységnek számít, és többnyire képviselőhöz kötött. Weber értelmezésében a politikus abban különbözik más politikai szereplőktől, hogy tevékenysége professzionális és főfoglalkozás-jellegű. Alkalomszerűen vesznek részt a politikában a társadalmi szervezetek aktivistái, bizonyos területek szakértői – és az állampolgárok.

A politikusok tehát foglalkozási csoportot alkotnak, feladatkört látnak el: társadalmi problémák megoldására hivatottak. A politikusi tevékenység egyre inkább specializálódott, önállósult, bár nem szakadt el teljesen más értelmiségi létformáktól, a tudományos, a jogi, az igazgatási, a vallási szerepektől. Az egymásra épülés részleges és közösség-specifikus. Korunkra jellemző, hogy minél inkább politikus valaki, annál kevésbé lehet párhuzamosan vallási vezető, tudós, jogász, földbirtokos, esetleg újságíró (Pál 2018. 49.). Weber gondolatmenetét követve Pál Gábor így folytatja: a hivatásos politikus az állam működtetésében kap szerepet, célok meghatározásában, döntéshozatalban, vagyis irányítja az állami gépezetet. Külön kell választani a vezetőket az állami gépezetet kiszolgálók csoportjától – akik hivatalnokok.³

A definíciós nehézségek kortárs munkákban is visszaköszönnek. A *Küzdelem az idővel* című munkájában Kari Palonen angol, német és francia, a politikával kapcsolatos szövegek (nála: politikai cselekvők szövegeinek) elemzésével jutott arra a következtetésre, hogy a politika fogalma az elmúlt kétszáz év során vált fontos problémává a nyugati országokban. Tétele, hogy „a politikáról tulajdonképpen, valaki által véghezvitt cselekvésként csak a francia forradalom után beszélhetünk”, és megállapítja, hogy „a politikai cselekvés fogalmának kialakulása a politikus tevékenységeinek a leírásaihoz kapcsolódik” (Palonen 2009. 50–54.). Előzmény, hogy a politika tudományfogalma a 18. század végére kiüresedett, helyére a politika esetlegessége, alternatív elgondolásai, vitathatósága lépett. Elkezdődött a politika térbeli metaforák révén történő leírása: szektor, szféra, aréna, színpad stb. A cselekvésfogalom megjelenésével és felfutásával párhuzamos folyamat során előlép a politikus mint személy, eközben a politika körei is kitágulnak, olyannyira, hogy szinte semmiről sem lehet többé azt állítani,

3 A hivatalnok ez esetben nem irodista, hanem kinevezett személy, aki állami intézmények működésében vállal szakmai feladatokat.

hogy egyértelműen kívül esne a politika határain. Az is Palonen észrevétele, hogy a politikusoknak van lehetőségük cselekedni, ugyanakkor cselekedeteiknek következményeit nem uralhatják teljesen. A politikusok tevékenységének szükségszerű velejárója az elfogultság, a különböző célok és elvek iránti (olykor szenvedélyes) elköteleződés.

A kisebbségpolitikus meghatározása a politikusénál bonyolultabb – ha lehetséges egyáltalán. Kiindulásként fogadjuk el: a kisebbségpolitikus a kisebbségi lét körülményei között politizál.

A kisebbségi lét köztes állapot, meghatározása és a viszonyulás hozzá többszörösen áttételes. A kisebbségi lét egyetemes jellemzője az ambivalencia (Veress 1998. 235.). Ez a létállapot kettős természetet, kétirányúságot, kétértékűséget mutat. Következésképpen a kisebbségben élőknek a környezetükhöz, valamint a környezetnek a kisebbségben élőkhez való viszonya is ambivalens, ellentmondásos. Ezért (is) tekintette a kisebbségi létet Makkai Sándor paradox természetűnek, ezért beszélt létparadoxonról. („... nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését – írta –, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és lelkiileg lehetetlennek”. Makkai 1937. 50.).⁴ Mennyiségi megközelítésben a kisebbségek kevesebben vannak a többséghez képest. De a többség és a kisebbség nem egy homogén léttartalomnak a mennyiségi megosztását jelenti. A kisebbség a többségtől minőségileg különbözik, ahhoz képest más. Mindaz, ami mennyiségi vonatkozásban léthiány volt, minőségléttöbbletként jelentkezik, ami csakis a kisebbségi lét velejárója, mivel ezt a minőséget a többségi létezés nem tartalmazza.

A kisebbségi lét köztes lét, amely különböző létszférák határterületein, érintkezési felületein szerveződik, és ezek tartalmi elemeit ötvözi magába. Nemcsak a kisebbség számára meghatározó, hanem a többség számára is. Ez a megközelítés általános értelemben két másság egymáshoz való viszonyulását hordozza. Mindez feszültségforrássá válik/válhat, ha a többlet és a hiány politikai, jogi, szociális tartalmi kerülnek előtérbe. A többség politikai értelemben dominanciát jelent, hatalmat és befolyást. A kisebbség képviselője (politikusa) a létkörülményeket olykor képtelen befolyásolni, jogi értelemben korlátok közé szorított (a többségi demokrácia keretei között), a közössége politikailag kiszolgáltatott. A fentiekből fakadóan: a két létállapot megélése és megtapasztalása különböző. A többségi demokrácia az egyiknek ad, a másiktól elvesz. Míközben a kisebbségpolitikusnak mindkét létszférában jelen kell lennie, a többségi számára dominanciája lehetővé teszi a saját létevel való kizárólagos törődést. Annak ellenére érvényes ez, hogy elvben mindkét létállapot kölcsönösen korlátozó és önkorlátozó. A többség számára ez jelen időben, egy bizonyos létállapokra érvényes, hiszen a nemzetiesítő állam, esetünkben a közép-kelet-európai államok végső célja mindig az állam homogenitása, az etnikai egyneműség (volt). A kisebbségi léthelyzet köztes

4 Makkai létparadoxon-tételének van egy olyan értelmezése, miszerint nem általában a kisebbségi léthelyzet, hanem a szórványlét emberhez méltatlan (Bodó 2005).

létként megoldhatatlan. Meghaladására akkor van esély, ha a kisebbségi közösség önmagát illetően döntési jogosítványokat kap/szerez (belső önrendelkezés joga), ez lehetőséget ad a paradoxon feloldására.

Nemzetközi szervezetek az 1990-es évek közepétől kezdve egyre inkább a kisebbségek politikai döntéshozatalba való befogadását, a „hatékony részvétel” (effective participation) formuláját részesítik előnyben (Dobos 2009). Véleményem szerint az új fogalomhasználat figyelemelterelő lehet. Ugyanis többre van szükség annál, hogy a kisebbségek a lehetséges szinteken megjelenítsék az érdekeiket, hallatják a hangjukat, és igyekeznek befolyásolni a döntéseket. A jogalkotás és döntéshozatal immár az egyén és a közösség önmeghatározásának, az identitás megélésének és kibontakoztatásának lényeges kérdéseire vonatkozik. A kisebbségpolitika kifejezés előtagja nem szűkíti (nem szűkítheti le) a szóban forgó politika érvényességi területét, miként más, hasonló szóösszetételek esetében (lásd oktatás/i/ politika), hanem megkettőzi, amennyiben mindazt, amit a politika általában jelent, a tágabb értelmezés mellett a kisebbségre vonatkozóan jelöli meg.

Dobos Balázs a kisebbségpolitikát nehezen behatárolható fogalomnak minősíti, mely alatt „olyan komplex és integrált szakpolitikát értünk, amely az adott állam és a kisebbségek közötti térben számos, többek között politikai döntéshozói, adminisztratív, civil, valamint szakértői szereplőt, továbbá ezek elméleti és gyakorlati megfontolásait, stratégiáit, eszközeit és erőforrásait vonultatja fel. Kifejezetten a kisebbségekre mint egyénekre, azok csoportjaira és jogi személyekre irányul, azok nemzeti, etnikai minőségében, beleértve a közpolitikai döntéshozatali folyamat minden lépését az ügy napirendre kerülésétől egészen a döntés kihatásának értékeléséig” (Dobos 2000. 147–148.). Fogadjuk el ezt az értelmezést, bár a lényegi kérdés, ki kap jogot arra, hogy a kisebbségek létét meghatározó döntéseket meghozza: a kisebbség maga, avagy a többségi döntési rendszer – itt nem jelenik meg.⁵

A szakpolitika alapértelmezésben szakterület szerinti politikát jelent. Miként a környezetpolitika, a kisebbségpolitika sem szorítható egy bizonyos szakterület keretei közé, hiszen az állam és a kisebbségi közösségek közötti viszony megannyi területét figyelembe kell venni. Célja a kisebbség és a többség (jobbára a többséget is képviselő államhatalmi szervek) jogainak és kötelezettségeinek meghatározása. Alapkérdés: mi az, amit a többség politikai értelemben, a többségi demokrácia jegyében megtehet, erkölcsi értelemben viszont nem? Mások sorsáról csak a vonatkozó közösség képviselőjével együtt, véleményének, igényeinek figyelembevételével szabad(na) dönteni. Beszélhetünk szakpolitikai integrációról, amely számos, a kisebbségi sajátosságok megőrzése és lehetséges továbbfejlesztése szempontjából releváns szakpolitikai elemet foglalhat magában, köztük a

5 A kisebbségre vonatkozó többségi döntések számukra nemzetpolitikai döntések, miközben a kisebbség maga saját közösségére vonatkozóan nem rendelkezik döntési jogosítvánnyal. Vagyis a többségi, nemzetpolitikai döntéseknek vannak kisebbségpolitikai következményei.

leginkább kézenfekvő kisebbségi oktatás-, nyelv-, média- és kultúrpolitikákat. Az integráció szélessége és mélysége több tényező következtében kisebbségenként és országonként is eltérhet.

Sajátos kisebbségpolitikai csapdahelyzetre utal Dobos, amikor doktori tézisében megállapítja, hogy „A demokrácia hagyományos modellje szerint minden szervezett társadalmi érdekcsoport szabadon beléphet és versenyezhet egymással a vélemények és elképzelések nyitott piacán, miközben az állam korántsem köteles figyelembe venni a multietnikus valóságot” (Dobos 2009). Ez a helyzet könnyen vezethet a szélesebb körben támogatott többségi érdekek érvényesüléséhez, az erőforrások egyenlőtlen elosztásához – a „többség zsarnokságához”. A kisebbségek döntési esélyei éppen a lélekszámuk következtében eleve korlátozottak, olykor lehetőségük sincs a politikai döntéshozók közé bekerülni. Amikor döntéshozók, akkor is kisebbségben vannak, tehát nincs esélyük a közösségüket főként etnikai minőségében érintő döntéseket meghozni. A politikai kisebbség hatalmi ellenzék, és miközben a mindenkori ellenzék politikai változások/új választás során megszerezheti a többségi felhatalmazást, a nemzeti kisebbség soha.

A (többségi) politikus gyakran érezheti úgy, hogy akarátát nem kell semminek alávetnie – hiszen törvényt tesz, erre jelölték ki, erre kapott mandátumot – a kisebbségi politikus számára a korlátok léte örök. Mivel nem dönt, a kisebbségi politikus – harcol. Örök (politikai) kisebbségre kárhozott helyzetében azért harcol, hogy a státusán változtasson: ha nem dönthet, bár vétőjogot kapjon a létét érintő döntések esetében. Abban valóban hasonlít a helyzete a többségi politikushoz, hogy szerepét nem ő írja meg és építi fel – eljártssza sajátjaként azt, amit ráosztottak. Helyzetteremtésre viszont mindkettőnek van lehetősége.

A kisebbségi érdekvédelem nem értelmezhető a hatalom–ellenzék örök dichotómiájaként – mert más. És más a jogi értelmezés is. Máig érvényes Mikó Imre immár klasszikus megállapítása, miszerint „nincs a jogalkotásnak még egy olyan fejezete, amely annyira át volna itatva a politikummal, mint a nemzetiségi jog, s ezért nem tárgyalható a közjognak ez a része a nemzetiségi politikától függetlenül” (Mikó 1944. 3.).

A kisebbségi pártok esetében alapvető kérdés, hogy miként értelmezzük szerepüket.⁶ Az autonomista politika a közösség hosszú távú fennmaradását tartja szem előtt, a kijárási politika pedig a különböző állami struktúrákban való jelenlétet azért tartja fontosnak, mert ezáltal sikerül megjeleníteni és olykor meg is oldani alapvető kisebbségi gondokat, sérelmeket, igazságtalanságot. A világháborúk közötti magyar politikai képviselőlet parlamenti jelenlétben merült ki, a

6 Utalok néhány kiadványra: Blénesi Éva–Mandel Kinga (szerk.): *Kisebbségek és kormány-politika Közép-Európában* (2002–2004), Gondolat–MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004; Kiss Tamás–Barna Gergő–Székely István Gergő: *A társadalomépítéstől a klientúra-építésig. Az RMDSZ és a magyar választók közötti kapcsolódás átalakulása. Magyar Kisebbség* 2013. 2. 7–40; Fedinec Csilla–Szarka László–Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában. 1989–2014.* Budapest, Gondolat, 2018.

központi végrehajtó hatalomból kimaradtak, ilyen körülmények között a kijárási politika esélyei csekélyek.

Összefoglalva: kisebbségpolitika létezik, erről lehet és kell beszélni. De olyan kisebbségi (magyar) politikus, akiről elmondható, hogy elsődlegesen tőle függ annak a közösségnek a sorsa, amelynek képviselőjét vállalta – ilyen szereplő nincs.

A politikus mint foglalkozás

Max Weber tette fel elsőként a kérdést: aki a politikát kívánja szolgálni, milyen tulajdonságok által remélheti, hogy képes lesz bensőleg felnőni a feladathoz és ahhoz a felelősséghez, amelyet a hatalmi rendszer részeseként elvárnak tőle? (Weber 1989) A politikus mint egyén érzi és megéli, hogy személye fontos, hiszen képes társadalmi események és történések befolyásolására, olykor maga dönt fontos kérdésekben: hatalmat gyakorol. Mind a döntés, mind a végrehajtás szakértelmet feltételez. Ezzel a kérdésfelvetéssel két dilemmához jutunk. Az első: hol lehet megszerezni azt az elméleti tudást és azokat a gyakorlati készségeket, amelyek a hivatásos politikustól jogosan elvárhatóak. Másodsorban a felelősség etikai kérdések sorát veti fel, ezek közül a legelső: milyennek kell lennie annak az embernek, aki a történelem menetébe beavatkozik?

Ki tekinthető politikusnak? Weber szerint mindenki politizál, a szavazópolgár is alkalmi politikus. Akik hivatásszerűen foglalkoznak a politikával, Weber szerint két csoportra oszthatók: az „ügyet” szolgáló, magánvagyonából a politikára áldozni képes, független, politikáért élő elhivatott személy, illetve a politikát tartós bevételi forrásnak és foglalkozásnak tekintő, pártérdekek mentén cselekvő professzionális politikus. A weberi koncepció szerinti hivatásos politikus típusát a 20. század elején váltja fel a modern korra jellemző második típus, ezek körébe párt hivatalnokok, a közigazgatás politikai kinevezettjei, illetve a valamely politikai erő (vagy vezér) mellett elkötelezett politizáló újságírók és ügyvédek sorolhatók be. A változást két tényező vitte előre: a pártelvű politizálás megjelenése és a politikusi munkával járó tartós bevételi források lehetősége.

Ismert: a politikusi szerepre felkészítő képzés nincs. Ilyen végzettség sincs – a politikus alapképzettsége szerint szinte bármi lehet. Szinte, mert vannak olyan (értelmiségi) pályák, amelyek rendkívül speciális tudást feltételeznek, ekként nehezen képzelhető el, hogy egy balettművészből vagy zongoraművészből legyen politikus. A politikus foglalkozási és nem végzettségi kategória.

Körösényi András és szerzőtársai a politikus kifejezést tágan értelmezik: beletartoznak egyrészt a pártpolitikusok – helyi vagy országos szintű vezetők –, illetve mindazok, akik a politikai folyamat közhatalmi szereplői vagy deklaráltan politikai – szakpolitikai – szerepet ellátó intézmények vezetői. Ilyen értelemben nemcsak a parlamenti vagy önkormányzati képviselők, de az ombudsmanok,

pártpolitikai delegálás alapján létrejövő kuratóriumi tagok vagy éppen az alkotmánybírák is politikusok (Körösényi et al. 2008).

A Magyarországot körülölelő, kisebbségben élő magyar (kényszer)közösségek 1990 utáni politikátörténete azt mutatja, hogy a kisebbségi politikusok között sok az író, újságíró – az olyan ember, akinek tevékenysége kapcsolódik a közvélemény alakításához. Miért van ez így – ezt alább kifejtem. Az első kérdés: a politikát értelmező szövegek közreadása tekinthető-e politizálásnak? „Az izmosodó akadémiai politikatudomány mellett létezik egy jelentős, a közgondolkodásra számottevő befolyással bíró publicisztikai politológia is” (Szabó 2003. 108.). Szabó Márton szerint a politikai publicista „politizál” – az újságot írók és a politológusok egyaránt közel állnak a politikai cselekvéshez (a lehetőségéhez), bár szerepük alapvetően eltérő. Az érintettek erre vonatkozóan négy, egymásba is átjátszó szerepet jelöltek ki, éspedig: a küldetés, a küzdelem, az elemzés és a tanítás (Szabó 1999. 87.).

Easton szerint a sajtó a politika környezetét jelenti – szükséges tehát a különbség megtétele (idézi Lakner 2000. 276.). Míg a tudós, az elemző, a tanácsadó és természetesen a politikus is hivatásos, azaz foglalkozásszerűen űzi tevékenységét, addig a publicista nem. A publicisztika tipikusan „laikus” tevékenység. A publicisták önkéntes közéleti emberek („politikai munkások”), akik rendelkeznek valamilyen – többnyire értelmiségi – foglalkozással, egzisztenciával. Belső meggyőződésük, politikai elkötelezettségük, a „hatni akarás” és mindezek mellett egyfajta exhibicionizmus adja e tevékenység fő motivációit. A publicisták többnyire az ideológiatermelő, közvéleményt formáló bölcsész- és társadalomtudományi értelmiségből kerülnek ki. A tudós, a publicista és a politikus – továbbá a tanácsadó és az elemző – egyaránt politikával foglalkozik, mégis különböző szakmákat és műfajokat űznek.

Körösényi és szerzőtársai a politikával és a politikatudománnyal kapcsolatosan öt politikusi szerepről beszélnek: politikatudós, politikai elemző, politikai tanácsadó, publicista és politikus. Az utóbbi lehet pártpolitikus, képviselő, kormánytag, szakpolitikus, diplomata, egyéb politikai szereplő. Minden esetben nyolc külön jellemzőt neveznek meg a politikusi szerep leírására, eszerint a politikus alapvető célja a politikai cselekvés (szavazatmaximalizálás, politikai célok elérése); a politikai elkötelezettség; a képzettség kivételesen fontos; a tudás jellege gyakorlati, cselekvésorientált; viszonya a szerephez – hivatásos; számára a fő aréna a parlament, az önkormányzat, a párt, a döntéshozatali helyszínek; a termék – politikai beszéd, javaslat, döntés(hozatal), és végül a siker kritériuma a politikai pozíció (Körösényi et al. 2008. 12.).

A tudást és annak jellegét illetően fontos megjegyezni: némelyek úgy jutnak politikusi szerep lehetőséghez, hogy a választási listára kerülés egyik szempontja a személyes ismertség, a szavazathozó képesség. Ezért kerülhetnek olykor neves sportolók, nagy nevű énekesek, elismert színészek választási listákra. Akik néha hosszabb időre megmaradnak a politika színpadán, többnyire viszont a

mandátum vége politikusi szereplésük végét is jelenti. Vagyis a szakszerűség néha háttérbe szorul a politikai érdek, a szavazatmaximalizálás mögött – a politikusi felkészültség akár teljesen hiányozhat.

Elvben minden közösség számára fontos, hogy a politikusok megfelelő karakterrel rendelkezzenek, képesek legyenek ellensúlyozni a tevékenységük jellegéből adódó problémákat. A kívánatos politikai készségekről Illés Gábor *A realista politikus. A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben* című munkája alapján (2021) szölok. A politika tevékenységi formaként sajátos „szabályokkal” rendelkezik, ez Illésnél a politika autonómiájának toposza. A helyes politikai cselekvés mindig figyelembe veszi a konkrét körülményeket: ez a „lehetséges művészete” toposza. A realista gondolkodás felértékeli a politikai ítélőképességet, azaz a konkrét helyzetek követelményei iránti érzékenységet, szemben az általános érvényességre igényt tartó szabályokkal.

A fausti mondás („Kezdetben volt a tett.”) fontos a politikában, azt jelenti: a politikának az adott környezetben meglévő társadalmi gyakorlatból kell kiindulnia. A politikaelmélet kontingenciája azt jelenti, hogy az elméletalkotás célját, formáját és ambícióit végső soron behatárolja a felmerülő cselekvési probléma. Illés három problémáról szól, az első: milyen politikuskarakterekre van szükségünk az áhított stabilitáshoz adott helyen, adott időben – azaz a kívánatos karakterjegyek mindig politikai berendezkedéstől, rezsimtípustól függenek. A második probléma: milyen kvalitások teszik alkalmassá a politikai cselekvőket arra, hogy a politikai közösség jólétét vagy akár létét veszélyeztető helyzetekben helytálljanak. A harmadik probléma, a felforgatásé pedig arról szól, hogy miként lehet tágítani a cselekvési lehetőségeket, a fennálló rendet megkérdőjelező politikai alternatívákat képezni, és milyen szerepet játszhatnak ebben olyan intellektuális kvalitások, mint a politikai képzelőerő, illetve nem racionális tényezők, mint a karizma. A politikai cselekvés bizonyos értelemben bricolage, azaz a kéznél levő eszközök (részben az elméletalkotó által kreált fogalmi eszközök) pillanatnyi helyzetnek megfelelő kreatív összekombinálása politikusok által (Geuss, idézi Illés 2021. 61.).

Illés talán legtöbbet idézett és elemzett szerzője B. Williams, akinek idekívánkozik egyik, politikusokra igencsak érvényes kérdése: „hogyan nézhetünk szembe a világgal úgy, ahogy van, anélkül, hogy belerokkannánk?” Vagyis éles helyzetekben a „legjobban cselekedni” elvárás nehezen értelmezhető. Williams szerint a tisztességes politikusi lét egyik határa a cinizmus és a politikai idiotizmus, tehát ahol erkölcsi elképzelések nem befolyásolják a politikai cselekvést; és a másik határ, ahol az erkölcsi tisztaságra való hivatkozás ellehetetleníti a politikai tevékenységet. A karakter, az integritás etikai és politikai szinten is fontosak. A demokratikus állhatatosság a cselekvés kontingenciáját mérséklő tényező, amely lehetővé teszi az állampolgárok számára, hogy bizonyos mértékig kiismerjék politikusaik, hogy tudják, megválasztásuk esetén nagyjából mire számíthatnak.

A politikai cselekvés által okozott lehetséges szenvedések és a politikai ítélőképesség esendősége miatt jó, ha a politikusok alapvető hozzáállása óvatos. Williams különbséget tesz az elkövetőt üldöző, nem kreatív büntudat és a kreatív, jóvátételre indító büntudat között: az előbbivel szemben az utóbbit tartja értékesnek. A kívánatos politikuskarakter, a realista politikus mind Max Weber, mind Williams szerint képes érzékelni a cselekvés szempontjából releváns normatív szempontok sokféleségét, és képes tudatosítani, átérezni az erkölcsi veszteséget a döntéskor.

Ideális esetben a politikus csak hivatásának él, sokak szerint „nincsen belső élete”, vagyis tettei miatt nem gyötrik erkölcsi érzelmek (sajnálát, megbánás, „tragikus lelkiismeret-furdalás”). Bár a büntudat kezelésének egyik lehetséges módja, a nyilvános gyónás olykor felesleges és káros, valamilyen nyilvános bűnbánat igenis elképzelhető, amikor a politikus feloldozást nyerhet. Más vélemény szerint a politikus nem könnyíthet lelkiismeretén gyónás által. Ez a választott ügygel kapcsolatos politikusi felelősség megtagadása: nyilvánosságra hozni, hogy egy ügyért bepiszkítottam a kezemet, óhatatlanul árt magának az ügynek is.

Politikustípusok. Pokol Béla szerint a hivatásos politikus szerepétől elkülönül az ideológus, a közhivatalnok és a szaktudós (1993). A politikai szféra kapcsolódásai szerint a politikus lehet dogmatikus, amikor az absztrakt ideológiai elvek uralják tevékenységét, bürokratának minősül, ha mentalitása közhivatalnok, ha számára az ügymenet elsőrendű, illetve technokrata, ha a politika és a tudomány kapcsolódási kérdései uralják tevékenységét. Empirikusan, a társadalmi érdekcsoportok szerinti orientálódás alapján két típust különít el Pokol: érdekkijáró (elsődleges számára a politika és gazdaság kapcsolódása), ennek ellentéte a népvezér, aki közösségekben gondolkodik, és a gazdasági érdekeken túl erkölcsi, nemzeti, általános emberi problémák motiválják döntéseit. A szükséges képességeket illetően a hivatásos politikusnak rendelkeznie kell a tömegekre hatás képességével, a politikai ellenfelekkel való viták sikeres megvívásához szükséges képességekkel, továbbá pártstratégiai, illetve szervezési „talentummal”.

Az így felsejülő kép a kívánatos politikuskarakter jellemzői: a hivatásával teljesen azonosul, belső dilemmák nem gyötrik, mondhatni Machiavelli fejedelmének modern verziója. Nem csoda, hogy a hivatásos politikusokkal szemben komoly ellenérzés alakult ki. Ez a kép voltaképpen egydimenziós, és a politika mérsékelt autonómiája felé mutat: a politikai tevékenység nem ítélhető meg más szférák (például a magánélet) kritériumai alapján, bár nem zárhatóak ki belőle az eltérő értékszempontok, így az erkölcsi megfontolások sem. Amit ma már nem vitatnak: napjaink politikusai hivatásszerűen végzik tevékenységüket.

Ebbe a képbe nem, vagy igen nehezen illeszthető be a kisebbségpolitikus. Az autonómiával nem rendelkező kisebbségben élő nemzeti közösségek kikerülhetetlen kérdése a számbeli fogyatkozás. Ez lehet drámai, lehet viszonylag csekély – de minden esetben elvezet a többség és a kisebbség közötti viszony

kérdéséhez, a kiszolgáltatottsághoz, a kölcsönös bizalmatlansághoz, a középkelet-európai közélet Bibó által leírt nyomorúságához (Bibó 2011). A kisebbségi politikus/politika számára az etikai alapl dilemma: lehetséges-e a kisebbség számára a (román) többséggel azonos létfeltételek kialakítása. A kisebbségi politikusi szerepvállalás alaphelyzete ez a dilemma – nem léphet ki belőle, nem lehet feloldani. Erről megannyi vita szólt az 1930-as évek óta, elsőként a *Nem lehet*-vita. A világháborúk közötti erdélyi magyar irodalom számos példáját nyújtja a kiútnélküliségnek, a csapdahelyzeteknek. Választ kell(ett) találni olyan kérdésekre, hogy mi a kisebbségi lét lényege, és mire van szüksége ahhoz, hogy egy nemzeti kisebbség teljes értékű életet élhessen. A kisebbségi politikusok esetében szinte természetes az engedetlenség erkölcsi kötelességének gondolata, velejáírja a lelkiismereti dilemma és a büntudat.

Kisebbségpolitikai szereplők Erdélyben a világháborúk között

Az anyaországról leszakadt Erdélyben egy legyőzött nemzeti közösségnek kellett talpra állnia, olyan helyzetben, amikor Reményik Sándor szavaival szólva „egyetlen tett a költő álma volt”. A közösségi önösszeszedés, a magyarság politikai szervezkedése nehezen indult meg. 1920-ban Grandpierre Emil kezdeményezte egy mozgalom létrehozatalát. 1921 januárjában megalakult Kolozsváron a Magyar Szövetség báró Jósika Sámuel vezetésével. Zaklatások után ennek működését 1921. október 15-én a hatóságok felfüggesztették. A politikai szerepvállalás első visszhangos mozzanata az 1921. január 23-án megjelent röpirat, a *Kiáltó Szó*, amelynek aláírói Kós Károly, Zágony István és Paál Árpád, és amelyben politikai cselekvésre szólítottak fel. Az első politikai szervezet a Kós Károly által 1921 júniusában Bánffyhunyon elindított Erdélyi Néppárt, ez fél év múlva Magyar Néppárt néven országos párttá alakult át. A hatóságok ezt is betiltották (1921. október 30.). A parlamenti választások (1922 márciusa) közeledtével Ferencz József unitárius püspök vezetésével létrejött a Magyar Nemzeti Párt. Mivel közben feloldották a Magyar Szövetség elleni hatósági tiltást, a két szervezet egyesült. 1922 októberében a Magyar Szövetséget végleg betiltották a hatóságok.

A Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt egyesülésével 1922. december 28-án jött létre az első időtálló szervezet, a konzervatív szellemű Országos Magyar Párt. Elnökévé báró Jósika Sámuel választották, 12 alelnöke: báró Ambrózy Andor, Barabás Béla, Bernády György, id. Grandpierre Emil, Haller Gusztáv, Jakabffy Elemér, Kecskeméthy István, Szabolcska Mihály, Sándor József, báró Szentkereszty Béla, Tury Kálmán és Ugron István. A párt külön felvétel nélkül a tagjai közé sorolt minden 20. évét betöltött román állampolgárt, aki magát magyarnak vallotta. Lényegében a régi megyei elitekre támaszkodó választási

párt jött így létre.⁷ Az OMP politikáját Bárdi Nándor ekként foglalja össze: „Az Országos Magyar Párt (továbbiakban OMP) 1923. október 23-án politikai paktumot kötött az Alexandru Averescu tábornok vezette Néppárttal, 1926 februárjában a közigazgatási választásokra aláírás nélküli megállapodást hozott létre a kormányzó Liberális Párttal, majd annak bukása után, 1926. április 21-én újra választási megegyezésre jutott a kormányra került Néppárttal. A paktumpolitika stratégiájának lényege az volt, hogy egy-egy adott román párttal szövetkezve a magyarság részt vehessen a választásokon (felkerülve a választói névjegyzékre, jelöltjeit elfogadják a választási bizottságok),⁸ parlamenti képviselőket küldhessen Bukarestbe, és valamilyen formában kezelje a kisebbségi sérelmeket. Az 1927-es választásokon az OMP a Német Párttal kötött választási megállapodást (Kisebbségi Blokk). Ezt követően az OMP nem csak önállóan indult a választásokon, hanem az önálló (döntően pozícióvédő) politizálás koráról beszélhetünk, 1938-ig a királyi diktatúra bevezetéséig” (Bárdi 2003. 154.).

1938. március 31-én „Károly király maga ragadta kezébe a politikai hatalmat, s ezt kiáltványban hozta az ország népének tudomására, bejelentve azt is, hogy a pátriárka vezetésével *pártok feletti kormányt* alakított, mely politikamentesség fogja a közéletet tenni és új alkotmányt ad Romániának” (Mikó 1941. 201.). A király tehát a pátriárkát bízta meg kormányalakítással. Feloszlatták a politikai pártokat és egyesületeket. Bár a magyarság vezetői elfogadták, hogy kényszerhelyzetben belépjenek az akkor létrehozott Nemzeti Újjászűletés Frontjába, az érdekvédelmi politizálásnak vége szakadt.

Mivel dolgozatom célja a világháborúk közötti időszak kisebbségi politikai szereplőinek a számbavétele, fontos, hogy miként alakult az OMP vezetősége. Jósika Sámuel 1923. június 3-án bekövetkezett halálával Ugron István vette át a pártelnöki teendőket. 1924 nyarán Ugron lemondott. A reformellenzék Bernády Györgyöt jelölte elnöknek, de az egyházvezetők és a párt egységének megbomlásától tartók továbbra is Ugront akarták elnöknek. Az 1924-es brassói nagygyűlésen ismét Ugront választották meg az OMP elnökének. Alelnökök lettek Bethlen

7 Ezt jól illusztrálja az OMP Intéző Bizottságának összetétele: Apáthy Árpád (Dés), dr. Asztalos Kálmán (Nagyenyed), dr. Albrecht Lajos (Bánffyhyunad), gr. Béldy Kálmán (Zsibó), dr. gr. Bethlen György (Kolozsvár), dr. Bene Ferenc (Dés), dr. Berkes Salamon (Kolozsvár), Bélteki Lajos (Szatmár), dr. Cziffra Kálmán (Nagyvárad), Fekete Nagy Béla (Kolozsvár), dr. Ferenczy Géza (Nagyajta), Ferenczy Gyula (Kolozsvár), dr. Gabányi Imre (Kolozsvár), dr. Gyárfás Elemér (Dicsőszentmárton), dr. Hajdú István (Marosvásárhely), Incédy-Joksman Ödön (Nagyenyed), dr. Issekutz Viktor (Erzsébetváros), Ignác László (Fogarás), Lőrinczy Dénes (Torda), dr. Morvay Zsigmond (Nagyvárad), dr. Nagy János (Kolozsvár), dr. Nagy Jenő (Csíkszereda), dr. Pál Gábor (Csíkszereda), Péchy Imre (Zsibó), dr. Róth Hugó (Kolozsvár), dr. Sebessy János (Székelyudvarhely), Szakács Péter (Székelyudvarhely), Szathmáry Ákos (Kolozsvár), dr. Szele Béla (Brassó), Székely László (Temes-Torontál), dr. Szoboszlai László (Nyárádszereda), dr. Török Andor (Kézdivásárhely), dr. Várady Aurél (Kolozsvár), gr. Wass Béla (Mezőzáh), dr. Veterány Viktor (Temesvár), dr. Zágoni István (Kolozsvár) (György 2006. 22.). Az Intéző Bizottság havonta ülésezett, ez volt a párt munkaszerve. György Béla szerint az első időben a pártot magát jórészt az Intéző Bizottság jelentette.

8 Az 1919-es és 1920-as választásokon a magyarokat nem engedték részt venni.

György, Grandpierre Emil, Jakabffy Elemér, Sándor József, a főtitkár pedig Deák Gyula. Grandpierre Emil 1925 januárjában jelentette be ügyvezető alelnöki tisztségéről való lemondását. Ugron 1926 áprilisában távozott a párt éléről, helyébe az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet vezető addigi OMP-alelnök, Bethlen György lépett. Az új ügyvezető alelnök a Bethlen szűk köréhez tartozó Inczédy-Joksmán Ödön lett. Az 1926. október 10–11-i gyergyószentmiklósi nagygyűlésen ügyvezető alelnök maradt Inczédy-Joksmán Ödön, a három további alelnök pedig Jakabffy Elemér, Sándor József és gróf Teleki Artúr, a főtitkár Deák Gyula lett. A vezetőség a párt fennállásának utolsó tíz évében nagyjából azonos maradt.

1923-ban fogadták el az Ügyviteli Szabályzatot, ebben meghatározták a párt ügyvitelét a következők szerint: *A Magyar Párt szervei, Politikai szervek, A központi pártiroda, A választókerületi tagozatok, A megyei választmányok, A nagygyűlés, A központi választmány, Intéző bizottság, Tisztikar, Szakosztályok, Tanácskozási szabályok, Párttag kizárása*. Egyévi munka és tapasztalat után valamelyest állandósult a párt ügyrendje, főtitkár Naláczy István, irodaigazgató Fekete Nagy Béla lett.

A párt szakosztályainak megalakítását 1924. január 12-én határozták el; belpolitikai, külpolitikai, szociálpolitikai, gazdaságpolitikai/pénzügyi és kultúrpolitikai bizottság megalakításával – ezek ritka kivétellel alig működtek. Létrejöttek a megyei tagozatok is⁹. Ugron István szükségét érezte egy szűkebb bizottság – Elnöki Tanács¹⁰ – létrehozásának, amely állandóan az elnök rendelkezésére áll, a felelősségben is osztozik vele, és folyamatosan foglalkozik a párt ügyeivel. Az ET-ba főleg olyan személyeket hívtak be, akik konkrét politikai szerepet nem vállaltak, de a közösségi (el)ismertségük magas volt.

Az OMP Elnöki Tanácsa 1925. március 7-én a következő szakbizottságok megalakítása mellett döntött: közművelődési szakosztály (elnök Sándor József), sajtóbizottság (elnök gr. Bethlen György), gazdasági bizottság (elnök Gyárfás Elemér), néprajzi és történelmi bizottság (elnök Gabányi Imre), kisebbségi

9 Megyei tagozatok: Alsófehér (elnök: Fogarassy Albert, Enyed), Arad (elnök: Szabó Zoltán ny. táblabíró, alelnök: Barabás Béla), Beszterce-Naszód (elnök: Kendeffy Domokos, Beszterce), Bihar (elnök: Thuri Kálmán ügyvéd, titkár: Perédy György), Brassó (elnök: Szele Béla), Csík (elnök: Incze Domokos főtisztelendő, Csíkszentgyörgy), Fogaras (elnök: Ignác László ref. esperes, Fogaras), Háromszék (elnök: br. Szentkeresztly Béla, Árkos; titkár: Török Andor, Sepsiszentgyörgy), Hunyad (elnök: Meskó Miklós, ügyvéd, Déva), Kisküküllő (elnök: Pekri Sándor, Dicsőszentmárton), Kolozs (elnök: Reményik Károly, Kolozsvár), Tekei tagozat (elnök: Dózsa Endre, Kolozsvár), Kolozsvideki (elnök: Ferenczy Lajos, Kolozsvár), Krassó-Szörény (elnök: Jakabffy Elemér, Lugos), Maros-Torda (elnök: Bernády György, Marosvásárhely, alelnök: Hajdú István, Marosvásárhely), Máramaros (elnök: Bede László, Máramarossziget), Nagyküküllő (elnök: Issekutz Viktor, Erzsébetváros), Szatmár (elnök: Harcsák Géza ügyvéd, Szatmár), Szeben (elnök: Verzár Ferenc, ügyvéd, Szeben), Szilágy (elnök: gr. Béli Kálmán, Zsibó), Szolnok-Doboka (elnök: Bene Ferenc, ügyvéd, Dés), Temes-Torontál (elnök: Fülöp Béla, alelnök: Osztie Sándor, Temesvár), Torda-Aranyos (elnök: Lőrincz Dénes, Torda), Udvarhely (elnök: Szakáts Péter, Bikafalva), Bukaresti iroda/Erdélyi Segélyiroda (Tőkés József ref. esperes).

10 Tagjai voltak: dr. Bernády György, dr. Ferenczy Géza, dr. Gabányi Imre, dr. Gyárfás Elemér, dr. Hajdú István, dr. Róth Hugó, gr. Teleki Artúr és dr. Túri Kálmán.

szakbizottság (elnök Jakabffy Elemér), igazságügyi szakbizottság (elnök Róth Hugó), közigazgatási bizottság (elnök Thury Kálmán). Ezek közül egyesek működtek, mások nem.

A magyarság kb. 25-30%-os erdélyi számarányának megfelelően 15-16 szenátort és 35-37 képviselőt küldhetett volna a román törvényhozásba. Ez azonban, rajta kívül álló okok miatt, soha nem valósult meg. A szenátus 204 tagból állt (ebből Erdélyre 53 jutott), a választottak mellett kinevezettek is voltak. A szenátusba 70 ezer lakos választott egy szenátort, míg a képviselőházba 30 ezer lakos választhatott egy képviselőt. Az utóbbi tagjainak száma 387 volt (ebből Erdélyre 122 mandátum jutott).¹¹

A választási listáról, a bejutási lehetőségéről (helyezési sorrend) a tagozatok javaslata (kor, befolyás, képzettség, vallási felekezet, román nyelvismeret, megye) alapján a központi vezetőség döntött. 1922 és 1937 között az OMP, illetve 1939 után a magyar közösség az alábbi parlamenti képvisellel rendelkezett.¹²

Megjegyzések: az 1928-as választáson volt a legkevesebb csalás, akkori mércével szinte korrektnek lehetett tekinteni. Az 1937-es és 1939-es eredmények tájékoztató jellegűek, különben ezek esetében a romániai világháborúk közötti választások addigi demokráciamikrijéről sem beszélhetünk.

Az OMP bő másfél évtizeden át a romániai magyarság hiteles politikai képvisellete volt. Ez nem jelenti azt, hogy ne lettek volna olyan helyi vezetők, politikai ellenlábások, akik román pártok, főleg a liberális párt listáin az OMP ellen (is) politikai szerepet vállaltak (Szabó 2018).¹³

11 A szenátorokat megyénként, szavazattöbbséggel választották, a mandátumokat több szintre bontva osztották ki. Létezett korcenzus (40. betöltött életév), a mandátumok száma megyénként, a népességszámmal arányosan változott. Választókerületenként az összes megyei mandátumot a relatív többséget szerzett csoportnak osztották ki, a győztes pártot favorizálva. Továbbá a megyei, városi és községi tanács tagok megyénként egy-egy szenátort választottak, a szakkamarák (kereskedelmi, ipari, mezőgazdasági és munka) országosan négy kerületre osztva egyet-egyet, a négy egyetem (Bukarest, Kolozsvár, Jászvásár, Csernovic) is szintén egyet-egyet. A választottak mellett jog szerinti tagjai is voltak a felsőháznak – a trónörökös 18 éves korától, az ortodox pátriárka, a metropoliták, ortodox és görögkatolikus püspökök, elismert felekezetek vezetői, ha azok meghaladták a 200 ezer főt, a Román Akadémia elnöke, volt miniszterelnökök, bizonyos hivatali időt eltöltött miniszterek. Jog szerinti szenátor volt 1922–1923 között Ferencz József unitárius püspök, 1922–1927 között Mailáth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök, 1922–1926 között Nagy Károly, 1926–1936 között Makkai Sándor, 1936–1940 között Vásárhelyi János.

A képviselőket szintén megyénként választották listás eljárással, általános, egyenlő és titkos választójog alapján. Amelyik párt elnyerte az egész országban a leadott szavazatok 40%-át, az érvényben levő prémiumrendszer alapján megkapta az összes mandátum felét, és csak a többi került szétosztásra azon pártok között, amelyek megkapták az érvényes szavazatok legalább 2%-át.

12 A korszakban három eltérő választási rendszer volt érvényben: 1919–1926 között egy sajátos, egyéni kerületenként tartott többségi rendszer, 1926–1937 között az egységesített, „prémiumos rendszer”, valamint 1939–1940 között a királyi diktatúra korporatív szervezőelvének megfelelő választási szisztéma.

13 Az 1919-es és 1920-as választásokon magyar párt nem indulhatott, ezeken 8, illetve 4 magyar képviselő, és 4, illetve 2 magyar szenátor jutott parlantilán a bukaresti parlamentbe. De 1922-ben, 1927-ben, 1931-ben és 1932-ben is volt román pártlistán bejutott magyar parlamenti Bukarestben (Szabó 2018).

1922–1937 között 98 mandátumot osztottak ki 38 jelöltnek, éspedig: Abrudbányai Ede, dr.; Balogh Arthur, dr.; Balogh Elek, dr.; Barabás Béla, albisi, id., dr.; Barabás Béla, ifj.; Bernády György, dr.; Bethlen György, gróf, dr.; Fábíán László, dr.; Ferenczy Géza, árkosi, dr.; Ferenczi Zsigmond, dr.; Gál Miklós, dr.; Görög Joachim; Gyárfás Elemér, dr.; György József; Hegedüs Nándor; Ignác László; Jakabffy Elemér, dr.; Jósika János, báró, dr.; Kocsán János, dr.; Kotzó Jenő, dr.; Laár Ferenc; László Dezső, dr.; Molnár Kálmán; Paál Árpád, bethlenfalvi, dr.; Pál Gábor, bethlenfalvi, dr.; Parecz Béla, dr.; Sándor József, pákói; Sebesi János, bolgárfalvi és derzsi, dr.; Sulyok István, dr.; Szabó Béni; Szentkeresztzy Béla zágoni báró; Szoboszlai László, dr.; Teleki Artúr¹⁴, gróf; Tornya Gyula, dr.; Török Andor, dr.; Vásárhelyi János, dr.; Weisz Sándor, dr.; Willer József dr. A hét választás alkalmával 5 személy kapott hatszor mandátumot: Bethlen György, Gyárfás Elemér, Jósika János, Sándor József, Willer József.

1. táblázat. *Az OMP parlamenti választási eredményei*

Ssz.	Időpont	Kormány- párt*	Részvétel módja	Képviselő	Szenátor – választott	Szenátor – jog szerinti
1	1919. nov.	Román Nemzeti Párt	nem vehe- tett részt			
2	1920. jún.	Néppárt	nem vehe- tett részt			
3	1922. márc.	Nemzeti Liberális Párt	Magyar Szövetség	3	3	3
4	1926. máj.	Néppárt	néppárti listán az OMP	14 (15 ^{**})	9	2
5	1927. júl.	Nemzeti Liberális Párt	kartell a Német Párttal – 2 képv. man- dátumról lemondás ^{***}	8	1	2
6	1928. dec.	Nemzeti Parasztpárt	OMP önál- lón	16	6	1
7	1931. jún.	Nemzeti Egység Pártja	OMP önál- lón	9	2	1
8	1932. júl.	Nemzeti Parasztpárt	OMP önál- lón	14	2	1

14 A keresztnévét több alakban írták a világháborúk között: Arctur, Arcthúr, Artúr – a dolgozatban az utóbbi szerepel.

Ssz.	Időpont	Kormány- párt*	Részvétel módja	Képviselő	Szenátor – választott	Szenátor – jog szerinti
9	1933. dec.	Nemzeti Liberális Párt	OMP önál- lón	9	3	1
10	1937. dec.	Nemzeti Liberális Párt	OMP önál- lón****	19	3	
11	1939. jún.	Nemzeti Újjá- születés Frontja	egyetlen közös lista	9	2 (+4)****	3

*1922-től választást szervező pártok (kormányok) mindig megnyerték a választásokat.

**15-en szereztek mandátumot, Szele Béla mandátumát megsemmisítették.

***Előzetes megállapodás szerint két helyen a magyar bejutó jelölt (Aradon Jakabffy E. és a Kisküküllő kerületben Gyárfás Elemér) visszalépett a németek javára.

****A parlamentet nem hívták össze, a mandátumokat nem igazolták vissza.

*****3 jog szerinti szenátor és 1 kinevezett.

Forrás: készítette a szerző

Kérdés: kiket tekinthetünk politikusoknak az OMP tevékenységében részt vevő tisztségviselők közül? A parlamenti mandátumot kapott személyek mandátumuk idején politikusok, ezért fizetést és bizonyos illetményt is kaptak.¹⁵ Az OMP legfelső vezetői szintén politikusok, éspedig pártpolitikusok. Politikusok továbbá a helyi szint első számú vezetői: polgármesterek, megyei vezetők – utóbbiakkal nem foglalkozom. György Béla összeállított egy 50 személy nevét tartalmazó jegyzéket – őket tekinti az OMP szűkebb vezetőségi köre tagjainak.¹⁶

15 Bárdi Nándor szerint a következő jövedelmekkel kell számolni: parlamenti képviselők és szenátorok fizetése plusz ülésnapokért járó napidíja. A parlamenterek ügyek intézését is vállalták, ezért is járt illeték. A párt kapott magyarországi támogatást, s ebben voltak fizetéstételek is, illetve támogattak kiadványokat – pl. a *Magyar Kisebbség* megjelenését.

16 György Béla listája: **Abrudbányai Ede**, dr. (Szászsebes, Szeben vm., 1886–?), ügyvéd, föld-birtokos, képviselő; **Balogh Arthur**, dr. (1866–1951), jogász, az Elnöki Tanács tagja, szenátor, a párt külügyi képviselője; **Balogh Elek**, dr. (Felvinc, Torda-Aranyos vm., 1881–?), ügyvéd, képviselő; **Barabás Béla** albisi, id., dr. (1855–1934), ügyvéd, képviselő; **Barabás Béla** ifj. (Nagyborosnyó, Háromszék vm., 1882 – Budapest, 1945), dr., ügyvéd, közjegyző; **Bernády György**, dr. (1864–1938), gyógyszerész, Marosvásárhelyi polgármestere, főispán, alelnök, a párt Maros-Torda megyei és marosvásárhelyi tagozatának elnöke, az Elnöki Tanács tagja, képviselő; **Bethlen György** bethleni gróf, dr. (Kolozsvár, 1888 – Kolozsvár, 1968), drági földbirtokos, mezőgazdász, az EGE alelnöke, majd elnöke, a párt elnöke, hat alkalommal képviselő; **Deák Gyula**, dr. (?–?), ügyvéd, az OMP főtitkára; **Fábián László**, dr. (Bodos, Háromszék vm., 1874 – Barót, 1956), ügyvéd, lapszerkesztő, képviselő; **Ferencz József** kilyéni (Alparét, Belső Szolnok vm., 1835 – Kolozsvár, 1928), unitárius püspök, egyházi író, főrendi tag; **Ferenczi Zsigmond** (?–?), ügyvéd, politikus, képviselő; **Ferenczy Géza** árkosi, dr. (Felsőrákos, Udvarhely vm., 1866–?), ügyvéd, unitárius egyházi főgondnok, képviselő; **Gál Miklós**, dr. (1888–1983), ügyvéd, képviselő; **Görög Joachim** (Szamosújvár, Belső-Szolnok vm., 1862 – Gyergyószentmiklós, 1928), örmény katolikus esperes, polgári

A listán szereplők közül többen az itt bemutatott szempontok szerint nem tekinthetők politikusoknak (Krenner Miklós, Makkai Sándor). Továbbá a párton kívül vagy a holdudvarában voltak további jeles közéleti szereplők, mint Kós Károly, Bánffy Miklós, Albrecht Dezső, Árvay Árpád vagy Mikó Imre. Adódik a kérdés, reprezentatív lehet-e egy erre a listára épülő elemzés eredménye? El kell fogadni, ez a lista is jelzésértékű, az elemzést is annak kell tekinteni.

Alapvető kérdés: az erdélyi magyar közösség akkori elitjéből közösségi szerepük/vállalásaik alapján indokoltan kiválasztott jelöltek teljesítették-e a

---

iskolai tanár, szentszéki ülnök, képviselő; **Grandpierre Emil**, id. (Nagy Péter néven írt; Nagykanizsa, Zala vm., 1874 – Budapest, 1938), közigazgatási bíró, író, újságíró, alelnök; **Gyárfás Elemér** lécfalvi, dr. (Borzás, Kis-Küküllő vm., 1884 – Bukarest, 1945), ügyvéd, főispán, történetíró, közgazdász, hat alkalommal szenátor; **Hegedűs Nándor**, 1902-ig Hirschl (Nagyvárad, 1884 – Budapest, 1969), publicista, szerkesztő, irodalomtörténész, képviselő; **Inczédy-Joksmán Ödön** (1878–?), a Magyar Dalosszövetség elnöke, az OMP ügyvezető alelnöke; **Ignác László** (Dés, Szolnok-Doboka vm., 1863? – Fogaras, 1927), református lelkész, gimnáziumi tanár, képviselő; **Jakabffy Elemér**, dr. (Lugos, Krassó-Szörény vm. 1881 – Szatmár, 1963), közíró, lapszerkesztő, alelnök, az Elnöki Tanács tagja; **Jósika János** branyicskai báró (Branyicska, Hunyad m., 1888 – Kolozsvár, 1958), földbirtokos, hat alkalommal képviselő; **Jósika Sámuel** branyicskai báró (Salzburg, Ausztria, 1848 – Kolozsvár, 1923), földbirtokos, főispán, országgyűlési képviselő, király személye körüli miniszter, a magyar főrendiház elnöke, a Magyar Szövetség, majd az OMP elnöke; **Kocsán János**, dr. (Nagyvárad, 1872 – Budapest, 1939), jogi tanfolyamot végzett Nagyváradon, ügyvéd, jogi szakíró, ítélőtáblai bíró; **Kotzó Jenő**, dr. (Gyarok, Bihar vm., 1883 – Nagyvárad, 1973), újságíró, képviselő; **Krenner Miklós**, dr. (Garamberzence, Szlovákia, 1875 – Budapest, 1968), publicista, tanár, politikus, a reformmozgalom vezetője; **Laár Ferenc** (?-?), református lelkész, Parajd, képviselő; **László Dezső**, dr. (Gyimes, Csík m., 1883 – Kolozsvár, 1943), ügyvéd Gyergyószentmiklóson, képviselő; **Mailáth Gusztáv Károly** (1864–1940) római katolikus püspök; **Makkai Sándor** (Nagyenyed, 1890 – Budapest, 1951), teológiai tanár, író, református püspök, szenátor; **Molnár Kálmán** (Dezső) (Verespatak, Alsó-Fejér vm., 1868 – Kolozsvár, 1949), kanonok, pápai prelátus, szenátor; **Nagy Károly** (?–1926), református püspök; **Paál Árpád** bethlenfalvi, dr. (Brassó, 1880 – Budapest, 1944), főjegyző, közíró, politikus, lapszerkesztő, az Elnöki Tanács tagja, képviselő; **Pál Gábor** bethlenfalvi, dr. (Csíkvárdotfalva, Csík megye, 1883 – Csíksomlyó, 1968), ügyvéd, képviselő és szenátor, az Elnöki Tanács tagja; **Parecz Béla**, dr. (Arad, 1873 –?), ügyvéd Aradon, képviselő; **Sándor József** pákói (Bukarest, 1853? – Kolozsvár, 1945), etnográfus, a magyar országgyűlés tagja, majd hat alkalommal OMP-szenátor, alelnök; **Sebessy János** bolgárfalvi és derzsi, dr. (Székelyudvarhely, 1876–?), mérnök, ügyvéd, alispán, képviselő; **Sulyok István**, dr. (Lugos, 1891–?), újságíró, lapszerkesztő; **Sulyok István**, dr. (Komádi, Bihar vm., 1859 – Nagyvárad, 1944?), református püspök, felsőházi tag; **Szabó Béni** (Nyárádmogyorós, Maros-Torda vm., 1886 – Brassó, 1971), szücsmester/kisiparos Brassóban, képviselő; **Szakács Péter** szenterzsébeti (1851? – ?), gazdasági szakíró, titkár, képviselő; **Szele Béla** ochvai (Brassó, 1878–?), ügyvéd, lapszerkesztő, képviselő; **Szentkereszty Béla**, ifj. zágoni báró (Árkos, Háromszék vm., 1885 – Árkos, 1944), földbirtokos, képviselő; **Szoboszlay László**, dr. (?–?), ügyvéd; **Teleki Artúr** gróf (?–?), földbirtokos; **Tornya Gyula**, dr. (Pancsova, Torontál vm., 1877–?), csákovai ügyvéd, képviselő; **Török Andor**, dr. (Kézdivásárhely, 1872–?), alispán, polgármester, egyházmegyei főgondnok, képviselő; **Ugron István** ábránfalvi (Mezőzáh, Torda-Aranyos vm., 1862 – Kolozsvár, 1948), diplomata, meghatalmazott miniszter, református főgondnok, az OMP elnöke, az Elnöki Tanács tagja; **Vásárhelyi János** (Maroscsúcs, Alsó-Fehér vm., 1888 – Kolozsvár, 1960), református főjegyző, püspök; **Weisz Sándor**, dr. (Nagypeleske, Szatmár vm., 1888–?), ügyvéd, lapszerkesztő/tulajdonos, képviselő; **Willer József**, dr. (Kecskemét, 1884 – Budapest, 1972) köztisztviselő, polgármester, lapszerkesztő, az OMP bukaresti irodájának vezetője, hat alkalommal képviselő. (Forrás: György B.: Országos Magyar Párt, Adatbank, *Romániai Magyar Lexikon*).

bukaresti eredményes politizáláshoz szükséges elvárásokat? Illés már tárgyalt szempontjai közül utalok a kontingenciára, arra tételesen, hogy foglalkoztak-e a kor legfontosabb közéleti kérdéseivel, azzal, ami a leginkább érdekelte a közvéleményt. A korabeli sajtó alapján kijelenthető: a fontos kérdéseket felvetették, képviselték. Ha az eredményességet vizsgáljuk, elsőként azt kell látni, hogy az akkori romániai politikában mozgásterük igen behatárolt volt. Arra a kérdésre, hogy mit kellett volna/lehetett volna másként csinálni, a választ az akkori léthelyzet és az akkori magyar elit önmeghatározásából fakadó szempontok elemzése adhatja meg.¹⁷ Kezdetben kiemelt jelentőségű volt a közösség (nép)szervezés kérdése, hogy képes legyen válaszolni a kor kihívásaira. Ehhez kapcsolódott az erős intézményrendszer kiépítésének igénye. Az érdekvédelem a többségi társadalom magyar (kisebbség)ellenes politikájával kapcsolatos válaszkísérleteket jelentette – és ezen a téren az eredmények elmaradtak az elvárásoktól. Feltehető a kérdés, mit kellett/lehetett volna elkerülni, illetve miként lehetett volna tágítani a cselekvési lehetőségeket – a kor vezetői a nemzetközi szintű képviselő kialakítását tekintették prioritásnak. Ki lehet jelenteni, hogy az akkori román politikai erőterében, amikor az adott szó (paktumok), a politikai ígélet értéke a nullához közelített, az OMP-s vezetőknek alig voltak eszközeik.¹⁸ Ma nehéz a parlamenti politizálás akkori alternatíváiról beszélni, illetve nincsenek arról adatok (napi-sajtó beszámolóit), hogy a magyar közösségi csoportok/tömegek a bevonásával szerveztek volna olyan eseményeket, amelyek a parlamenti politizálást segítették volna. Persze minden utcai megmozdulás feltételezi a demokratikus viszonyokat, és a világháborúk között Romániában igazi demokráciáról nem beszélhetünk.

Fontos kérdés, hogy a vezető politikusok milyen ismeretekkel rendelkeztek. Nem a politikai propaganda vagy a konfliktuskezelés eljárásainak az ismeretére gondolok, hanem arra, ki miként vélekedett arról, hogy a közérdek szolgálata mit feltételez, a szerepvállalást milyen (személyes) feltételekhez kötik (együttműködési, érvelési képességek, felkészültség, továbbá az érdekek és értékek

17 Több munka foglalkozik a kérdéssel: Bárdi Nándor dolgozatait kell elsősorban említeni (A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio* 1997. 2. 32–67., A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989). In: Bárdi Nándor–Simon Attila (szerk.): *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 41–68.; A romániai magyar kisebbség a két világháború között. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008. 90–97.). Utalok még K. Lengyel Zsoltnak a transzilvanizmussal kapcsolatos dolgozataira.

18 A közügyek képviselője érdekében minden lehetséges módszert megpróbáltak bevetni: három alkalommal voltak kihallgatáson a királynál; tucatszámra írtak memorandumokat az éppen funkcióban levő miniszterelnököknek, minisztereknek, államtitkároknak, különböző kérdésekben az illetékes hivatalvezetőknek, vagy tiltakozásképpen éppen kivonultak a parlamentből; a párt különböző ügyekben 15 alkalommal panasszal fordult a Nemzetek Szövetségéhez. Figyelembe véve a (helyi) bukaresti politikai viszonyokat, talán a legeredményesebb tevékenységet az ún. „kijáráások” jelentették a pártelnök, Willer József és különböző küldöttségek részéről.

hierarchiája). Politikusok pályaalkalmasságát főleg kisebbségi léthelyzetben indokolt felvetni, hiszen a kisebbségi lét elvárásaként is megfogalmazódó alap-tétele a közösség egysége, ami eleve kizárja a szereplők közötti valós politikai versenyt, azt a folyamatot, amelynek során a politikus politikusként megméret-tetik. A megmérettetés elvezet továbbá a többség és a kisebbség közötti viszony kérdéséhez, ahhoz, hogy a többség kit és mennyire fogad el tárgyaló félnek a ki-sebbségi politikusok közül. Látjuk, hogy a többségnek voltak preferáltjai, ami nem javította a kapcsolatot, egyes magyar politikusokkal szemben erős (szubjektív) fenntartásokat fogalmaztak meg. Bibó már idézett „nyomorúsága”, a kölcsönös bizalmatlanság többnyire lehetetlenné tette az érdemi párbeszédet. Olyan jegyei ezek a világháborúk közötti politikának, amelyek arra hajlamosítanak, hogy ki-sebbségi vezetőket felmentsük, illetve teljesítményüket a körülményekhez képest jónak minősítsük. De beszélni lehet és kell másról is.

Vegyük a román nyelvtudás kérdését. Többen nem beszéltek olyan szinten románul, hogy egy parlamenti hozzászólást, de akár egyeztető tárgyalást vállal-hattak volna. György Béla már idézett listáján szereplő politikusok közül tárgya-lóképesen beszéltek románul¹⁹ a következők: Abrudbányai Ede, ifj. Barabás Béla, Bernády György, Bethlen György, Deák Gyula, Ferenczy Géza, Gál Miklós, Gyárfás Elemér, Inczedy-Joksman Ödön, Jósika János, László Dezső, Molnár Kálmán, Pál Gábor, Sándor József, Szabó Béni, Tornya Gyula,²⁰ Vásárhelyi János, Willer József. Fontos, hogy a legtöbbször mandátumot szerzett OMP-parlamenterek mindenike jól beszélt az állam nyelvét. Többek számára az idegennyelvtudás volt elsődle-gesen fontos: azok esetében, akik nemzetközi szinten vállaltak komoly feladatot (Jakabffy Elemér, Balogh Artúr).

A foglalkozás, az alapképzettség politikai szerepvállalás esetében fontos. A mandátumhoz jutott OMP-s törvényhozók közül 23-nak volt jogászképzett-sége, de közülük nem tekintendő jogásznak több személy. Nem volt aktív jogász Bernády György (gyógyszerész volt és helyi politikai vezető), Willer József (a politikán innen és túl tanár meg zenész volt), továbbá Jakabffy Elemér és György József sem, akik nem tették le az esküt és nem gyakorolták ügyvédi, illetve bírói hivatásukat. Jakabffy lapszerkesztőként dolgozott, György József földbirtokos volt. Pap, illetve lelkész volt 5 honatya,²¹ 4 volt arisztokrata,²² 4 lapszerkesztő/újságíró,²³ 1 bölcsész²⁴ és 1 kisiparos²⁵. A jogi tanulmányok és az ügyvédi-bírói-közjegyzői gyakorlat mindenképpen jó iskolát jelent a politikusi szerepvállaláshoz, viszont a „politikacsinálás” módozatait a gyakorlatban kell elsajátítani.

19 Életrajzi forrásokat, korabeli lexikonok adatait vettem alapul.

20 Tornya Gyula újságcikkben foglalt állást a románul nem tudó magyarok parlamentbe küldése ellen.

21 Görög Joachim, Ignác László, Laár Ferenc, Molnár Kálmán, Vásárhelyi János.

22 Bethlen György, Jósika János, Szentkereszty Béla, Teleki Artúr.

23 Hegedüs Nándor, Jakabffy Elemér, Paál Árpád, Sulyok István.

24 Sándor József.

25 Szabó Béni.

Ez a románul megfelelő szinten beszélő, több mandátumot szerzett képviselők és szenátorok esetében megtörtént – parlamenti felszólalásaik²⁶ mutatják ezt. Tevékenységük sikeressége azonban szinte egyáltalán nem függött politikusi teljesítményüktől, alapvetően sérelmi politizálásra voltak kárhozthatva, a kollektív jogok kérdése, a közösségi lét megannyi dimenziójában szükséges építkezés kérdései jelen vannak felszólalásaikban – de az építkezésig nem lehetett eljutni.

Miként viszonyultak saját szerepléseikhez az OMP politikusai – erről alig van adat. Önéletírások, illetve a korszak sajtójának a segítségével feltárható volna egy-két eset, de az összkép akkor sem állna össze. Bernády szerepvállalásait, a személyi kontextusokat megvizsgálni – kutatói kihívás, annak ellenére, hogy róla és vele kapcsolatosan több elemzés jelent meg.

A fentiek alapján megállapítható, hogy parlamenti választásokra olyanokat jelöltek, akik a párt számára kiemelten fontos szerepet játszottak, s kevésbé számítottak azok a nyelvi megkommunikációs képességek, amelyekre a parlamenti munkában szükség volt. Szakpolitikusról alig beszélhetünk, ilyen kivétel volt Jakabffy Elemér. Vagyis az OMP-parlamenterek elsősorban pártpolitikusok voltak.

Jakabffy, a politikai cselekvő

Jakabffy Elemért²⁷ sokan jellemezték, számomra élményszerű, ahogyan Csapody Miklós bemutatja, a továbbiakban őt idézem. „Jakabffy örmény eredetű, a 18. század végén magyar nemességet nyert, római katolikus bánsági földbirtokos családban született, felmenői Krassó-Szörény vármegye és a kormány szolgáltatásban álltak, parlamenti képviselők, vezető politikusok voltak. [...] Neveltetését családi tradícióik, a múlt és az alkotmányosság tisztelete mellett a katolicizmus, történelmi öröksége határozta meg. [...] Jakabffy az Erdélyi Katolikus Akadémia tagja, a lugosi római katolikus főgimnáziumban, a jogot a budapesti egyetemen végezte, 1903-ban doktorált. 1906-tól joggyakornok Budapesten, pesti lapoknak ír. 1908-ban ügyvédi irodát nyit Lugoson. Tisza István politikai híve, a Nemzeti Munkapárt listáján a boksánbányai kerületben mandátumot szerez, 1910-től 1918-ig a Magyar Képviselőház tagja. 1910-ben köt házasságot Reitter Ernával. 1920 után ügyvédi gyakorlatot nem folytathat Romániában, mert az előírt esküt nem tette le. Lugosi irodáját bezárja, a birtokára, Zaguzsénybe költözik, majd 1921-ben visszaköltözik Lugosra. Elindítja és szerkeszti a *Magyar Kisebbség* című folyóiratot, társai Willer József és Sulyok István. Állandó rovata van a *Krassó-Szörényi Lapokban*, idejét a magyar kisebbség ügyének, a kutatásnak és az írásnak szenteli, a Magyar Tudományos Akadémia szakirodalmi érdemei elismeréséül tagjává választotta.

26 Lásd: Balázs Sándor 2008.

27 Jakabffy Elemér, dr. (Lugos, 1881. május 17. – Szatmár, 1963. május 19.), köztudós, lapszerkesztő, OMP-alelnök, egy ideig a párt Elnöki Tanácsa tagja, az OMP bánsági tagozatának elnöke. Jakabffy Imre Krassó-Szörény megyei alispán, későbbi államtitkár fia. Iskoláit a lugosi római katolikus főgimnáziumban, a jogot a budapesti egyetemen végezte, 1903-ban doktorált. 1906-tól joggyakornok Budapesten, pesti lapoknak ír. 1908-ban ügyvédi irodát nyit Lugoson. Tisza István politikai híve, a Nemzeti Munkapárt listáján a boksánbányai kerületben mandátumot szerez, 1910-től 1918-ig a Magyar Képviselőház tagja. 1910-ben köt házasságot Reitter Ernával. 1920 után ügyvédi gyakorlatot nem folytathat Romániában, mert az előírt esküt nem tette le. Lugosi irodáját bezárja, a birtokára, Zaguzsénybe költözik, majd 1921-ben visszaköltözik Lugosra. Elindítja és szerkeszti a *Magyar Kisebbség* című folyóiratot, társai Willer József és Sulyok István. Állandó rovata van a *Krassó-Szörényi Lapokban*, idejét a magyar kisebbség ügyének, a kutatásnak és az írásnak szenteli, a Magyar Tudományos Akadémia szakirodalmi érdemei elismeréséül tagjává választotta.

között tartották számon, Erdélyben (1940 ősztől Dél-Erdélyben) a közélet egyik legnívósabb közszereplője és publicistája volt” (Csapody 2011. 24.). És egy másik idézet: „Elegáns szónok, emelkedett szellemű egyéniség, európai látókör” – írta Jakabffyról Ligeti Ernő (uo.).

Jakabffyt az önnön útját kereső személynek tekintem. Milyen politikusnak tekinthető az a közszereplő, aki egy tisztség, tételesen az OMP Bányászati tagozatának elnökévé választása után ezt nyilatkozza: „személyemben csak egyszerű elnökük lesz, aki tiszteli a múltat, aki fanatikusa az alkotmányos berendezkedésnek, aki mindég demokrata volt és demokrata lesz, a szó igazi értelmében, aki mindég liberális volt és liberális lesz, ha ez alatt az emberi értékek egyforma tiszteletét és megbecsülését értjük. [...] a célkitűzéseknek csak egy része az, amely szoros értelemben vett politikai pártra hárul, nagyobb részének elvégzése csak nemzetképviselő feladata lehet. És ez a rész az értékesebb, ez a rész az, melyért a történelem előtt is felelősek vagyunk. Ez a rész az, melyet röviden így jelölhetünk: biztosítani a nemzeti öntudat fennmaradását és fejlődését, biztosítani azt, hogy utódaink is a szó igazi értelmében olyan magyarok maradjanak, mint amilyenek mi vagyunk?” (Elvek, sérelmek és kérelmek, *Magyar Kisebbség* 1935. 22. 605.). A társadalomkutató Jakabffy feladatvállalásainak motivációja egyrészt az új helyzet lényegi elemeinek a feltárása, a viszonyok megértése, ugyanakkor a számára meghatározó politikai és közösségi értékek implementációjának a lehetősége. A politikai szerepvállaló azt viszi/vinné tovább, amit a társadalmi viszonyok természetéről kontextuálisan feltárt, amivel az adott viszonyok meghaladását szolgálni gondolja. A kutató kikerülhetetlen kétségei átveődnek, átsugároznak a gyakorlatra, a célt képes megjelölni, a megoldás vonatkozásában sok az ismeretlen. Különválasztja a pártfeladatokat a nemzetképviselő imperatívuszaitól, utóbbi széles kontextust, olyan intézményi bázist jelent, amelynek csak a váza alakult ki a világháborúk közötti időben.

Az 1920-ban bekövetkezett éles politikai cezúra az akkori erdélyi magyar elitet elbizonytalanította, miközben mindenki számára világos volt a cselekvési kényszer. Jakabffy a budapesti zajos politikai élettől minden szempontból távol kerülve, nem pártot választ, nem harcostársakat választ, nem vezértémákat és nem szakmai-helyi közösséget, hanem feladatot választ. A kényszerkisebbség helyzetébe jutott magyarság szolgálatát, az értelmezésében elsődlegesen fontos feladatok és témák kijelölik a pászmat. Figyeli a történéseket, bekapcsolódik a Kós-féle Magyar Szövetség tevékenységébe.

1919 májusában, amikor a román csendőrség alakulatai felváltják a Lugosra mintegy fél évvel korábban bevonult francia hadsereget, Jakabffy itt ügyvéd, nem indul semerre jobb élet reményében, annak ellenére, hogy ügyvédi irodáját be kell zárnia, mert nem teszi le az új államhatalom által megkövetelt hűségesküt. Esetében is érvényes Luther híres mondása: Itt állok, másként nem tehetek...

Jakabffy politikai, társadalomkutatói, társadalomszervező tevékenységének fontosabb mozzanatait alább olvashatók, tematikusan csoportosítva.

Az intézményalapító

Lugosi társaival (a *Krassó-Szörényi Lapokat* szerkesztő Sulyok Istvánnal, egykori főszerkesztővel, valamint a korábbi lugosi főszerkesztő, polgármester-helyettes Willer Józseffel, aki akkor zenetanárként és karmesterként tevékenykedett) elindítják a *Magyar Kisebbség*, kéthetenként megjelenő nemzetpolitikai szemlét. (Az első szám 1922. szeptember 1-jén jelent meg.) Többen leírták, mert fontos: a világháborúk között leghosszabb ideig megjelenő lap sem profilját illetően, sem szellemiségében nem változott. A lap számolt a román oldalról jelentkező ellenérzésekkel, állást foglalt, világosan megfogalmazta, hogy a kisebbségi sorsot kizárólag a kisebbségi státusz elismerésével és a demokratikus értékek felvállalásával lehet vállalni. Bár a *Magyar Kisebbség* és maga a szerkesztő a Magyar Párt mellett kötelezte el magát, és ez a közölt szövegek szellemiségében is kifejezésre jutott, a lap nem volt pártorgánium.

Egyértelműen kiállt amellett, hogy a magyarság számára a román nyelv elsajátítása fontos, továbbá a román kultúra megismerése, amelynek hiányában elképzelhetetlen a magyarság többségi társadalomba való integrálódása. Ugyanakkor a többségi erőszakot és a nemzeti elnyomást, a hatalom asszimilációs kísérleteivel együtt, egyértelműen elutasította. Logikusan következett az újabb feladatvállalás: 1923-tól kiadja a testvérlapot, román, német és francia nyelvű betétekkel, valamennyit a *Magyar Kisebbség* anyagából válogatták. A *Glasul Minorităților* fő célja a román hivatalosságok tájékoztatása, a *Die Stimme der Minderheiten* elsősorban szakirodalmi szempontból volt fontos, a *La voix des Minorités* anyagaival a Népszövetség tájékoztatása volt a cél.

Jakabffy felismeri, hogy a kisebbségi társadalomban a jogász nemzedékre (is) sajátos feladatok várnak, a magyar ügyvéd munkája nem magánügy, hanem intézményeinknek és magánosoknak nyújtott jogvédelem útján közéleti tevékenység. A *Magyar Kisebbség* első ízben 1936-ban nyitott a fiatal jogászok felé, és adott alkalmat arra, hogy fiatal magyar ügyvédek bemutatkozzanak. 1937-ban kiadták az MK mellékleteként a *Kisebbségi Jogéletem* Asztalos Sándor és Míkó Imre szerkesztésében összesen kilenc szám jelent meg, az utolsó összevont.

1941–42-ben a *Magyar Kisebbség* különlenyomatait *Bánsági és Erdélyországi Füzetek*, majd *Délvidéki és Bánsági Tudományos Füzetek* címmel jelentette meg, szociológiai és politikai, ill. művelődés- és helytörténeti tárgyú dolgozatokkal.

A társadalomkutató

A románok hazánkban és a román királyságban (1918, Budapest) című kultúr- és szociálpolitikai tanulmányában elemzi a románok helyzetét, az elemzés alapján megállapítja: a Romániában élő románság vallási intézményeiben, műveltségben, politikai jogok tekintetében, politikai érettségben és szociális területen is a magyarországi románsággal összehasonlítva „inferioritást mutat”.

Az agrártörvény telepfosztó rendelkezéseinek erkölcsi alapja című tanulmányát (1922) előbb a kolozsvári *Napkelet*-ben közölte, majd külön lenyomatban kiadta a Lapkiadó és Nyomdai Műintézet.

Erdély statisztikája című munkáját 1923-ban jelentette meg (Lugos, Husvéth–Hoffer nyomda 143.), egyik alapvető műve, ebben közli a Romániához csatolt területek lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális szempontú összetételét, községenként, az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján. A mű megjelentetését az indokolta, hogy a béketárgyalások során és azt követően is a román politika érdekeinek megfelelően a demográfiai adatokat olykor tudatosan, máskor tudatlanságból tévesen idézték. Jakabffy több olyan erdélyi települést idéz, amelyek nem, vagy rossz közigazgatási besorolásban szerepelnek az akkori hivatalos és kevésbé hivatalos munkákban. Ilyen volt a sokat idézett, 1921-ben megjelent *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, szerzői Constantin Martinovici és Nicolae Istrati, kiadója a kolozsvári Institutul de Arte Grafice Ardealul. Jakabffy munkája nagy jelentőségű, mert az akkor elérhető teljes román szakirodalmat feldolgozza, egyetlen szempontja a szakmai pontosság.

Az Adatok Krassó vármegye múltjából című dolgozata 1925-ben jelent meg. A megye története a továbbiakban is foglalkoztatja, ezt jelzik *Az 1790-91-iki magyar országgyűlés előzményei Krassó vármegyében* (1925), *Adatok az 1848 év eseményeihez Krassó vármegyében* (1931) című munkái.

Emlékezéseim Tisza István grófról című írását külön füzetben 1930-ban adja közre, majd megjelenteti a *Temesvári Hírlap*-ban is.

A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt című összeállítás (1938 végén jelent meg) dokumentálása annak, hogy miként működött, illetve nem működött a Nemzetek Szövetségében a nemzeti kisebbség jogvédelme.

1938-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává választották. Székfoglalónak szánt előadását (*A Népszövetség népkisebbségi védelmének bírálata* című dolgozatát) Nagy Miklós akadémikus olvasta fel az MTA 1939. március 17-i gyűlésén.

A bánági magyarság húsz éve Romániában című könyve (társ szerző Páll György, 1939, Stúdió Kiadó, Budapest) párhuzamba állítható Mikó Imre sokat idézett munkájával, a *Huszonkét évvel* (1941). Célja a tények számbavétele, a Maros és a Duna közötti tájegység szórványmagyarsága valós helyzetének a felmérése.

A Krassó-Szörény vármegye története különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre (1940) című dolgozatát a közélettől történt visszavonulása idején írta.

A bánági magyarság helyzete a bécsi döntés óta című helyzetfeltáró tanulmányát 1943 áprilisában fejezte be, amelyben a Temesközben élő magyarság életében bekövetkezett változásokat tekintette át.

További önálló kötetben megjelent munkái: *Régi krassóiak* (Lugos 1919); *Napló az 1918. évi forradalom eseményeiről* (Lugos 1920); *Emlékirat a lugosi magyarság sérelmeiről* (Lugos 1921); *Tibiscum* (Lugos 1924); *Az 1790–91-iki*

magyar országgyűlés előzményei Krassó vármegyében (Lugos 1925); *Az 1848. év eseményei Krassó vármegyében* (Lugos 1928); *Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt* (Lugos 1940); *A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán* (Lugos 1940).

A publicista, a közíró

A 20-as években anyagilag támogatta a hetente háromszor megjelenő, Sulyok István szerkesztette *Krassó-Szörényi Lapokat*. Kezdetben álneveken vagy névtelenül írt a megye egyedüli magyar nyelvű lapjában, heti rendszerességgel jelentek meg Múlt és jelen, valamint Régi krassóiak címen indított állandó rovatai. Később immár saját neve alatt írt éles hangú vezércikket is.

A *Krassó-Szörényi Lapok* hasábjain riportsorozatot közölt Tibiscum címmel a Zsupa melletti római kori telepről. Népszerűsítő írását különnyomatként magyarul és románul is kiadta.

Publicisztikai írásait, vitairatait, értekezéseit és visszaemlékezéseit a *Magyar Kisebbség* és a *Krassó-Szörényi Lapok* mellett a temesvári *Temesvári Hírlap* és *Déli Hírlap*, az aradi *Erdélyi Hírlap* és *Aradi Közlöny*, valamint vezető kolozsvári, nagyváradi és szatmári sajtóorgánumok közölték.

Az Erdélyi Irodalmi Társaság 1929-ben választotta tagjai sorába.

A közösségépítő

Szerepet vállal a helyi katolikus közösség életében, 1921-ben a lugosi katolikus egyháztanács elnökévé választják, és tisztségét 12 éven át viseli.

Tagja az Erdélyi Katolikus Akadémiának.

Lugoson létrehozta a Magyar Otthont, amely hajlékot nyújtott a Lugosi Magyar Dal- és Zeneegyletnek, s közel egy évtizeden át állt a magyar közművelődés és társadalmi élet szolgálatában.

Támogatta a temesvári Magyar Ház fölépítését. Az 1930. november 29-én lezajlott felavatási ünnepségen beszédet mondott.

A politikus – az OMP vezetője

1910–1918. Országgyűlési képviselő Budapesten (boksánbányai körzet, Nemzeti Munkapárt listája). Határozati javaslatot dolgozott ki a nemzetiségek jogegyenlőségére, művelődési, gazdasági haladására. Erre így emlékezik vissza: „1914. év tavaszán Tisza István gróf tárgyalásokat folytatott a magyarországi román nemzeti párt vezetőivel. Amikor ezek eredménytelenül befejezést nyertek, a képviselőházban gyönyörű vita után határozatot hoztunk. Ezt a határozati javaslatot én terjesztettem elő, amiért ismét sokan megneheztek reám, mert

ebben arra kértem a Házat, utasítsa a kormányt, hogy hazánk nem magyar ajkú polgárait ne csak a jogegyenlőség jótéteményeiben részesítse, de minden olyan óhajuk elérésében támogassa, amely az egységes állam alapelveivel összefér. Ma, huszonegy esztendő után, semmivel sem kérek többet a román kormánytól a magyarok részére, mint amennyit huszonegy év előtt a románok érdekében a magyar kormánytól kértem. És boldog volnék, ha a román törvényhozás ugyanolyan határozati javaslatot fogadna el, mint amilyent akkor javaslatomra a magyar képviselőház elfogadott” (*Magyar Kisebbség*, 1935. 22. 605.).

1922. Az OMP vezetőségébe behívják, mint olyan személyt, aki egy tájegység – a Bánság – meghatározó közéleti szereplője. Alighanem az MK elindításának és más közösségi szerepvállalásainak is szerepe volt abban, hogy amikor a Magyar Néppárt és a Magyar Nemzeti Párt egyesülésével 1922. december 28-án létrejön az első időtálló szervezet, a konzervatív szellemű Országos Magyar Párt, akkor felkínálják neki az egyik alelnöki tisztséget. Tisztségét a pártban mindvégig megtartja.

1924. Az OMP vezetősége a nemzeti kisebbség politikai viszonyainak figyelésére, feldolgozására és szakszerű vélemények előkészítését szolgáló feladatkörrel létrehozta a kisebbségi, jogi és történelmi szakosztályt. A Jakabffy vezette szakosztály tagjai voltak Balázs András, Balogh Artúr, Darkó Ákos, Fekete Nagy Béla, Fritz László, Issekutz Viktor, Kecskeméti Lipót, Kovács Kálmán, Róth Hugó, Teleki Artúr, Tornya Gyula, Várady Aurél. A szakosztály első nyilvános ülésére 1926. január 21-én került sor, amikor megvitatták a Nemzetek Szövetsége brazil beosztottjának, Mello Francónak a kisebbségek beolvadására vonatkozó tételét. Ezzel állították szembe az észtsországi kultúraautonómia elvét és gyakorlatát. A nyilvános szakosztályi üléseket a továbbiakban más-más városban tartották. 1935 májusában Jakabffy Elemér a szakosztály ülését megnyitó beszédében hangoztatott a magyarság csalódásainak beteljesületlen reményei miatt: „Az is, aki az úgynevezett kisebbségi szerződést [Trianonban] aláírta, ma numerus valachicusról beszél, és mi a gyulafehérvári pontokra már csak éppen annyi kilátással hivatkozhatunk, mint – mondjuk – szász sorstestvéreink a Diploma Andreamum 1224-ben megírt jogbiztosításaira.” Jakabffy keserű hangját az váltotta ki, hogy már Alexandru Vaida-Voevod is a románoknak előjogokat követelő nacionalista mozgalmak mellé állt, ő, aki az 1919-es kisebbségi szerződés aláírójaként a kisebbségeknek egyenjogúságot és részben kulturális autonómiát ígért. Tizenhét év alatt az egész az utópiák birodalmába került.

1925–1937. 13 éven át, 1937-es önkéntes távolmaradásáig képviselte (többnyire Balogh Artúr társaságában) az erdélyi magyarságot az Európai Nemzetiségi Kongresszuson. Ez volt az egyetlen hosszú időt megért, majdnem másfél évtizeden keresztül aktív nemzetközi szervezet a két világháború közötti Európában, amely tevékenységének fókuszába a nemzeti kisebbségek helyzetének vizsgálatát és a nemzetközi kisebbségvédelem megreformálásáért kifejtendő lobbitevékenységet állította. A Kongresszus a német kisebbségek kezdeményezésére jött létre,

irányvonalának meghatározásában pedig a német, a magyar és zsidó küldöttekből álló csoportok játszottak meghatározó szerepet. Jakabffy 1936-ban a Népszövetség megreformálására vonatkozó tervezetet terjesztett a Kongresszus elé.

1927. Az OMP elnöke felkérte Jakabffyt, legyen a sváb kérdés felelőse a párton belül. Ez különösen fontos volt az 1927-es választások, a Kisebbségi Blokk kialakításának idején. A kérdésnek Jakabffy külön dolgozatot is szentelt (Bodó 2017).

1928–1933. Bukaresti parlamenti képviselő. Az 1927-es választáson mandátumot szerzett, de a Német Párttal kötött paktum értelmében az OMP két mandátumról lemondott – az egyik a Jakabffyé volt. Az 1928-as, az 1931-es és 1932-es választásokon mandátumhoz jut, összesen 5 évet volt parlamenti képviselő. Mandátumot szerzett 1937-ben is, de a parlamentet nem hívták össze.

1929. A május 2-án a parlamenti ülésen az elnök közölte, hogy a közigazgatási törvénytervezet tanulmányozására és a kisebbségi törvénytervezet összeállítására kiküldött bizottságok más parlamenti tagok bevonásával együtt tárgyalták a kérdéseket. Eduard Mirto államtitkár tervezetére a kormányhoz benyújtandó magyar választ Balogh, Jakabffy, Paál és Pál szövegezték meg.

1930. A Maniu-kormány, mint már említettük, ígéretet tett kisebbségi törvény kidolgozására. Ez nem készült el. A romániai Országos Magyar Párt vezetői, bízva a törvény elkészültében, két alternatív tervet dolgoztattak ki Jakabffy Elemérrel, illetve Paál Árpáddal. Jakabffy Elemér 1930-ban elkészítette kisebbségi törvénytervezetét, amelyet zárt körben az OMP vezetői, szakértői között vitára bocsátott. A tervezetet nem publikálta. Egy évtizeddel később, amikor Tătărescu miniszterelnök ígérte meg a kisebbségi kérdés törvényi szabályozását, Jakabffy szerette volna munkáját (Tervezet a „kisebbségi törvény” javaslatához) publikálni lapjában, de a revízióra készülő magyar kormányzat ezt már nem tartotta időszerűnek.

1935. Az OMP Bánsági tagozatának elnökévé választják.

1938-ban megtagadta a belépést a királyi diktatúra idején létrehozott Romániai Magyar Népközösségbe (RMN), és visszavonult a politikai élettől. 1943-tól kezdve, korábbi döntését felülbírálván, részt vett az RMN munkájában.

1944 augusztusában Bukarestbe internálták mint „nemzetiségi túszt”, fogva tartásával a román kormány az Észak-Erdélyben rekedt Emil Hațieganu biztonságát kívánta kikényszeríteni.

A „lehetetlen” szolgálat

Illés Gábor már idézett kötetének (*A realista politikus*) egyik toposzát veszem kölcsön. Illés a kontingencia kérdését összeveti azzal az ismert tétellel, miszerint a politikus feladata az adott szituációban rendelkezésre álló legjobb alternatíva megtalálása (Illés 2021. 258.). Mivel a közéletben, a politikában a lehetséges és a lehetetlen határát kijelölni nem lehet, legfőntebb sejtéseink lehetnek róla, ezért az állítás, hogy a politika a „lehetséges művészete” egyszerre

felmentő és igazoló. Illés nem utal egy szóval sem a kisebbségi léthelyzetre, nem jelzi, hogy az örökös kisebbségi ellenzékiiség²⁸ mennyire határozza meg a politikai normativitást, miként alakulnak azok az elvek és értékek, amelyek a kisebbségi politikusok esetében a közteherviselést szabályozzák. A cselekvési krédó, a „mit lehet” kisebbségi politikusok számára sokszor jelent feloldhatatlan dilemmát: felelőssége tagadhatatlan, de mert igazodnia kell, szembemegy egymással a mai elfogadható és a holnapi igazán jó, a valós cél. Működik ugyanis az eredményesség kényszere.

Ha Jakabffy Elemér politikai szerepvállalásait elemezzük, több dilemmával kell számolnunk. Az első az, hogy a többségi és a kisebbségi politikusok szerepvállalásai között van-e lényegi különbség. Értelmezésemben van, mert a többségi politikus hatalomra kerülvén (párt)programot valósíthat meg, a kisebbségi politikus célja az érdemi egyenlőség megvalósulása és közösségének a szolgálata: a nyelv, a kultúra, a hagyományos értékek védelme és fennmaradásának az elősegítése. Közügyet intéz. A többségi politikus aktivitása pozitív, a kisebbségié negatív: védekezik, ellenáll. Csak sajátjai körében tud építkezni. További dilemma, hogy a politikatudomány mai kategóriái mennyire használhatóak egy lassan száz év előtti helyzet értelmezésében – ezzel itt nem foglalkozom.

Jelzésértékű, hogy Jakabffy a *Keleti Újság* 1922-es, *Milyen lesz a Magyar Szövetség?* címen indított széles körű ankétja keretében azt válaszolta, hogy a romániai magyar kisebbség nem rendelkezik még megfelelő politikusi garnitúrával. Ha 1922-ben szükségesnek látta odatenni a „még” időhatározót, másfél évtizeddel később mennyire lehetett ez érvényes?

Mit mondjunk arról a politikusról, aki nem ütközik, aki kiáll elvekért, de nem konfrontálódik? Az ő (politikai) célja a közösség fenntartása, a nyelv, a kultúra, a hagyományok megőrzése, a vallott célt szolgáló politikai megoldás kieszközlése. Politikai programja a múlt és az alkotmányos berendezkedések tisztelete, a demokrácia és a liberalizmus, amennyiben ez alatt az emberi értékek egyforma tiszteletét és megbecsülését értik.

Korának kisebbségi politikusai ismerték a célt, de a gyakorlatban igen keveset tettek/tehettek a megvalósítás érdekében. Jakabffy kisebbségi „külpolitikusként”, nemzetközi szinten kiállt és érvelt – többnyire konkrét eredmény nélkül.

Maradt számára a felelős értelmiségi magatartás, amikor tanulmányaival, havi szemléjével, nemzetközi szerepvállalásaival segítséget kívánt nyújtani. De ezek nem, vagy csak részben politikusi megnyilvánulások. Ha szigorúan vesszük, akkor a román parlamentben eltöltött öt esztendő kivételével nem tekinthető – mai értelemben – politikusnak. Tette, amit lehetett: lajstromozta a sérelmeket, az igazságtalanságokat, az embertelenséget. Az érdekkijárási nem volt az ő szája íze szerinti. Bár a többségi hatalom jogsértéseit, szöszegéseit nem tudta félretenni,

28 A kormányra lépő kisebbségek helyzete kettős: bár hatalmon vannak, de éppen a kisebbségi politizálás lényegi elemét, a közösségi autonómiát kell félretenni, időszakosan elfelejteni – kétszeresen is.

bízott abban, hogy a román–magyar kapcsolatok, a többség–kisebbség viszony rendeződése idő kérdése.

Saját útját járó értelmiségi volt, alapvető értékek mellett köteleződött el, de közelebb állt hozzá az értelmező értelmiségi szerepe, mint a kombatív politikusé. A szélsőséges eszmék, a politikai zavarok nem ingatják meg – alighanem nem is tekintette önmagát politikusnak. Értékeket jelölt meg, normákat vállalt, szimbólumokat közvetített – gyakorolta a leírt és kimondott igaz szó hatalmát. Nem várta karba tett kézzel a lehetőséget, de előidézni sem tudta. Bízott a világos szó erejében.

Emberként volt párját ritkító.

Szakirodalom

BALÁZS Sándor

1995 *Lugosi üzenet* (A *Magyar Kisebbség* című folyóirat monográfiája). Szatmárnémeti, Kölcsey Kör.

2008 *Magyar Képviselőt a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion.

2012 *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség*. Kolozsvár, Kriterion.

BÁRDI Nándor

1995 A Keleti Akció. A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása az 1920-as években. *Regio* 6. 3. 89–134. 4. 3–28.

2003 Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika*. Budapest, TLA, 153–195.

2013 A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940). In: uő: *Otthon és haza*. Csíkszereda, Pro-Print. 275–277.

2013 *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

BETHLEN György–JAKABFFY Elemér

1935 Elvek, sérelmek és kérelmek. Bethlen György gróf és Jakabffy Elemér dr. beszédei a timișoarai ülésen. *Magyar Kisebbség* 22. 604–609.

BIBÓ István

1986 A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: uő: *Válogatott tanulmányok II. 1945–1949*. Budapest, Magvető.

2011 *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Budapest, Argumentum.

BODÓ Barna

2005 A szórvány és a Makkai-dilemma. *Kellék* 26. 91–103.

2017 Az erdélyi német kérdés és Jakabffy. *Kisebbségi Szemle*, 2. 111–141.

CSAPODY Miklós

2011 Jakabffy és Mikó (1930–1973). *Erdélyi Múzeum* 3–4. 23–36.

DOBOS Balázs

2000 Kisebbségpolitika és kisebbségpolitikai intézményrendszer Magyarországon 1948–1993 között. *Regio* 3. 147–172.

2009 A magyarországi kisebbségpolitika szakpolitikai elemzése. A Kisebbségi Törvény példája. Doktori tézis, Corvinus Budapest. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/517/1/dobos_balazs.pdf [2022. április 7.]

EASTON, David

1982 A politikai rendszer elemzéséhez. In: Forgács Imre (szerk.) *Válogatás a polgári politikatudomány fejezeteiből*. Budapest, Tudományos Szocializmus Füzetek.

GYÖRGY Béla

2006 *A romániai Magyar Országos Párt története (1922–1938.)* Doktori disszertáció. : <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf> [2022. április 7.]

2017 *Országos Magyar Párt*. Adatbank, Romániai Magyar Lexikon. [https://lexikon.adatbank.ro/mobil/tarsadalomismeret/szocikk.php?id%38Tarsadalomismeret – Országos Magyar Párt \(adatbank.ro\)](https://lexikon.adatbank.ro/mobil/tarsadalomismeret/szocikk.php?id%38Tarsadalomismeret-Országos%20Magyar%20Párt%20(adatbank.ro)). [2022. április 7.]

ILLÉS Gábor

2021 *A realista politikus. A cselekvés perspektívái a realista politikaelméletben*. Budapest, Gondolat.

JAKABFFY Elemér

1993 *Nemzetpolitikai írások*. Válogatás, bevezető tanulmány, jegyzetek Balázs Sándor. Kolozsvár, Kriterion, Téka sorozat.

2005 *Kisebbségi sorskérdések*. Válogatás, bevezető és jegyzetek Balázs Sándor. Kolozsvár, Kriterion.

KÖRÖSÉNYI András–TÓTH Csaba–TÖRÖK Gábor

2008 Ki a politológus? Tudós, elemző és más szerepek. *Politikatudományi Szemle* 2. 1–21.

LAKNER Zoltán

2000 Egy szakma presztízse. *Politikatudományi Szemle* 3–4. 275–284.

LEHMBRUCH, Gerhard

1975 Consociational Democracy in the International System. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.1975.tb01252.x> [2022. április 10.]

MAKKAI Sándor

1937 Nem lehet. *Láthatár* 2. 49–53.

MIKÓ Imre

1941 *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, Stúdium.

1944 *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár, Minerva.

PÁL Gábor (szerk.)

2018 *Politológia. Betekintés a politika világába*. Budapest, Dialóg Campus.

PALONEN, Kari

2009 *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika fogalomtörténete*. Budapest, L'Harmattan.

POKOL Béla

1993 A hivatásos politikus. *Politikatudományi Szemle* 1. 61–78.

SZABÓ Csongor

2018 A két világháború közötti romániai magyar parlamenti elit. In: Bodó Barna–Szoták Szilvia (szerk.): *Diszciplínák találkozása – Nyelvek és kultúrák érintkezése*. Budapest, Külgazdasági és Külügyminisztérium, 297–315.

SZABÓ Márton

1999 Publicisztikai politológia Magyarországon a kilencvenes években *Politikatudományi Szemle* 4. 80–94.

2003 *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest, L'Harmattan.

SZIGETI Péter

2014 A politikum konstrukciója. A politikai problémája Carl Schmittnél, Max Webernél és a neomarxistáknál. *Eszmélet*. <https://www.eszmelet.hu/politikumkonstrukcio/> [2022. április 7.]

VERESS Károly

1998 Kisebbségilét-elemzés. *Magyar Kisebbség* 1–2. 235–254.

WEBER, Max

1989 *A politika mint hivatás*. Budapest, Medvetánc füzetek.

ALÁZATTAL ÉS BECSÜLETTEL. VENCZEL JÓZSEF AZ 1921-ES ERDÉLYI ROMÁN FÖLDREFORMRÓL

Meghívást kaptam a csíkszeredai Venczel József Társadalomtudományi Vetélkedő 2016. évi programjára, előadás tartására kértek fel. Rövid gondolkodási időt kértem, mivel eladdig Venczel József munkásságával nem foglalkoztam, csak általánosságokat tudtam róla. A világhálón elérhető volt a kolozsvári Minerva által 1942-ben kiadott *Az erdélyi román földbirtokreform* című munkája. Letöltöttem és elkezdtem olvasni. Megértettem, ami különben sejthető volt: az erdélyi földbirtokreformot a román hatalom politikai célok megvalósítására használta fel, a deklarált szociális célok mögött az igazi szándék a magyar közösség gazdasági tönkretétele volt, ekként a reform egy politikai kisebbségellenes folyamat első jelentős aktusa, amely a magyar közösség minden csoportját támadta: a nagy- és középbirtokosságot, a magyar közintézményeket, sújtotta a székely közbirtokosságot, de még a korábban más országrészekből áttelepült magyarokat és a városi lakosokat is.

Összehasonlításként: Óromániában, bár több volt a nagybirtok, és a paraszt-ság helyzete sanyarúbb volt, sokkal enyhébb kisajátítási törvényt hoztak. Amíg Óromániában a szükségletek arányában vettek el földet, addig Erdélyben először összeírták, mit fognak elvenni, majd ennek a kisebb részét szétosztották főként román kisbirtokosoknak, a nagyobb részét pedig megtartották állami tartaléknak. Az 1921-es erdélyi földreform valós és hiteles elemzését végezte el Venczel József az idézett könyvben, még akkor, amikor a történetekre nem rakódott rá a román (nemzet)politika mindenféle hordaléka. Ma már egyértelmű, hogy a kisebbségi közösségi jogvédelem rendkívül fontos munkáját készítette el Venczel József, amellyel örökre beírta a nevét az erdélyi társadalomkutatás történetébe.

Venczel József tudós alakjának és munkásságának megidézése komoly kihívás, hiszen kutatóként többnyire nem azt végezte, amire tudása és képességei alapján hivatott lett volna, hanem azt, amire a kor körülményei, illetve az intézményi elvárás szerint lehetőség vagy éppen szükség volt. Ugyanakkor Venczel József életpályájának a számbavétele megmutatja: milyen rendkívüli feladatokra lett volna hivatott, milyen eredmények születhettek volna tudományos műhelyében, ha életét nem törli derékba a román „szocialista társadalomépítés”.

A csíkszeredai felkérést elfogadtam, az itt következő szöveg a 2016. november 5-én elhangzott előadás átdolgozott, kibővített változata.

Venczel József életútja

Venczel Józsefről kortársak, jeles társadalomkutatók, életútjának kutatói a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoznak. Dávid Gyula így foglalta ezt össze a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* online változatában:¹ „a két világháború közötti erdélyi magyar szociológia, társadalom- és művelődéspolitikai talán legkiemelkedőbb egyénisége” (Székely András Bertalan); „a matematikai látásmód és a korszerű demográfiai vizsgálatok úttörője” (Gáll Ernő); „elsősorban Széchenyi gondolkodásának logikai megszerkesztettségében lát olyan eszmetörténeti hagyományt, amely módszertanilag eligazítója lehet a »teljes helyzetismeretre alapozott« társadalomkutatásnak. [...] Ez a társadalomelmélet az önismeretből indul ki, és az önismeretre alapozott kérelmelhetetlen önkritika bátor megalkotásával jut el a társadalmi változások, a reform gondolatáig” (Benkő Samu); törekvése „már nem a reformizmus mint ideológia megalkotása volt, hanem a változtatás szükségességének tudatosítása s – ezzel összefüggésben – e változtatás lehetőségeinek, szükséges irányának tudományos fölmérése” (Lengyel András).

A szociológus, a néprajzhoz szorosan kapcsolódó erdélyi magyar társadalomkutatás úttörő művelője, Venczel József (Csíkszereda, 1913. november 4. – 1972. március 16., Kolozsvár) a csíkszeredai Római Katolikus Főgimnáziumban érettségizik 1930-ban, ahol édesapja számtantanár. 1930–1933 között a kolozsvári Lyceumi könyvtárban vállal munkát. Tanulmányait 1930-tól a kolozsvári I. Ferdinand Tudományegyetem jogi karán folytatja, román nyelven, és viszonylag jó eredménnyel halad. 1935-ben végez, 1936-ban doktorátusra jelentkezik, 1939-ben lesz a jogtudományok doktora. Az 1935–36-os tanév második szemeszterét vendégdiákként a bukaresti tudományegyetemen tölti, az ismert román szociológus, Traian Herseni levélben hívja meg a falukutatás iránt érdeklődő fiatalembert.

Középiszólásként készíti el, 1930-ban, *A magyar falu XIX. századbeli irodalmunkban* című dolgozatát az *Erdélyi Helikon* folyóirat ifjúsági irodalomtörténeti pályázatára, amellyel felhívja magára a figyelmet (a kiemelkedően jó munkát első díjjal jutalmazzák). Egyetemi évei alatt, 1931-től részt vesz az Erdélyi Fiatalok mozgalmában, faluszemináriumának titkára, majd kiválik a csoportból, mivel elégedetlen az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat szerkesztési elveivel. Makkai Lászlóval lapot indítanak: ez a *Hitel*, majd 1935-ben, Makkai kiválása után újraalapítja a folyóiratot, amely 1944-ig működik. A *Hitel* nem csak egy szerkesztőségi csapat, hanem egy bizonyos irányzatot vállaló, több száz személyből álló értelmiségi holdudvar. Vitaestjeiken gyakori vendég Tamási Áron, Márton Áron és sok más jeles közéleti személy. Venczel a *Hitel* első számában írta: „a változásra ítélt s meg is változott erdélyi magyar körülmények első nemzedéke vagyunk. [...] A *Hitelt* a húszévesek nemzedékének műveltség- és élménybeli hiányérzete hozta létre, de [...] korkülönbség nélkül a közös munkára vállalkozók nemzedékéhez szól,

1 Lásd: <https://kriterion.ro/glossary/venczel-jozsef/> [2022. augusztus 25.]

[...] egy nemzedék akaratának a kerete szeretne lenni” (*Határnemzedék: erdélyi magyar húszévesek. Hitel*, 1935/1.). A szakirodalom méltán tekinti őt „a folyóirat és a belőle kisarjadt mozgalom főideológusának és tényleges vezetőjének” (Székely 2013).

Már a 30-as évek elején ifjúsági tematikájú cikkei jelennek meg az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel*, az *Erdélyi Iskola* mellett az *Erdélyi Lapok*, a *Magyar Kisebbség* hasábjain, továbbá közöl a *Csíki Lapokban*, a *Csíki Néplapban*, az *Ellenzékben*, az *Erdélyi Gazdában*, az *Erdélyi Múzeumban*, az *Erdélyi Tudósítóban*, a *Pásztortűzben*, illetve erdélyi tudósítója a kassai *Új Életnek*.

1932-től a katolikus ifjúsági mozgalomban tevékenykedik. A főtitkára, majd elnöke az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztályának, mely az ő elnöksége alatt veszi fel a Mailáth Kör nevet. Ez idő alatt alakul ki szoros kapcsolata az akkor kolozsvári lelkész Márton Áronnal. 1936–37-ben mint a *Hitel*-csoport és a katolikus ifjúsági mozgalom képviselője, szerepet vállal a Vásárhelyi Találkozó (szerinte: transzilván diéta) előkészítésében, részt vesz munkálataiban. A Találkozó záródokumentumának Tamási Áron mellett egyik megfogalmazója.

1933–40 között az *Erdélyi Iskola* oktatásügyi lap technikai szerkesztője, ifjúsági rovatának vezetője. 1938-ban átveszi az EMGE (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) statisztikai ügyosztályának vezetését, itt Szász Pál mellett dolgozik 1945-ig. 1940 őszén meghívják magántanárnak a Kolozsvárra visszatérő I. Ferenc József Tudományegyetemre, de nem fogadja el. Minden bizonnyal azért, mert ugyanezen ősszel a Teleki Pál Intézethez tartozó Erdélyi Tudományos Intézetnek lesz a tanára, majd ügyvezető igazgatója, 1945-ig. Közben szervezi és vezeti a munkás szabadegyetemet.

A román falukutató mozgalmat elindító, a bukaresti szociológiai iskolát megteremtő Dimitrie Gusti (monografikus falukutató módszere) és az amerikai agrárszociológia eredményeit alapul véve kidolgozza az erdélyi magyar falukutató gyakorlati módszereit. Ő gondolja ki a gyűjtés értékelésének elvi szempontjait is. A falukutató táborok sorozatát nem ő indítja el, az elsőt 1936-ban Szabó T. Attila szervezi Bábonnyban, amely hasonló volt azokhoz, amiket a Gusti-tanítványok is szervezni szoktak. Bálványosváraánál 1941 és 1943 között, több szakaszban, Venczel alkalmazhatta módszerét, több diákcsoport tanulmányozza a Dés melletti település népeletét. A részt vevő 23 egyetemista nem csupán a falu gazdasági, népesedési és lakásviszonyait méri fel és készít térképeket, hanem dolgozik is: patakot szabályoznak, utat javítanak. A csoport tagjai, orvostanhallgatók, közgazdászhallgatók, jogászdiákok és tanárképzősök, több ízben, olykor hetekre visszatértek a helyszínre. Köztük van egy fiatalember, Imreh István történész, aki majdan a venczeli szakmai hagyaték első gondozója lesz. Az informatív gyűjtés sok ezer cédulára terjedő anyagáról többen (Molter [Marosi] Péter, Imreh István) készítenek (rész)tanulmányt.

1945-ben kidolgozza az EMGE *Földbirtokreformjavaslatát* (megjelent függeléként Kós Balázs *Mezőgazdasági termeléspolitika Erdélyben* című könyvében. Kolozsvár, 1945). Csőgör Lajos munkatársaként 1945-ben Nagy Gézával együtt kidolgozzák a létrehozandó magyar tudományegyetem struktúráját, szerepet vállal az egyetem megszervezésében is. Ugyancsak kettőjük nevéhez fűződik a teljes romániai magyar iskolahálózat és magyar tankerületi rendszer szintén 1945-ben kidolgozott, majd megvalósított terve. Előadóként részt vesz a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület (IKE) 1946-os szucsági konferenciáján, ahol az erdélyi magyarság háború utáni talpra állásának kérdéséről tart előadást. 1945–1947 között a magyar (Bolyai) Tudományegyetemen a statisztika és a szociológia professzora.

Következik Venczel életének fontos mozzanata, amely bebörtönzésének egyik fő oka, és amely a róla szóló életrajzokban nem, vagy csak utalás szintjén szerepel, illetve helyette a „koholt vádak alapján letartóztatják és elítélik” formula jelenik meg. A második világhéget követően Észak-Erdély ismételt elszakítását az akkori erdélyi magyar közképviselő nem akadályozta meg, sőt. A Magyar Népi Szövetség (MNSZ) 1945. november 18-án Marosvásárhelyen ülésezik, és az ún. százaz bizottság hűségnyilatkozatot fogad el Romániát illetően. Erre Domokos Pál Péter ekként emlékezik: 1945-ben vezető közéleti személyiségek (Kurkó Gyárfás, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő, Jancsó Elemér és mások) mintegy százan Marosvásárhelyen gyűlést tartottak, melyen részt vett az akkori miniszterelnök, Petru Groza is. Groza amellettt érvelt, hogy Erdély legyen és maradjon Románia része, mert ez jó mindenkinek. A jelenlévők ezt elfogadták, Baumgartner (Bányai) László megszerkesztett egy ilyen értelmű nyilatkozatot (*Nem kell revízió!*), amit átszerkesztve a jelenlévők elfogadtak. Grozáék gondoskodtak arról, hogy a propaganda-hadjárat a nyugati újságokban is helyet kapjon, milyen nagy a magyarok megalégedettsége Romániában. Az indítvány ellenében lépett fel Márton Áron és a vele együtt gondolkodók csoportja (többek között Szász Pál, Vásárhelyi János, Venczel József). Fő érveik: a marosvásárhelyi „százak gyűlése” a magyar lakosság alig öt százalékát jelentő pártállásúakat képviselte, tehát nem képviselheti az egész erdélyi magyarságot; a döntés olyanok részéről született, akik nem illetékesek és nincs meg a társadalmi fedezetük, a hátterük. „A katolikus, református hívőket, a gazdákat, tehát a népcsoport tömegét képviselők leszögezték az előző gyűlés érvénytelenségét, valamint, hogy a népek önrendelkezési joga alapján kérik, hogy a bécsi döntés maradjon úgy, ahogy volt, sőt az egész Erdélyt csatolják vissza, mert az a történelem folytán inkább volt Magyarországé, mint másé. Ezt a határozatot lefordították angol nyelvre, négy példányban készítették el, az ötödik példányt pedig Magyarországra szánták.” Venczel József a beadványhoz térképet készít, amely megfoghatóvá teszi az állítást, hogy az Erdélyben lakó népek igenis békében, zavartalanul élhetnek együtt. A beadványt a főhatalmakhoz és Magyarországról révén a békekonferenciához kívánták eljuttatni. Magyarországról erre nem volt hajlandó, mert Rákosi úgymond ismerte Sztálin személyes meggyőződését, szerinte „csak bajt csinálnának” (Székely 1988). A békekonferencián

Tătărescu külügyminiszter a százak nyilatkozatát olvasta fel, ismételten. Az ellennyilatkozat lett Venczel József politikai „főbűne”, az új hatalom bebörtönözteti – bár a Márton Áron-féle dokumentum szinte semmilyen nyilvánosságot nem kapott. 1947-ben letartóztatják, a pitești-i internálótáborba viszik. Szabadulása után, 1948. október 1-től az EME levéltárában főlevéltáros-kutató. 1950. február 17-én ismét letartóztatják, és Márton Áronnal, Szász Pállal, Korparich Edével, Lakatos Istvánnal, Kurkó Gyárfással,² gr. Teleki Ádámmal és Bodor Bertalannal együtt „hazaárulás és összeesküvés” vádjával 12 év kényszermunkára ítélik. Văcărești, Nagyenyed, Szamosújvár, Pitești, Dés börtöneiben raboskodik, 1961. január 11-én szabadul.

Hazatérése után Kolozsváron kerámiafestő, majd bábfigurafestő, utána évenként át az Állami Filharmónia kottamásolója. 1969-ben sikerül Ion Aluș professzornak egy szociológusi állást szereznie számára a BBTE Filozófia és Szociológia Karán; itt a Csáki-gorbon végzett szociológiai felmérés anyagát rendszerezi. Egyike a *Romániai magyar irodalmi lexikon* kezdeményezőinek; kidolgozza a programtervezetet, a címszójegyzéket, amely az egész vállalkozás alapját képezi. A halála után megjelenő lexikon I. kötetében több szócikk szerzője.

Az egyetemről kerül betegnyugdíjba, másfél hónappal halála előtt.

Önállóan vagy különnyomatban megjelent munkái: *A falumunka és a transilvaniai falumunkamozgalom* (Kolozsvár, 1935. Erdélyi Tudományos Füzetek); *A magyar önismeret útja*. I. *A népmozgalmi adatok feldolgozása*, II. *A családi gazdaság hozamkérdése*. III. *Demográfia* (Kolozsvár, 1936. Különnyomat az *Erdélyi Iskolából*); *Művelődéspolitikai vázlat* (Kolozsvár, 1936. Különnyomat a *Hitelből*); *Öt Olt-menti székely község népmozgalma. Népesedéspolitikai tanulmány* (Kolozsvár, 1937. Különnyomat a *Hitelből*); *A falukutatás módszerének vázlatja* (Kolozsvár, 1941); *A volt határőrezredek vagyonának sorsa* (uo. 1944, Erdélyi Tudományos Füzetek); *Fejezetek a társadalmi statisztika köréből* (egyetemi előadások az 1945/46. tanévben; sokszorosítás). Kolozsvár, 1946. Összeállítja a *Misztériumjáték* című füzetet (Kolozsvár, 1940, Erdélyi Iskola kiadása).

Halála után megjelent gyűjteményes kötetek: *Az önismeret útján*. Tanulmányok (szerkesztés és bevezető tanulmány Imreh István, Bukarest, 1980); *Erdélyi föld – erdélyi társadalom* (szerk. és bev. Székely András Bertalan, Budapest, 1988); *A falumunka útján*. Válogatott írások (Válogatás, szerkesztés és a záró tanulmány Székely András Bertalan. Székelyudvarhely–Budapest, 1993); *A falumunka útján*. 2. bővített kiadás (szerk. és bev. Katona Ádám, Székelyudvarhely–Bp. 1993). Székely András Bertalan zárótanulmányával, függelékben Molter [Marosi] Péter (*Falukutatás Bálványosváralján*) és Domokos Pál Péter (*A Márton Áron, Venczel József és társaik ellen indított koncepciók per előzménye, lefolyása és ítélete*) visszaemlékezéseivel, valamint Márton Áronnak a temetésén elmondott beszédével. Ezáltal vált hozzáférhetővé Venczel József

2 A sors fintora: a „százak ülését” elnöklő Kurkó együtt került börtönbe Márton Áronékkal.

számos olyan írása, amelyek 1931 és 1945 között jelentek meg különböző folyóiratokban.

Románul megjelent tanulmányai: *De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare*. Sociologia Românească 1936/6; *Probleme tehnico-statistice în cercetarea migrației socio-teritoriale*. In: *Metode și tehnici ale sociologiei*. București, 1970.

Román állam- és nemzetépítés

Nagyrománia létrejötté a nemzetgyarapodás öröme mellett egy sor stratégiai kérdést vetett fel az ország vezetői számára. A román nemzetépítés külön kérdésköre a kisebbségeké, jelesen a magyar kisebbségé, de olyan általános kérdésekre is meg kellett találni az (országspecifikus) választ, mint: az állampolgárság kérdése, a történelmi tartományok eltérő politikai-társadalmi hagyományai, rendszere, továbbá a zsidók emancipációja. Az állampolgárság vitatott fogalmát Romániában többféleképpen, időben változó módon értelmezték. Az állampolgársággal kapcsolatos feltételeket és eljárást az 1924-es állampolgársági törvényben ismételtén szabályozták. Ez a törvény nagyjából megőrizte a román állampolgárság-felfogásnak azt az alapvető jellegzetességét, hogy az állampolgárság elnyerésének három fő útja lehetséges: 1. leszármazás (a *ius sanguinis* elve) alapján; 2. román állampolgárral kötött házasság révén; 3. honosítás által. A törvény ezen kívül állampolgárságot adott még a történelmi tartományok (Bukovina, Erdély, Bánság, Körösvidék, Máramaros) teljes lakosságának, valamint Besszarábia azon lakosainak, akiknek szülei állandó lakhellyel rendelkeztek ezen tartományok valamelyikén (Iordachi 2000a).

Iordachi szerint bár az 1924-es törvény rendelkezései kiteljesítették az állampolgársággal nem rendelkezők emancipációjának folyamatát, és nemzetiségi, vallási szempontból sokszínű állampolgársági közösséget alakítottak ki, mégis az ország etnikai-vallási divergenciája új állampolgárság-felfogást tett (volna) szükségessé, mely szerint az állampolgárság, származástól függetlenül, az állam és az állampolgár közötti politikai megegyezésen alapul: ez egyfajta „alkotmányos patriotizmus”-t jelentett volna, miszerint a polgár/egyen politikailag kötődik egy demokratikus rendszer normáihoz és értékeihez. Valójában az ellenkezője történt: a két háború közötti politikai életet a nemzeti identitás radikális értelmezése határozta meg, amely különbséget tett „vér szerinti” és „papír szerinti” román állampolgár között, és megkísérelte az utóbbiakat kizárni a legfontosabb társadalmi és politikai jogokból.

A helyzetet bonyolította, hogy Nagyrománia frissen bekebelezett tartományai eltérő közigazgatási, hatalomelosztási gyakorlatot hoztak magukkal. A Monarchiában hagyományosnak volt mondható a regionális és községi önkormányzatok, közbirtokosságok, hegyközségek léte, miközben az óromániai

községek vezetői a központi hatalomtól függtek, a közigazgatásban az egyén védtelen volt a kinevezett tisztviselőkkel szemben. A Monarchiában a törvényhatóságok, helyi tanácsok önálló vagyongazdálkodást folytattak. A hatalom decentralizációját a regáti rendszer nem ismerte. Míg a Monarchiában a választott községi, megyei testületek döntési jogaiban látták a hatalom jó működésének a garanciáját, addig Nagyromániában a helyi, regionális szintekre felülről kinevezett tisztviselőknek adtak hatalmi jogosítványokat (Bárdi 2013. 244.).

Romániában a magyarokkal/kisebbségekkel kapcsolatosan két politikai stratégia létezett. Az erdélyi Iuliu Maniu az integrációt célozta meg, a nyílt diszkrimináció helyett a románság társadalmi-gazdasági megerősítésében, modern intézményrendszer kiépítésében gondolkodott. Ezzel szemben Vintilă Brătianu azt fogalmazta meg, hogy „a fiatal román népnek új kultúrárt kell megteremtenie a régi királyságban érvényesülő germán és az ország keletén feltalálható szláv kultúra helyében. A régi kultúrák megszüntetése legjobban úgy valósítható meg, ha elvonjuk alóluk a gazdasági alapot. Így leszegényítjük az illető régi kultúrájú népeket, s visszavezetjük kezdetleges életmódokba, süllyedésbe, meghasonlásba és társadalmi züllésbe. Így lesz a magasabb kultúrából rom, amelyen felépülhet aztán az új és egységes román kultúra” (idézi Bárdi 2013. 246.). I. C. Brătianu Erdélyt fegyveres és diplomáciai eszközökkel megszerzett területnek tekintette, eszerint az országgrész hagyományait és a románságot illetően semmilyen külön elképzelésnek nincs helye. Ez a diszkriminatív álláspont lett uralkodóvá. Az erdélyi városok elrománosítását, a gazdasági pozíciók megszerzését másként nem lehetett rövid idő alatt megvalósítani.

A regáti román elit hazafelfogását a hódító „politikai egyesítés” eszméje, a terület imaginárius egységének a képzete határozta meg. Vitéz Mihály (Mihai Viteazul) vajda mint a „nagy egyesítő” szimbolikus alakja a bürokratikus egyesítő nacionalisták sokat idézett figurája. Ezt erősítette a „román haza” mint nagy etnikai térség eszméje (aminek az alapja az egységes történelem, egységes földrajz képzete). Az egység „mítosza” azt is jelentette, láttuk, hogy a helyi-regionális különbségeket nem vették figyelembe. Az első világháború eredményeit rögzítő békerendszer a bürokratikus egyesítő nacionalizmusnak, a regáti államépítésnek engedett terepet – az erdélyi románok elképzeléseit a bukaresti kormány és királyi udvar hamar félresöpörte (Bakk 2018). Pedig 1918-ban nemcsak az egyes etnikumok és a románság közötti különbségek voltak jelentősek, de az egyes régiók román lakosai között is. A regáti román elit a tőlük eltérő szellemiségű románokat is „románosította”. Az államot kizárólagosan felülről építő elit az állam egyedüli politikai közösségként a demokratikus állampolgári közösség egészét statuálja. Ez ugyan jó alapot biztosít a formális egyenlőséghez, de semmilyen helyi, regionális vagy sajátos kisebbségi csoport igényeit nem ismeri el.

A formális egyenlőség iránti igény az óromániai politikai hagyományban a homogenizáció eszköze iránti igényt is jelenti, annak a 19. századi „modernizációnak” az igénylése, amellyel „románosítani lehet Romániát” (Boia 2015).

A kisebbségek között különbséget tettek: Erdélyben a magyarok ellenfélnek számítottak, a németek nem (Boia 2015). A betelepítés Erdélybe „magasztos” célokat szolgált. Titus Dragoş románosításért, betelepítésért felelős helyettes államtitkár szerint a cél „a földrajzi és történelmi határok megkettőzése volt erős román étellel, áthághatatlan élő fallal” (idézi Boia 2015. 93.).

Román nemzetépítés Dobrudzsában

Dobrudzsa romániai integrációja nem csupán fontos mozzanata a román nemzetállam építésének, lévén Havasalföld és Moldva egyesülését követő második jelentős aktusa, hanem olyan nemzetépítési siker a regáti liberális elit számára, amelynek erdélyi megismétlése bevallott célként szerepelt. Ezért érdemes röviden bemutatni a Bukarest számára sikeres folyamatot – hiszen Erdély integrációját illetően a „dobrudzsai” utat követni kívánó vezetés számára kiemelt fontosságú az a földreform, amelynek dimenziói Venczel József munkája alapján válnak igazán láthatóvá.

Az 1877–1878-as orosz–török háború lényegében egy Oroszország, az Oszmán Birodalom és az európai államok között zajló politikai játszma volt, mely orosz győzelemmel ért véget. A békeszerződést a törökországi San Stefanóban írták alá, ezt utóbb, számos módosítással megerősítették a berlini kongresszuson. A tárgyaló felek célja a nagyhatalmak (Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország, az Osztrák–Magyar Monarchia, Olaszország, Németország), továbbá az Oszmán Birodalom és a balkáni népek (görögök, szerbek, románok, montenegróiak és albánok) képviselői között lezajlott konferencián a balkáni térség országhatárainak meghatározása volt az orosz–török háború után. Átrajzolták Balkán térképét. Az adott kontextusban új államok létrehozását tartották észszerű megoldásnak, miközben ezek lakossága rendre több, különböző nyelvet beszélő, közös identitástudat nélküli etnikai csoportból állt.

Romániát illetően megőrizték az előzetesen kialakított Észak- és Dél-Dobrudzsa regionális megosztást, jelentős módosításokkal. Észak-Dobrudzsa Romániához került, cserébe lemondtak Dél-Besszarábiáról (Budzsák) az oroszok javára. Dél-Dobrudzsa területének nagy része a kongresszuson megkurtított Bolgár Fejedelemséghez került. A Mangalia kikötőjéhez közel álló szárazföldre kiterjedő területsávot és a Szilisztra városára néző Arab-Tabia erődöt is Romániához csatolták.

Dobrudzsa integrációját illetően igen sok munka idézhető, számomra alapvetőek Constantin Iordachi dolgozatai (2000, 2002, 2022). 2000-es tanulmányának központi tétele, hogy Észak-Dobrudzsa egyfajta „belső Amerikát” jelentett Románia számára – olyan dinamikus határvidéket, amely hozzájárult a nemzetgazdaság és az etnikai határok kiterjesztéséhez. A tartomány Romániába történő integrálása a „belső gyarmatosítás” mintáját követte: Dobrudzsa beolvasztásának

megvalósítására a román politikai elit egy három elemből (etnikai gyarmatosítás, kulturális egységesítés és gazdasági modernizáció) álló mechanizmust dolgozott ki (Iordachi 2000. 239.).

Románia 1878. november 14-én vette át Oroszországtól Észak-Dobruzsza közigazgatását. Átvételkor a román hadsereget követték állami tisztviselők, illetve társadalomkutatók, közgazdászok, hogy terveket állítsanak össze a tartomány átszervezésére, integrációjára, a gazdaság megszervezésére. Az uralkodó Liberális Párt (1876–1888) a tartomány számára egy úgynevezett „különálló közigazgatási rendszert” dolgozott ki. Ez három szakaszból állt: a) „szabályozási időszakból” (1878–1880), amikor a tartományt ad hoc (eseti) kormányzati szabályozással irányították; b) egy második időszakból (1880–1908), amikor a tartományt a parlament által hozott külön törvényekkel igazgatták; c) és egy harmadik időszakból (1908–1913), amikor a dobrozdtsai törvényeket fokozatosan egyesítették a romániaiakkal (Iordachi 2000. 246.).

1878 októberében fogadta el a parlament a Dobruzsza ad hoc, vagyis eseti szabályozására vonatkozó törvényt. Iordachi kiemeli, hogy a régió geopolitikai elhelyezkedését és többnemzetiségű lakosságát számos korabeli politikus az ország etnikai homogenitására és a politikai stabilitásra nézve veszélyként fogta fel. Ám a régiót illető román közbeszéd rövid idő alatt jelentős mértékben megváltozott. A parlamenti viták kezdetén Dobruzsza több politikus számára idegen tartománynak számított (jelzői: „rossz alku”, „fatális adomány”, „geopolitikailag kínos helyzet”), hatalmas modernizációs feladatokkal. A parlamenti viták végén szinte egyhangúan ősi román földnek, a román nemzeti örökség részének tekintették (Iordachi 2000). Napirenden volt a más etnikumú lakosok integrálásának kérdése.

Az erőszakos integrációs politikát volt hivatott igazolni az a vélemény, hogy 1878-ban a románok visszafoglalták azt a régiót, amely 1388–1418 között, Mircea cel Bătrân idején Havasalföld részét képezte (Negulescu 1928; Rădulescu–Bitoleanu 1998). Utóbbiak szerint az 1877–78-as orosz–török háború során a muszlim lakosság nagy részét Bulgáriába és Törökországba menekítették, illetve a lipovánok és ukránok egy része kivándorolt a térségből, elsősorban Ukrajna területére. A háború befejeztével Dobruzsza nagyjából üres területére (vitatott állítás!) többnyire Románia más vidékeiről telepések és más országok bevándorlói érkeztek.

Dobruzsza multietnikus létét illetően megvolt az egyetértés: még a múlt század közepén is etnikai Babelnek nevezte Şandru (1940, idézi Iordachi 2000), de vita tárgyát képezte, hogy melyik etnikum élt többségben a régió területén. Dobruzsza sajátos demográfiai örökségét 21 etnikai csoport (a legjelentősebbek: török, tatár, román, bolgár, orosz, görög, örmény, zsidó, német, olasz) és vallások „mikrokozmosza” jelentette (az uralkodó muzulmán vallású törökök és tatárok mellett éltek itt még a görögkeleti egyházhoz tartozó románok, bolgárok és görögök, illetve zsidók, orosz ortodoxok, katolikusok és protestánsok).

Demográfiai adatok. A térség lakosságát illetően nincsenek általánosan elfogadott adatok. Román források szerint a román közigazgatás bevezetésekor a térség lakossága 100 ezer (Iordachi 2000) és 140 ezer³ között mozgott. A becslések oka, hogy több forrás a családok számát adja meg (Ion Ionescu de la Brad tudós politikus, Bielosercovici orosz kormányzó), amelyekből azt látni, hogy az 1800-as évek közepén a muzulmán népesség volt többségben (Limona 2009). Egy 1877-es török összeírás szerint az észak-dobrudzsai Tulcsai szandzsák (Tulcsai, Babadagi, Harsovói, Macsini, Konstancai és Medjidiéi kaza) lakossága 165 ezer lakos.⁴ A lakosság etnikai bontásban a következő volt: a legjelentősebb csoport 31,2%-kal (51,4 ezer) a *bolgárok* és a statisztikában velük egybevont *oroszkok*, a *tatórok* aránya 26,2% (43,3 ezer), a *románoké* (17,3% = 28,5 ezer), a *törököké* (13,9% = 22,9 ezer). Jóval kisebb arányban voltak *németek* (2,8% = 4,7 ezer), *görögök* (2,0% = 3,3 ezer), *zsidók* (1,8% = 2,9 ezer).⁵ A következő, itt idézett összeírás az 1900-as, miszerint a Tulcsai szandzsáknál kis déli szegéllyel megnövekedett román Dobrudzsa összlakossága 267,8 ezer fő (a korábbi 102 ezerrel meghaladó!), ebből 91,8% román, a legnagyobb kisebbség a török 2,2%-kal (6 ezer) és a görög 1,6%-kal (4,2 ezer). Ezen belül, az északi Tulcsa megyében a románok aránya 92,9% (a legnagyobb kisebbség a görög 2,4%-kal), a déli Konstanca megyében 90,7% (a legnagyobb kisebbség a török 2,9%-kal). Összehasonlítva a két adatsort és összevetve a Rădulescu–Bitoleanu történészpáros idézett állításával, csak azt mondhatjuk: valaki jelentős mértékben manipulálta az adatokat. 23 év alatt szinte teljes népességcsere aligha történhetett meg, illetve csak akkor, ha a korabeli román hatóságok a nem román őslakosságot módszeresen kitelepítette. Alighanem az 1900-as adatsor hitelessége kérdőjelezhető meg, politikai céllal manipulálták. Ezt látszik igazolni az 1910-es összeírás: egész Dobrudzsában összesen 163,0 ezer (37,1%) bolgárt találnak: északon 30,6 ezret (19,5%), délen 132,4 ezret (46,9%).⁶ Vagyis a bolgárok lélekszáma nem csökkent radikálisan.

Egy viszonylag friss munka szerint Dobrudzsa lakossága 1886-ban 267 ezer fő, 1891-ben 274 ezer, 1891-ben 300 ezer és 1905-ben 380 ezer⁷ (Limona 2009).

Az 1913-as népösszeírásban 17 etnikum szerepel, ekkor a románok a teljes népesség 56,9%-át adták (216 425 fő), a bolgárok 13,4%-át (51 149 fő), a törökök és a tatárok 10,8%-át (41 442 fő), az oroszok 9,4%-át (35 849 fő), a görögök 2,6%-át (10 000 fő), a németek 2%-át (7 697 fő), a zsidók 1,2%-át (4 573 fő), a cigányok 0,9%-át (3 263 fő), az örmények 0,8%-át (3 194 fő), az olaszok 0,5%-át

3 Fond documentar Dobrogea. <https://m.ziuaconstantina.ro/fondul-documentar-dobrogea-de-ieri-si-de-azi/articol/citestedobrogea-preluarea-dobrogei-de-autoritatile-romane-in-1878-4839.html> [2022. augusztus 30.]

4 Lásd: Erdélyi Magyar Adatbank. Térképtár. Transindex. <http://terkeptar.transindex.ro/belso.php?nev=101> [2022. augusztus 30.]

5 Az Adatbank tudományos forrásnak számít, ezért sajnálatos, hogy a hivatkozott török összeírást nem adatolja.

6 Forrás: szintén az Erdélyi Adatbank.

7 A szerző forrást nem jelöl meg egyik adat mellett sem.

(1928 fő); de éltek még ott szerbek, albánok, magyarok stb. is (Roman 1919, idézi Iordachi 2000. 250.).

Biztos forrásból származó adatok híján csak annyit lehet megállapítani: nem egészen 40 év alatt a térség demográfiai képe teljesen megváltozott, a román népelem dominanciája jelentős lett. Ennek okait és folyamatát Iordachi (2000, 2002) idézett tanulmányai alapján mutatjuk be. Szerinte a Dobrudzsában alkalmazott kivételes közigazgatási eljárások valójában szabad kezet biztosítottak Románia kormányának a régió lakosságát illető társadalmi-gazdasági, politikai és etnikai asszimilációs stratégia fokozatos végrehajtásában.

Az 1880. május 9-én elfogadott, Dobrudzsa átszervezését illető törvény értelmében a régión belül új közigazgatás-területi beosztás lépett életbe. Bár Dobrudzsa formálisan Románia teljes értékű részévé vált, közigazgatási rendszere a többi régiótól eltérő, kivételes eljárások alapján működött. 1908-ig a dobрудzsaiak csak korlátozott, lokális állampolgársággal rendelkeztek, politikai értelemben vett szabadságjogokat fokozatosan, 1908–1913 között kaptak. Minden közigazgatás-területi egységet és intézményt az állam más régiójából Dobrudzsába átirányított, „teljes értékű” román állampolgárok vezettek.

A dobрудzsai földtulajdont szabályozó első törvényt 1880-ban adták ki, ez kimondta, hogy „az ottomán kormány összes dobрудzsai ingatlanának tulajdonjoga” a román államra száll (11. cikkely). A dobрудzsaiak által megművelt földek is állami tulajdonba kerültek. Ekként a tartományban a román állam abszolút földtulajdonossá vált, körülbelül 1 000 000 hektár művelhető föld, számtalan erdő, bánya és tó birtokosává. A törvény az ottomán feltételes tulajdonjogot (mirié⁸) kapitalista tulajdonjoggá alakította át. A parasztnak, hogy megművelt földjeiken valódi tulajdonossá váljanak, a korábban az ottomán államnak fizetett dézsmát meg kellett fizetniük a román államnak is. Az 1910-es értelmező törvény tovább növelte az állam hatalmát: minden előzetes figyelmeztetés vagy bírósági eljárás nélkül, közigazgatási döntéssel megfoszthatták a földjüktől mindazokat, akik nem teljesítették fizetési kötelezettségeiket az állam felé.

Az 1882-es törvény a dobrudzsai etnikai gyarmatosítás jogi kereteit hozta létre. A törvény értelmében a román állam fenntartotta a jogot arra, hogy a földet 3–10 hektáros darabokban, kedvező feltételekkel adja el a gyarmatosítóknak. A gyarmatosítás állami monopólium volt: senkinek nem volt joga a minisztertanács hozzájárulása nélkül földműves családokat letelepíteni a saját földjére. A törvény szerint „csak románok juthatnak ingatlanhoz” (2. cikkely). A románokat a törvény több kategóriába sorolta: 1. az ottomán birodalom volt lakosai, akik legalább 1878. április 11. óta a tartományban éltek; 2. a Romániából származó román állampolgárok (Romániában született vagy Romániában állampolgárságot szerzett), akiket a dobrudzsai letelepedésre bátorítottak; és 3. a környező országokból érkező román etnikumú polgárok. Vegyük észre a kettősséget: a

8 Olyan állami tulajdonban lévő művelhető földet jelentett az ottomán időkben, amelyen magánszemélyeknek évi tized fizetése fejében engedélyezték a földhasználatot.

muzulmán román egyszerre szimbolikusan befogadott és adminisztratív értelemben kirekesztett.

1882-ben a tartomány megművelhető földje még arányosan oszlott meg az etnikai csoportok között: a törökök és a tatárok birtokolták a föld legnagyobb részét, majdnem 50%-át; őket követték a románok és a bolgárok 23–23%-kal. A gyarmatosítás radikálisan megváltoztatta az arányokat: 1905-re a megművelt földterület jelentősen megnőtt, ekkor már a románok képezték a földtulajdonosok többségét, hozzájuk tartozott a földek 63%-a. Ezzel szemben a törökök és a tatárok részesedése 7%-ra csökkent.

Az 1882-es tulajdonjogi törvény módosításai (1884, 1885, 1889, 1893) és kiegészítése az 1910-es értelmezési törvénnyel megmutatják, hogy miért volt fontos az állam számára a gyarmatosítás/betelepítés: folyamatos költségvetési bevételt biztosítsanak azáltal, hogy a gyarmatosítóknak földet adnak el, miközben Dobrudzsát románokkal gyarmatosítják. Ezért törekedett a román állam tényleges monopóliumra a dobрудzsai földforgalom felett.

Az integráció két további elemét illetően ismét Iordachit idézzük: „Dobrudzsában az etnikai asszimilációt a román állam kulturális offenzívája kísérte. A kormányzat kultúrpolitikájának főbb lépéseit a dobрудzsai helységek átnevezése, a tartomány egyházainak a román ortodox egyház alá rendelése, román történelmi emlékművek, új vallási épületek és iskolák emelése jelentették – ezek terjesztették az új politikai rendet, és a román állam iránti lojalításra buzdítottak” (2000. 251.). Végül, de nem utolsósorban a kulturális egységesítést gazdasági modernizáció kísérte: a román politikai elit egy modernizációs, nacionalista programot hajtott végre Dobrudzsában annak érdekében, hogy a tartomány a terjeszkedő román nemzetgazdasággal egyesüljön, és hogy elősegítsék Románia integrációját a nyugati gazdaságba.

Összefoglalva: Észak-Dobrudzsa Romániába való integrálása során a következő folyamatok zajlottak le: 1. Dobrudzsa román nemzetiségűekkel való benépesítése – gyarmatosítás; 2. a tartományi földbirtokok államosítása; 3. a tartomány kulturális homogenizációja; 4. a bukaresti politikai elit érdekeit képviselő, erősen centralizált hatalom révén a regionális ellenállás megtörése; 5. Dobrudzsa nem román gazdasági elitjének a politikai jogokból történő kizárása.

A román agrárreformok

A román államépítés minden fontos szakaszában egy-egy földreformot is elfogadtak. Az első A. I. Cuza fejedelem idején, 1864-ben, miután 1863-ban a román egyháztól jelentős földtulajdont vettek el. A világháborút követően nem egy, hanem több földreformtörvényt fogadott el a bukaresti parlament: a Besszarábiára vonatkozó törvényt 1920. március 13-án, az Ókirályság területére vonatkozót 1921. július 17-én, a frissen megszerzett nyugati területekre (Erdély,

Bánság, Partium, Máramaros) vonatkozót pedig 1921. július 30-án. Az 1945-ös földreform a kor szellemét követte, román érdekek szerint, és ezzel kapcsolatosan is felmerül a kérdés, hogy a jogszabály elsősorban gazdaságpolitikai vagy kisebbségpolitikai célokat követett-e (Vincze 1996). Az a tény, hogy az egyes országrészek földreformját külön törvényekkel szabályozták, nemcsak azzal magyarázható, hogy az egyes régiókban a természeti viszonyok eltérőek, illetve léteztek birtokmegosztási különbségek is, hanem – talán: elsődlegesen – azzal, hogy eltérőek voltak a földreformtörvények nemzetpolitikai célkitűzései. Már akkor sokan vitatták a román kormányzati propaganda állítását, tételesen azt, hogy a földreform Erdélyben megszüntette a magyar feudalizmust, és helyébe virágzó demokrácia alapját vetette meg.

Vintilă Brătianu, Nagyrománia tekintélyes gazdasági szakértője, a román liberálisok egyik vezetője fogalmazta meg a liberális párt gazdaságpolitikájának alapelveit. Jelszava, az „önmagunk által” („prin noi înșine”) tulajdonképpen a nemzeti alapelvekhez alkalmazott román gazdaságpolitikát szimbolizálta. Vallotta: a román államot „az integrális nacionalizmus” jegyében kell működtetni, vagyis a román népgazdasági, pénzügyi, közművelődési és társadalmi tevékenységet kell védelmezni és irányítani. Mivel az országban mindig éltek, olykor jelentős lélekszámban, kisebbségek, a gazdaságpolitikában elsődleges, hogy „az ország gazdasági gyümölcsozásában a román elem számára adott előnyök” létezzenek (idézi Hunyadi 2000. 323.). Ebben a kontextusban egyértelmű, hogy a kisebbségi kérdés, a kisebbségek léte önmagában befolyásolta a 20. századi román gazdaság- és társadalompolitika alakítását. A román források nem jelzik, hogy létezett az országban az itt élő kisebbségekkel (zsidók, magyarok, németek) szembeni, illetve a külföldi befolyástól való egyfajta félelem.

Az erdélyi földreform általános célja volt, hogy minél inkább kitérítse a kisajátítandó birtokok körét. Az agrárreform végrehajtására a földművelésügyi minisztérium mellé létrehozták a Birtokügyi Bizottságot (Comitetul Agrar), ez volt a minisztérium legfőbb tanácsadó szerve a kisajátításokkal és a földosztással kapcsolatos kérdésekben. A kisajátító hatóságok a járási kisajátító bizottság (Comisiunea de ocol pentru expropriere) és a megyei kisajátító bizottság (Comisiunea județeană de expropriere) voltak. A földosztó hatóságok a helyi bizottság (Comitetul local), a járási földosztó bizottság (Comisiunea de ocol pentru împrorietărire) és a megyei földosztó bizottság (Comisiunea județeană pentru împrorietărire) voltak. A földbirtokosokat, képviselőtüket kizárták mind a kisajátítási, mind a földosztási bizottságokból.

Közép-Kelet-Európa országaiban a nagybirtokrendszert a világháborúk közötti időben számolták fel, és a reformok mindenütt sok vitát váltottak ki. A földreformok különböztek alapelveik és végrehajtási módjukat illetően is. A kortárs Sebess Dénes (1925) a reformokat kategorizálta, szerinte léteztek mérsékelt és radikális, az alapelveket illetően szociális irányú, nacionalista, illetve offenzív és defenzív földreformok (idézi Marchut 2015. 113.). A romániai földreformok

a szakirodalom szerint a radikálisak közé tartoztak, végrehajtásuk gyorsnak volt mondható. De a legfontosabb, amit Venczel József bizonyított minden kétséget kizáró módon, hogy az erdélyi földreform kisebbségellenes, hiszen több ponton a kisebbségi (magyar és német) tulajdonosok a románokétól eltérő, azoknál sokkal kedvezőtlenebb elbánásban részesültek.

Az erdélyi román földbirtokreform (Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1942) Venczel egyetlen életében megjelent kötete. A földreformmal a kötet megjelenését megelőzően több tanulmányban foglalkozott. Munkáinak hitelessége vitán felüli: az EMGE keretében 1941–42-ben harmincfős kutatócsoporttal dolgozott, a gyűjtött információk birtokában pontos adatokkal tudta bizonyítani az impériumváltás utáni birtokszerkezet-átrendezés lefelé nivelláló és nemzetiségellenes voltát. Kimutatta, hogy az akkori román döntéshozókat elsősorban politikai és nemzeti elfogultság, és nem a gazdasági-társadalmi szükségszerűség vezérelte akkor, amikor kidolgozták azt a törvényt, mely sem a középirtokosságot, sem az egyházi, községi, közbirtokossági, iskolai és alapítványi birtokot, vagyis semmit nem kímélt, ha az magyar volt.

Az 1921-es erdélyi földreformról írt könyvét Venczel József így kezdi: „Az elmúlt két évtized magyar–román vitájának kétségkívül a legkényesebb és a legtöbbit hánytorgatott kérdése az erdélyi földbirtokreform: hatalmas irodalom alakult ki körülötte (román bibliográfiák 384 olyan cikkre, tanulmányra és könyvre utalnak, amelyek mind a földreformot tárgyalják); a világháború utáni Európa sorsát intéző nemzetközi fórumok is kénytelenek többször és nagyobb figyelemmel foglalkozni vele; s részben ebből született meg az az egész európai közvéleményt érdeklő nemzetközi jogvita, amelyet közvéleményünk helytelenül »optánsper«-ként ismer” (Venczel 1942. 3.). Arra nem utal Venczel, hogy a másik két 1921-es román földtörvény romániai szakirodalma mekkora, de abban biztosak lehetünk, hogy jóval elmarad az erdélyire fordított közfigyelemtől. Ennek oka, hogy kisebbségpolitikai indíttatása leginkább az erdélyinek volt, még akkor is, ha Besszarábia lakossága is etnikailag kevert.

A kötet struktúrája (nincs tartalomjegyzék): Bevezető: Az erdélyi román földbirtokreform. I. Az erdélyi román földtörvény. II. Az erdélyi román földreformtörvény az óromániai földtörvény tükrében. III. Erdély és a román Ókirályság agrárszociális viszonyainak összevetése. IV. Az erdélyi birtokviszonyok a földreform előtt. V. Az erdélyi román földbirtokreform. VI. Az erdélyi román földbirtokreform hatása. Következik a Függelék: 1. Az erdélyi román földbirtokreform bibliográfiája. 2. Az erdélyi román földbirtokreform észak-erdélyi helyzetképe. 3. Az erdélyi és a román ókirálysági földbirtokreform összevetése. 4. Az erdélyi román földbirtokreform hatása a birtokmegosztásra. 5. Adalékok az erdélyi román földbirtoktörvény történetéhez. 6. Az erdélyi román földbirtokreformmal kapcsolatos sérelmek. 7. A földreformot módosító vagy azzal szoros kapcsolatban álló román jogszabályok. 8. A román telepítési mozgalom.

1905-ben az Ókirályságban a földbirtokszerkezet gazdaságilag nagyon egészségtelen volt: törpebirtokos (10 hektárnál kevesebb föld) 921 900 fő, vagyis az összes földtulajdonos 95%-a, akik a mezőgazdasági területek 40,4%-ával rendelkeztek. A kisbirtokos (10 és 100 hektár közötti birtok) aránya elenyésző volt. A 100 hektárnál nagyobb birtokokat tulajdonló nagybirtokos (összesen 5300 személy), ami az összes földtulajdonos mindössze 0,005%-a, az ő birtokaik jelentették a mezőgazdasági területek 48,6%-át (Vincze 1996). Az 1. táblázat tartalmazza a Romániához csatolt területek világháború előtti birtokmegoszlását.

1. táblázat. *A Romániához csatolt magyar területek háború előtti birtokmegoszlása*

	Mezőgazdasági terület	Legelő	Erdő és nem termő	Összesen	
	ezer kataszteri hold				
Törpe- és kisbirtok	6291,6	417,7	735,4	7444,7	
Közép- és nagybirtok	1338,2	475,5	1697,6	3511,3	
Közbirtok	582,8	1402,2	4853,6	6838,6	
Összesen	8212,6	2295,4	7286,6	17 794,6	
	Százalékban				
Törpe- és kisbirtok	76,6	18,2	10,1	41,9	68,0
Közép- és nagybirtok	16,3	20,7	23,3	19,7	32,0
	100,0				
Magánbirtok	92,9	38,9	33,4	61,6	
Közbirtok	7,1	61,1	66,6	38,4	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	

Forrás: Vencel 1942. 34.

A fenti két adatsor nehezen hasonlítható össze, mert nem ugyanazon tételek szerepelnek a két országrészt illetően, de az jól látható, hogy az erdélyi-bánsági-partiumi birtokmegoszlás gazdaságilag nem volt rossz, és szociális szempontból sokkal jobb volt, mint a regáti. A román agrárpolitikusok kedvenc tétele volt: az erdélyi örökölt birtokmegoszlás bár gazdaságilag nem rossz, nemzetiségileg igazságtalan. Venczel József kimutatta, hogy Erdélyben a magyarság társadalmi képlete rosszabb, mint a románságé: a) a bizonytalan egzisztenciák közül minden 100 magyar keresőre jut 11,3, 100 németre 7,0, 100 románra 5,5; b) a románság szerencsés társadalmi tagoltóságának/helyzetének bázisa a föld: Erdélyben a kereső népesség 70,7%-a őstermelő, a románságnál ez magasabb (83,5%); c) a közép- és nagybirtokok csoportjában aránylag kicsiny a részesedése (13,7%), s még kisebb a nagybirtokok csoportjában (4,8%), annál fölényesebb a helyzete a kisbirtokok

csoportjában, ahol kétharmados többsége van (66,2%). Az alábbi táblázatok illusztrálják ezt a helyzetet.

2. táblázat. *Erdélyi birtokmegoszlás, 1916*

	Összesen	Magyar	Német	Román
Törpe- és kisbirtok	4 037 496	1 001 300	363 374	2 672 822
Középbirtok	358 244	290 536	18 270	49 079
Nagybirtok	346 798	324 950	5 202	16 646
Összesen	4 742 538	1 616 786	386 846	2 738 547
Százalékban (%)	100,0	34,1	8,1	57,7

Forrás: Venczel 1942. 41.

3. táblázat. *Erdély népességének etnikai megoszlása, 1910*

	Magyar	Német	Román	Egyéb	Összesen
Belső-Erdély	918 217	231 403	1 472 021	54 044	2 604 617
	34,3%	8,7%	55,0%	2,0%	100,0
Erdély + Bánság + Partium	1 664 425	565 147	2 830 177	203 147	5 262 896
	31,6%	10,7%	53,8%	3,9%	100,0

Készítette a szerző. *Forrás:* Varga E. A. 2002.

Következzen a földtörvény 6. paragrafusa szinte szó szerint, hogy lássuk, kiket fosztottak meg földjeiktől (összesen 9 kategória):

Teljes egészükben kisajátítandók a közérdekű jogi személyek falusi birtokai és városi külterkei (6. §. a. pont). *a) a testületek ingatlanai, b) az alapítványi vagyonok, c) a különböző intézmények ingatlanai, d) az egyházi vagyonok: (vannak kivételek és korlátok), e) a szerzetesrendek ingatlanai (kivételek), f) a káptalanok ingatlanai, g) az egyetemek ingatlanai, h) az iskolák ingatlanai (kivételek), i) az árvaházak, rokkantotthonok, aggmenházak és szegénymenhelyek ingatlanai (kivételek), j) a kórházak ingatlanai, k) a vármegyék ingatlanai, l) a községi ingatlanok (kivételek), m) végül a felsorolt és fel nem sorolt közérdekű jogi személyek által fenntartott iskolák gyakorlati mezőgazdasági oktatás célját szolgáló ingatlanai is (kivétel).*

Teljes egészükben kisajátítandók (6. §. b. pont): *a) az örökbéri szerződés alapján használt földek, b) azok a földek, amelyeket falusiak öt éven át szakadatlanul bérben bírtak, c) a taxás földek és d) a zsellérföldek.*

Teljes egészükben kisajátítandók (6. §. c. pont) *az abszontisták⁹ falusi ingatlanai, vagyis azoké, akik 1918. december 1. és a törvény benyújtása közti időben*

9 Abszontista: A házán kívül tartózkodó (személy, földesúr), aki az év nagyobb részében külföldön vagy a birtokaiktól távol volt.

hivatalos megbízás nélkül voltak távol az országtól, kivétel: legfőbb 50 kat. hold falusi ingatlan.

Teljes egészében kisajátítandó *a magánérdekű jogi személyek (bankok, kereskedelmi és RT-k, vagyonszövettségek, szakszervezetek stb.) falusi birtokainak és városi külterületeinek mezőgazdaságilag művelhető része (kivétel).*

Teljes egészében kisajátítandó *a gyógyíthatatlan elmebetegek és a gondnokság alatt állók falusi birtokainak és városi külterületeinek mezőgazdaságilag művelhető része, amennyiben leszármazottaik nincsenek.*

Teljes egészében kisajátítandó *az 1914. augusztus 1. után a törvény kihirdetéséig önként vagy árverésen eladott falusi birtokok és városi külterületek mezőgazdaságilag művelhető része.*

Teljes egészükben kisajátítandó *(az agrárkomité előzetes engedélyével) mindazok a falusi birtokok és erdők, amelyek 1917. december 1. után a volt magyar kormánynak az ingatlanforgalom megszorítására vonatkozó rendeletei alapján mentek át a jelenlegi birtokosok tulajdonába (kivétel).*

Kisajátítandó a szükség mérve szerint *bármely erdőterület, legyen akár jogi, akár magánszemély tulajdona, mégpedig sík- és dombvidéken 100 kat. holdig, hegyvidéken 200 kat. holdig.*

Az általános intézkedések sorában a törvény szabályozza az érvényben lévő bérleti szerződések kérdését, foglalkozik a kisajátított földeken időközben elvégzett gazdasági munkálatok kártalanításával és a már bevetett területek termésének hovatartozásával; meghatározza, hogy a kisajátított ingatlannal együtt kisajátítandó *minden vízjog, vámjog és más előjog, kijelenti, hogy az államnak joga van közérdekből (közművelődési, gazdasági, társadalmi, katonai, nevelési stb. érdekből) visszatartani, sőt eladni bizonyos területeket.*

Venczel némi gúnnyal jegyzi meg, hogy általában nem sokra lehet menni a román statisztika nyilvánosságra hozott számsoraival. És így folytatja: „Ha nem volna kezünkben az észak-erdélyi földreformos adattár, azt sem tudhatnánk a román statisztika alapján, hogy tulajdonképpen kiket sajátítottak ki, pontosan kiknek osztották szét a kisajátított ingatlanokat, s minő arányú e műveletek következtében az erdélyi nemzetiségek földbirtokvesztése, illetve nyeresége” (Venczel 1942. 51.). Az 1921. évi földreformtörvény alapján Erdélyben kisajátítás alá került 1925-ig 1170, 058 kat. hold, az Erdéllyel határos (partiumi, bánági) területeken 1 576,911 kat. hold, összesen 2 746,969 kat. hold, majd a későbbi kisajátításokkal a kisajátított terület 3182,498 kat. holdra növekedett.

A törvény értelmében az építkezések előmozdítására kisajátíthatók a városokat vagy községeket környező kerteket, mezőgazdasági művelés alatt álló területeket, sőt a városban lévő beépítetlen területeket is.

A földreform rendelkezései szerint egy hold föld kisajátítási ára nem lehetett nagyobb, mint amennyi annak átlagos ára 1913 előtt volt. Ez az ár akkor

600 és 1000 aranykorona¹⁰ között váltakozott, amit a törvény ugyanannyi papírlejtben állapított meg. Ezt nem készpénzben fizették ki, hanem ugyanolyan névértékű 5%-os járadékkötvényben. Erősen diszkriminatív, hogy az erdélyi kisajátítások megváltási árát 1914 előtti árakból számították, míg a regátiakat az 1917-esből. Az 1908–1913-as árak a háború utáni infláció miatt a tényleges érték alig 5%-át tették ki, a kártalanítás fejében nyújtott kisajátítási kötvények árfolyama pedig olyan alacsonyra süllyedt, hogy 17 esztendő átlaga az alapul vett 1913-as ingatlanértéknek az 1,42%-át tette ki. Ez így nem kisajátítást, hanem elkobzást jelentett.

Venczel József csapata 1941-es, észak-erdélyi adatfelvételes kutatásai kimutatták, hogy a magyar szerzők által megfogalmazott állítás igaz, miszerint a kisajátítások túlnyomórészt a magyarokat érintették.

4. táblázat. *Az Észak-Erdélyben kisajátított és kiosztott földek – kataszteri holdban*

	Kisajátított földek	Kiosztott föl- dek	Mérleg: +	Mérleg: -
Magyartól/-nak	978,253	314,846		663,407
Némettől/-nek	32,32	10,171		22,149
Romántól/-nak	55,762	639,483	583,721	

Forrás: Venczel 1942 adatai alapján a szerző

A magyar tulajdonokat 55,6 százalékkal nagyobb mértékben sajátították ki a földbirtokreform során, mint amennyi a lakossági arányszám szerint indokolt lett volna. Ami igaz Észak-Erdélyben, az minden bizonnyal igaz egész Erdélyre is.

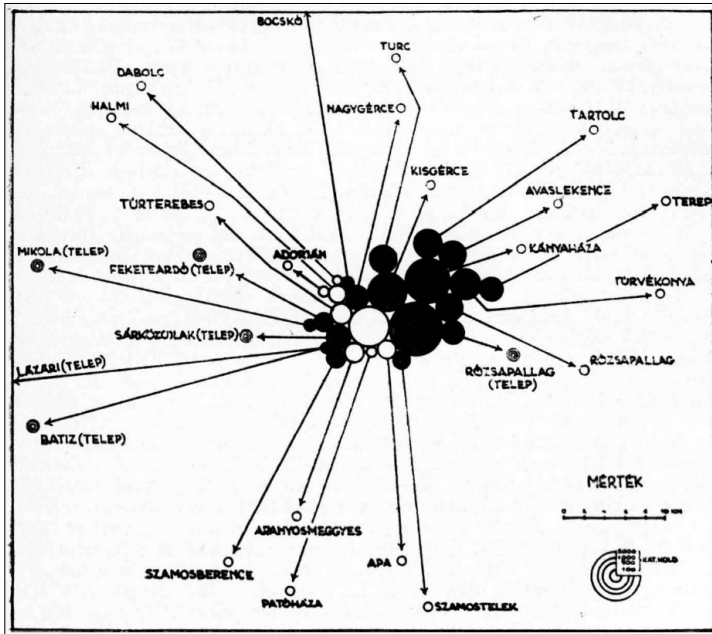
Az erdélyi földbirtokreform nemcsak a kisszámú nagybirtokot tüntette el, hanem jobbára felszámolta a jelentős társadalmi és gazdasági funkciót betöltő kis- és középbirtokrendszert is. Az Erdélyrészi Földreform Tanulmányi Bizottsága megállapította, hogy a második bécsi döntéssel felszabadult keleti és erdélyi részekben kisajátítást szenvedett 1222, jobbára magyar közép- és nagybirtokos 446 739 kat. hold mezőgazdasági ingatlanából csak 163 752 kat. hold maradt a korábbi tulajdonosok kezén.

Összehasonlítva az erdélyi és a regáti földreformot, Venczel alapvető különbségekre figyelmeztet. Számításai szerint, ha a regáti földreformtörvény rendelkezéseit alkalmazták volna Észak-Erdélyben is, a kisajátított területek 59%-a nem lett volna kisajátítható (Venczel 1942. 100.). Az erdélyi törvény 22. §-a szerint valamely tulajdonos különböző községekben talált birtokai egyetlen birtoknak

10 Az aranykorona-érték fejezte ki a földek közötti minőségi különbségeket, és ezen megállapított érték alapján fizették a földtulajdonosok az adót. Az értéket a különböző művelési ághoz tartozó és különböző minőségű földek hozadéka, illetve a tiszta jövedelem alapján igyekeztek meghatározni.

számítanak, s a kisajátítási mértékek az egészre mint egy birtokra vonatkoznak. Viszont az ókirálási törvény 6. §-a és az ókirálási végrehajtási utasítás 11. §-a értelmében csak az egy községben és a közeli (szomszédos) községekben fekvő birtokokat tekintették egynek, s így a kisajátítás az ugyanazon tulajdonos birtokában lévő ingatlanokat külön-külön érintheti, vagyis a mértékek külön érvényesülhetnek – a kisajátítás így kisebb mértékű. Különbség mutatkozik a mezőgazdasági tanulmányokat folytató leszármazottak kérdésében is. Az ókirálási törvény lehetővé teszi, hogy az 1920. január 1-jén mezőgazdasági szakiskolákba beiratkozott *minden fiú számára fenntartható 50 hektár (87 kat. hold) terület* (12. §.), míg az erdélyi törvény ezt a jogot csak *egy gyermek részére engedélyezi*. Továbbá az Ókirálóságban elégséges, ha a mezőgazdasági tanulmányokat folytató fiú a törvény kihirdetésétől számított öt éven belül végez, míg Erdélyben szabályszerű időben kell végeznie. Vagyis közösségi szempontból az ókirálási törvény megengedőbb – szociálisabb.

Külön megvizsgálták néhány uradalom kisajátítását. Elkészítették a Szatmár vármegyei Sárköz község határában kisajátított gróf Sztáray-féle 12 805 kat. holdas uradalom szétosztásának módját a környező községek és az újonnan létesített telepek között a földbirtokreform idején készült telekkönyvek alapján. Az eredményt az alábbi ábra mutatja.

1. ábra. A Sztáray-birtokból történt földosztások térképe

Forrás: Venczel 1942. 125.

A fekete körök a tiszta román érdekeltségű juttatásokat jelzik, a kör nagysága mutatja ezek nagyságát. A nyilak arra a településre mutatnak, amely juttatásban részesült. A fehér körök a magyar juttatásokat mutatják, szintén méretarányosan. Szemmel látható a román dominancia, az etnikai arányok figyelembevétele nélkül is. Csakhogy Sárköz lakossága etnikai szempontból 1910-ben a következő volt: magyarok 2363, románok 117, más nemzetiségek 25. Az 1930-as népszámlálás a következő adatsorokat mutatta: magyarok 2651, románok 453, más nemzetiségek 715. Az adatok mutatják, hogy a földreform előtt a magyarok helyben 90% feletti részarányt képviseltek (Varga E. 2002, Szatmár megye 47.).

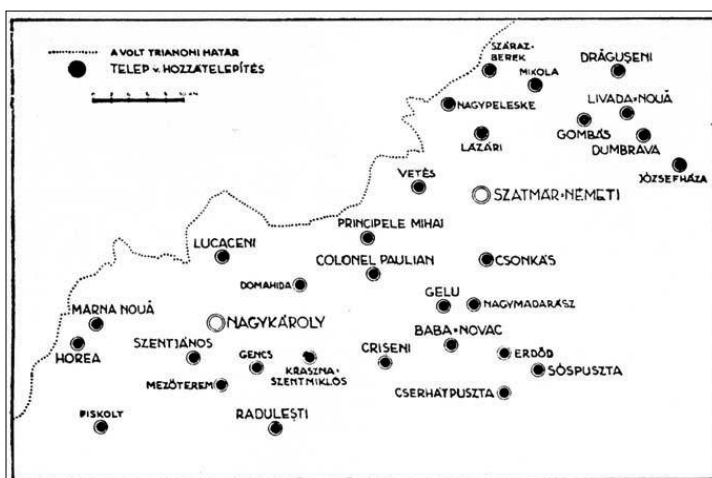
Román telepes falvak. Az utódállamok földreformjairól¹¹ szóló összefoglaló tanulmányukban Simon Attila és Kovács Attila röviden utalnak arra, hogy a földreform kísérőjelenségeként Romániában is sor került telepítési akciókra. „Ezek során Erdélyben (elsősorban a magyarok által lakott területeken) 111 telep jött létre, amelyen közel 5 ezer román családot telepítettek le, akik összesen 40 ezer hektár nagyságú földterülethez jutottak” (Simon–Kovács 2008. 121.). A telepítések pontos száma kérdéses, a földreform utáni romániai telepítések/hozzátelepítések témája nincs feldolgozva. Ez magyar szempontból érthető, a román történészek érdeklődésének a hiánya viszont nem.

Venczel Nagykároly és Szatmárnémeti körzetében összeírta a román telepítéseket, és a térképet is megrajzolta, lásd 2. ábra.

Ebben a térségben a következő telepítésekre került sor: 1. Piskolt-liget (Piskolt határában, 138 telepescsalád), 2. Horea-Karuly telep (Szaniszló határában, 117 telepescsalád), 3. Marna Nouă – Degenfeld tanya (Csomaköz határában, 42 telepescsalád), 4. Szentjános (Nagykároly határában, 106 telepescsalád), 5. Mezőterem (hozzátelepítés, 29 telepescsalád), 6. Gencs (hozzátelepítés, 8 telepescsalád), 7. Krasznaszentmiklós (hozzátelepítés, 12 telepescsalád), 8. Rădulești (Érkávás határában, 58 telepescsalád), 9. Lucaceni – Lukácsfalva (Börvely határában, 221 telepescsalád), 10. Domahida Paprika telep (hozzátelepítés, 27 telepescsalád), 11. Crișeni – Anyatelep (Királydaróc határában, 66 telepescsalád), 12. Cserhátpuszta (hozzátelepítés Szakas határában 4 telepescsalád), 13. Erdőd (hozzátelepítés, 16 telepescsalád), 14. Baba Novac – Lajosmajor (Erdőd határában, 107 telepescsalád), 15. Sós puszta (hozzátelepítés Meddes határában,

11 1919. február 27. Megjelent a jugoszláviai földreform alkotmányának nevezett „Előzetes rendelkezés”. Erre alapult a későbbiekben a földreform jogi szabályozása. 1919. április 16. A Csehszlovák Köztársaság nemzetgyűlése elfogadta a földreform alapfilozófiáját meghatározó lefoglalási törvényt. 1920. január 30. A csehszlovák földreform végrehajtását és a telepítéseket szabályozó ún. kiutalási törvény elfogadása. 1920. A földreform és a telepítések kezdete Csehszlovákiában. 1921. július 30. Az Erdélyre vonatkozó romániai földreformtörvény elfogadása. 1922. május 20. Törvényerőre emelkedett az 1920 szeptemberében elfogadott rendelet, melynek értelmében a termőföldet először négy évre adták bérbe a földigénylőknek. A négyéves bérleti szerződés után viszont évenként hosszabbították meg a szerződést egészen a földreformot lezáró törvény meghozataláig. 1930. A telepítések befejezése Csehszlovákiában. 1931. június 19. Belgrádban meghozták a földreformot lezáró törvényt (Simon–Kovács 2008. 119.).

10 telepescsalád), 16. Nagymadarász (hozzátelepítés, 1 telepescsalád), 17. Colonel Paulian – Sándormajor (Szamosdob határában, 84 telepescsalád), 18. Principele Mihai (Csengerbagos határában, 50 telepescsalád), 19. Vetési telep (Vetés határában, 40 telepescsalád), 20. Csonkás (hozzátelepítés Szatmárnémeti határában, 26 telepescsalád), 21. Lázári (hozzátelepítés, 19 telepescsalád), 22. Nagypeleske (hozzátelepítés 10 telepescsalád), 23. Szárazberek (hozzátelepítés, 14 telepescsalád), 24. Mikolai telep (Mikola határában a Kölcsey telepen, 39 telepescsalád), 25. Batiz (hozzátelepítés a gombási részen, 3 telepescsalád), 26. Dumbrava – Gombás (hozzátelepítés Szatmárudvari határában, 8 telepescsalád), 27. Józsefháza (hozzátelepítés a Papolczy Erdei tagon, 13 telepescsalád), 28. Livada Nouă – Sárközüjlak (hozzátelepítés Sárköz határában, 28 telepescsalád), 29. Drăgușeni – Kisterebes (Túrterebe határában, 62 telepescsalád).

2. ábra. Román telepítések Nagykároly és Szatmárnémeti körzetében

Forrás: Venczel 1942.

A térkép és a felsorolás mutatja, a központi román hatalom nem „elégedett meg” azzal, hogy a határ mentén hozza létre azt az etnikai védősávot, amelyről nyíltan beszéltek, hanem itt az egész térség etnikai fellazítása volt a cél.

A bihari részekben Venczel kilenc telepítést-hozzátelepítést írt össze (Nagyszalonta, Gyapjú, Regele Ferdinand – Mácsapuszta, Berthy-telep Szalárd, Mihai Bravu – Biharfélegyháza, Újtelep Bihardiószeg, Érsemjén, Érmihályfalva, Szalacs. Szilágyságban négy esetről számol be: Érkávás, Giles-telep, Tasnádszarvad, Borzai telep és Csorai telep (utóbbiak Szilágycseh határában).

Mivel Dél-Erdélyhez tartozott, Arad megye nem szerepel Venczel könyvében, de a megyébe történt telepítéseket illetően van egy rövid elemzés Marius-Răzvan Meszar 2013-ban a Nagyváradai Egyetemen megvédett doktori disszer-

tációjában,¹² a tézist később könyvként is publikálta. Kiderül, több a hozzátelepítés, amikor létező falvak mellett hozták létre az új kolóniát. Az általa tárgyalt 17 telepítés között vannak: ma is létező prosperáló települések (Avram Iancu, ma Bihar megye – Keményfok, Gurba – Gurba, Mișca – Tőzmiske, Mocrea – Apateleak, Șagu – Németság, Șofronea – Sofronya, Țipari – Szapáryliget); vannak apró falvak (Andrei Șaguna – Ötvenespuszta, Moțiori – Alsóbarakony, Satu Mic – Dezsőháza); olyan falvak, ahol mindmáig a magyarok vannak többségben (Adea – Ágya, Iratoșu – Nagyiratos). Vannak olyan telepek, amelyek ma már nem léteznek (Crișana, Ghilin), illetve többet integrált az a település, amely határába telepítették (az újaradi román kolónia, az újaradi Sânnicolau Mic – Kisszentmiklós, illetve a ma Borosjenő részét képező Traian Kolónia). Az itt elemzett települések közül több szintén nincs a magyar–román határ közelében.

A földreformmal kapcsolatos sérelmek

Az erdélyi agrárreform magyarellenességét Scotus Viator,¹³ Románia nagy barátja is beismerte, aki különben a nagyromán mozgalmak egyik leglelkesebb támogatója volt, és rendkívül értékes szolgálatokat tett Nagyrománia létrehozásában: „Az agrárreform nem csak a magyar birtokosokat tette tönkre, hanem az egyházakon keresztül az egész magyar értelmiségi osztályt és néha a nemzeti bosszú látszatát keltette” (idézi Oberding 1930. 23.).

A földreformmal kapcsolatos sérelmek sora hosszú.

Az elvi jelentőségű intézkedések megfogalmazása többnyire bonyolult és homályos, ami – a gyakorlatban kiaknázott – lehetőségeket nyújtott az alkalmazás során a nemzetiségellenes értelmezésekre. Az erdélyi törvény nemcsak radikálisabb volt az ókirályságinál, de olyan végrehajtási szabadságot engedélyezett, ami miatt gyakran az erőszak reformjának titulálták. Ez azt jelenti, hogy „Erdélyben a mértékek általában kedvezőtlenebbek, az enyhítő kivételek jelentéktelenebbek s a súlyosbító kivételek gyakoribbak és terhesebbek, mint az Ókirályságban” (Venczel 1942. 124.).

Venczel a következő kérdéseket tárgyalja: végrehajtással kapcsolatos törvényteleneségek – önkényes birtokfosztások, optánsügy, a magyar telepesek kérdése, egyházi birtokok kisajátítása, Csíki Magánjavak.

Az *önkényesség* egyik esete a Beszterce-Naszód vármegyei Kerlés és Kentelke határában fekvő volt Késmárky-féle birtokkal kapcsolatos, amelyet 1916-ban a Siebenbürgische Vereinsbank megvásárolt, s amelyből 159 kat. holdat 65 árokaljai szász gazda, 117 kat. holdat 56 kerlési szász gazda, 69 kat. holdat 37 királynémeti

12 Reforma agrară din 1921. O istorie a agriculturii în județul Arad (1918-1941). A világhálón a dolgozatnak a kivonata olvasható.

13 Robert William Seton-Watson brit publicista és politikai aktivista álneve. A 20. század elején az egyik legjelentősebb Közép- és Délkelet-Európa-szakértőnek tartották.

szász gazda és 139 kat. holdat kentelkei román gazda vásárolt meg. A birtokok már 1917 tavaszán a gazdák kezére kerültek, 1917 őszére a végleges parcellákat is kijelölték. Telekkönyvezésre azonban csak 1919 januárjában került sor, amikor az átírást is intézték. Ennek ellenére a dési megyei bizottság engedélyt kért az agrárkomitétól, hogy a birtokot kisajátíthassa, s az agrárkomité beleegyezett 285 kat. hold kisajátításába a földreformtörvény 7. §. d. pontja alapján (Venczel 1942. 132.).

Az önkényes birtokfosztásokat illetően Venczel egy Kolozsvár melletti esetet mutat be, idézzük: „A kalotaszentkirályi közbirtokosság legelőjére Székelyjő román lakosságú község igényt jelent be s az alsófokú megyei agrárbizottságtól kisajátítási végzést is szerez, amelyet önhatalmúlag végrehajtanak. Az agrárkomité ebben az ügyben is, akárcsak a dévaiak legelőkérdésében, igazságos döntést hoz 1929-ben, a szóban forgó földeket visszaítéli a magyar kisbirtokos tulajdonosoknak. De »amint már több helyen is előfordult«, a székelyjői lakosok a jogerős agrárhatározat végrehajtását erőszakkal megakadályozzák, s amikor a birtokháborítási per folyamán a semmítőszék is elutasítja a birtokfogláló székelyjőiak érvelését s jogos tulajdonosoknak a kalotaszentkirályi magyarokat jelenti ki, a földművelésügyi alminiszter »dörgedelmes fenyegető beszédben« Magyarországra utasítja a birtokukat visszaigénylő magyar kisgazdákat, s elrendeli a csendőrség parancsnokának, hogy semmiképp se engedje meg a legelők visszavételét” (Venczel 1942. 132.).

Az „optánsügy”,¹⁴ optánsok földjeinek kisajátítása. A földbirtokreform alapján a román állam Erdélyben kárpótlás nélkül kisajátította mindazok földjét, akik 1918. október 31-től 1921. július 30-ig távol maradtak immáron Románia területén fekvő birtokaiktól.¹⁵ Hasonlóképpen jártak a Magyarország javára optálók is. A romániai földreform legnagyobb visszhangját a Magyarországra optált magyar földbirtokosok kérdése váltotta ki. Magyarország miniszterelnöke, Bethlen István személyesen érintett volt a kérdésben, az „optánsügyként” elhíresült vita pedig hosszú évekig mérgesítette a két ország viszonyát. A probléma kiindulópontja: az impériumváltás elől elmenekülő magyar birtokosok gazdaságait a román kormányzótanács már 1919-ben kényszerbérletbe adta. Bár az optálási joggal élők ingatlanait a trianoni békeszerződés 63. cikke védelem alá helyezte, ez a román álláspont szerint sértette az ország szuverenitását, és elutasította egy nemzetközi jogi fórum bevonását.

Móricz Miklós adatai szerint (*Az erdélyi föld sorsa*, 1932. 102–103., idézi Venczel) 348 optánstól 674 159 kat. holdnyi területet sajátítottak ki. Ezek közül

14 Optáns az állampolgárságot választó személy, akinek a lakóhelye egy másik országhoz került a háborút lezáró békeszerződés vagy más nemzetközi szerződés következményeként. Az elcsatolt terület polgárai közül sok magyar állampolgárságot választó optáns lett. Az optánsoknak el kellett költözniük szülőföldjükről, mert a hódító ország nem engedte meg a kettős állampolgárságot.

15 A törvényt visszamenőleges hatállyal alkották meg. Mai jogelvek szerint jogszabály a hatálybalépését megelőző időre nem állapíthat meg kötelezettséget.

17 birtok kisebb 5 kat. holdnál, 72 birtok 5–100 kat. holdas, 169 birtok 100–1000 kat. holdas és 87 birtok 1000 kat. holdnál nagyobb; a kisajátított optánsingatlanok 4,91%-a törpebirtok, 20,81%-a kisbirtok, 48,85%-a középbirtok és 25,431%-a nagybirtok. A *Die rumänische Bodenreform in Siebenbürgen* (1940, Budapest) című kiadvány szerint a szóban forgó ingatlanok összterülete 701 880 kat. hold. Az optáló földbirtokosok a magyar–román döntőbíróóság előtt lefolyt agrárperekben 567 946 kat. holdért követeltek kártérítést. Az abszентizmusról intézkedő törvényszakaszk alkalmazásával kapcsolatos sérelmi anyag ennél jóval nagyobb területre vonatkozik, mert az agrárperekből sokan kimaradtak (Venczel 1942. 126.).

A magyar telepesek kérdése. A „telepesek” magyar kisgazdák voltak, akiket az 1886. január 1. után létesített 8 magyar telepesközség és 17 már meglévő községhez hozzákapcsolt/hozzátelepített magyar telep,¹⁶ amelyeket az 1886-os, 1894-es és 1911-es törvények alapján hoztak létre Magyarországnak 1920-ban Romániához csatolt területein. Birtokaikat 7 hold felett kisajátították az illető vidéken élő igényjogosultaknak juttatandó földbirtok-illetmény határáig. A kisajátító bizottságok az átlag 24 holdon gazdálkodó magyar gazdáknak gyakran még 7 holdnál is kevesebbet hagytak. Ezzel szemben a törvény a letelepítendő románok illetményét 16 holdban állapította meg. A telepes falvak mintegy kétezer telepescsaládja elveszített kereken 24 000 kat. hold területet, aminek következtében több gazdaság teljesen megszűnt, 1802 telepes kivándorolni kényszerült, a telepek a legsúlyosabb anyagi válságba kerültek.

A földreformtörvény értelmében semmisnek minősítettek minden olyan jogügyletet, amelyet 1918. december elseje után a magyar kormány vagy bármely más személy nem a román minisztérium útján kötött,¹⁷ sőt, semmisnek nyilvánított minden olyan 1918. december elseje előtti jogügyletet is, melyet e dátumig nem telekkönyveztek, vagy bevezettek, de nem a román kormány vagy az erdélyi kormányzótanács felhatalmazása alapján. Az ilyen ingatlanok tehermentesen és kártérítési kötelezettség nélkül a román állam tulajdonába mentek át.

Egyházi birtokok kisajátítása. Az egyházi birtokok kisajátításával az Országos Magyar Párt is foglalkozott. 1929. évi statisztikája szerint az erdélyi római katolikus és protestáns egyházak – a római katolikus egyházközségek birtokaiból kisajátított területek beszámítása nélkül – elveszítették közcélú ingatlanvagyonyuk 84,54%-át, 314 331 kat. holdat, túlnyomórészt olyan vagyont, amelynek

16 A telepítéskor Beszterce-Naszód vármegyei (ma Beszterce-Naszód megye) Magyarómege, a Hunyad vármegyei (Hunyad megye) Déva – régi telep és Déva – új telep, a Kolozs vármegyei (Kolozs megye) Kolozskara és (ma Maros megye) Nagysármás, a Krassó-Szörény vármegyei (ma: Temes megye) Bálinc, Bégamonostor, Béga-hosszúpatak, Facsád, Igazfalva, Nagybodófalva, Nőrcse, Szapáryfalva, Újnőrcse és Vásáros, a Nagykovácsfalva vármegyei (ma Maros megye) Fehéregyháza, a Szolnok-Doboka vármegyei (ma Beszterce-Naszód megye) Vice, a Temes vármegyei (Temes megye) Babsa, Gizellafalva, Mosnica, Rékás, Sztancsófalva és Újszentes, valamint a Torda-Aranyos vármegyei (ma Kolozs megye) Felsődetrehem és (ma Maros megye) Marosludas.

17 Ez is jogsértés, hiszen Románia a háború befejezése után, Trianonban kapja meg nemzetközileg elismerten a joghatóságot az erdélyi-bánsági-partiumi területek felett.

jövedelme iskolák, továbbá művelődési vagy jótékonyági intézmények fenntartására szolgált. Az *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*-ben az alábbi statisztika jelent meg (idézi Venczel 1942. 133.):

5. táblázat. Egyházi birtokok kisajátítása

	Földreformos veszteség	
	Kat. holdban	%-ban
Nagyváradai róm. kat. egyházmegye	229 151	97,39
Erdélyi róm. kat. egyházmegye	37 656	85,56
Temesvári róm. kat. egyházmegye	10 270	95,58
Szatmári róm. kat. egyházmegye	568	76,55
Róm. kat. egyház összesen	277 645	95,5
Erdélyi református egyházkerület	24 563	41,98
Királyhágómelléki református egyházkerület	660	18,09
Unitárius egyház	11 389	63,57
Magyar evangélikus egyházközségek	74	7,1
Protestáns egyházak összesen	36 686	45,23

Forrás: Venczel 1942. 133.

Venczel megjegyzi: az észak-erdélyi részeket kivéve nincs adat arra, hogy a magyar és a német egyházközségek a juttatások során milyen mértékben részesedtek. Észak-Erdélyben a kisebbségi egyházak 136 140 kat. holdas veszteségével szemben a nyereség 4604 kat. hold, ellenben a görög rítusú román (ortodox) egyházak esetében a veszteség 5582 kat. hold, miközben a nyereség 24 153 kat. hold.

A Csíki Magánjavak elkobzása. A határórség feloszlásával (1851) a székely határőrezredek vagyonát (revendikált havasok, ruházati alap, lóbeszerzési alap, különböző épületek) az osztrák államkincstár javára lefoglalták, a következő években a csíki székelység többször is megkísérelte a vagyon rá eső részének a visszaszerzését. Próbálkozásait csak a kiegyezés után koronázta siker: a kormány által készített javaslatnak megfelelően Ferenc József 1869-ben visszaadta a volt határőri vagyont.

Az erdélyi közvagyonok fontos csoportját képezik a vagyonközösségek: a volt naszódi 2. román határőrezred vagyonából alakult Naszód vidéki közvagyon (463 327 kat. hold), a volt 13. román bánügyi határőrezred vagyonát kezelő Karánsebesi Vagyonközösség (253 142 kat. hold) és a volt 1. székely határőrezred vagyonát felölölő Csíki Magánjavak (62 501 kat. hold). A három, jogilag egyazon kategóriába tartozó esetet a törvény egymástól eltérő módon kezelte. A Naszód vidéki közvagyon a földreformtörvény kifejezett intézkedése folytán, a karánsebesi vagyonközösség pedig a végrehajtó hatóságok „jóindulata” következtében teljes egészében mentesült a kisajátítás alól. Viszont a Csíki Magánjavakat a végrehajtó

hatóságok kisajátítandónak ítélték, s az agrárkomité – Constantinescu földművelésügyi miniszter szavai szerint: „fenséges hazafias cselekedettel” – elkobozta. Indoklás: e javak tulajdonképpen állami javak, amelyeket császári (II. József) és királyi (Ferenc József) rendelkezéssel csak haszonélvezetre adtak a csíki székelyeknek, illetve Csík vármegye közösségének, vagyis itt nem kisajátítani kell, hanem az állam *in jure successionis* érvényesíti tulajdonjogát. Az érvelés a haszonélvezetet illetően nem igaz, de folytatása tiszta humor: annál is inkább el kell venni a Csíki Magánjavakat, mert a román állam a vagyon szolgálta feladatokat mind jól ellátja, s így a további haszonélvezet engedélyezése értelmetlen.

A Csíki Magánjavak az 1909. évi alapszabály megfogalmazásában: a csíkvármegyei volt határőrezredekelt alkotott községek székely lakosságának a magántulajdona, amelynek kezelői – az alapszabály 5. szakasza értelmében – a törvényhatósági közgyűlésnek azon tagjai, akik a vagyonhoz jogosultak, jogosultjai viszont – a 8. szakasz értelmében – a volt határőrezredekelt alkotó községekből származó fő-, lófő- és darabontrendű nemes székely családok leszármazottjai. A román hatóságok e jogi ellenérveket nem vették figyelembe (Venczel 1942. 135.).

Összegzés, következtetések

A földreformtörvény nagyon sok szinten váltott ki elégedetlenséget, tiltakozást, beadtak több memorandumot. Jogi lépésekre is sor került, nemzetközi szervekhez fordultak igazságtételért. Tiltakoztak erdélyi magyar szervezetek, magyar földbirtokosok és politikusok, a magyar kormány. Ezekről összesítve nem szól a Venczel-munka, bár több helyen említi a korrekciós lépéskísérleteket. Az erdélyi román földbirtoktörvény ma is téma, elemzés tárgyát képezi, hiszen az 1990 utáni kárpótlási ügyek, kérelmek egyik oka éppen ez a törvény.

A törvényről Octavian Goga 1920-ban az erdélyi Kormányzó Tanácsban úgy nyilatkozott, hogy az (akkor megszületendő) agrártörvényt Erdély „visszarománosításának” eszközül alkalmazzák. Fura, hogy éppen Goga állította ezt, amikor a magyar társadalmat, a magyar kultúrát jól ismerőként tudta, hogy szó sincs visszarománosításról. Áttételesen ő is elismerte a földtörvény kisebbség- (magyar)ellenes célját.

Ami a román hatalom kisebbségpolitikáját illeti, a Dobruzsza-modellt nem tudták Erdélyben a már kipróbált módon alkalmazni. Az első lépés a „dobruzsai” kisebbségpolitikai úton, a földtörvény olyan belföldi és nemzetközi visszhangot, odafigyelést, tiltakozást váltott ki, amire aligha számított a bukaresti politikai vezetés. Elindították a betelepítéseket is, de szó sem lehetett arról, hogy valóságos népességcserét érjenek el.

A másik oldalon a magyar közösség vezetői természetesen felléptek, harcoltak – de ha ismerték volna a Dobruzsai modellt, akkor sem akadályozhatták volna meg a földreformot. Viszont a földreform és kísérő jelenségeinek a politikai-gazdasági-szociális hatásai mindmáig érezhetőek.

Ugyanakkor mind a Csíki Magánjavak kérdése, mind az optánsügy világosan megmutatta, hogy az első világháborút lezáró békecsinálók ígéretük ellenére nem hoztak létre működőképes kisebbségvédelmi rendszert. Ez lett az egyik oka a revíziós törekvések erősödésének a 30-as években.

Végezetül: Venczel munkája korszakos jelentőségű. Nem csupán az adatfeltárást, a bemutatott általános képet illetően, hanem mert örök érvényűen igazolja a világháborúk közötti román nemzetépítés kisebbségellenes voltát. Észak-Erdély visszacsatolása lehetőséget nyújtott a munka elkészítésére, és ő ezt nem hagyta ki.

Szakirodalom

BAKK Miklós

2018 Két nemzetépítés, egy állam – Románia száz éve. *Kisebbségi Szemle* 3. 35–53.

BÁRDI Nándor

2013 *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.

BOIA, Lucian

2015 *Cum s-a românizat România*. București, Humanitas.

HUNYADI Attila

2000 Romániai magyar gazdaságpolitika 1918–1940. *Magyar Kisebbség* 2. 322–341.

IORDACHI, Constantin

2000 „A románok Kaliforniája”: a román határ kiterjesztése Észak-Dobruzsában 1878–1913, *Replika* (Budapest), 40–41, november.

IORDACHI, Constantin

2000a Állampolgárság és nemzeti identitás Romániában *Regio* 3. 27–57.

2002 Internal Colonialism: The Expansion of Romania's Frontier in Northern Dobrogea. In: Schultz, Helga–Müller, Uwe (eds.): *National Borders and Economic Disintegration in Modern East Central Europe*. Berlin, Berlin Verlag, 77–105.

2022 Citizenship, nation- and state-building: The integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878-1913. In: Chase, William–Donnorummo, Bob–Linden, Ronald H. (eds.) (2022): *The Carl Beck Papers for Russian and East European Studies*. University of Pittsburgh, Pittsburgh, 1–86.

LACZÓ Ferenc

2021 Beszélgetés Constantin Iordachi történésszel: Erőszak és megbékélés: mit tanulhatunk Románia, illetve a román–magyar viszony történetéből? *Mérce* 2021. január 24.

LIMONA, Răzvan

2009 *Populația Dobrogei în perioada interbelică*. Editura Semănătorul On-line <https://tulcealibrary.ro/wp-content/uploads/2017/02/Razvan-Limona-Populatia-Dobrogei.pdf> [2022. augusztus 20.]

MARCHUT Réka

2015 Az 1921. évi erdélyi agrárreform és annak magyar fogadtatása 1919–1922. In: *Föld – parasztság – agrárium*. Hajdúnánás Város Polgármesteri Hivatala, Hajdúnánás, 113–133.

NEGULESCU, Nicolae T.

1928 Administrația în Dobrogea veche. *Analele Dobrogei*, anul IX (1), 719–734.

OBERDING József György

1930 *Az erdélyi agrárreform*. Kolozsvár, Minerva.

RĂDULESCU, Adrian–BITOLEANU, Ion

1998 *Istoria Dobrogei*. Constanța, Ex Ponto, 13–381.

ROMAN, Ioan N. (ed.)

1919 *La Dobrogea roumaine: études et documents*. Bucharest.

ȘANDRU, Dumitru

1940 *Mocanii în Dobrogea*. București, The Institute of National History.

SEBESS Dénes

1925 *Az új agrárdemokráciák*. Budapest.

SIMON Attila–KOVÁCS Attila

2008 Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet, 118–123.

SZÉKELY András Bertalan

1988 Venczel József emlékezete. *Honismeret*, 6. 34–42.

SZÉKELY András Bertalan

2013 Venczel József, az erdélyi magyarságkutató. *Háromszék*, november 30.

VARGA E. Árpád

2002 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. Csíkszereda, Pro Print.

VENCZEL József

1942 *Az erdélyi román földbirtokreform*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet.

VINCZE Gábor

1996 Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika? Az 1945-ös romániai földreform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében. *Magyar Kisebbség* 4. 182–208.

EMBER AZ ERŐTEREBEN. TORÓ TIBOR (1931–2010)

Már életében legendává vált. Ő volt a példa és a bizonyosság: hogy lehet. A végeken is, bezártságban is, kisebbségiként is.

Minden közösség számára léteznek – kell létezzenek – olyan személyiségek, akik alapvető értékeket jelenítenek meg. Lehetnek művészek, tudósok, sportolók, közírók – akár politikusok is. Ezek a személyek képesek befolyásolni egyének és közösségek életét, nem azzal, hogy csillagként tündökölnek – ilyenekre is van példa, de nem erről akarok szólni –, hanem azzal, hogy következetesen, értékek jegyében és eredményesen haladnak a maguk választotta úton. Ekként példát mutatnak és képviselnek.

Toró Tibor erdélyi magyar közösségünk számára a tudós szinonimája volt. Nem állítom, hogy hozzá mérhető kutató fizikusunk, a kultúra minden egyes területe iránti gyümölcsöző érdeklődést tanúsító tudósunk nincs/nem volt a 20. században, hanem azt, hogy az ő kisugárzása volt a legerőteljesebb, képes volt a szinte lehetetlenre: élő példakép volt, minta és mérce is egyben.

Indulás, tanulmányok

Az Etédhez tartozó kis faluban, Énlakán született Toró Tibor Magyarhermányban gyermekeskedett, itt járt elemibe, majd a továbbtanulás útja Székelyudvarhelyre vitte, előbb a református kollégiumba, majd ennek megszűnte után az akkori Baróti Szabó Dávid Katolikus Főgimnáziumba. Matematika–fizika tanárától, Mátéffy Bélától kapta komoly tudás mellett az első szakmai impulzusokat is a pályaválasztáshoz: érdeklődését a csillagok iránt.

Választása, hogy tanárképző főiskolát végez, nem volt törvényszerű. A pedagógus szülők példája a bátyjára közvetlenül hatott. Toró Tibor Temesvárra jön egyetemre, kacérkodik a műegyetemmel, felvételizik, de (véltetően) politikai okok miatt nem lesz műegyetemista. Akkor alakult meg, alig két esztendeje a temesvári tanárképző főiskola egyetlen, matematika–fizika szakkal – ezt választja. Interjúkban beszél arról, hogy a temesvári főiskolán meghatározó szerepe volt Ioan Curea¹ csillagász professzornak, aki később a főiskola vezetője, majd az 1962-ben beindult egyetem rektora lett. Curea hozta létre a temesvári csillagvizsgálót és

---

1 Ioan Curea a kolozsvári román egyetem professzora volt. Észak-Erdély Magyarországhoz csatlósásával a kolozsvári egyetem természettudományi karát Temesvárra hozták. 1945-ben, amikor a kolozsvári román (és párhuzamosan a magyar) egyetem(ek) megalakult(ak), voltak tanárok, többek között Ioan Curea is, akik Temesváron maradtak.

földrengésvizsgáló állomást – a Curea melletti munkacsoport Toró Tibor feleségének, Závodszy Editnek jelenti majd a szakmai pályát.

Egy fontos interjúban (Staar 2005) röviden utal az oktatás színvonalára, a következőképpen: „matematikából elég erős volt, fizikából valamivel gyengébb... Egy tárgyba volt sűrítve minden idevágó ismeret, ez volt Az anyag szerkezete.” Csoda-e, hiszen a főiskola újonnan alakult, amikor ide beiratkozott, 1950-ben indult a harmadik évfolyam, akkor még nem volt végzős évfolyama. Az oktatók jelentős része a helyi műegyetem tanára volt, ahol a képzés színvonala mindenkor a legjobbak közé tartozott. Vagyis voltak jó matematikatanáraik. Fizikát a műegyetemen is tanítanak, de nem modern fizikát, tehát a fizika tanítására máshonnan is hívni kellett volna tanárokat. Az első neves oktató, Constantin Sălceanu professzor a temesvári műegyetem fizika tanszékén tanított, innen jött át a főiskolára. Klasszikus fizikai területek szakembere volt: mechanika, akusztika, termodinamika. Az elektromosság, mágneses jelenségek kutatási területként a főiskolán Alexandru Cișman professzor, akadémiai levelező tag oktatóként való megjelenésével honosodik meg, 1963-ban. Cișman professzor is a műegyetemről jött, korábban óraadóként tanított a főiskolán.

Az egyetem történetével foglalkozó monográfiák (*Universitatea din Timișoara*, 1970; Munteanu–Munteanu 2004) viszonylag sok adatot tartalmaznak a főiskola, illetve az egyetem fizika karának tanszéki közösségeiről, de nem közlik az induló főiskola oktatóinak a nevét. Jó volna tudni, a két említett professzor mellett a szépen fejlődő szakon kik tanítottak még fizikát. Mircea Zăgănescu nevét meg kell említeni, munkatársakká válnak Toró Tiborral, közös dolgozatuk is megjelent. Más tanárra nem bukkantam. Az bizonyos, hogy szükség volt oktatókra. Ezért volt lehetséges, hogy a frissen végzettek közül többen előlépjenek egyetemi oktatókká: az első végzett évfolyamról (matematika és fizika szakon összesen 40-en végeztek) Otto Aczel bányászati sváb fiatal, a következő évfolyamról Ioan Hrianca, egy bányászati román–magyar vegyes család sarja, majd sorban Toró Tibor, Hegedűs Imre és Erich Huschitt, Toró-Závodszy Edit, a következő években Hegedűs-Vogel Regina, Octavian Birău, Hans Hummel, Volkmann László, Ioan Besoi, Nicolae Avram és Ohánovics Miklós. Ez a csapat képezte évtizedeken át a tanári kar gerincét.² Ha figyelembe vesszük a Munteanu-féle monográfia adatát, hogy az első évfolyamok hallgatói zömmel (mintegy 75%-ban) románok, akkor 25%-ban magyarok, németek, szerbek, szlovákok voltak. Észre kell venni, hogy az új oktatók között a románok és nem románok aránya utóbbiak felé mozdul el, akik jelentős többségben vannak. Ez komoly oktatáspolitikai következtetés megfogalmazásához vezet el: a tehetséges, jól teljesítő végzőst felvették, a nemzeti/nemzetiségi hovatartozás másodlagos volt. Még akkor is, ha a magyar vagy német kezdő oktató román nyelvtudása nem volt – többnyire nem is lehetett – tökéletes. Sokuk számára már a felvételi is komoly nyelvi próba volt, mert fizikára például

2 Egy pontosítás: többen az '50-es évek végén a politikai tisztogatások áldozatai lettek (Hegedűs Imre, Erich Huschitt, Otto Aczel), és csak a '60-as években kerültek vissza a tanszékre.

román irodalomból is vizsgázni kellett. A fiatal Tibor is inkább a román nyelv-tant ismerte – ezt jól meg lehet tanulni, főleg, ha jó a román szakos tanár, amilyen esetében Tittel Andor volt –, szókinccse szerény volt, bizony szüksége volt a segítségre, például a zsebben mindig kéznél levő magyar–román küsszótárra.

Ez volt a kezdet. Egy egyetemi oktató, aki egy, a diákkorában még nem létező tudományterület művelését választja, ezzel a folyamatos tanulást választja életformájául. Másoknál is, de esetükben az indulás, a kezdet könnyebb. Atomfizika tanár helyben nincs – ami van, a nagyvilág szakmai közössége. De azt is írhatnám: önmagát kellett képeznie, megállás nélkül.

Egyetemépítési kitérő

Minden közösségben élnek több-kevesebb igazságtartalommal rendelkező mítoszok. Egy ilyen például, hogy Temesváron a műegyetem a felsőoktatás al-fája és ómegája. Vagyis a városban a felsőoktatás a műegyetemmel kezdődik, és ma is ez jelenti a legmagasabb szintet. Nehéz arról véleményt mondani, hogy az egyetemek mit „érnek” a felsőoktatás nemzetközi versenyében, mindenféle rangsorok vannak, nézzük meg a romániai rangsort. 2020-ban első helyen a kolozsvári Babeş–Bolyai, második a jászvásári A. I. Cuza, harmadik a bukaresti műegyetem, negyedik a fővárosi tudományegyetem, hetedik a temesvári Nyugati Tudományegyetem.³ A temesvári műegyetem a 11., a helyi orvosi a 19., magyar egyetemünk, a Sapientia pedig a 20. – és a második az alapítványi egyetemek sorában. A Center for World University Rankings 2020-as listáján 11 romániai egyetem szerepel, elsőként a Babeş–Bolyai (862. helyen), ott van a temesvári tudományegyetem (világszinten az 1186.), szerepel a temesvári orvostudományi is, a műegyetem nem... Néhány éve a temesvári tudományegyetem magasabb pontszámot kapott, amikor Herta Müller (irodalmi Nobel, 2009), az egyetem végzettje, friss Nobel-díjas volt. Érdemes tudni, hogy Temesvárnak van még egy – szintén német – Nobel-díjasa: Stefan Walter Hell kémiai Nobel-díjas (2014) középiskoláit részben Temesvárt végezte, ugyanis középiskolás volt, amikor szülei Németországba emigráltak.

Nemzetközileg is jól rangsorolt tehát a temesvári tudományegyetem, ennek joglelődjé az a tanárképző fakultás, ahol Toró Tibor végzett.

A temesvári tudományegyetemmel kapcsolatosan fontos körülmény, hogy az első világi képzést nyújtó (filozófiai) fakultást Lonovics József katolikus megyés püspök alapította 1841-ben. Itt magyarul folyt az oktatás, miként az 1845-ben létrehozott jogi karon is. 1850-ben, a forradalom utáni zavaros időkben a két kart, magyar nyelvű intézményt Bécs bezáratta – miként ezt alaposan dokumentálja Stevan Bugarski négy nyelvű hatalmas monográfiája (*Temesvári Lyceum – Das*

3 Lásd: <https://www.universityguru.ro/universitati--romania> [2020. október 15.]

Temeswarer Lyzeum – Liceul Timișorean – Temišvarski Licej, 2008). Azért nevezték líceumnak, mert minimum három fakultás esetében kaphatta volna meg az egyetem nevet és rangot. Erről a két karról beszámol a Munteanu–Munteanu szerzőpáros is a már idézett monográfiájukban, csak a tanítás nyelvét feledik el megemlíteni. Azt már említik, hogy a műegyetem létrehozását igénylő temesvári 1920-as román előterjesztés annak a dokumentumnak alapján készült el, amellyel Telbisz Károly polgármester kérte Budapestről a temesvári műegyetem létrehozását 1907-ben, majd 1912-ben. A temesvári tudományegyetem története abban pedig teljesen egyedi, hogy Mihály 1944 decemberében királyi rendeletet írt alá a Temesvári Nyugati Egyetem létrehozására, de az nem jutott el a megvalósulásig.

Ez a torzóban maradt történet is oka lehet annak, hogy jóval a többi romániai tanárképző főiskola alapítása (1962–63, ekkor alakult meg a román és magyar tannyelvű tanárképző Marosvásárhelyen) előtt Temesváron létrehozták a főiskolát, egyetlen kettős szakkal: matematika–fizika. A kezdeti hároméves képzést 1957-ben ötévesre emelték, ami világosan mutatja az egyetemalapítási szándékot. Ez 1962-ben következett be, az akkori karok: filológia, matematika, fizika. 1965-ben hozták létre a közgazdaságtudományi kart és a tanárképző 1962-es fakultásait (filológia, matematika, fizika, fizika–kémia, történelem–földrajz, természet- és agrártudományok, zene, képzőművészet, testnevelés) betagolták az egyetembe. A filológia, matematika és fizika karok kétféle, párhuzamosan öt- és hároméves képzéssel működtek a létező hároméves szakok kifutásáig.

Toró Tibor egy induló kar nagyon izgalmas történetének lehetett részese. Személyes vonatkozás, hogy majdnem őt is elkapta az akkori felsőoktatási forgószél. Az ideológiai elvárások a felsőoktatásban 1948-ban azzal jelentkeztek, hogy minden egyetemi szakon kötelezővé vált a marxista filozófia tanítása. 1953-ban az egyetemek statútumába bekerült, hogy három fő feladatuk közül az egyik az eljövendő értelmiségiek, az oktatók (!) és a hallgatók „felvértezése” Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanai szerinti eszmékkel. Tehát az oktatóké is – olvasható egy oktatástörténeti kronológiában (Bársănescu 1978).

Ebben a politikai környezetben kereste meg a főiskola vezetése Toró Tibort, hogy más szakok jeles végzettjeivel együtt váltson pályát. Albert Ferenc professzor erre úgy emlékszik vissza, hogy célul tűzték ki, az addigi „kabinetfilozófusok” helyébe olyan oktatók léphessenek, akik tudják, mi az anyag, alapképzettségük természettudományos. Temesvárról akkor egy vegyész (Ioan Cornea), egy matematikus (Ilie Luca), egy mezőgazdász (Albert Ferenc) került be abba a csoportba, akik Bukarestben, az akkori pártfőiskolán kaptak filozófiai képzést. Igen komoly gárda került oda, például a kolozsvári Călina Mare (évekig professzor a filozófián), a jászvásári Constantin Oancea (professzor, később miniszter és nagykövet). Ebbe a körbe vonták volna be Toró Tibort is, aki diplomázása után filozófia szemináriumokat is tartott, és következett (volna) a bukaresti filozófiai átképzés – amit megsűzött. Az akkori igazgató (a főiskolák vezetői nem kaptak rektori címet), Borislav Popovici kedvelte a fiatal Torót, és segített abban, hogy megmaradhasson a fizika

világában. Aki később, de nem ezért, két könyvet is szentel a fizika és a filozófia kapcsolatának – erről majd a megfelelő helyen lesz szó.

A csillagoktól az atomig

Egy fiatalember beleszeret a csillagokba. Fizikát tanul, klasszikus ismereteket, szinte semmit az atomok világáról. Történik ez valahol a tudományos végeken, mert akkor Temesvár nagyon távol állt azoktól a műhelyektől, ahol a fizika meghatározó eredményei születtek, szóval valaki itt eldönti: részecskefizikus lesz. És nem egyedül a tanszéki kollégák közül, mert Hegedűs Imre, a kar egy másik rendkívüli oktatója is eljutott komoly eredményekig ezen a területen.

Staar Gyula már hivatkozott interjújának egyik meghatározó kérdése: hogyan került Toró Tibor a csillagok vonzásából az atomokéba? A válasz többlépcsős, első idézet: „gimnazistaként megvettem Udvarhelyen a magyarországi Szikra Kiadónál megjelent *Az atom titka és hatalma* (Sadoul 1949) című, franciából magyarra fordított könyvet. Annak világa döbbenetesen megfogott. Már Temesváron került kezembe egy kiváló tankönyv, Spolszkij kétkötetes *Atomfizikája*. Az ötvenes évek elején jelent meg Blohincev *A kvantummechanika alapjai* című könyve, erre szintén rácsaptam. Ez utóbbi könyveket román nyelven olvastam.” A Gazda Árpádnak adott interjújában ezt kiegészíti: „Temesváron kerültem igazából az atom vonzáskörébe. Rájöttem arra, hogy a csillagok titka is az atommagfizikában és a részecskefizikában van elrejtve” (Gazda 2007. 33–40.).

Azt tette, amit lehetett és kellett: szakirodalmat olvasott. Az interjújában arról is beszél, hogy előfizetője volt a *Fizikai Szemlének*, a *Természettudományi Közlönynek*. Előbbi 1950-ben indult szaklapként jeles fizikusok publikációs helye volt, akkori szerkesztője Marx György, a magyar fizika egyik hatalmasága, akivel később baráti és munkatársi kapcsolatuk is kialakult. „Emlékszem rá, amikor a New York-i Columbia Egyetemen és Princetonban dolgozó két fiatal kínai fizikus, Lee és Yang 1956 októberében a *Physical Review*-ben közölték a szakmát megdöbbentő felismerésüket a térbeli paritás megmaradási tételének érvénytelenségéről a gyenge kölcsönhatásokban, Marx György erről rövidesen beszámolt a *Fizikai Szemlében*” (Staar-interjú). Vegyük észre: egy rendkívül rejtélyes világ impulzusait vette, a szakmai útja kezdetén álló fiatal ez megfogja. Alighanem megvan a kulcs, a szakmai orientáció magyarázata. Hogy ez később szépen összeállt kerek történetté, az Toró Tiborról árulkodik: jön a csillagos történet, ahol és amikor lehet, élete sorsfordulatait mesészerű történetté szövi, olyanná, amely a hétköznapok ütközései és kényszerei fölé emelkedik, ekként útja mintha sorsszerűvé válna. (Ez a hangütés mindkét idézett interjújában jelen van.)

Tájékozódni, olvasni, odafigyelni – ez volt a fizika napi parancsa, ma is ez különben, de lássuk a Staar-interjút: „forradalmi időszak volt ez a fizikának,

hiszen a kutatók hosszú időn át hittek a paritás megmaradásában. És akkor Lee és Yang azt állította, hogy ez a gyenge kölcsönhatásoknál nem teljesül! Ennek a következményét még nehezebben tudták megemészteni, miszerint a kölcsönhatás erőssége befolyásolja a téridő-szimmetria érvényességét. Wolfgang Pauli is a kételkedők között volt.” Figyeljünk Toró Tibor megfogalmazására. Úgy mesél a fizika világát felforgató elméleti eredményekről, hogy szinte azt hisszük, értjük a lényegét. Foglaljuk össze, mi annak az indító impulzusnak a lényege, amely Toró Tibort az izgalmas és kihívások sorát produkáló tematikához kötötte.

Egykori fizikusként illik szakmailag bizonyos mértékig tájékozottnak lennem éppen abban a kérdéskörben, amelyről Toró professzor kurzusain tanultam, mégis most elolvastam Horváth Dezső egy 2006-os előadásának szövegét, illetve Patkós András összefoglalóját (2010) a neutrínóról. A részecskefizikában minden a szimmetriákra épül: a megmaradási törvények, az összetett részecskék szerkezete, sőt még a kölcsönhatások is. Aprópó részecskék: a fizikusok örök idők óta szerették volna megtalálni az anyag építőköveit, keresték az elemi részecskéket. Az elektront J. J. Thomson fedezte fel (1897), az alfa-részecskéket E. Rutherford (1899), ugyanő az atommagot és később a protont (1919), a neutron J. Chadwick (1932), a pozitront C. D. Anderson (1932), a müont (az elektron „testvére”) egy kutatócsoport mutatta ki 1937-ben. Amikor a fizikusok jelentős része azt gondolta, hogy sikerült a szubatomi világot leírni, jött egy olyan sorozat, amely mindent megingatott. A szubatomi piont C. Powell mutatta ki (1947), de J. Hideki már korábban megjósolta létezését, az antiprotont többen mutatták ki (1955-ben), és eljutunk a neutrínóhoz, Toró Tibor életének „szerelméhez”, ezt F. Reines és C. Cowan mutatták ki 1956-ban. A szubatomi világ újabb eredményeiről Toró az egyetemen nem is tanulhatott, biztosak lehetünk abban, hogy mindazt, ami az elektron-proton-neutron felfedezése után történt, már olvasmányai alapján ismerte meg. Neki kellett megtalálnia az utat a neutrínó felé, amelyről Patkós András azt állítja igen képszerűen, hogy *a testet öltött hiány*. Állítsa még valaki, hogy ez a szubatomi világ nem kapcsolható a költészethez! Erre is visszatérek kicsit később...

Akkor: részecskefizika. A részecskefizika három alapvető szimmetriája, a töltés, a tér és az idő tükrözésével kapcsolatos. A részecskék állapotfüggvényeinek tanulmányozásánál kiderült, hogy a párosság (vagy paritás) jellemző tulajdonságuk, ami az ütközési és bomlási reakciók során megőrződik. Ezért döböntette le a fizikusok jelentős részét Lee és Yang már idézett bejelentése. Megfigyeltek két részecskét, ezek valamennyi tulajdonsága azonos volt a paritásuk kivételével, a τ^+ -mezon (tau+ mezon) ugyanis gyenge kölcsönhatásban két π -mezonra (pi-mezonra, pionra), míg a θ^+ (théta+) három pionra bomlott. Figyelembe véve a pion negatív paritását, ez a τ^+ -nak pozitív, a θ^+ -nak negatív paritást adott. Tsung-Dao Lee és Chen-Ning Yang feltételezték, hogy a τ^+ és a θ^+ egyazon részecske (ezt ma K^+ -mezonnak hívják), viszont a gyenge kölcsönhatás sérti a paritás megmaradását; és javasoltak néhány kísérletet a paritásértés ellenőrzésére. A kísérleti

ellenőrzés azonnal megkezdődött, és igazolta a paritássértést. A két tudós a Nobel-díjat egy merész gondolatnak köszönhette: megkérdőjelezték az akkori fizika egyik alaptörvényét.

Temesvár akkor vidék volt a fizika világtérképén, bár egyre kevésbé az. Gazda Árpád idézett interjújában megkérdezi Toró Tibort: Hogyan lehetett itt akkoriban lépést tartani a tudomány felgyorsult fejlődésével? Mennyire volt provincia Temesvár? „Ez attól is függött, hogy ki milyen területét választotta ki a tudománynak. Engem a nagy energiájú részecskék fizikája érdekelt leginkább, de ezt kísérleti szinten kutatni nemhogy Temesváron, egész Romániában nem lehetett. Az elméleti kutatásra azonban volt lehetőség. Akkoriban elég sok folyóirat bejött az országba. Hogyha volt az emberben ambíció, és tudott nyelveket, értesült az újdonságokról. Angolul, de főleg oroszul kellett tudni. Oroszra mindent lefordítottak. Megalakult a genfi CERN központ, és sikerült ott is kapcsolatokat kiépítenem, s ezek útján a tudományos dolgozatok úgynevezett preprintjeit [különnyomatait] ingyen elküldték.”

Igen, a feladat látszólag egyszerű: olvasni, tanulni kellett, nincs ebben rendkívüli. Viszont sokunk tapasztalata, hogy ha valamit, amit hitünk szerint értünk, el kell magyarázni, gondba kerülünk. Vagyis kell a kommunikáció! Nem megsejteni, hanem feltárni, megérteni és elmagyarázni a folyamatok lényegét, ami nélkül továbblépés nincs, tudomány nincs. Kérdés tehát, volt-e akkor Temesváron partnere Toró Tibornak? Figyelem, kedves internetező társam, az 1950-es években a postán kívül nem létezett kommunikációs eszköz, a klasszikus telefon annyira ritka volt, hogy hatalmas kegynek számított, ha valakinek (némi protekcióval) bevezették. Beszélgetőtársra volt szükség – ha nem Temesváron, akkor valamelyik romániai egyetemi központban. Nézem Toró Tibor tudományos publikációinak a jegyzékét. Első ide felvett dolgozatát Mircea Zăgănescuval, volt tanárával közösen írták. Ezt követően alig van társszerzős dolgozata. Talán mondhat valamit a dolgozatok közzései helye. Az első dolgozatok a temesvári egyetem szaktudományos kiadványaiban jelentek meg, de már 1964-ben bolognai szaklapban közölt és éppen a neutrínóról, a következő évben Párizsban jelenik meg dolgozata, szintén a neutrínóról. Ki tudott lépni a fizikusok nemzetközi közössége elé.

Nem tudom, de feltételezem, hogy sokat beszélgettek részecskefizikáról Hegedűs Imrével, aki méltó társa volt a tudományban, bár elismertségben nem jutott el a Toró Tibor által elért szintre. És a 60-as évek közepétől a tanszéken dolgozott még Diethard Schiller (az 1970-es évek elején Németországban maradt, 1981-től professzor a Siegeni Egyetemen), aki az elméleti fizikában rezonáló partner lehetett. Jó szakmai kapcsolatot ápolt a jászvásári Gottlieb János, a kolozsvári Gábos Zoltán professzorokkal is.

Összefoglalva, Toró Tibor útját egyedül, közvetlen tanítómester nélkül járta be. És eljutott a fizika magas bérceire.

A neutrínó

A Gazda-interjúban Toró Tibor ekként emlékezik: „Engem mindjárt az elején a neutrínó fizikája ragadott meg, és erről nagyon komoly dokumentációt gyűjtöttem össze. Azt felhasználva írtam egy könyvet harminc esztendeje, mely bekerült a fizika körforgásába. Szerencsém volt a téma kiválasztásával, mert az ötvenes évek, amikor a pályámat kezdtem, áttörést hoztak e területen. T. D. Lee és C. N. Yang 1957-ben kaptak Nobel-díjat, amiért úgymond »meggyilkolták a szimmetria törvényét« a fizikában. Ez olyan kutatási területet nyitott meg, melyen még ma is rengeteg a megválaszolatlan kérdés. S mivel az áttörés éppen a gyenge kölcsönhatások területén történt, ahol a neutrínó a főszereplő, ebbe a folyamatba a kezdetektől be tudtam kapcsolódni. A cél az alapvető fizikai kölcsönhatások egységesítése, ami tulajdonképpen Einsteinnek is az utolsó nagy álma, célja volt. E tárgyban közöltem egy pár dolgozatot a Francia Tudományos Akadémia közlönyében, és ezeket Louis de Broglie Nobel-díjas fizikus (a kvantummechanika egyik megalapozója) mutatta be.” Hogy érzékeljük az arányokat: ezt ahhoz lehet hasonlítani, ha egy vidéki komoly focistatehetséget Puskás Ferenc mutat be a közönségnek.

A neutrínótörténethez Patkós András laikusok számára írt összefoglalóját veszem alapul. A neutrínótörténet tele van meglepő feltételezésekkel és alapvető következtetésekkel. 1931-ben Pauli az atommagok egyes átalakulásai során keletkező elektronok energiáját megmérő kísérletek eredményét a neutrínó létezésének feltételezésével magyarázta: az átalakulásban egy semleges, az anyag addig megszokott megjelenéseivel igen gyengén kölcsönható részecske, a neutrínó is emittálódik. Neutrínó-könyvének (Toró 1976) magyar kiadásához írt előszavában Toró Tibor ezt így idézi fel: Wolfgang Pauli 1930 decemberében azt mondta egyik asztrofizikus barátjának: „Ma valami borzasztó dolgot cselekedtem, olyat, amit egy elméleti fizikusnak sohase kellene tennie. Olyasmit javasoltam, amit sohasem lehet kísérletileg igazolni.” Patkós András összefoglalójában írja, a neutrínó(k) tömegére mindmáig csak felső korlátot, azaz olyan értéket fogalmaztak meg, amelynél a neutrínó(k) tömege bizonyosan kisebb. A nukleáris bomlásban játszott szerepe alapján kötelezően rendelkezik az ún. gyenge kölcsönhatásra való képességgel, de sem erős, sem elektromágneses kölcsönhatását nem észlelték.

1949-ben a részecskefizikát önálló kutatási területként elindító reakciókban, amelyekben a kozmikus sugárzásban 1947-ben felfedezett müonok ütközését tanulmányozták protonokkal, már szerepet kapott a neutrínó. Egy elemi részecske jellemzői: nyugalmi tömeg, impulzuszórájának nagysága és a négy elemi kölcsönhatásra való képességének mértéke. A béta-bomlás energiamérlegének hiányát okozó tettes jellemzőit a részecskefizikusok közel huszonöt év múltán tudták kísérleti azonosításra alkalmas módon megadni. Reines és Cowan érdeme, hogy ennek a reakciónak az eredeti időrendjét megvalósító kísérleti megfigyelésére vállalkoztak. Patkós szerint a vállalt feladat kissé abszurdba hajló

megfogalmazása a következő lenne: 1. keress olyan környéket, ahol várhatóan sok, nagy energiát hordozó neutrínó tartózkodik, 2. várj, míg a nem látható (mert elektromos töltés híján nem ionizáló hatású), nagyon ritkán kölcsönható neutrínók egyike ütközik a nem látható neutronnal, 3. észleld a látszólag ok nélkül megjelenő pozitív töltésű proton és negatív töltésű müon vagy elektron jelenlétét mágneses térben ellenkező irányba csavarodó pályájuk ionizációs csíkjának lefényképezésével. A valószínűtlen kísérlet azért valósulhatott meg, mert az ötvenes évek elején katonai célokra már működtek maghasadási reakcióval üzemelő nukleáris reaktorok, és a két szerző hitt abban, hogy Pauli neutrínói valóban létrejönnek a hasadási termékekből. Az 1955–56-ban elvégzett kísérletekben a Savannah River reaktornál négyzetcentiméterenként és másodpercenként ezer milliárd ütközés történt, és óránként három eseményt figyeltek meg, ami világosan mutatja a neutrínó szélsőségesen gyenge kölcsönhatási képességét.

Patkós kifejezésével, a testet öltött hiány, a neutrínó okozta a legtöbb fejtörést a fizikusoknak. Az 1956-os év a természettudományos ismeretek történetében a konzervatív kutatói alapmagatartást leginkább próbára tevő, a legnagyobb elfogulatlanságot (kutatói bátorságot) megkövetelő év volt. A részecskefizika úttörői közül sokan 1956-ot a dicsőséges forradalom (Glorious Revolution) éveként emlegetik. Az ekkor végzett klasszikus kísérletek értelmezésére alkotta meg T. D. Lee, C. N. Yang, M. Gell-Mann és R. P. Feynman (valamennyien Nobel-díjasok) a gyenge kölcsönhatásnak azt az elméletét, amely lemondott a természet alapvetőnek hitt szimmetriái közül a térbeli tükröképállapotok egyenrangú létezésének, majd a hatvanas években a reakciók időiránybeli megfordítottjainak azonos gyakorisággal való előfordulása klasszikus elveiről.

A neutrínótörténetet Toró Tibor magyar nyelvű kötete alapján egészítem ki. „Kiderült, ez a parányi »arisztokratikus« részecske különleges szerepet játszhat az asztrofizikában és a világegyetemmel mint egészzel foglalkozó tudományban, a kozmológiában.” Az egymást követő neutrínókonferenciák sora veszi/vette számba a legfontosabb kérdésköröket, az 1975-ös konferencia záróbeszédében hangzott el az ismert orosz fizikus, Lev B. Okuny kijelentése: a neutrínó a fizika egységének a szimbóluma.

Toró Tibor román nyelvű neutrínókönyve (Toró 1969) megjelenése előtt mindössze három neutrínókötet jelent meg, egy francia 1956-ban, egy angol 1958-ban és egy orosz 1964-ben, utóbbi megjelenésekor már minden biztonnal elkezdte saját könyvének megírását. Egy olyan világba lépett be, amely – láttuk – mindmáig tele volt kérdésekkel, dilemmákkal. Ezért fontos a magyar kötet előszavában közzétett fantasztikus tudóslista, amelyben jeles, Nobel-díjas fizikusoknak mond köszönetet dolgozataik elküldéséért. Ez mutatja egy kutató jelenidejűségét, hogy mennyire van jelen egy tudományterület szakmai világában.

Ennek a kötetnek tudománytörténeti jelentősége is van. A nemzetközi konferenciákra utazó Toró Tibor mindig magával vitte a „saját” példányát, vagyis azt a kötetet, amelybe azok a jeles fizikusok, akikkel megismerkedett-tanácskozott,

egy-egy mondatot beírtak. Körülbelül ötven bejegyzés került a kötetbe az évek során, közülük tíz Nobel-díjas szövege is, valamennyi tudománytörténeti gyöngyszem. Érdemes volna ezt a kötetet egyszer részletesen bemutatni, kiderülne belőle mindenekelőtt az, hogy mennyire széles volt Toró Tibor szakmai ismeretségi köre, a részecskefizika immár nem vidéki városa általa felkerült a fizika világtérképére.

A tanár

Tanáráról mit írjon, mit írhat az egykori diák? Persze: az igazat. Csakhogy mindenki szubjektív, jelen dolgozat szerzője is.

Lássuk, mi olvasható ki lexikonokból és egy professzori önéletrajzból.⁴ 1953-tól az egyetem matematika–fizika, majd fizika karán tanársegéd, adjunktus, majd docens, 1990 után az elméleti fizika tanszékvezető professzora. Itt, majdnem fél évszázad alatt, közel ötezer fizikus, matematika–fizikus, matematikus, fizika–kémikus és filozófus hallgatót tanított a 20. századi fizika nagy elméleteire: relativitáselmélet, kvantumfizika, szubatomi fizika (atommag- és részecskefizika), valamint fizikatörténetre, különösképpen a 20. századi fizika történetére a Nobel-díjak tükrében. Egyetemi oktatói munkája során több témakörben tartott Romániában elsőként speciális előadásokat, ilyenek a születőben lévő interdiszciplináris tudományág, a szubnukleáris asztrofizika és kozmológia. Az antianyag fizikája és a földön kívüli értelem keresése (SETI) problematikájának összekapcsolásával az elsők között tartott egyetemi előadásokat. 1992-től a Szegedi Tudományegyetem elméleti fizikai tanszékén vendégtanár. Itteni, tizenöt éves munkásságának elismeréseképpen a Szegedi Tudományegyetem szenátusa 2007-ben címzetes egyetemi tanári címmel tüntette ki. Több egyetem, főiskola és kutatóintézet rendszeres vendégelőadója, ilyenek a Debreceni Tudományegyetem, az ATOMKI, a Debreceni Akadémiai Bizottság, továbbá a miskolci, soproni, győri egyetemek és főiskolák.

1993-ban a Magyar Tudományos Akadémia külső taggá választotta. Székfoglaló előadásának (1993. december 2.) címe: *Bolyai János és az alapvető fizikai kölcsönhatások geometrizálása* (szerkesztett formában kiadta JATE Szeged, 1996).

Több országos és nemzetközi tudományos fórum és társaság tagja, mint például az Európai Fizikai Társaság, a Nemzetközi Általános Relativitáselméleti és Gravitációs Társaság. Az Erdélyi Bolyai Akadémia tiszteletbeli elnöke, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem alapítványának tagja. Az Eötvös Lóránd Fizikai Társulat 1991-ben tiszteletbeli tagjává választotta. A Román Akadémia Tudománytörténeti és Tudományfilozófiai Bizottságának tagja. Úgyszintén 1991-től tagja a Nemzetközi Csillagászati Unió (IAU) 51-es szakbizottságának, mely a földön kívüli élet és civilizációk problematikájával foglalkozik. Ez utóbbi

⁴ A család révén sok értékes információhoz, dokumentumhoz jutottam hozzá. Köszönet Toró Editnek és Toró T. Tibornak.

azoknak az eredményeknek az elismerése, melyeket a földön kívüli értelem kutatásának problematikája (SETI) területén elért.

A Gazda-interjúban tanárságáról ekként vall Toró Tibor: „[...] szeretek tanítani. Szeretem átadni, amit megtanultam. A fizikát mindig úgy tanítottam, mintha ígét hirdetnék. Próbáltam a diákjaimnak mindig a legmodernebb dolgokat elmondani. 1990 után lehetőség nyílt új tantárgyak bevezetésére, és én a földön kívüli civilizációk és az antianyag fizikájának a kötődéseit is elkezdtem tanítani. Ez nem ufológia, kemény tudomány. Eleinte sok diák jött a kurzusra, de amikor már az első órán felírtam a táblára a Dirac-egyenletet, bizony sokan elpártoltak. Én voltam az első az országban (és talán a világon sem sokan előztek meg), aki a most kialakulófélben levő szubnukleáris asztrofizikát és kozmológiát is kezdtem tanítani. Ez a tudományág megpróbálja egyesíteni az anyag legbelsőbb szerkezetével foglalkozó szubnukleáris fizikát a világegyetem szerkezetével foglalkozó asztrofizikával és kozmológiával.” Kérdésre (A diákok engedékeny tanárnak tartják, buktatott-e egyáltalán?) jön a válasz: Persze hogy buktattam, de soha nem szerettem diktátorkodni. Mindig ragaszkodtam ahhoz, hogy szóbeli vizsgán ellenőrizsem a diákjaim tudását, ha beszélgetek egy vizsgázóval, valamit csak ki tudok szedni belőle. Én inkább a leadásban vagyok szigorú.”

És akkor a személyes emlékeim. Két kivételes tanáregyéniséghez volt nagy szerencsém diákéveimben. Az egyik Toró Tibor, a másik Hegedűs Imre. Toró tolt, lökdöste előre a diákat. Impulzusokat adott neki, felhívta a figyelmét új összefüggésekre, olvastatta a fiatalokat. Egy emlék Toró professzor memóriáját illetően: valamit meg akart mutatni egy hallgatónak, leküldte az illetőt az épület földszintjén lévő kari könyvtárba, pár perc múlva jön a diák: nincs könyv, sehol nem találni. Ekkor Toró Tibor megmondta a polcot (ablak melletti), a sort (legalsó) és pontosan a helyet is (jobbról a negyedik vagy ötödik). Jön vissza a diák könyvvel a kezében, a tanári megjegyzést nem feledem azóta sem: ha belefogsz valamibe, végezd el pontosan. Memóriájáról félelmetes történetek keringtek a hallgatók körében, s attól is óvakodott mindenki, hogy vakta-szerencse alapon mondjon valamit, mert a tanár úr tudta-ismerte-olvasta a történetet. Vagyis már a jelenléte fegyelmezte a hallgatót, komolyságra intette. Hegedűs Imre viszont az a tanár volt, aki nem nyugodott, amíg a hallgató nem tudta elmagyarázni a tanult jelenséget, amíg bizonyosságát nem adta annak, érti, amiről beszél. Képes volt órákig foglalkozni egy diákkal, hogy átvezesse a fizika egyik-másik elméleti bozótján, ő soha nem fáradt el, nem fogyott el a türelme. Vagyis Hegedűs húzta maga után a hallgatót, be a fizika tüneményes világába.

Most már megvallhatom: Toró Tibortól kaptam olyan 10-est, amiért utólag bizony restelltem magam, főleg előtte. És Hegedűs Imrétől 9-est olyasmieért, amiből később közös munkánk született. Mindkét jegy sokat mondott és sokat jelentett számomra.

A fizikán innen és túl

Érvényes lehet-e a tudásra vonatkoztatva, hogy maradjon a köreinél, vagyis tudományos vizsgálódásainál? Aligha, hiszen a tudós az ismeretek határait feszegeti, és ebben társa a művész. Toró Tibor sem maradt meg a fizika belterületein, a kultúra minden ága-boga érdekelte. Madáchnak *Az ember tragédiáját* a legtöbb kiadásban és a legtöbb nyelven nála láttam: gyűjteménye közelített az ötven kiadványhoz, a mű fordítását tíz nyelven lehetett nála megtalálni, és van még kb. tíz Madách-tanulmánykötete.

Biztos vagyok abban, hogy ismerte Kepes György esszéjét (Művészet és tudomány, in *Ponticulus Hungaricus*, 2000), amelyben Kepes ékesszólóan bizonyítja, hogy a két alkotótevékenység, a művészet és a tudomány „kölcsonösen összefügg, tekintet nélkül arra, hogy melyiken van nagyobb hangsúly egy adott korszakban. Mindegyik akkor gyarapodik erőteljesebben, ha a másik táplálja. Figyelemre méltó, hogy abban a megújulásban, amely az elmúlt ötszáz év tudományos kutatásának nagy teljesítményeit lehetővé tette, a nagy reneszánsz festőké, szobrászoké és építészeké volt a vezető szerep... A történelem bizonyos időszakokban több figyelem összpontosult a művészetre, mint a tudományra; napjainkban fordított a helyzet. Sohasem voltak azonban függetlenek egymástól. Manapság a művész és a tudós szinte sohasem azonos személy – ez a körülmény azonban csak ködösíti, de nem módosítja művészet és tudomány kapcsolatát.” És a folytatás is sokatmondó: „A művészet és a tudomány az értelem rendező tevékenysége. Az érzékeink közvetítette benyomások rendezésével lényegbevágó tapasztalatainkat szűrjük le, s így betekinthetünk a természeti rend összefüggéseibe. A tudomány azáltal teszi felismerhetővé a természetben uralkodó viszonyokat, hogy bizonyítható megállapításokat tesz folyamatairól... A művészet azáltal próbálja láthatóvá tenni a természetben megnyilvánuló rendet, hogy képet alkot a világról szerzett tapasztalatainkból.”

Toró dolgozatban fogalmazta meg a madáchi művel kapcsolatos gondolatait (A „Tragédia” eszmerendszerének tudományelméleti vonatkozásairól, *Várad*, 2002/1.), amelyet a budapesti új Nemzeti Színház felavatása alkalmából közöl a *Ponticulus Hungaricus*, 2002). Madách remekműve egyáltalán nem szűkölködik a tudomány fejlődésével, a tudománynak a társadalom fejlődésében való szerepével és több tudományfilozófiai kérdéssel kapcsolatos értékes gondolatokban. Ragadjunk ki egyet ezek közül. Párbeszéd a falanszter (ahol „Tisztelevé áll örül a tudomány.”) tudósa és Ádám között:

Tudós: „De mely szakmába tartoztok sajátlag?”

Ádám: „Mi a tud vágyat szakhoz nem kötök, / Át pillantását vágyjuk az egésznek.”

Tudós: „Ez helytelen. Kicsinyben rejlik a nagy, / Olyan sok a tárgy, s létünk oly rövid.”

Ádám: „Igaz. – Tudom jól, hogy kell olyan is, / Ki homokot hord, vagy követ farag; / Nélküle nem emelkedik terem. / De ez csak a homályban tévelyeg, / S fogalma sincs arról, miben segít. – / Csak az építész látja az egészet, / S bár megfaragni nem tud egy követ, / A művet ő teremti, mint egy isten. – / Ily építész nagy a tudásban is.”

Toró Tibor példája megköveteltetése: „A fizika fejlődésének utolsó száz éve fényesen igazolja Madách véleményét »a nagy építészek«, a tudományos szintézisre képes nagy szellemek szükségességéről. Ilyen szellem volt például J. C. Maxwell, akinek az elektromágneses erőter elméletével sikerült megteremtene az elektromos és mágneses törvények szintézisét, továbbá Albert Einstein, aki miután rendszerezte a nagy sebességgel mozgó testek összes fizikai törvényét (speciális relativitás), kidolgozta a tér, az idő és a gravitáció esztétikai szempontból is szép, összefoglaló elméletét (általános relativitás).”

Idézzünk még egy részt a *Tragédiának* ebből a jelenetéből:

Tudós: „Négy ezredév után a nap kihűl, / Növényeket sem szül többé a föld; / Ez a négy ezredév hát a mienk, / Hogy a napot pótolni megtanuljuk. / Elég idő tudásunknak, hiszem. / Fűtőszerűl a víz ajánlkozik, / Ez oxidált, legtűztartóbb anyag.”

Toró értelmezése: „Ha a négyezer év, amiről Madách beszél, nem egyezik is mai tudásunkkal, miszerint Napunk még körülbelül ötmilliárd évig sugározhat energiát, a kérdés ilyen felvetése mégis helyesnek minősíthető. A Nap más energiaforrásokkal való helyettesítésének módozatát pedig Madách egészen helyesen képzelte el. Ismeretes, hogy ma az egész világon több nagy kutatócsoport dolgozik a szabályozott termonukleáris fúzió kísérleti megvalósításán.” Végkövetkeztetése: Madách egy olyan korról álmódott, amelyben a tudomány központi szerepet játszik, de anélkül, hogy ez a falanszterhez hasonló gépies, embertelen világot eredményezné. A madáchi eszmény – tudomány és humanizmus szintézise – semmit sem veszített időszerűségéből.

József Attila születésének centenáriumi évében, 2005-ben Toró Tibor a tudomány és a művészet kapcsolatát illusztráló tanulmányt írt József Attila transznegatívum-elmélete és az anyag–antianyag szimmetria(sértés) címmel (*Várad*, 2005/5, újraközölte a *Ponticulus Hungaricus* 2005). A kifejezés nem egy versben, hanem egy levélben szerepel. József Attila elméletének megértéséhez fel kell idézni a relativisztikus kvantummechanika egyik fontos predikcióját. Dirac a nevét viselő egyenletben egyesíti a 20. század két nagy fizikai elméletét – a kvantumelméletet és a speciális relativitást, és ez egy olyan, addig nem látott részecskét is leír (előre lát), amelynek a tömege és energiája negatív. Ilyet senki nem látott, Dirac külön elméletet alkotott az igazolására. Dirac tehát 1930-ban megalkotta a pozitív elektron, a pozitron fogalmát, a leírásában tévedett. Végül 1932-ben a pozitront C. D. Anderson kimutatta, és ezzel nem csak egy vitát zárt le, de bizonyította az első antirészecske létét.

A pozitív és negatív elektromos töltés az elektromosságban szimmetrikus szerepet játszik. Az anyagi részecskék ilyen kettőssége lényeges objektív sajátosság. A pozitív és negatív töltés szimmetriája az anyagi részecskék lényeges tulajdonsága. Ezt nevezik ma a szubnukleáris fizikában *töltésszimmetriának*.

Miként jutott el József Attila 1925–26-ban, húszéves korában a transznegatívumról szóló elméletében a töltésszimmetria és a pozitív elektron, az első antirészecske fogalmához – aligha fogjuk megtudni. Makói tanárának, Galamb Ödönnek írt levelében szerepel a következő bekezdés: „(...) a transznegatívumról szóló elméletem, mely a fizikával és a kémiával, azt hiszem, bizonyítható is, csakhogy erre eddig senki sem gondolt. Különben erre utóbb jöttem rá, hogy ezt a transznegatívumot természettudományosan is lehet igazolni, a művészetrel kapcsolatban született elgondolásaim juttattak oda, hogy most már a fizika nyelvén kifejezve, jelen van egy másik Univerzum is. Ti. a mi univerzumunk a pozitív és negatív elektronok rendszere, és a másik jelen levő Univerzum pedig azoké, amelyekhez képest a jelen ismert negatívok – pozitívok.” Később egy, a testvérének, Jolánnak írt levelében is visszatér a kérdésre. Toró felidézi, hogy József Attila érdeklődött a fizika iránt, a szegedi egyetemen fizikaelőadásokat is hallgatott, Ortvyay Rudolf kurzusára járt be.

Mivel nincs írásos bizonyíték arra, hogy elméletét jobban kifejtette volna, egy, a levélben szereplő állításra kell figyelni: „a művészetrel kapcsolatban született elgondolásaim juttattak oda”. Íme, a tudomány és a művészet ismeretelméleti párhuzamossága. További tudományos kérdések József Attila költészetében: csillagközi utazás, szimmetriasértés. Anélkül, hogy a kérdés tudományos kontextusát felvázolnám, olvassuk József Attila *Eszmélet* című versének alábbi sorait:

„Én fölnéztem az est alól
 az egek fogaskerekére –
 csilló véletlen szálaiból
 törvényt szőtt a múlt szövőszéke
 és megint fölnéztem az égre
 álmaim gőze alól
 s láttam, a törvény szövődéke
 mindig fölfeslik valahol.”

A szimmetriasértés fogalma („a törvény fölfeslik”) és kapcsolata a szimmetriával József Attilánál több helyen fellelhető. Ez a problematika öt nemcsak verseiben, de tanulmányaiban is foglalkoztatta. Toró Tibor megállapítja, hogy talán a legplasztikusabban és legfrappánsabban 1936-ban, Bartók Béláról szóló tanulmányvázlatában fogalmazta meg a szimmetria és a szimmetriasértés kapcsolatát: „Csak aszimmetria által lehetséges alkotás. A szimmetria nem egyéb, mint egy megértett aszimmetria.”

Hogyan is fogalmazott Richard Dawkins? „A tudomány a legmagasabb rendű költészet ihletője.”⁵ Ugye, ismert: Einstein jól hegedült, Bolyai János is, Teller Ede (Lugoshoz sok szál kötötte) kimondottan jól zongorázott. Bolyai Farkas drámákat írt, zeneelméletet is tanított. És a költő Kosztolányi Dezső ekként vallott a tudományról: „A tudomány izgalmas kaland. Ajtókat nyitogatunk, keressük az igazságot, s egyszerre ott van előttünk, mint mesebeli kincs, a maga kézzelfogható, tündöklő valóságában.”⁶

Fizika és filozófia

A fizikának szüksége van a filozófiára – és fordítva. Állítom ezt annak ellenére, hogy van, aki azt gondolja és javasolja, hogy mindenki elsődlegesen a saját tudományterületével törődjön, s csak másodlagosan figyeljen egy-egy fizikai törvény megfogalmazásának matematikai szépségére, vagy például arra, hogy a statisztikát nem ismételt mérések esetében használják, hanem a természet állandóinak kimutatására. Ugye érdemes erre a hangra odafigyelni, de nem kötelező vele egyetérteni. Sabine Hossenfelderrel van szó, aki német elméleti fizikus, valójában fenomenológus, a Frankfurt Institute for Advanced Studies kutatója, a *Backreaction* című közkedvelt fizikai blog szerzője. Sok vitát kiváltó könyve (*Lost is Math*, szó szerinti fordításban: *Elveszve a matekban*), 2020-ban jelent meg magyarul *Fizikusok útvesztőben* címmel (Park, Budapest).

Könyvében Hossenfelder sokak számára kihívásként jelentkező véleményt fogalmaz meg. A fizikusok majdnem száz éven keresztül szinte szentírásnak tekintették John Keats szavait: „a szépség igazság”. Meggyőződésük, hogy a legjobb elméletek szépek, természetesek és elegánsak. Ez az elvárás dönti el, melyik elmélet lesz népszerű, és melyik kerül papírkosárba. Szerinte ez az oka annak, hogy a fizikában több mint négy évtizede nem történt jelentős elméleti áttörés. *Fizikusok útvesztőben* című könyvében Sabine Hossenfelder kifejti, hogy a szépségre irányuló modern törekvés elfedi előlünk természeti világunk valóságos természetét. A kutatók elképesztő elméleteket állítanak fel, új részecskék tucatjainak létezését sejtik, ezekből azonban szinte semmit sem igazoltak megfigyelések – mi több, közülük sokat ellenőrizni sem lehetséges. A szépség hajszolása az egész tudományágat zsákutcába vezette. Hossenfelder arra figyelmeztet, hogy a tudósok csak akkor fedezhetik fel az univerzum igazságait, ha elfogadják, hogy azok akár zűrösek és bonyolultak is lehetnek. Állítása durva: „A fizikusok nem jók abban, amit csinálnak: biztosan azt hiszik, hogy a természetet utánozzák a matematikájukkal, de a végeredményt tekintve nem túl sikeresek.” Vagyis az elmélet, amit egykor alkottak, valójában nem működik. Szerzőnk megszólaltat kortárs fizikusokat, de nem szól jeles, klasszikus fizikusokról, akik mélyrehatóan

5 https://www.citatum.hu/szerzo/Richard_Dawkins [2020. október 15.]

6 <https://www.citatum.hu/idezet/37871> [2020. október 15.]

érdeklődtek a művészet és a filozófia iránt. Tagadhatatlan: a fizikusok legjobbjai mind nagy gondolkodók is voltak. A fizikából olykor át kell lépni a filozófiába, és ezt Einstein, Heisenberg és társaik közül többen megtették.

Toró Tibor fizikus volt. Két könyvet adott ki, amelyeknek címében szerepel a filozófia kifejezés: *Fizică modernă și filozofie* (Facla kiadó, Temesvár, 1973) és *Kvantumfizika, művészet, filozófia* (Századunk sorozat, Kriterion, Bukarest, 1982). Mindkettőben olvasható egy esszé, amelynek kulcsmondata a híres Dirac-idézet: „*Physical law should have mathematical beauty*”, vagyis *a fizikai törvénynek matematikailag szépnek kell lennie*. A szépségen mindenekelőtt szimmetriát kell érteni. Ezt el lehet fogadni, el lehet utasítani, a lényeg: mindenkiben munkál a törekvés, hogy a tudományban is szépet alkosson.

A második kötetet röviden bemutatom. Toró Tibor a Századunk sorozat ötödik kötetében tanulmányokat és esszéket közöl. A kötet írásai nem csupán műfajilag, tematikailag is két csoportba oszthatók: esszéiben a természettudomány és művészet közötti kapcsolat felmutatása a cél, tanulmányai egy-egy kedvelt témájának a kifejtései. Szerepel kötetében az atom- és elemirész-fizika néhány forró kérdése, egyet választok ki ezek közül: merre kell tovább haladni az einsteini úton? A kérdés, járható-e az az út, amelyen minden idők talán legnagyobb zsenije csaknem négy évtizeden át következetesen haladt (az általános térelmélet megalkotása felé), vagy a Nobel-díjas Abdus Salam által megfogalmazott Einstein-hű maxima (a természet nem szerkezetében, hanem egyetemesen alkalmazható elveiben ökonomikus) igazságtartalmát hozó új szintézis lesz megfogalmazható. A filozófiai lényegre figyelmezzünk, bár az is fontos, hogy miként alakul(t) a felvázolt dilemma. A kötet három írását Nobel-díjjal jutalmazott teljesítmények bemutatásának szenteli a szerző: új szintézis a szubnukleáris fizikában, avagy a kvantumlétra negyedik lépcsőfokán; egzakt és sértett szimmetriák a semleges K-mezonok világában; a kozmikus maradványsugárzás, a világegyetem születésének tanúja. Ezekből kiolvasható a szép teljesítménynek járó izgató öröm, a szövegek szinte sugallják, milyen csodálatos, varázslatos a tudomány. Külön Einstein-tanulmányt is találunk a kötetben, ebben összefoglalóját kapjuk az elméleti fizikusok törekvéseinek, és pedig, hogy az általános fizikai elméletnek sajátos esetekként mit kellene magában foglalnia: a newtoni gravitációs elméletet, a speciális relativitáselméletet, az általános relativitáselméletet, a nem relativisztikus és a relativisztikus kvantumelméleteket. Egységesen kell leírnia a négy alapvető fizikai kölcsönhatást. Amikor a tudományos előrelátás kérdéskörét taglalja, az elemirész-fizika jelentős példatárából merít. A múlt század első felében a fizika előreszaladt, elméleti matematikai eszköztára, kísérleti apparátusa előfutárszerpbe sodorták, és a fizikusoknak olyan helyzetekkel kellett szembenéznüik, amikor a „tények” nem találtak az elmélettel. Olykor a fizikus nem vállalta a komoly megszólalást: Pauli félig tréfás magánlevélben jelentette be az energia, impulzus és impulzusnyomaték megmaradási elveinek megmentésére a neutrínó létezésének szükségességét.

Esszéiben Toró az interdiszciplinaritás iránti érdeklődését bizonyítja. Például a fény kettős (hullám- és korpuszkuális) természetének megértése és elfogadása kulcsot kínál más fogalompárok értelmezéséhez is: ismeret és agy, gondolkodás és ösztön... Írók, művészek fordultak ezen elvhez művészi krédójuk megfogalmazásakor. Szerepel a kötetben *Az ember tragédiájának* tudományelméleti elemzése is, illetve felteszi a kérdést, Bolyai János számára vajon világos volt-e teljesítményének igazi hordereje. Aligha, mert minden tudományos teljesítmény visszaigazolás révén válik teljes érvényűvé, s ez Bolyai életében nem történt meg.

Értékmentés

Ha megnézzük Toró Tibor tudományos publikációinak jegyzékét, látjuk, hogy az 1990-es évektől kezdődően a legtöbb dolgozatot Bolyai Jánosnak szentelte. Szükség volt erre? Bolyai érdemeit nem igazolja vissza megfelelő módon az utókor, a tudománytörténet, vagy valamilyen új tudományos felismerés indokolja ezt? Úgy gondolom, mindkét feltevés igaz.

A *Bolyaiak emlékezete* címszó alatt a *Romániai magyar irodalmi lexikon* I. kötete összefoglalót közöl. Ebből idézek. Az intézményi névadáson (Bolyai Tudományegyetem, Bolyai Szabadegyetem – mindkettő Kolozsvár) túli elismerést jelzi a Bolyaiaknak szentelt munkák sora: Kristóf György *A két Bolyai alakja szépirodalmunkban* (1947), Bolyai János emlékkönyv (*Bolyai János élete és művei*, 1952, ebben szerepel az 1832-es Appendix Tóth Imre által jegyzett magyar fordítása). A Román Akadémia Kolozsvári Történettudományi Intézete Abafáy Gusztáv és Benkő Samu tudományos kutatókat bízta meg a több mint tízezer lapból álló hagyaték rendszerezésével és feldolgozásával; évekig tartó munkájukról a filozófiai szaksajtóban számoltak be, közrebocsátva néhány eredeti kéziratot (Din manuscrisele inedite ale lui Bolyai János, *Cercetări filozofice* 1956/6.). Bolyai János halálának 100. évfordulóján a *Korunk* Bolyai-különszámot adott ki (1960/1.), melyben Tóth Imre a nemeuklideszi geometria filozófiai jelentőségét méltatta, Weiszmann Endre „*A tér abszolút igaz tudománya*” és a *szovjet kozmikus kutatás* című tanulmányában a korszerű úrkutatásig vezette el Bolyai úttörő gondolatmenetét. Az évforduló alkalmából Abafáy Gusztáv Bolyai János nézeteit ismertette a nyelvről és gondolkodásról, az esztétikáról és művészetéről (*Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények* 1960/1.), Benkő Samu pedig rámutatott a nyelv és matematika összefüggéseire Bolyai János életművében (*Korunk* 1960/10.). Teljes képet a „vallomásíró” Bolyai János feljegyzéseiből kibontakozó, soha ki nem adott művekről (*Tan, Üdvtan* és más kísérletek) Benkő Samunak 1968-ban az Irodalmi Könyvkiadónál megjelent *Bolyai János vallomásai* című alapvető műve nyújtott (utóbb megjelent az *Apa és fiú* című tanulmánykötetben, Budapest, 1978).

A nemeuklideszi geometria születésének másfél százados évfordulója – Bolyai János 1823. november 3-án Temesvárról keltezte híres levelét apjához, melyben kijelenti, hogy „a semmiből egy új más világot teremtettem” – alkalmat adott az emlékezésre. A temesvári Állami Magyar Színház Irodalmi Színpada emlékműsört rendezett: Toró Tibor a levél tudománytörténeti jelentőségét méltatta, Salló Ervin a Bolyai-kultusz temesvári magvetőiről beszélt, Abafáy Gusztáv Bolyai-kutatásairól számolt be, Benkő Samu a nagy matematikus előrelátó társadalmi felfogásáról értekezett. Sinka Károly és Rajhona Ádám oratóriumszerűen szólaltatta meg Németh László Bolyai-drámájának egy részletét, színművészek Bolyairól szóló (Székely János- és Szilágyi Domokos-) verseket adtak elő. Az ünnepély műsorfüzete az előadók anyagán kívül Beke György *A Bolyai-jelkép* című írását és Pongrácz P. Mária *Bolyai temesvári dédunokája* című riportját is tartalmazza (a Bolyai-leszármazott Ciugudean Ibolyáról). A következő évben kiadták Neumann Mária, Salló Ervin és Toró Tibor kötetbe foglalt tanulmányait is Bolyai János geometriájáról (*A semmiből egy új világot teremtettem...* Temesvár, 1974). A már idézett irodalmi Bolyai-megidézések rendkívüli esete Mandics György – M. Veress Zsuzsánna közös kötete, a *Bolyai János jegyzeteiből* című verses értelmezés (1979).

A Bolyai-kutatás helyzetéről Vekkerdi László tudománytörténész készített összefoglalót (A Bolyai-kutatás változásai, *Természet Világa* 1981/2.). Indító mondata sokatmondó: „Azt hihetnők, hogy ha valahol, hát a Bolyaiak körül igazán mindent megtettünk, ami csak kellőnek s illőnek mondható... Akinek ennyi jó – kevés.” Vekkerdi szerint Bolyai János esetében úgyszólván napjainkig egy olyan keret hiányzott leginkább, amely segít elhelyezni Bolyai János alakját és észjárását a kor szokásvilágában és eszmerendszerében. Vekkerdi figyelmeztet: „Bolyai János – ez tán a legkülönösebb – új világát nem a semmiből teremtette, »hanem egy már meglévő világból«. A nemeuklideszi geometria az euklideszi világ belsejében keletkezett. A semmiből könnyű világot teremteni, mert az ürességre vonatkoztatva a világ konkrét struktúrája semmi lehetetlent nem tartalmaz. Ámde nagyon nehéz egy már adott világból létrehozni geometriai objektumok eme világra vonatkoztatva lehetetlen univerzumát úgy, hogy a tagadott világ is igaz és valódiként őrződjek meg.” Ezt tette Bolyai János, éppen ez fölfedezésének beláthatatlan filozófiai eredménye: az önmaga tudására ébredt gondolat szükségképpen ellentétes világok és igazságok koegzisztenciáját és kölcsönös tolerálását követeli meg.

Ebben a dolgozatban Vekkerdi nem említi Toró Tibort és szerzőtársait sem, az 1974-es Neumann–Salló–Toró kötetre utalok. Egy következő (1982-es) dolgozatában Torót egy állítás erejéig idézi: utal a fizika geometrizálásának kérdésére.

Bolyai Jánost mindmáig a nemeuklideszi geometria egyik felfedezőjeként tartja számon a gondolkodás története, holott ez csak egyik – Gauss-szal és Lobacsevszkijjel közös – része új világának. Bolyai az axiomatikus struktúrák vizsgálatára kigondolt módszereivel (ahogyan pl. megszerkeszti az euklideszi

geometria modelljét az új geometria F-felületén, vagy ahogyan a törzs-axióma-rendszerből kifejti az abszolút geometriát) sokkal messzebb nézett – s nem csak a matematikai – jövőbe. Helyét a gondolkodás történetében többen tárgyalták, idetartozik két alapeszméket tisztázó monográfia: Benkő Samu: *Bolyai János vallomásai*. Bukarest, 1968) és Tóth Imre: *Ahile. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului* (vagyis Akhilleusz. Az eleai paradoxonok a szellem fenomenológiájában; Bukarest, 1969). Bolyai János tudománytörténetileg fontos, de a tudományok világába mindmáig alig betagolódott meglátásai közül egyre utalnék itt, amelyekről Toró Tibor több alkalommal értekezett.

Albert Einstein utolsó álmaként szokás idézni az egységes, minden alapvető fizikai kölcsönhatást egyetlen keretben leíró elmélet megalkotását, egy olyan elméletét, amelyet a tér geometriai tulajdonságaival lehet jellemezni. Ennek alapvető gondolata a fizika geometrizálása, miszerint kapcsolatnak kell léteznie a gravitációs erőter és a geometriai tér között. Einstein életének utolsó negyven évében ezen fáradozott, sok részeredménnyel, de az általa kitűzött nagy célt haláláig, 1955-ig nem tudta elérni. Toró megállapítja: „Bolyai Jánost joggal tekinthetjük az Einstein-féle dinamikus geometria előfutárának” (Toró 1992). Bolyai János több mint egy fél évszázaddal előre látta azt a kapcsolatot, amely később a relativitáselmélet egyik fő alapját képezi. Miről is van szó? 1916-ban Albert Einstein közzéteszi az általános relativitáselmületről szóló munkáját. Ebben a művében szerepel egy alapösszefüggés, mely egyenlőség bal oldalán a tér geometriai szerkezetét leíró mennyiségek, a jobb oldalán pedig a fizikai gravitációs tér tulajdonságát kifejező mennyiségek szerepelnek, vagyis pont az a kapcsolat van konkrét matematikai formulába öntve, amelyet Bolyai már azelőtt említett.

A következőkben Torót idézem: „A 20. század elméleti fizikájának e fontos gondolata, érdekes módon, megjelenik Bolyai János gondolkodásában is. Bolyai János, egy kéziratban maradt tételében kvalitatív formában, mintegy megsejti a gravitáció és a tér szerkezetének kapcsolatát, tehát a fizika geometrizálásának gondolatát a következőképpen: »... az nehézkedés törvénye is szoros összeköttetésben folytatásban tetszik (mutatkozik) az űr természetével, valójával (alkotásával) miljségével; s gondolom az egész természet (világ) foljása«” (Bolyai Emlékkönyv 2004).

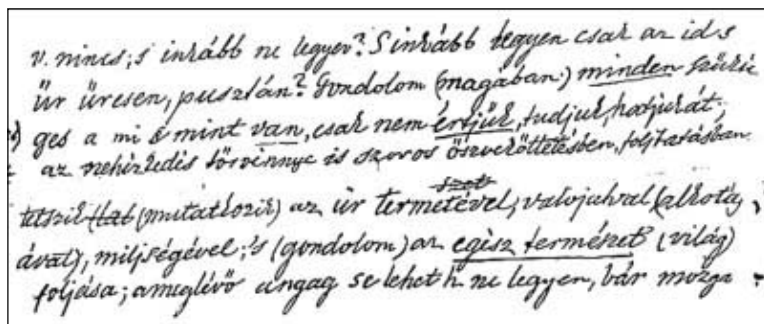
A grandiózus elmélet matematikai megfogalmazásához vissza kellett térni magához a tér-idő kontinuum szerkezetéhez, annak magasabb, rejtett dimenzióihoz. A térnek ilyen rejtett tulajdonságairól „álmodozott” Bolyai János, jóval Einstein előtt, mikor azt mondja: „A tér belsejében, olyan rejtett kincseket tartalmaz, melyeket a felszínen haladó nem lát meg sohasem.” Bolyai Jánosnak a térről vallott zseniális gondolata szinte szó szerint beigazolódik a „minden dolgok elméletében”, melynek első változata a 10 dimenziós Kaluza–Klein-típusú szuperhúrelmélet – állapítja meg Toró Tibor (1992).

Bolyai ezt a fontos tézist életében nem publikálta, 1860-ban halt meg. Az eredeti kéziratot a Teleki–Bolyai-archívum őrzi Marosvásárhelyen, mint a 10000

oldalnyi kéziratos Bolyai-hagyaték 491. lapját. A feljegyzést Toró Tibor publikálta először facsimileként *A Hét* című, Bukarestben kiadott lapban (1980. december 12.) és később könyvében (Toró 1982. 122–123.).

Íme a vonatkozó Bolyai-feljegyzés:

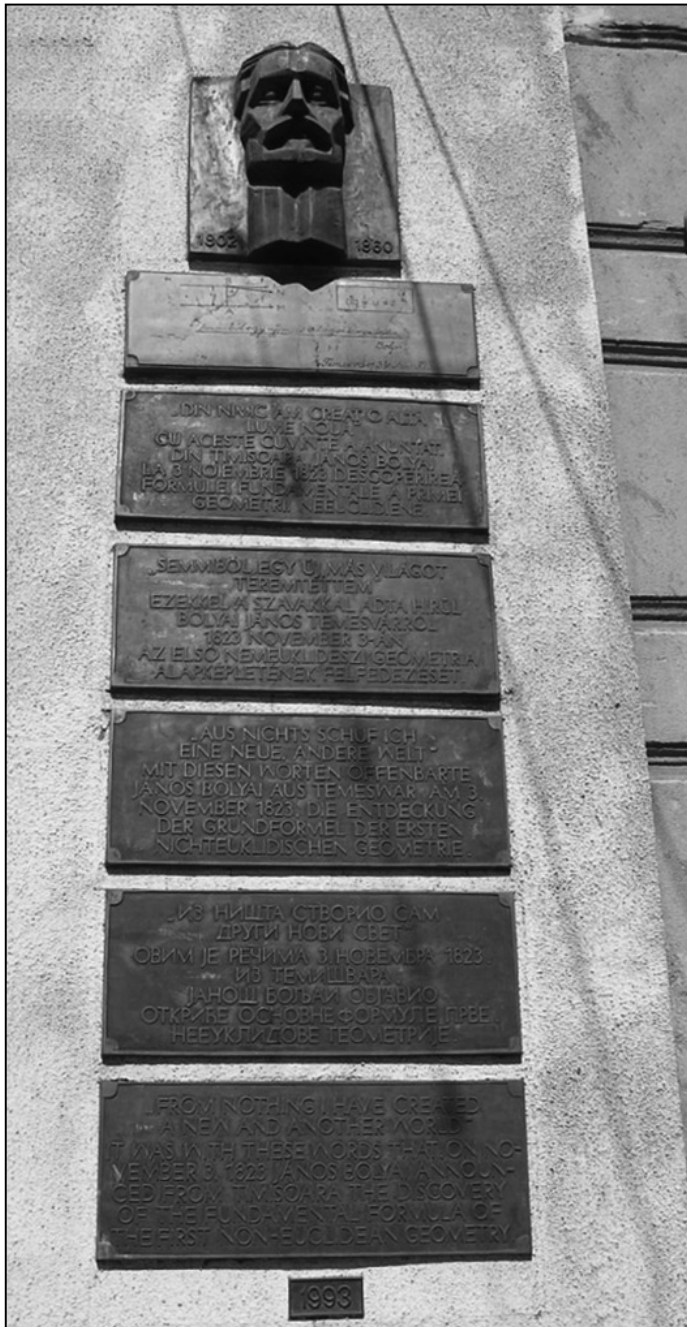

Ma már bizonyos: egyedül Bolyai János jutott el geometriai vizsgálódásai alapján ahhoz a felismeréshez, amely az általános relativitás fizikai lényegét alkotja. (A német Riemann közel járt ehhez, de ő kevesebbet állított: a tér szerkezete a benne lévő fizikai hatóktól függhet.) Bolyai szerint a gravitációs erőter és a geometriai erőter mögött belső összefüggés van.

Toró Tibor Bolyai-kutatóként mindent megtett azért, hogy Bolyainak Temesváron méltó emlékjelei legyenek. 1993. november 3-án avatták fel az ő kezdeményezésére azt a képzőművészeti együttest, melynek részei egy Bolyai-dombormű és öt emléktábla, amelyeken román, magyar, német, angol és szerb nyelven szerepel a híres mondat: „a semmiből egy új más világot teremtettem”, valamint az abszolút és hiperbolikus geometria alapképlete a hozzá tartozó geometriai ábrával. Az együttes Jecza Péter munkája.

Szintén Toró Tibor kezdeményezésére került a tudományegyetem főépületének egyik belső udvarára Vetró Artúr 1977-ben készített és a szülővárosának adományozott Bolyai János-szobra. Végül, de nem utolsósorban 2008-ban szintén a professzor kezdeményezésére, fia, Toró László és a Szórvány Alapítvány hozzájárulásával rendezték be a Magyar Ház első emeletén a Bolyai-szobát – melyet tanácskozásteremként használnak, és a kiállított anyag ma nincs a legjobb állapotban.

A nemzetközi Bolyai-díj újraindításában Toró Tibornak komoly szerepe volt. Bolyai születésének 100. évfordulójára készülve a Magyar Tudományos Akadémia 1902-ben ötévente odaítélendő nemzetközi díjat alapított a kiemelkedő matematikai munkák díjazására. A díj odaítélésekor a díjazott egész tudományos munkásságát figyelembe vették. A díj odaítéléséről a Magyar Tudományos Akadémia alapította Bolyai-bizottság döntött. A Bolyai-díjat és emlékérmét első alkalommal 1905-ben ítélték oda, akkor Henri Poincaré francia matematikusnak.

A második, 1910-es díjazott David Hilbert német matematikus volt. További adományozásra az első világháború, illetve a későbbi történelmi események miatt nem került sor. Toró Tibor 1991-ben javasolta az Eötvös Loránd Fizikai Társulat ülésén a díj visszaállítását. Az MTA 1994-ben újból létrehozta a díjat, a megelőző tizenöt évben bárhol és bármilyen nyelven megjelent legkiválóbb, áttörő jelentőségű, saját új eredményeket, módszereket bemutató matematikai monográfia szerzőjének, tekintetbe véve a szerző előző tudományos munkásságát is. Díjazottak: Saharon Shelah (2000), Misha Gromov (2005), Jurij I. Manyin (2010), Barry Simon (2015).

Toró Tibor emlékezete

Az emlékezés és az emlékeztetés napjainkban a történelem áldozatainak kapcsán szokott felmerülni. Pedig nagyjainkra emlékezni legalább ennyire fontos. Véssük eszünkbe Sütő András figyelmeztetését: „A feledés maga a pusztulás!” A múlt és jelen metszéspontjában, a körülöttünk zajló társadalmi-kulturális változások közepette hiszem, hogy értékeink számontartása, jeles elődeink – akik olykor kortársaink is voltak – életművének megbecsülése közösségi létszükséglet. Ezért tartom a temesvári magyarok feladatának, függetlenül attól, hogy szerepvállalásunk politikai vagy civil, fogjunk össze az emlékezés jeleinek megvalósításáért. Jelöljük meg emléktáblával azt a Beethoven utcai házat, ahol Toró Tibor közel hat évtizeden át élt és alkotott. És javasoljuk városunk vezetőinek, hogy mint megannyi jeles román egyetemi oktató esetében, legyen városunkban egy Toró utca is.

Végezetül egy örök érvényű emlékjelt idézek, Kányádi Sándor Toró Tibornak ajánlott, *Űrsorompó* című (1988) versét:

„amikor egyre szélesebb körben
kezdett elterjedni
hogy a végtelen egyenlő a határtalannal
s bizonyos alapigazságoknak
vélt axiómák posztulátumok
nélküli világ is lehetséges
s hogy egy ponton át számtalan olyan
egyenes húzható melyek a
köréje képzelt körön belüli
más egyenesekkel
párhuzamosnak mondhatók
s hogy a képzelet körét
akár a határtalannal egyenlő
végtelenbe is tágíthatjuk

közbiztonsági okokból
sorompóval zárták
le a végtelent
közönséges
fenyőfa-sorompóval.”

Szakirodalom

BÂRSĂNESCU, Ștefan

1948 *Educația, învățământul și gândirea pedagogică din România / dicționar cronologic*. București, Editura Științifică și Enciclopedică.

BENKŐ Samu

1968 *Bolyai János vallomásai*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó.

XXX

2004 *Bolyai Emlékkönyv*. Budapest, Vince Kiadó.

BUGARSKI, Stevan

2008 *Temesvári Lyceum – Das Temeswarer Lyzeum – Liceul Timișorean – Temišvarski Licej*. Temesvár, Szórvány Alapítvány – Tempus.

CUREA, Ioan (coord.)

1970 *Universitatea din Timișoara*.

GAZDA Árpád

2007 Mindig úgy tanítottam, mintha ígét hirdetnék. In: *Academica Transsylvanica. Beszélgetések erdélyi tudósokkal*. Csíkszereda, Hargita Kiadó. 33–40.

HOSENDORFER, Sabine

2020 *Fizikusok útvesztőben*. Budapest, Park.

KEPES György

2000 Művészet és tudomány. *Ponticulus Hungaricus*. <https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/kepes.html> [2020. október 10.]

MANDICS György–M. VERESS Zsuzsánna

1979 *Bolyai János jegyzeteiből*. Bukarest, Kriterion.

MUNTEANU, Ioan–MUNTEANU, Rodica

2004 *Universitatea de Vest din Timișoara*. Timișoara, Editura Universității de Vest.

NEUMANN Mária–SALLÓ Ervin–TORÓ Tibor

1974 *A semmiből egy új világot teremtettem*. Temesvár, Facla Kiadó.

SADOUL, G.

1949 *Az atom titka és hatalma*, ford. Kiss Kázmér. Budapest, Szikra kiadás.

STAAR Gyula

2005 A székelyek fizikusa. *Tiszatáj* 10. 29–45.

TORÓ Tibor

1969 *Neutrínul și rolul lui în fizică, astronomie și cosmologie*. București, Editura Științifică și Enciclopedică.

1973 *Fizică modernă și filozofie*. Timișoara, Editura Facla.

1976 *A neutrínó*. Budapest, Gondolat.

1980 Einstein, Hilbert, Bolyai és a nemzetközi Bolyai-díj. *A Hét* 50. (dec. 12.) 9.

1982 *Kvantumfizika, művészet, filozófia*. Bukarest, Kriterion.

1992 Bolyai János, a dinamika geometriai értelmezésének előfutára. *Fizikai Szemle* 5. 187–190.

1996 *Bolyai János és az alapvető fizikai kölcsönhatások geometrizálása*. Szeged, JATE

2002 A „Tragédia” eszmerendszerének tudományelméleti vonatkozásairól. *Várad*, 1. és *Ponticus Hungaricus* 2012. július–augusztus.

2005 József Attila transznegatívum-elmélete és az anyag–antianyag szimmetria(sértés). *Várad* 5. 88–92.

TÓTH Imre

1969 *Ahile. Paradoxele eleate în fenomenologia spiritului*. București, Editura Științifică și Enciclopedică.

VEKERDI László

1981 A Bolyai-kutatás változásai. *Természet Világa* 2. 56–58.

(Megjelent: *Mindenki kalendárium* 2021. Temesvár, 137–161.)

REZUMATE

În poarta democrației

Textul este o variantă revizuită a prelegerii prezentată la conferința intitulată *Cum au trăit comunitățile locale maghiare din afara granițelor țării schimbarea regimului și cum le-a afectat viața schimbarea de regim din Ungaria*. Într-o astfel de analiză trebuie avut în vedere că minoritatea maghiară din România are condiții social-culturale diferite în funcție de ponderea demografică. În zonele unde este local majoritară, instituțiile administrative locale contribuie direct la viața lor culturală. În locuri precum Timișoara, unde există o minoritate avansată, ca să folosim un termen specific din literatura de specialitate maghiară, deci în condiții de etnosporă (în maghiară *szórvány*) democrația aduce noi provocări, păstrarea culturii și identității maghiare, dar și a celorlalte minorități etnice fiind periclitată de descreșterea continuă a populației locale maghiare/minoritare, a schimbărilor socio-culturale locale. Este nevoie de o activitate conștientă de construcție a comunităților locale maghiare, ceea ce presupune ajutor atât din partea națiunii ungare, cât și a acelor comunități locale, unde maghiarii sunt majoritari în Transilvania.

Ceangăii românilor. Vlahii din Serbia

Toate popoarele din Europa Centrală și de Est au comunitățile lor transfrontaliere. Vlahii constituie un grup etnic aparte: pot fi considerați ceangăii românității: cea mai părăsită comunitate românească, care are foarte mare nevoie de ajutor. În Serbia, unde locuiesc cei mai mulți dintre ei, în cei aproximativ 200 de ani de statalitate sârbo-iugoslavă-sârbă, au fost expuși unei puternice politici de asimilare. Situația lor nu s-a îmbunătățit nici în ultimul deceniu al secolului XX, nu au instituții (școală, biserică). Au un Consiliu Național Vlah, în care doar 4 din cei 23 de membri reprezintă opțiunea pro-românească, restul sunt pro sârbi. Vlahii nu au avut o reprezentare reală a intereselor lor comunitare în ultima sută de ani. Există un partid, Partidul Democrat al Rumânilor din Serbia (în sârbă *Vlaška Demokratska Stranka*), despre care liderii ONG-urilor vlahie susțin că nu-i reprezintă. În timpul vizitei sale din Valea Timocului, Traian Băsescu, președintele României a promis, în 2011, că se vor sprijini financiar înființarea de grădinițe și școli de weekend în limba română. După un an, nu primiseră încă vreun ajutor.

Tu ce ai alege? Calendarul evenimentelor ca instrument cultural

Calendarele de evenimente sunt extrem de utile în domeniul turismului, se publică din ce în ce mai des astfel de volume. Legat de ele se pot formula câteva întrebări: Cât de important este un astfel de calendar pentru o comunitate? Cât de reprezentative și cât de cuprinzătoare pot fi? Conține date precise și actualizate? Cât de util este? Calendarul evenimentelor maghiare din Transilvania este o publicație importantă pentru mulți. Analiza arată că UDMR și organizațiile sale județene-locale, precum și organizațiile de femei și organizațiile de tineret ale UDMR organizează multe evenimente. Cele mai multe, aproape două treimi din evenimente, sunt organizate de ONG-uri locale. Tot analiza ne arată că în comunitățile unde ponderea locală a maghiarilor este mică, în așa-zise situații de etnosporă, majoritatea evenimentelor sunt organizate de sfera asociativă. Din punct de vedere teritorial sunt diferențe semnificative, în funcție de județe. Aproximativ 50% dintre evenimente sunt culturale sau semnificativ culturale. Conferințele științifice organizate de universități intră cu greu în calendar. Cunoaștem numărul de evenimente prezentate de calendar, acesta în sine nu este nici mare, nici mic. Cert este că o mulțime de organizații nu trimit datele evenimentelor lor la apel, ceea ce ne face să credem că probabil, doar jumătate din numărul real de evenimente este inclus în calendar.

Minorități ca punte de legătură – naționalism majoritar. Capcanele politicii naționale privind maghiarii de pretutindeni

Care este rolul minorităților naționale în relațiile interstatale? Cum se raportează diferitele țări, foste comuniste, la etnicii lor care trăiesc în afara granițelor țării? Se mai pot formula întrebări în acest context – în textul de față am analizat cazul maghiarilor, mai exact al maghiarilor din România. Ungaria comunistă a neglijat complet comunitățile maghiare din țările Europei Centrale și Est, conform deciziei liderului ungar Kádár János. Schimbarea în politica ungară are un punct de plecare și anume eseul renumitului scriitor Illyés Gyula, publicat în ziarul *Magyar Nemzet* în numerele de Crăciun și Anul Nou, din 1977/1978. Aici au fost semnalate cazuri de încălcări majore ale drepturilor maghiarilor minoritari din țările vecine, în special în România. Procesul de reconfigurare a politicii vizând maghiarii de dincolo de graniță a condus la apariția, în anii 1987-1988, a primelor instituții privind această politică. În comparație, la București primii pași privind românii de pretutindeni s-au făcut în 1995 cu constituirea unei comisii, instituția guvernamentală fiind organizată în 1998. Chiar dacă politica

ungară s-a schimbat radical față de anii epocii lui Kádár, rămâne întrebarea: cum a putut acesta renunța la interesele naționale în favoarea unui internaționalism declarat, niciodată adevărat?

Schimbarea sistemului politic în Ungaria și maghiarii din afara Ungariei

În Europa Centrală și de Est granițele de stat nu se suprapun granițelor dintre diferitele comunități etnice: comunități minoritare numeric însemnate trăiesc pe teritoriul altor state, de regulă vecine. Politica acestor state privind comunitățile etnice din afara țării diferă considerabil. Nici la nivel conceptual nu s-a ajuns la o abordare univocă. Strategia românească privind românii de pretutindeni identifică problema, dar nu ajunge la formularea unor politici publice în acest sens. Instituția germană similară se numește *Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten*, astfel repatrierea germanilor și problema minorităților se regăsesc într-un cadru comun. În Polonia, problema polonezilor din țările vecine nu pare a fi o temă importantă, politica lor se referă la diaspora polonă. Studiul de față prezintă evoluția politicii ungare privind comunitățile maghiare din afara granițelor țării: abordarea conceptuală și cadrul instituțional creat în acest sens.

Politica de vecinătate și/sau politica memoriei

Schimbarea de regim și crearea de noi state, vecine, după 1990, a însemnat sfârșitul unei lungi perioade. Au ajuns în prim-plan întrebările (re)definirii statelor „naționale” și problemele legate de transformările profunde din societate. Schimbări au loc și în politica de vecinătate. Cum se dezvoltă relația dintre Ungaria și România și la ce se poate aștepta comunitatea maghiară de aproape 1,3 milioane de oameni din România/Transilvania? Cum pot trăi laolaltă, în pace, cetățeni din Europa Centrală și de Est la început de secol 21? Care sunt șansele de a stabili relații normale de vecinătate? Dintre numeroasele componente ale acestor relații, abordez în studiul de față, un singur subiect, politica memoriei. Aduc argumente privind teza mea: ultimele decenii nu au adus nicio schimbare privind politica memoriei în România. Spațiul zis comun, Europa unită, există doar la nivel teoretic, politica de memorie a României ca stat membru al UE a rămas la fel cum a fost înainte de aderare.

Contemporaneitatea lui Jakabffy în secolul 21

Elemér Jakabffy este o personalitate tipică și (re)cunoscută privind politica minoritară maghiară din România/Transilvania, dintre războaiele mondiale. A adus contribuții importante odată ca politician (ca vicepreședinte al Partidului Național Maghiar), apoi ca susținător consecvent al luptei pentru protecția minorităților și, în final, ca creator al unui atelier spiritual privind abordarea teoretico-științifică a problemelor legate de minorități. Jakabffy se caracterizează printr-o dualitate interesantă. Deși în calitate de lider de partid, nu numai că era familiarizat cu, dar era și participant la o politică ce se caracteriza mai degrabă prin sușuri și coborâșuri decât prin succese, în calitate de cercetător și editor de publicații a fost capabil să reprezinte un punct de vedere foarte diferit. Mediul său social – adică Banatul cu multiplele sale etnii, potențialul său de modernizare și interculturalitatea prezentă – , respectiv influența școlii politice la care a aderat ca adept al lui István Tisza, l-au făcut sensibil și deschis la ideile liberalismului. El a vrut să trateze situația minoritară ca o problemă juridică și să găsească soluții ca atare, neavând parteneri direcți în tentativa sa, în Transilvania, la acea vreme.

Jakabffy și problema germanilor din Transilvania

Politica minoritară este bună dacă nu elimină comunitățile naționale ci, din contră, le oferă șansa de a dăinui. Orice politică (națională, de stat) ce conduce la suprimarea minorităților sau le periclitează existența este inacceptabilă și trebuie respinsă. Privind descreșterea numerică drastică a germanilor din România și din Europa central-estică se pot formula multe întrebări. Interesant, nu se vehiculează ideea că un serios motiv al acestui fenomen ar putea fi politica minoritară oficială a statelor din care germanii au dispărut sau s-au retras. În prezentul studiu, analizez activitatea și lucrări ale lui Elemér Jakabffy privind șvabii și sașii din România, caut motive și cauze, evocate respectiv analizate și de el, care au condus la inexistența cooperării între maghiarii ardeleni și germani, în perioada interbelică, într-o Românie în care ambele erau comunități minoritare. Oare liderii comunității germane se fac responsabili pentru faptul că, după secole de prezență în Transilvania, despre sași trebuie vorbit la timpul trecut? S-a ajuns la actuala situație în ciuda faptului că azi se recunoaște, din ce în ce mai mult, importanța rolului sașilor și șvabilor la modernizarea societății din Transilvania. Trebuie admisă ideea că elita politico-socială a celor două grupuri de nemți a făcut interpretări eronate și a luat decizii greșite privind viitorul, din varii motive nu a fost capabilă să interpreteze corect procesele sociale, astfel această elită se face și ea responsabilă pentru că a contribuit la actuala situație.

Jakabffy și politica minoritară

Se pune întrebarea: este oare necesar să analizăm, o dată în plus, personalitatea și opera lui Elemér Jakabffy, avocat, om public, lider al comunității sale, deputat, om de știință, redactor și patron al revistei Magyar Kisebbség, revistă cu variante în limbile română, germană și franceză, cunoscută în toată Europa, se impune, deci, o nouă analiză privind această imensă activitate? Răspunsul meu este da. Nu numai pentru că Jakabffy, ca persoană publică, a desfășurat activități extrem de responsabile și ample, ci și pentru a avea o imagine mai clară despre omul Jakabffy. Rolul politic și social al lui Jakabffy mă fascinează de ceva vreme: văd în el un outsider din interiorul sistemului, un om politic care nu se dedică unui partid sau unei mișcări, ci este adeptul și promotorul unor idei, unor valori, adesea a unei sarcini publice, idei și sarcini pe care toată viața lui le-a respectat, nu le-a abandonat în nicio situație. O consecvență de admirat. Implicarea publică a lui Jakabffy nu este a unui politician, se comportă mai degrabă ca un actor al sferei asociative, își dedică viața și activitatea în slujba comunității. Este o instituție înglobată într-o singură persoană. Când nu există (încă) instituții care să facă față provocărilor legate de statutul de minoritar, el le inventează și le creează. Astfel, percepția noastră privind rolul său nu poate fi corect interpretată decât într-un context mai larg, pentru care este necesară o analiză generală a conceptului de politic și activitate politică, inclusiv o analiză privind elita (politică și socială) a comunității maghiare din Transilvania, din perioada interbelică.

Cu smerenie și onoare. József Venczel despre reforma agrară română din 1921, din Transilvania

Evocarea omului de știință József Venczel este o provocare serioasă, deoarece, în calitate de cercetător, el nu a făcut în mare parte ceea ce era chemat să facă pe baza cunoștințelor și abilităților sale, ci ceea ce i se permitea sau i se cerea în anumite situații. Cercetător social, scurtă perioadă profesor universitar, scriitor public, a fost o personalitate definitorie a sociologiei maghiare transilvănene între cele două războaie mondiale, l-a preocupat problema pământului, a satorilor din Transilvania, demografia și metodologia sociologiei. Un singur volum a fost publicat în timpul vieții sale: *Az erdélyi román földbirtokreform./Reforma funciară românească din Transilvania*. Cluj, 1942. După Primul Război Mondial, parlamentul de la București a adoptat mai multe legi de reformă funciară: legea Basarabiei la 13 martie 1920, legea pentru vechiul Regat la 17 iulie 1921 și legea pentru teritoriile nou dobândite (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș) la 30 iulie 1921. Se pune întrebarea: reforma agrară din 1945 a urmărit în primul

rând obiective economice sau obiective politice privind minoritățile? Faptul că reforma funciară a fiecărei părți a țării a fost reglementată prin legi separate poate fi explicat nu numai prin faptul că factorii naturali din fiecare regiune erau diferiți și că au existat și diferențe privind distribuția pământurilor, ci și – poate: în primul rând – prin faptul că obiectivele politice naționale ale acestor legi funciare erau diferite. Venczel, în cartea sa, a arătat că factorii de decizie români din acea vreme au urmărit în primul rând deziderate de politică națională, și nu de necesitate economică și socială, atunci când au elaborat legea privind Transilvania: se urmărea o reconfigurare socială în detrimentul a tot ceea ce este maghiar: avuția bisericilor, a școlilor, avuția publică a satelor, a diferitelor fundații umanitare.

Om în câmpuri de forță. Toró Tibor (1931-2010)

Tibor Toró a fost sinonim cu omul de știință pentru comunitatea maghiară din Transilvania. Din secuime, a venit la facultate la Timișoara și a absolvit institutul pedagogic recent înființat în acea perioadă. După absolvire este cadru didactic al institutului, devenit ulterior universitate. Absolvenții talentați, cu rezultate bune, au fost angajați, indiferent de naționalitate. Într-un interviu, a mărturisit: „La Timișoara am fost atras de problematica atomului. Mi-am dat seama că secretul stelelor este ascuns în fizica nucleară și în fizica particulelor.” A ales fizica atomului la o universitate necunoscută la acea vreme. Toró și-a parcurs calea singur, fără mentor și a ajuns pe cele mai înalte piscuri ale fizicii. Cartea sa despre neutrino (1969), în limba română, este de importanță istorică în fizică, deoarece descrie un domeniu complet nou al științei într-o perioadă în care nu existau lucrări de sinteză. A fost un dascăl de excepție. Profesorul Toró a împins studentul înainte: dădea impulsuri, atrăgea atenția asupra unor noi interpretări, îi îndemna pe tineri să citească. Tibor Toró era interesat de toate domeniile culturii. Avea o colecție imensă din capodopera lui Madách, Tragedia omului, colecția sa se apropia de cincizeci de volume, în vreo 20 limbi. Toró prezintă într-un studiu dedicat lui Madách o predicție istorică al acestuia: Madách a intuit corect cum pot fi înlocuite soarele și alte astre ca surse de energie. În alte studii, Toró demonstrează că poetul József Attila dincolo de a fi un poet original și extrem de talentat, a fost un profund gânditor. Poetul a intuit corect problema simetriei și încălcarea simetriei. În eseurile sale, Toró își demonstrează interesul pentru filozofie și interdisciplinaritate. Din anii 1990, atenția sa s-a îndreptat în primul rând către Bolyai János. În calitate de cercetător al lui Bolyai, a făcut totul pentru ca acesta să aibă însemne comemorative în Timișoara (placă comemorativă, statuie, cameră memorială). Este o datoria morală a timișorenilor de azi și de mâine să păstreze vie memoria lui Toró Tibor și să-l evoce cu însemne comemorative.

ABSTRACTS

At the gate of democracy

This text is a revised version of the lecture presented at the conference entitled *How local Hungarian communities outside the country's borders experienced the change of regime and how the change of regime in Hungary affected their lives*. Such an analysis must take into account the fact that the Hungarian minority in Romania has different socio-cultural conditions depending on the demographic weight. In areas where Hungarians are a local majority, local administrative institutions contribute directly to their cultural life. In settlements such as Timișoara, where there is an advanced minority, a so-called ethnospora – to use a specific term from Hungarian scholarly literature –, democracy brings new challenges, and the preservation of Hungarian culture and identity (but also of other ethnic minorities) is endangered by the continuous decrease of the given local minority population and the local socio-cultural changes. A conscious activity is needed to build the local Hungarian community, which requires help from both the Hungarian nation and the local communities where Hungarians live in majority in terms of Transylvania.

Csangos/ceangăi of Romanians. The Vlachs of Serbia

All the peoples of Central and Eastern Europe have their cross-border communities. The Vlachs constitute a specific ethnic group: they can be considered the most abandoned Romanian community beyond the borders of their native country, who are in great need of help. In Serbia, where most of them live, during the approximately 200 years of Serbian–Yugoslav–Serbian statehood, they were exposed to a strong policy of assimilation. Their situation did not improve either in the last decade of the 20th century; they have no institutions (school, church). Only 4 of the 23 members of the existing Vlach National Council represent the pro-Romanian camp, the rest being pro-Serbian. The Vlachs have had no real representation of their community interests for the last hundred years. There is one party, the Democratic Party of Romanians in Serbia (in Serbian: *Vlašca Demokratska Stranka*), about which leaders of Vlach NGOs claim that it does not represent them. Traian Băsescu, the President of Romania, promised during his 2011 visit to Timok Valley that they would financially support the establishment of kindergartens and weekend schools in Romanian. A year passed, and they still did not receive any help.

What would you choose? Event calendars as a cultural tool

Event calendars are extremely useful in the field of tourism; such volumes are published more and more often. Related to them, some questions can be formulated: How important is the calendar for a community? How representative and how comprehensive can they be? Does it contain accurate and up-to-date information? How useful is it? The calendar of Hungarian events in Transylvania is an important publication for many. The analysis shows that DAHR (UDMR) as well as its county-level, local, women's, and youth organizations organize many events. Most, almost two-thirds of the events, are organized by local NGOs. The analysis shows that in communities where the local weight of Hungarians is small, in so-called ethnospora situations, most events are organized by NGOs. From a territorial point of view, there are significant differences, as some counties have many events and others only a few. Approx. 50% of the events are entirely or predominantly of cultural nature. Scientific conferences organized by universities hardly fit into the calendar. Finally, we know the number of events included in the calendar: these are neither too many nor too few. The fact is that a lot of organizations do not send their event dates to the call, probably about half of the realistic number of events that are included in the calendar.

Minorities as a bridge – Majority nationalism. The pitfalls of Hungarian national politics

What is the role of national minorities in interstate relations? How do different ex-communist countries relate to their ethnicities living outside the country's borders? Questions can be formulated in this context – in the present text, we have analysed the case of the Hungarians, more precisely the Hungarians in Romania. Communist Hungary completely neglected Hungarian communities in Central and Eastern European countries, according to the decision of the Hungarian leader János Kádár. The change in Hungarian politics has a starting point, namely the essay of the famous writer Gyula Illyés, published in the newspaper *Magyar Nemzet*, in the Christmas and New Year issues of 1977/1978. The essay presented cases of major violations of the rights of Hungarians living in minority in neighbouring countries, especially in Romania. The process of reconfiguring the policy aimed at Hungarians beyond the border led to the 1987-88 emergence of the first institutions regarding this policy. In comparison, in Bucharest, the first steps regarding Romanians everywhere were taken in 1995, with the establishment of a commission, the government institution being organized in 1998. Even if Hungarian politics has changed radically from the

years of the Kádár era, the question remains: how could it give up national interests in favour of a declared but never true internationalism?

Hungarian regime changes and Hungarians beyond the border

In Central and Eastern Europe, state borders do not overlap with the borders between different ethnic communities: significant minority communities live on the territory of other, usually neighbouring states. The policies of these states regarding ethnic communities outside the country differ considerably. Even at the conceptual level, a univocal approach was not reached. The Romanian strategy regarding Romanians everywhere identifies the problem but does not reach the formulation of public policies in this regard. The similar German institution is called *Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen und nationale Minderheiten*, so the repatriation of Germans and the issue of minorities are included in a common framework. In Poland, the issue of Poles from neighbouring countries does not seem to be an important matter, their policy being about the Polish diaspora. The study at hand presents the evolution of the Hungarian policy regarding the Hungarian communities beyond the country's borders: the conceptual approach and the institutional framework created in this regard.

Neighbourhood policy and/or memory policy

The change of regime and the creation of new neighbouring states after 1990 marked the end of a long period. The questions of the (re)definition of "national states" and the problems related to the deep transformations in society came to the fore. Changes are also taking place in neighbourhood policy. How is the relationship between Hungary and Romania, and what can the Hungarian community of almost 1.3 million people in Romania/Transylvania expect? How can citizens of Central and Eastern Europe live together in peace at the beginning of the 21st century? What are the chances of establishing normal neighbourly relations? Among the many components of these relations, in the present study we deal with only one topic: the politics of memory. We bring arguments regarding our thesis: the last decades have not brought any changes regarding the memory policy in Romania. The so-called common space, the united Europe, exists only on a theoretical level, Romania's memory policy as an EU Member State has remained as it was before the accession.

Jakabffy's timeliness in the 21st century

Elemér Jakabffy was a typical and well-known personality of Hungarian minority politics in Romania/Transylvania between the two world wars. He made important contributions both as a politician (as Vice-President of the Hungarian National Party) and as a consistent supporter of the fight for the protection of minorities, and, lastly, as the creator of a spiritual workshop on the theoretical-scientific approach to minority problems. Jakabffy is characterized by an interesting duality. While as a party leader he was not only familiar with but also a participant in a politics characterized by ups and downs rather than successes, as a researcher and publisher he succeeded in representing a very particular viewpoint. His social environment – i.e. the Banat with its multiple ethnicities, its potential for modernization and the existing interculturality – and the influence of the political school he joined as a follower of István Tisza made him sensitive and receptive to the ideas of liberalism. He wanted to treat the minority situation as a legal problem and to find a solution as such, having no direct partners to join his attempt in Transylvania at that time.

Jakabffy and the problem of the Germans in Transylvania

Minority politics can be considered a good one if it does not eliminate national communities but, on the contrary, it gives them a chance to endure. Any policy (national, state) that leads to the elimination of minorities or jeopardizes their existence is unacceptable and must be rejected. Many questions can be formulated regarding the drastic numerical decrease of Germans in Romania and Central and Eastern Europe. Interestingly, the idea that a serious reason for this phenomenon could be the official minority policy of the states from which Germanness disappeared or withdrew is not circulated at all. In the present study, we analyse the activity and works of Elemér Jakabffy regarding the Swabians and Saxons in Romania; we are looking for elements and causes evoked and analysed by him that led to the non-existence of real cooperation between Transylvanian Hungarians and Germans in the interwar period, in a Romania where both of them were minority communities. Are the leaders of the German community responsible for the fact that after centuries of presence in Transylvania, the Saxons must be spoken of in the past tense? The current situation has been reached despite the fact that today the importance of the Saxons, and Swabians' role in the modernization of local society is being recognized more and more. It must be admitted that the political-social elite of the two groups of Germans made erroneous interpretations and wrong decisions regarding their future; for

various reasons, they were not able to interpret social processes correctly, and thus this elite is also responsible for and has contributed to the current situation.

Jakabffy and minority politics

The question arises: is it necessary to analyse, once more, the personality and work of Elemér Jakabffy, lawyer, public figure, leader of his community, deputy, social scientist, editor and patron of the periodical *Magyar Kisebbség*, a journal with versions in Romanian, German, and French, known throughout Europe – does his immense activity, therefore, call for a new analysis? My answer is: yes. This is the case not only because Jakabffy as a public figure carried out extremely responsible and extensive activities but also to get a clearer picture of him, the man. Jakabffy's political and social role has fascinated me for some time: I see in him an outsider from within the system, a politician who does not dedicate himself to a party or a movement but who is rather the follower and promoter of values, (often of public) ideas, duties that he had respected all his life, never giving them up in any situation. Admirable consistency. Jakabffy's public involvement is not that of a politician, as he behaves more like an actor of the associative sphere and dedicates his life and activity to the service of the community. It is an institution embedded in one person. When there were no institutions (yet) to deal with the challenges of minority status, he invented and established them. Thus, his perception of his role can be interpreted correctly only in a broader context, for which a general analysis of the concept of politics and political activity is necessary, including an analysis of the (political and social) elite of the Hungarian community in Transylvania, from the interwar period.

With humility and honour. József Venczel on the 1921 Romanian agrarian reform in Transylvania

Evoking the scientist József Venczel is a serious challenge because, as a researcher, he did mostly not what he was called to do based on his knowledge and skills but what he was allowed or required to do in certain situations. Social researcher, university professor, public writer, he was a defining personality of Transylvanian Hungarian sociology between the two world wars. He was concerned with the problem of land, the villages in Transylvania, demography, and the methodology of sociology. Only one volume was published during his lifetime: *Az erdélyi román földbirtokreform* [The Romanian Land Reform in Transylvania], published in Cluj in 1942. After the First World War, the

Romanian parliament adopted several land reform laws: the law of Bessarabia on 13 March 1920, the law for the old Kingdom on 17 July 1921, and the law on the newly acquired territories (Transylvania, Banat, Crişana, Maramureş) on 30 July 1921. The question arises: did the land reform of 1945 pursue primarily economic policies or did it have minority political objectives? The fact that the land reform of each part of the country was regulated by separate laws can be explained not only by the fact that the natural conditions in each region were different and that there were also differences regarding the distribution of lands but also – perhaps first of all – by the fact that the national political objectives of these land laws were different. Venczel showed that the Romanian decision makers of that time followed primarily national political desires and not an economic or social necessity. When they drafted the law regarding Transylvania, they aimed for a social reconfiguration to the detriment of everything Hungarian, the wealth of churches, schools, the public wealth of villages, various humanitarian foundations.

Man in the force fields. Tibor Toró (1931–2010)

For the Hungarian community in Transylvania, Tibor Toró was synonymous with *the* scientist. From Szeklerland, he came to the university in Timişoara and graduated from the then recently established pedagogical institute. After graduation, he was a teacher at the institute, which later became a university. Talented graduates with good results were hired regardless of nationality. In an interview, he confessed: “In Timişoara, I was attracted by the problem of the atom. I realized that the secret of the stars is also hidden in nuclear physics and particle physics.” He chose atomic physics at a university little known at the time. Toró walked his path alone, without a personal tutor, and reached the highest peaks of physics. His book on the neutrino (1969) in Romanian is of historical importance in physics: it describes a completely new field of science at a time when synthesis papers did not exist. He was an exceptional teacher. Professor Toró pushed his students forward: he gave impulses, drew attention to new interpretations, urged young people to read. Tibor Toró was interested in all fields of culture. He had a huge collection of Madách’s masterpiece, *The Tragedy of Man*: his collection was close to fifty volumes in about 20 languages. Toró presents in a study dedicated to Madách a historical prediction of his: Madách correctly intuited how the sun and other stars can be replaced as sources of energy. In other studies, Toró demonstrates that the poet Attila József, beyond being an original and extremely talented poet, was a deep thinker. The poet correctly intuited the problem of symmetry and the violation of symmetry. In his essays, Toró demonstrates his interest in philosophy and interdisciplinarity. From the 1990s, his attention turned primarily to János Bolyai. As a Bolyai researcher, he did everything for

---

Bolyai to have commemorative signs in Timișoara (commemorative plaque, statue, memorial room). It is the moral duty of the people of Timișoara today and tomorrow to keep Tibor Toró's memory alive and evoke him with commemorative signs.

A SZERZŐRŐL

Bodó Barna PhD habil., politológus, közíró, szerkesztő. A Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Kolozsvári Karán az Európai Tanulmányok Tanszék egyetemi docense, az egyetem tiszteletbeli professzora. A temesvári Szórvány Alapítvány alapító elnöke, a kolozsvári Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetségének elnöke, a Bánsági Magyar Értékekért Egyesület elnöke. Kutatási területei: kisebbségpolitika, identitáspolitika, helyi közigazgatás, regionalizmus, civil szféra.

Szakmai-közéleti elismerések: 1984 – írószövetségi elsőkötet-díj a *Feleúton-útfélen* c. kötetért, 1985 – riporterri nívódíj a Román Újságíró Szövetség részéről, 2002 – Csongrád Megye Alkotói Díja, 2004 – az Írószövetség Temesvári Társasága díja a *Talpalatnyi régióink* c. kötetért, 2006 – Wass Albert-díj, Sepsiszentgyörgy, 2006 – Julianus-díj, Csíkszereda, 2008 – Pro Cultura-díj Temesvár, 2010 – Regionális EMKE-díj, 2013 – Báthory István-díj, Marosvásárhely, 2014 – Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje, 2018 – Szellemi honvédő-díj, Budapest, 2019 – Kós Károly-díj, Nagyvárad, 2021 – Közösségért-díj, Temesvár, Pesty Frigyes-díj, Temesvár, 2022 – Balogh Artúr Emlékérem, Sapientia EMTE, Kolozsvár.

Fontosabb tudományos munkái: *Talpalatnyi régióink* (2003); *Az identitás egyetemessége* (2004), *Szórvány és nyelvhatár* (2009), *Közpolitika* (2011), *Szórványstratégia* (2011), *Az identitás tükörcserepei* (2013), *Civil szerepek – civil szereplők* (2014). *Jelenségek szélzúgásban* (2020), *Meggyötört valóság* (2020). Szerkesztője volt a *Romániai Magyar Évkönyvnek* (2000–2009 között), a *Bánsági Magyar Panteon* köteteinek (3 kötet, 2009–2014), illetve az *Erdélyi Magyar Civil Évkönyvnek* (2013-tól).

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Műszaki szerkesztés:

Metaforma Kft.

Borítóterv:

Tipotéka Kft.

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Tipográfia:

Könczey Elemér

Nyomdai munkálatok:

F&F INTERNATIONAL Kft.
Felelős vezető: Ambrus Enikő igazgató

Sokan gondolják azt, a közeli múlttal, a szocialista diktatúra korszakával, eseményeivel, folyamataival nincs miért foglalkozni.

Másként gondolom. Az 1990 előtti korszak kérdéseit jóformán meg sem fogalmaztuk, biztosan nem beszéltük meg nyilvánosan, és nem dolgoztuk fel. Ha ma Magyarhonban rácsodálkozik még valaki egy erdélyire (sajnos, nem is ritka az ilyen eset), hogy mitől-miért annyira magyar, miért magyarkodik?! – akkor nem csodálkozhatunk. A magyar kommunizmus örökségével találkozunk, amikor a határon túli magyar nem jelentett semmit – még egy strigulát sem a magyar statisztikákban. Nagyon sok jelenséget, folyamatot nem értenek kortársaink, elsősorban a magyarhoni polgárok. Mert úgy nőttek fel, hogy a határon túli magyar a magyarországi közéletben nem létezett. S ha tudtak is létezéséről valamilyen rokon kapcsolat okán – nem értik, nem érzik át, mit jelent (kényszer)kisebbségnek lenni. Kényszer, mert nem mi választottuk sorsunkat...

A kötet esszéi és tanulmányai közvetlenül vagy közvetve a magyarnak lenni és maradni kisebbségi léthelyzetben kérdéseire keresik a választ. A magyarországi magyar és a romániai román helyzete más: az alkotmány megvédi őket. De a határon túlra került (kényszer)magyar mihez kezdhet, mihez kezdjen akkor, ha országában, ahol él a többségi politika ellene játszik? És miként az egyik esszéből kiderül, nemcsak a határon túli magyarok, de határon túli (kényszer)románok esetében is megfogalmazódnak hasonló kérdések. A vlachok esetében talán még a magyarokénál is szomorúbb a kép.

Esély létezik, csak fel kell ismerni. Vannak jeleseink, akik személyes példájukkal, politikai, közéleti, tudományos teljesítményükkel példát mutatnak. Tehát: sok gond van, de vannak pozitív példák is, amelyek alapján felsejlik egy lehetséges jövő...

ISBN 978-606-975-075-9

9 786069 750759